

การศึกษาเปรียบเทียบหนุมานในรายละเอียดของวาลมิกิและบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

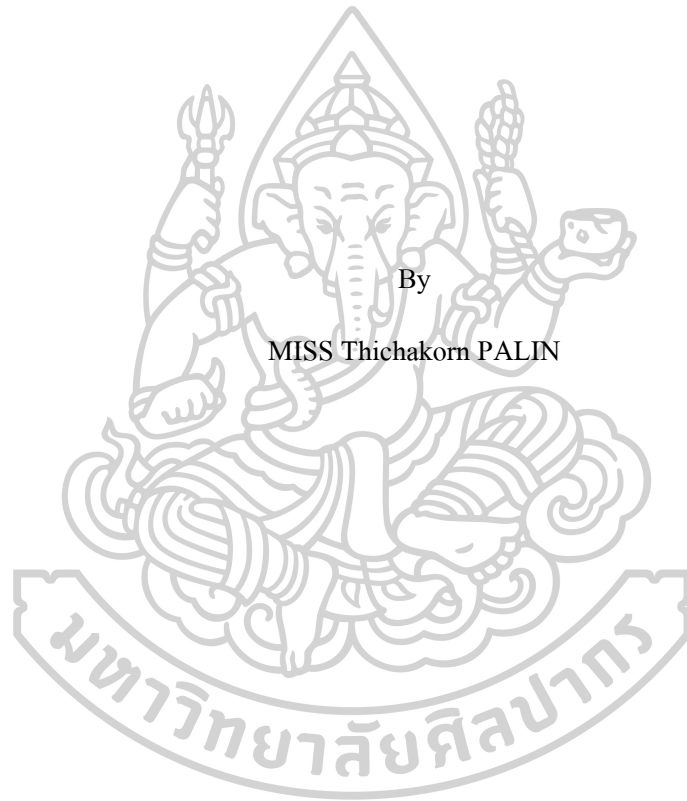
การศึกษาเปรียบเทียบหนุมานในรายละเอียดของวาลมิกิและบทละครรามเกียรติ์พระราช
นิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

โดย
นางสาวทิชากร พลิน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต
ภาควิชาภาษาตะวันออก
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2564
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

A COMPARATIVE STUDY OF HANUMĀNA IN VĀLMĪKI'S RĀMĀYAṆ
A AND IN KING RAMA I'S RĀMAKIAN.

By

MISS Thichakorn PALIN

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Master of Arts (SANSKRIT STUDIES)

Department of Oriental Languages

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2021

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ การศึกษาเปรียบเทียบหนุมานในรายละเอียดของวาลมิกิและบทละคร
รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
โลกมหาราช

โดย นางสาวทิชากร พลิน

สาขาวิชา สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก รองศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(รองศาสตราจารย์ ดร. โกวิทท์ พิมพวง)

59116209 : สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทบัณฑิต

คำสำคัญ : หนุมาน, รามายณะ, รามเกียรติ์

นางสาว ทิชากร พลิน: การศึกษาเปรียบเทียบหนุมานในรายละเอียดของวาลมิกิและบทละคร รามเกียรติ์พระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช อาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์หลัก : รองศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย

หนุมานในรามายณะเป็นบุตรของพระมารุตกับนางอัญชนา เป็นวานรโดยกำเนิดเนื่องด้วยมารดาเป็นธิดาของพญาวานร หนุมานมีกำลังมหาศาลและไม่มีใครฆ่าให้ตายได้เนื่องจากได้รับพรจากพระพรหม เมื่อถวายตัวเป็นทหารรับใช้พระราม ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเคร่งครัด มีความรับผิดชอบ มีความฉลาด รอบคอบ มีศีลธรรม และประพฤติพรหมจรรย์ ส่วนหนุมานในรามเกียรติ์เป็นบุตรของพระพายกับนางสวาหะ เป็นวานรเนื่องด้วยนางสวาหะถูกสาปให้มีบุตรเป็นวานร ได้รับพรจากพระอิศวรให้มีกำลังมหาศาล และเมื่อถูกฆ่าตายเพียงลมพัดมาต้องกายก็จะฟื้นคืนมา หนุมานได้ถวายตัวเป็นทหารรับใช้พระรามเช่นเดียวกับเรื่องรามายณะ แต่ในรามเกียรติ์นั้นตัวละครหนุมานมีความแตกต่างจากรามายณะ ได้แก่ มีสี่หน้า แปรมือ มีคุณทล ขนเพชร เขี้ยวแก้ว หาวเป็นดาวเป็นเดือน มีเมียหลายคน นอกจากนี้หนุมานยังมีบทบาทเป็นบิดาและเป็นกษัตริย์อีกด้วย

ด้านกลวิธีการสร้างและนำเสนอตัวละคร หนุมานในรามายณะถูกประพันธ์ให้เป็นสมมุติเทพ กล่าวคือ มีความนิ่ง สงบ ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่ข้องเกี่ยวกับสตรี อีกทั้งยังถูกผู้อื่นบูชา ในขณะที่หนุมานในรามเกียรติ์ถูกสร้างให้มีลักษณะที่สมจริงตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ กล่าวคือ มีการเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ทั้งโกรธ กลัว วิตกกังวล และเจ้าชู้ แสดงให้เห็นว่าหนุมานในรามเกียรติ์ถูกสร้างให้ใกล้เคียงกับมนุษย์มากกว่ารามายณะเพื่อให้ผู้อ่านเข้าถึงบทประพันธ์ได้ง่าย และอ่านเข้าใจมากยิ่งขึ้น

ด้านวรรณคดีที่ปรากฏเฉพาะตอนของหนุมาน เนื่องจากเนื้อเรื่องเป็นการทำสงครามระหว่างมนุษย์ วานร และยักษ์ ดังนั้นวรรณคดีทั้งในรามายณะและรามเกียรติ์ปรากฏวรรณคดีที่ใกล้เคียงกัน คือ วีรรส (ความกล้าหาญ) และวรรณคดีที่ไม่ปรากฏในรามายณะตอนของหนุมาน คือ ศฤงคารรส (ความรัก) เนื่องด้วยหนุมานประพฤติพรหมจรรย์ แต่ในรามเกียรติ์กลับปรากฏ ศฤงคารรส (ความรัก) เป็นลำดับที่สองถัดจาก วีรรส (ความกล้าหาญ)

59116209 : Major (SANSKRIT STUDIES)

Keyword : Hanumāna Rāmāyaṇa Rāmākian

MISS

THICHAKORN

PALIN

:

A COMPARATIVE STUDY OF HANUMĀNA IN VĀLMĪKI'S RĀMĀYAṆA AND IN KING RAMA I'S RĀMAKIAN. THESIS ADVISOR : CHAINARONG KLINOI

Hanumāna created by Vālmīki is the child of mother Añjanā and father Māruta. He is an ape-born creature because Añjanā's mother is ape king. Due to blessing from the Brahma God, he becomes greatly strong and invincible. While serving in joining Rāma's troop, he has strict behaviors, responsibility, intelligence, deliberation, morality, and chasteness. Meanwhile, Hanumāna depicted within the royal work has ape race because his mother, Svāha, gets cursed to give birth to an ape. This Hanumāna has father named Vāyu, the god of wind. He gets blessed by the high god Śiva to have the great and unbeatable power. He has resurrective ability which allows him to revive his life after the death merely by a wind blow. As same as the Rāmāyaṇa story, the royal portrayed Hanumāna serves Rāma. This Hanumāna has various differences when compared to the Vālmīki's. In other words, the royal portrayed Hanumāna has four faces, eight arms, earring, crystal fang, diamond white hair, the star yawning ability, and many wives. Besides, Rāmākian also depicts the Hanumāna's roles as king and father.

With respect to creation and presentation, the Vālmīki's Hanumāna is portrayed as an avatar of the god. He is calm, tranquil, celibacy-practicing, and worshiped by people. Meanwhile, the Rāmākian illustrates him as a creature with human-like. In the King's literature, Hanumāna has wild range of emotions including fear, anger, anxiety, and flirting characteristic. This can be said that the Rāmākian's Hanumāna is created to be close to human-being when compared to the Rāmāyaṇa's. Therefore, it is easily understood and perceived by readers.

Regarding to Rasa, due to the two literatures are relating to the battles among humans, apes, and ogres, the similar taste embraced within is bravery (Vera Rasa). Rāmākian expresses fondness taste (Śṛiṅgāra Rasa) of Hanumāna which is absent from Rāmāyaṇa. While Vālmīki's Hanumāna is chasten, and expresses the fondness taste as the second taste following the bravery.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความกรุณาของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำปรึกษา คำแนะนำ และแนวทาง ตลอดจนตรวจ แก้เนื้อหาและสำนวนภาษาอย่างละเอียดถี่ถ้วนตั้งแต่เริ่มดำเนินการจนกระทั่งสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ผู้เขียนวิทยานิพนธ์รู้สึกซาบซึ้งและขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ได้แก่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ และรองศาสตราจารย์ ดร. โกวิทย์ พิมพวง ที่กรุณาให้ความรู้และคำแนะนำอันมีค่า และตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้ สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณครอบครัว คุณพ่อ คุณแม่ และน้องชาย ที่สนับสนุนการศึกษามาโดย ตลอด ขอขอบคุณเพื่อน ๆ พี่ ๆ น้อง ๆ ทุกคน ที่คอยให้ความรัก ความห่วงใย และเป็นกำลังใจในการ เรียนและการทำวิทยานิพนธ์เสมอมา

ท้ายที่สุดนี้ขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ได้ให้พื้นที่ในการได้ศึกษาเล่าเรียน ประสทธิ์ประสาวิชาความรู้ต่าง ๆ จนผู้เขียนเดินทางมาถึงยังจุดหมายปลายทางได้โดยสมบูรณ์

นางสาว ทิชากร พลิน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ซ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้า	12
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	13
ขอบเขตของการศึกษา	13
วิธีดำเนินการ	14
เอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	14
บทที่ 2	24
เปรียบเทียบลักษณะและบทบาทของหนุมาน ในรามายณะและรามเกียรติ์	24
2.1 ประวัติรามายณะ	24
2.2 ประวัติรามเกียรติ์	27
2.3 ประวัติหนุมาน.....	32
2.3.1 ประวัติของหนุมานในรามายณะ.....	32
2.3.1.1 บิดา มารดา และกำเนิดหนุมาน	32
2.3.1.2 ลักษณะพิเศษของหนุมาน	35
2.3.1.3 การทำงานรับใช้พระราม	57
2.3.2 ประวัติหนุมานในรามเกียรติ์	75

2.3.2.1 บิดา มารดา และกำเนิดหนุมาน	75
2.3.2.2 ลักษณะพิเศษของหนุมาน	77
2.3.2.3 การทำงานรับใช้พระราม	90
2.4 ลักษณะนิสัยของหนุมานฉบับต่าง ๆ	105
2.4.1 ลักษณะนิสัยของหนุมานในรามายณะ	105
2.4.1.1 ลักษณะนิสัยด้านบวก	105
2.4.1.2 ลักษณะนิสัยด้านลบ	113
2.4.2 ลักษณะนิสัยของหนุมานในรามเกียรติ์	115
2.4.2.1 ลักษณะนิสัยด้านบวก	115
2.4.2.2 ลักษณะนิสัยด้านลบ	122
2.5 บทบาทของหนุมานฉบับต่างๆ	127
2.5.1 บทบาทของหนุมานในรามายณะ	127
2.5.1.1 บทบาทในฐานะทูต	127
2.5.1.2 บทบาทในฐานะทหาร	135
2.5.1.3 บทบาทในฐานะผู้บังคับบัญชา	147
2.5.2 บทบาทของหนุมานในรามเกียรติ์	149
2.5.2.1 บทบาทในฐานะทูต	149
2.5.2.2 บทบาทในฐานะทหาร	151
2.5.2.3 บทบาทในฐานะผู้บังคับบัญชา	159
2.5.2.4 บทบาทในฐานะบิดา	161
2.5.2.5 บทบาทในฐานะกษัตริย์	164
บทที่ 3	168
กลวิธีการสร้างและนำเสนอตัวละครหนุมาน	168
3.1 กลวิธีการสร้างตัวละครหนุมาน	168

3.1.1.1 หนุมานในรามายณะ.....	168
3.1.1.2 หนุมานในรามเกียรติ์.....	173
3.1.2 สร้างตามอุดมคติ (idealistic)	179
3.1.2.1 หนุมานในรามายณะ.....	179
3.1.2.2 หนุมานในรามเกียรติ์.....	181
3.2 กลวิธีการนำเสนอตัวละครหนุมาน.....	182
3.2.1 ผู้แตงนำเสนอตัวละครโดยตรง (direct method).....	183
3.2.1.1 รามายณะ.....	183
3.2.1.2 รามเกียรติ์.....	187
3.2.2 ผู้แตงนำเสนอตัวละครโดยอ้อม (indirect method).....	190
3.2.2.1 รามายณะ.....	190
3.2.2.2 รามเกียรติ์.....	193
บทที่ 4	197
รสวรรณคดีที่ปรากฏในตอนของหนุมาน.....	197
4.1 รสวรรณคดีที่ปรากฏในรามายณะ.....	198
4.2 รสวรรณคดีที่ปรากฏในรามเกียรติ์.....	249
บทที่ 5	304
สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	304
บรรณานุกรม.....	307
ภาคผนวก.....	310
รายการอ้างอิง.....	380
ประวัติผู้เขียน.....	382

บทที่ 1 บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณคดีสันสกฤตถือได้ว่าเป็นวรรณคดีที่มีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากเป็นต้นกำเนิดของวรรณคดีต่าง ๆ ทั่วโลก และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีการแบ่งประเภทของวรรณคดีสันสกฤตออกเป็น 2 ยุค ได้แก่ ยุควรรณคดีพระเวท (Vedic Sanskrit) และยุควรรณคดีแบบแผน (Classical Sanskrit) และด้วยระยะเวลาอันยาวนานจึงทำให้เกิดวรรณคดีเพิ่มขึ้นอีกจำนวนมาก โดยอาจแบ่งประเภทของวรรณคดีตามเนื้อหาได้เป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ คือ 1) อากม (āgama) เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนาและปรัชญา อันได้แก่คัมภีร์สำคัญในยุคพระเวทซึ่งประกอบไปด้วยคัมภีร์พระเวท คัมภีร์พราหมณะ คัมภีร์อาร์ณยกะ และคัมภีร์อุปนิษัต 2) ศาสตร์ (śāstra) เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่ใช้อธิบายคัมภีร์พระเวทให้เข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง 3) อิติहाสะ (itihāsa) เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาอิงประวัติศาสตร์ แต่งขึ้นเพื่อยกย่องวีรบุรุษ 4) กาวยะ (kāvyā) เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์ โดยมุ่งสร้างอารมณ์สุนทรีย์เป็นสำคัญ¹

การแบ่งประเภทของวรรณคดีดังกล่าวข้างต้นเป็นการแบ่งอย่างกว้างๆ ไม่เด็ดขาด เนื่องจากวรรณคดีส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่สืบทอดกันมาช้านาน จึงถูกดัดแปลง แต่งเติม หรือปรับเปลี่ยนบางจุดบางตอนเพื่อให้สอดคล้องกับความนิยมของแต่ละยุคสมัย ประกอบกับข้อกำหนดคกกฎเกณฑ์ต่างๆ เป็นสิ่งที่ถูกแต่งขึ้นภายหลังจากการแต่งวรรณคดีแล้ว จึงทำให้วรรณคดีบางเรื่องมีลักษณะก้ำกึ่งไม่เป็นไปตามข้อกำหนดอย่างชัดเจน หรือเป็นไปได้หลายประเภทขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่ใช้ เช่น รามายณะ (Rāmāyaṇa) อาจจัดเป็นวรรณคดีอิตีहाสะ เนื่องจากมีเนื้อหามุ่งสดุดีวีรกษัตริย์แห่งราชวงศ์รามณะเดียวกันก็จัดเป็นกาวยะได้ด้วย เพราะแต่งด้วยคำประพันธ์ที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์² และอาจจัดเป็นมหากาวยะด้วยเพราะเป็นกวีนิพนธ์ที่ยิ่งใหญ่ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วโลก³ เช่นเดียวกับมหากาธา (Mahābhārata) ที่อาจจัดเป็นอิตีहाสะเพราะมีเค้าเรื่องมาจากเรื่องจริง คือมาจากปัญหา

¹ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549),11

² กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 11

³ Birendra Kumar Bhattacharyya, "Introduction" in *A Critical Inventory of Rāmāyaṇa Studies in The World*, vol.1 (New Delhi : Sahitya Akademi, 1991),xx.

ความขัดแย้งระหว่างเผ่ากुरुและปัญจาละ⁴ ซึ่งเป็นชนเผ่าโบราณของอินเดีย และยังมีมุงส์คดีพระกฤษณะ นอกจากนี้ก็สามารถจัดเป็นมหากาพย์ได้ด้วย เพราะแต่งด้วยคำประพันธ์ที่มีคุณค่าในการสร้างสุนทรียรส⁵ และยังจัดเป็นศาสตร์ได้อีกด้วย เนื่องจากมีเนื้อหาเกี่ยวกับการทำสงคราม และแนวคิดที่เป็นคติสอดแทรกอยู่ตลอดทั้งเรื่อง⁶ ตามทฤษฎีของชาวอินเดียส่วนใหญ่จึงถือว่ารามายณะและมหากาพย์เป็นวรรณคดีอิติहाสะ⁷

วรรณคดีอิติहाสะที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบันมีเพียงสองเรื่องเท่านั้น คือ รามายณะและมหากาพย์⁸ ซึ่งเป็นวรรณคดีเอกที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อวรรณคดีในสมัยหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งรามายณะ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นอาทิกาพย์หรือกวีนิพนธ์เรื่องแรกของอินเดียและได้รับความนิยมไปทั่วโลก ตามรูปศัพท์แล้ว รามายณะ แปลว่า การไปของพระราม หมายถึง ประวัติหรือความเป็นไปของพระราม⁹ เป็นเรื่องราวของพระรามตั้งแต่ประสูติ อภิเษก ถูกเนรเทศออกจากเมือง การผจญภัยในป่า เรื่องราวการทำสงครามกับราวีณะ จนกระทั่งรบชนะ ได้นางสีดากลับคืน การพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของนางสีดา และได้กลับกรุงอโยธยาอย่างมีความสุข รามายณะมีการแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอนๆ ทั้งหมด 7 ตอน แต่ละตอนเรียกว่า กัณฑ์ โดยตามคติของชาวอินเดียแล้วเชื่อว่าผู้แต่งรามายณะเป็นฤๅษี คือ ฤๅษีวาลมิกิ ซึ่งแต่งเป็นภาษาสันสกฤต สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นเมื่อ 2,400 ปีมาแล้วหรือในราวสมัยต้นพุทธกาล¹⁰

⁴ Arthur A. Macdonell, *A History of Sanskrit Literature*, 2nd ed. (Delhi : Motilal Banarasidass, 1971), 239.

⁵ กุสุมา รัชชมนิ, “สุนทรียรสในวรรณคดีเรื่องมหากาพย์” ใน *สันสกฤตวิจารณ์* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผง, 2547), 177-190.

⁶ เรื่องเดียวกัน, 180.

⁷ C. Kunhan Raja, *Survey of Sanskrit Literature*, (Bombay : Bharatiya Vidya Bhavan, 1962), 10.

⁸ Maurice Winternitz, *A History of Indian Literature*, Vol.1. Translated by S. Ketkar (Newyork : Russell & Russell, 1972), 313-314.

⁹ Winternitz, *A History of Indian Literature*, Vol.1. Translated by S. Ketkar (Newyork : Russell & Russell, 1972), 313-314.

¹⁰ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, *บทละครเรื่องรามเกียรติ์และบ่อเกิดรามเกียรติ์ในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ* (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2504), 865.

ตามที่กล่าวมาแล้วว่ารามายณะมีเนื้อหาอิงประวัติศาสตร์ กล่าวคือ เป็นเรื่องราวการรุกรานของชนชาติอารยันที่เข้ามาในอินเดีย¹¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว¹² ทรงสันนิษฐานที่มาของเรื่องรามายณะไว้ในลิลิตนารายณ์สิบปางว่า เป็นเรื่องการสงครามที่เกิดขึ้นจริง ความว่า

“เรื่องรามจันทราวตาร มีอยู่พิสดารในคัมภีร์ “รามายณะ” ซึ่งไทยเราคงได้รับมาจากพราหมณ์ในโบราณสมัยแล้วมาแต่งใหม่เรียกว่า “รามเกียรติ์” เรื่องสงครามระหว่างพระรามจันทร์กับพลวานรฝ่ายหนึ่ง ราพณาสูรกับรากษสฝ่ายหนึ่ง สันนิษฐานว่าเป็นเรื่องแกล้งสงครามที่ได้กระทำแก่กันจริง ๆ ระหว่างคนจริง ๆ คือ พระราม ชาวโยธยา ที่เรียกว่า “มนุษย์” คงเป็นเชื้อสายชนผิวขาวที่เรียกว่า “อารยะ” “วานร” สันนิษฐานว่าเป็นชนที่อยู่ในดินแดนเทือกเขาวิเศษ ซึ่งจนกาลบัดนี้ก็ยังมิเหลืออยู่เป็นชนผิวดำ ผมหงอก และริมฝีปากหนา ใกล้เคียงเงาะป่าของเรา ส่วน “รากษส” นั้นคือชนชาวเกาะลังกา ซึ่งเป็นชนผิวดำ ผมหงอก และร่างใหญ่ อย่างคนดำในทวีปอาฟริกาในกาลบัดนี้ พวกอารยชนเกลียดชังจึงตั้งชื่อว่า “รากษส” หรือ “ยักษ์”

รามายณะได้รับความนิยมอย่างมากในอินเดีย เพราะนอกจากพระรามจะได้รับการยกย่องในฐานะวีรบุรุษ หรืออวตารของเทพเจ้าที่มาปราบยุคเข็ญแล้ว เนื้อเรื่องที่มีการพรรณนาถึงจริยวัตรของพระราม ซึ่งยังเป็นต้นแบบคุณความดีที่ควรยึดถือเอาเป็นแบบอย่าง เพราะเป็นโอรสที่ซื่อสัตย์ กตัญญูกตเวทีต่อพระราชบิดา มีเมตตาปราณีต่อญาติพี่น้อง ประพฤติตนอยู่ในทำนองคลองธรรม เป็นสามีที่ซื่อสัตย์ต่อภรรยา อีกทั้งยังเป็นกษัตริย์นักรบที่มีความเก่งกล้าสามารถอีกด้วย¹³ อีกทั้งตัวละครอื่น ๆ ฝ่ายพระราม อาทิ สีดา ลักษมณ์ หนุมาน ฯลฯ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์ภักดีต่อพระราม แม้กระทั่งวิภลิชซึ่งเป็นน้องชายของรามายณะก็ยังภักดีต่อพระรามเนื่องจากยึดมั่นในความดี ไม่กระทำความชั่ว ด้วยเหตุนี้จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้รามายณะเป็นวรรณคดีที่ได้รับความนิยมสูงสุด

ไม่เพียงแต่ในอินเดียเท่านั้น เมื่ออารยธรรมอินเดียได้แพร่กระจายไปยังภูมิภาคต่าง ๆ รวมถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ชาว มลายู ไทย เขมร และลาว เป็นต้น เรื่องรามายณะก็ได้แพร่หลายไปยังผู้คนพลเมืองของทุกพื้นที่เช่นกัน จะหาใครที่ไม่รู้จักเรื่องของพระรามเห็นจะยาก

¹¹ ปรีชา อนุสุข, อิทธิพลของมหากาพย์รามายณะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2524, 25.

¹² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ลิลิตนารายณ์สิบปาง, พิมพ์ครั้งที่ 5, 15-16.

¹³ เสฐียร โกเศศ [นามแฝง], อุปกรณณ์รามเกียรติ์, 13-14.

แต่เรื่องของพระรามที่เล่าต่อกันมานั้นต่างกันออกไปมากขึ้นทุกที ๆ เพราะเรื่องนี้เดินทางมาไกล นับเป็นพัน ๆ ปี¹⁴ รามายณะได้เดินทางมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พร้อมกับคณะเดินทางของชาว อินเดียยุคแรก ๆ โดยมาในรูปแบบของการเล่าหรือร้องด้วยปากเปล่า (มุขปาฐะ) เช่นเดียวกับการเล่า นิทานในสมัยโบราณ ไม่ได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรแต่ที่แรก ด้วยเหตุนี้รามายณะที่เข้ามาจึงมีเนื้อหาที่คลาดเคลื่อนจากต้นฉบับสันสกฤตของวาลมิกิ ตัวอย่างของเรื่องรามายณะในประเทศอินโดนีเซียนั้นเรียกว่า “รามกะลิง” เนื้อหาของเรื่องจะสอดคล้องกับความเชื่อของศาสนา อิสลามด้วยเพราะประชาชนในประเทศนับถือศาสนาอิสลาม ส่วนในมาเลเซียก็รู้จักในชื่อ “หิกายัต ศรีราม” ที่กัมพูชารู้จักในชื่อ “เรียมเก” ลาวรู้จักในชื่อ “พระลักพระลาม” และในประเทศไทยรู้จักในชื่อ “รามเกียรติ์”¹⁵

รามเกียรติ์ของไทยเป็นวรรณคดีที่รวบรวมจากคัมภีร์รามายณะของวาลมิกิ และนิทานเรื่อง พระรามในแหล่งต่าง ๆ เข้าด้วยกัน¹⁶ โดยมีการดัดแปลงเนื้อหาให้เข้ากับคติความเชื่อแบบไทย เพื่อ ความบันเทิงในการอ่านและการแสดงเป็นหลัก คนไทยมักจะถือว่าสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระรามนั้น เป็นมงคล จึงมักจะมีชื่อ “ราม” ปรากฏอยู่ในชื่อต่าง ๆ ทั้งพระนามของพระมหากษัตริย์ก็มักจะมี “ราม” หรือ “รามา” หรือ “รามาริบัติ” แทรกอยู่ด้วยเสมอ กระทั่งชื่อเมืองของพระรามก็ถูกรับมาใช้ ด้วย เช่น อโยธยา หรือ อโยธยา เป็นต้น เรื่องรามเกียรติ์ของไทยก็มีปรากฏอยู่หลายฉบับหลาย สำนวน แต่ฉบับที่ถือว่ามีความสมบูรณ์ที่สุดคือ รามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์สมเด็จพระพุทธ ยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง เป็นฉบับที่มีผู้รู้จักแพร่หลาย มากกว่าฉบับอื่น ๆ ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อเป็นการรักษาเรื่องรามเกียรติ์อันเป็นนิยายเก่าแก่ มีเนื้อ เรื่องเกี่ยวกับการรบ การป้องกันบ้านเมือง ความยุติธรรม ความซื่อสัตย์ที่คนไทยรู้จักมานานแล้ว ไม่ให้สูญหายไป¹⁷

¹⁴ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, วิจารณ์นิทานปรัมปราหรืออิเหนา เรื่องพระราม และสูจิบัตรโฆษณ-
ละคร, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517), 135-136.

¹⁵ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, วิจารณ์นิทานปรัมปราหรืออิเหนา เรื่องพระราม และสูจิบัตรโฆษณ-
ละคร, 128.

¹⁶ เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], อุปกรณ์รามเกียรติ์, 162.

¹⁷ สิทธิพิณิจกุล และนิศยา กาญจนะวรรณ, ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช,
2520), 160.

เรื่องราวของพระรามในแต่ละพื้นที่ แต่ละสำนวนจะมีความแตกต่างกันไปตามคติความเชื่อของแต่ละพื้นที่ แต่สิ่งที่ปรากฏเป็นลักษณะร่วมคือ เป็นเรื่องราวของการทำสงครามระหว่างมนุษย์ลิงและยักษ์ ตัวละครที่ปรากฏในวรรณคดีมักมีคุณสมบัติและพฤติกรรมแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับกลวิธีในการนำเสนอตัวละครของผู้แต่ง การศึกษาลักษณะของตัวละครถือเป็นงานที่ได้รับความสนใจจากผู้อ่านวรรณกรรมเป็นอย่างมาก เพราะหากเข้าใจบทบาทของตัวละครก็อาจทำให้เข้าใจความคิดและจินตนาการของผู้แต่ง หรืออาจเข้าใจเนื้อเรื่องได้อย่างลึกซึ้ง และตัวละครที่เป็นตัวเด่นในเรื่องก็มักจะมีหลายตัว ส่วนใหญ่แล้วผู้อ่านมักติดใจตัวละคร แม้บางครั้งจดจำเนื้อเรื่องไม่ได้ แต่สามารถจดจำตัวละครได้เป็นอย่างดี¹⁸ ในเรื่องรามายณะหรือรามเกียรติ์ก็มีตัวละครที่โดดเด่นอยู่หลายตัว นอกจากพระราม พระลักษมณ์ นางสีดา ทศกัณฐ์ ที่เป็นตัวละครหลักแล้ว ก็ยังมีทหารวานรที่เชี่ยวชาญในการรบ เช่น หนุมาน สุคริพ องคต เป็นต้น วานรที่มีบทบาทมากที่สุดคือ หนุมาน ซึ่งถือเป็นตัวละครที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นชาติกำเนิด รูปร่างลักษณะ ความเฉลียวฉลาดและความสามารถต่าง ๆ ของหนุมานที่ปรากฏในเรื่อง โดยศึกษาจากรามายณะฉบับสันสกฤตของวาลมิกิ และรามเกียรติ์ฉบับภาษาไทยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยาละเอียด เพื่อเปรียบเทียบดูว่าในยุคสมัยที่ต่างกัน คติความเชื่อที่ต่างกัน ตัวละครหนุมานจะมีความเหมือนหรือแตกต่างกันในด้านต่าง ๆ อย่างไร

ตัวละครหนุมานนั้นมีความสามารถและเก่งกาจกว่าวานรตัวอื่น ๆ มีความเฉลียวฉลาดรอบคอบ ไม่เกรงกลัวอันตรายต่าง ๆ สามารถเหาะเหินเดินอากาศ แปลงกายให้ใหญ่โตเท่าภูเขาหรือแปลงกายให้เล็กเท่ามดก็ทำได้เป็นเหตุให้หนุมานมักจะเป็นผู้ที่ถูกเลือกให้ออกไปปฏิบัติภารกิจที่ยิ่งใหญ่อยู่บ่อยครั้ง หนุมานเป็นผู้ที่ยึดถือความถูกต้อง ยึดมั่นอยู่ในศีลธรรม การงานใดที่ได้รับมอบหมายก็จะกระทำให้สำเร็จลุล่วง และยังคงคำนึงถึงผลที่จะเกิดตามมาเสมอ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรอบคอบของหนุมานนั่นเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- มีศีลธรรม

เมื่อครั้งที่หนุมานได้รับคำสั่งจากพระรามให้ข้ามมายังลังกาเพื่อตามหานางสีดา หนุมานได้เข้าไปค้นหาตามสถานที่ต่างๆ จนไปพบกับสนมนางในของทศกัณฐ์ หนุมานรู้สึกกังวลใจที่ได้ล่วงล้ำเข้ามาเห็นชายของชายอื่น และไม่คิดที่จะล่วงเกินสตรีเหล่านั้น

¹⁸ วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2539), 59.

เหล่าวรวงนาโถมงามในปราสาทของรากลสนั่น บงนางพิวคล้ำงาม บงนางพิวคล้ำดำ
ส่วนบางนางมีกายสีทอง //5-9-31

เมื่อหลับไหลไม่ได้สติเพราะอ่อนล้าจากการเริงรัก พวกนางก็ดูราวกับดอกบัวยามหุบ
กลีบ//5-9-32

หลังจากกบี่มหาเดชได้คู่ตำหนักในของราวณะจนทั่ว ไม่หลงเหลืออะไรแล้ว เขาก็ยังไม่
พบนางสีดาชานกี //5-9-33

ครั้งเมื่อได้ฟังคุณเหล่าสตรีพวกนั้นแล้ว มหาภีก็ครุ่นคิดถึงคลองธรรมแล้วรู้สึกกังวล
อย่างยิ่ง //5- 9-34

ที่เข้าได้มายืนพั่งมองเหล่านางในของชายอื่นขณะที่พวกนางหลับเช่นนี้เป็นการละเมิด
ธรรมโดยแท้ //5-9-35

ข้าไม่เคยล่วงล้ำคูถึงที่พำนักของหญิงที่เป็นภรรยาคนอื่นเลย แต่ข้ากลับมามองคุณ
นางในเรือนของชายอื่นอยู่อย่างนี้ //5-9-36

ครั้นแล้วกบี่เจ้าปัญญาผู้มีจิตมุ่งมั่นอยู่ที่การงานเดียว ก็เกิดความคิดขึ้นมาและแน่วแน่ว่า
จะทำการใด//5-9-37

จริงอยู่ที่ข้าได้ลอบมองสตรีทั้งปวงของราวณะ โดยพวกนางไม่รู้ตัว แต่ถึงกระนั้นใจข้าก็
มิได้หวนไหวไปแม้แต่น้อย //5-9-38

ท้ายที่สุดใจเท่านั้นที่เป็นเหตุแห่งอินทรีย์ทั้งปวง ให้กระทำสิ่งดีหรือไม่ดี ในแง่นี้ใจของ
ข้ายังมั่นคงคืออยู่ //5-9-39

(รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 9 หน้า 482)

- ฉลาดรอบคอบ

ครั้นเมื่อหนุมานได้พบนางสีดาที่สวนอโศก หนุมานก็คิดว่าหากเข้าไปหานางใน
ทันใดนางสีดาจะต้องตกใจ หรืออาจจะคิดว่าตนนั้นเป็นยักษ์แปลงกายมา จึงได้คิดหาวิธีที่จะทำให้

นางสีดาเชื่อว่าตนเป็นทหารที่พระรามส่งมาแจ้งข่าวแก่นาง จึงได้กล่าวถึงความหลังของทั้งสอง พระองค์ ซึ่งจะทำให้นางสีดาเชื่อว่าตนนั้นคือทหารของพระราม

ทำอย่างไรนางจะได้ฟังข่าวโดยไม่ตกใจกลัวเสียก่อน เมื่อได้ไตร่ตรองเช่นนั้นแล้ว หนุ
มานเจ้าความคิดก็คิดได้ //5-28-40

หากข่าวไปถึงพระรามพระภัสคาสผู้ไม่หน้ายกราณ ข้างไม่ทำให้นางตกใจ เพราะใจ
ของนางผูกพันอยู่กับพระองค์ //5-28-41

เมื่อจะกล่าวถ้อยคำที่เป็นมงคลและเป็นธรรม เกี่ยวกับพระรามผู้เลิศแห่งอักษวากุ ผู้ลือ
เกียรติ//5-28-42

ข้างจะกล่าวถ้อยคำอันอ่อนหวานที่ทำให้นางฟังเข้าตลอด ข้าจะบอกทุกสิ่งเท่าที่จะทำให้
นางวางใจเข้าได้ //5-28-43

เมื่อครวญไปต่างๆ เกี่ยวกับชายของจอมปฐพีเช่นนั้นแล้ว หนุมานมหาบุรุษซึ่งแฝง
กายอยู่บนกิ่งไม้ก็กล่าวถ้อยคำไพเราะตามสัจย์จริง //5-28-44

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 28 หน้า 510)

- ใจร้อน

เมื่อหนุมานเสร็จสิ้นภารกิจในการมาแจ้งข่าวการยกทัพมาของพระรามให้แก่นางสี
ดาทราบเรียบร้อยแล้ว หนุมานก็คิดที่จะประเมินความสามารถและตัดกำลังฝ่ายศัตรูก่อนที่กองทัพ
วานรของพระรามจะยกมายังลงกา จึงได้สร้างให้ลูกทหารยักษ์จับได้ และจัดการเผาทำลายกรุง
ลงกา หลังจากนั้นหนุมานจึงได้ตระหนักถึงความปลอดภัยของนางสีดาที่ยังอยู่ในลงกา หนุมานนึก
ตำหนิตนเองที่ไม่รอบคอบ

ขณะที่มองดูกรุงลงกาซึ่งมีไฟลุกโหมจนวอดวายและเหล่าราชสตันตระหนกอยู่นั้น

วานรหนุมานก็คิดขึ้นมา //5-53-1

ด้วยความวิตกอย่างยิ่งและนึกตำหนิตัวเอง เขาคิดว่า นี่ข้าทำอะไรลงไปหนอที่เผาหลงกา
ใหม่อย่างนี้ //5-53-2

เหล่าบุรุษผู้ประเสริฐผู้ยิ่งยงนั้นช่าง โชคดีเมื่อมีความโกรธขึ้นมาก็ใช้ใจระงับไว้ได้
เหมือนดังเปลวไฟดับได้ด้วยน้ำ //5-53-3

เมื่อกรุงลงกาที่ถูกเผาผลาญ แน่นอนนางสีดาซ่านก็ผู้อารยะก็ถูกเผาใหม่ด้วย นี่ข้าทำให้
งานของเจ้านายเสียไปโดยรู้ไม่เท่าทันเสียแล้ว //5-53-4

ความตั้งใจใดๆ ที่มีตั้งแต่เริ่มนั้นถูกทำลายเสียแล้ว เพราะเมื่อข้าเผาหลงกาข้าก็ได้ปกป้อง
นางสีดา //5-53-5

การทำงานที่ทำงานนี้สำเร็จโดยง่ายอย่างไม่ต้องสงสัยเลย แต่เมื่อทำด้วยความ โกรธเกรี้ยว
ข้าก็ทำมันพังพินาศเสียแล้ว //5-53-6

แน่อนแล้วว่านางสีดาซ่านก็ม้วยมรณ เพราะข้าไม่แลเห็นกรุงลงกาส่วนใดไม่ถูกเผาเลย
ทั้งเมืองกลายเป็นภัสสมรุธี้ //5-53-7

หากข้าได้ทำงานผิดพลาดเพราะความเบาปัญญาของข้า ข้าก็ยินดีจะสละชีวิตของข้า ณ
ที่นี้แน่นอน //5-53-8

หรือข้าควรจะ โศกเข่ากองไฟเสียบัดนี้ เอ หรือบางทีจะเข้าไปในปากนางอัศวินิวทวา เอ
หรือจะอุทิศสร้างให้ฝูงสัตว์ในมหาสารคดี //5-53-9

ข้าจะมีชีวิตไปสู่น้ำจอมวานเรศได้อย่างไร อีกทั้งบุรุษศรทูลทั้งสององค์เล่า ในเมื่อข้า
ทำงานพลาดแล้ว //5-53-10

(รามายณะของวาลมิกิจับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 53 หน้า 553)

ส่วนหนุมานในรามเกียรติ์ของไทย เกิดจากพระอิศวรแบ่งกำลังอาวุธของพระองค์มอบให้
พระพายนำไปซัดเข้าปากนางสวาหะ ตัวละครหนุมานถูกประพันธ์ให้มีความคิดหรือลักษณะนิสัย
ใกล้เคียงกับมนุษย์มากกว่า เนื่องจากรามเกียรติ์ถูกประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้ในการแสดงโขน หรือละคร
มุ่งถ่ายทอดอารมณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์ ไม่ได้มุ่งเน้นนำเสนอหลักปรัชญาอย่างรามายณะ ตัวละคร
หนุมานจึงมีความซุกซนตามธรรมชาติของลิง มีความเจ้าชู้ มีหลายเมีย แต่หนุมานของไทยก็ยังคง

ความกล้าหาญ ความฉลาดรอบคอบ ความจงรักภักดีต่อเจ้านายเช่นเดียวกับรามายณะ ดังตัวอย่างต่อไป

- ฉลาดรอบคอบ

เมื่อพระรามให้หนุมานไปสืบข่าวนางสีดาที่กรุงลงกา โดยให้พระธำมรงค์กับสไบของนางไปด้วย เพื่อยืนยันว่าหนุมานเป็นทหารของพระรามนั้น หนุมานได้แสดงให้เห็นถึงความรอบคอบโดยได้ทูลพระรามว่า

แต่ซึ่งจะถวายพระธำมรงค์ กับสไบแก่องค์กนิษฐา
 เกื่อนางจะแคลงวิญญาน ว่าของนี้ตกอยู่ในไพร
 พวกทศกัณฐ์ไปเที่ยวเล่น ใครเห็นก็เก็บมาได้
 หากแกลิ่งแต่งลวงประโลมใจ มิใช่ทหารพระจักรี ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 356)

ดังนั้น พระรามจึงต้องบอกความลับที่ทราบกันเฉพาะพระองค์และนางสีดา คือเรื่องที่ได้สบตากันที่ช่องหน้าต่างเมื่อครั้งที่พระองค์ไปยกศรให้หนุมานได้รู้ เพื่อให้นางสีดาเชื่อว่าหนุมานเป็นทหารของพระราม

- การเอาใจใส่ รับผิดชอบต่อหน้าที่

เมื่อพระรามให้สุคริพและหนุมานถือสารไปเรียกให้ท้าวมหาชมพูมาเฝ้า ท้าวมหาชมพูไม่ยอมมาด้วย สุคริพจึงคิดจะกลับไปทูลพระราม แต่หนุมานค้านไว้เพราะเกรงพระรามจะติโทษเอาได้ว่าไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ และอาจจะเกิดสงครามกับเมืองชมพูจนทำให้สูญเสียทหารก็เป็นได้

บัดนั้น
 ได้ฟังจึงตอบวาที

หนุมานผู้ชาญชัยศรี
 เรานี้มาถึงท้าวชมพู

บอกกล่าวเรื่องราวก็แจ้งใจ	เมื่อเธอมีไปจะแจ้งอยู่
เห็นว่าจะเป็นเสี้ยนศัตรู	ต้องค้พระผู้อวดตาร
แม้กลับไปทูลองค์สีกร	จะโกรธาเพลงศรมาล้างผลาญ
ชมพูนคราจะแหลกลาญ	เพราะเราน้ำหลานไม่ตรีครตรา
จะเสียพลยี่สิบสมุทร	ซึ่งจะได้ค้อยูทศย์กษา
ทั้งจะเป็นกรรมเวรา	ภายหน้าคิดตัวเราไป
เสียที่เป็นทหารชาญฤทธิ์	พระจักรกฤษณ์จะติโทษได้
ว่าใช้รามาต่างใจ	เพียงนี่ยังให้เสียการ ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 56)

- เจ้าชู้

หนุมานเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในเรื่องความเจ้าชู้ เนื่องจากมีชายามากถึง 5,006 คน มีทั้งที่เป็นคน นางฟ้า ปลา และยักษ์ เช่น

- นางบุษมาลี

แล้วมีวาจาอันสุนทร	สายสมรเขาวยอคเสนาหา
รักเจ้าเท่าดวงชีวา	แก้วตาของพี่อย่าตกใจ
ว่าพลางอุ้มองค์นงลักษณ์	ภริมย์ชมพักตร์พิสมัย
เซยกั้มแนมเนื้ออรไท	คว่าไขว่ต้องเต้าสุมามาลัย
ฝ่นสวรรค์ครั้นครั้น โยมมหน	โกมลบานรับสุริย์จาน
กลืนตลบอบฟุ้งชลธาร	สองสำราญสุขเกษมเปรมปรีดิ์ ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 89)

- นางเบญยกาย

จึงกล่าวมธุรสวาที	มารศรีผู้ยอดสงสาร
ที่ปรารมภ์ถึงเจ้าเขาวมาลัย	จะวายปราณด้วยภัยพระสีกร
คิดคิดจะทูลขอโทษ	พอพระองค์ตรัสโปรดประทานก่อน

สิ้นความวิตกที่อกร้อน	ให้มาส่งบังอรก็สมคิด
อันความชื่นชมโสมนัส	คั่งได้สมบัติคุณิต
บุญที่กับเจ้าเคยเป็นมิตร	พระทรงฤทธิ์จำเพาะใช้มา
เราสองควรเคียงเรียงพักตร์	ร่วมรักในรสเสนาหา
เป็นคู่คู่สมภิรมยา	ไปกว่าชีวาจะจากจร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 210)

- ชุกชน

หนุมานั้นเป็นวานรโดยกำเนิด ต่างจากพาลีและสุกรีที่เป็นมนุษย์แล้วถูกสาปให้เป็นวานร ดังนั้นหนุมานจึงมีความชุกชน สนุกสนานไปตามประสา เห็นได้จากตอนที่หนุมานได้รับพรจากพระพาย ก็เกิดความคึกคะนองจึงได้เหาะเที่ยวไปทุกสารทิศ จนมาจนถึงสวนพฤกษาของพระอูมา เมื่อเห็นไม้ดอกไม้ผลต่าง ๆ ก็เที่ยวหักเล่นด้วยความชุกชน จนถูกพระอูมาสาปแข่งด้วยความโกรธ

บัดนั้น	หนุมานชาญชัยใจกล้า
รับพรพระพายบิดา	ด้วยโสมนัสสำพันทวี
จำทั้งคำสั่งพระมารดร	ยอกรประณตบทศรี
ลางค้บิตุเรศชนนี	ขุนกระบี่ก็เหาะระเห็จไป ฯ
เที่ยวคะนองลงอุทธรินอากาศ	องอาจหาเกรงผู้ใดไม่
เห็นสวนพระอูมาอรไท	ดีใจก็ตรงเข้ามา ฯ
เที่ยวถอนพฤกษาผลผล	โน้มต้นเก็บลูกเป็นภักษา
หักโค่นเกลื่อนกลาดคายดา	วานรทำเล่นประสาใจ ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 69-70)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นว่าตัวละครหนุมานทั้งใน “รามายณะ” และ “รามเกียรติ์” มีทั้งลักษณะที่ปรากฏร่วมกันคือมีความจงรักภักดีต่อพระราม รับผิดชอบงานที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มความสามารถ แม้ว่าจะงานนั้นจะยากเพียงใดก็ตาม และมีลักษณะที่ปรากฏแตกต่างกัน เช่น หนุมานในรามายณะยึดมั่นในศีลธรรม แต่หนุมานในรามเกียรติ์มีความเจ้าชู้ และมีความชุกชนตามปกติวิสัยของวานร

นอกจากการศึกษาบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ ของหนุมานข้างต้นแล้ว การศึกษาด้านอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครก็เป็นสิ่งสำคัญในการวิเคราะห์วรรณคดี เนื่องจากวรรณคดีจะมุ่งเน้นอารมณ์เป็นสำคัญ บทประพันธ์เป็นผลจากพลังอารมณ์ของกวีที่ถูกจำลองและถ่ายทอดไว้เป็นตัวหนังสือ¹⁹ เมื่อกล่าวถึงอารมณ์ในวรรณคดี นักวรรณคดีมิได้กล่าวถึงอารมณ์ของผู้แต่งและผู้อ่านเท่านั้น แต่ต้องดึงเอาอารมณ์ของตัวละครซึ่งเป็นผู้สื่ออารมณ์จากผู้แต่งไปยังผู้อ่านเข้ามาศึกษาด้วย กระบวนการศึกษารมณ์ในวรรณคดีจึงเป็นลักษณะนี้

ผู้แต่ง > ตัวละคร > ผู้อ่าน

กระบวนการเกิดสโนวรรณคดีนั้นต่างกับในละครซึ่งต้องอาศัยผู้แสดงและการแสดงเป็นสื่อ วรรณคดีมีเพียงภาษาเป็นสื่อแทนทั้งผู้แสดงและการแสดง ภาษาของกวีจึงมีบทบาทมากในการสื่อสารอารมณ์ของกวีไปยังผู้อ่าน²⁰ ผู้วิจัยจึงต้องการวิเคราะห์สวรรณคดีที่ปรากฏเฉพาะตอนของหนุมาน เพื่อให้เข้าใจอารมณ์ความรู้สึก และความสัมพันธ์ของหนุมานที่มีต่อตัวละครและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่อง

กล่าวได้ว่าหนุมานเป็นตัวละครตัวหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญ มีความพิเศษและน่าสนใจ และทำให้เนื้อเรื่องสนุกสนาน จึงสมควรที่จะศึกษาตัวละครหนุมานทั้งในรามายณะและรามเกียรติ์อย่างละเอียด เพื่อให้เข้าใจลักษณะนิสัย บทบาทหน้าที่ รสวรรณคดี รวมถึงกลวิธีในการสร้างและนำเสนอตัวละครหนุมานอีกด้วย

วัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบตัวละครหนุมานในด้านชาติกำเนิด บุคลิก ลักษณะ พฤติกรรม และบทบาทของหนุมานในรามายณะของวาลมิกิและบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

¹⁹ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 115.

²⁰ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 130.

2. เพื่อวิเคราะห์กลวิธีในการสร้างและการนำเสนอตัวละครหนุมานในรามายณะของวาลมิกิ และบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
3. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบรสวรรณคดีที่ปรากฏเฉพาะตอนของหนุมานในรามายณะของวาลมิกิ และบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบข้อมูลตัวละครหนุมานในด้านชาติกำเนิด บุคลิก ลักษณะ พฤติกรรม และบทบาทของหนุมานในรามายณะของวาลมิกิและบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
2. ได้ทราบถึงกลวิธีในการสร้างและการนำเสนอตัวละครหนุมานในรามายณะของวาลมิกิและบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
3. ได้ทราบถึงรสวรรณคดีที่ปรากฏเฉพาะตอนของหนุมานในรามายณะของวาลมิกิและบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ขอบเขตของการศึกษา

1. รามายณะของวาลมิกิฉบับบาโรดา ตรวจสอบชำระและตีพิมพ์โดยสถาบันบูรพคดีศึกษาแห่งมหาวิทยาลัยบาโรดา (Oriental Institute of Baroda) ค.ศ.1960-1975.
2. มหาकाพย์รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554. เล่ม 1 พาลกัณฑ์ อโยธยากัณฑ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.
3. มหาकाพย์รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554. เล่ม 2 อารัณยกัณฑ์ กิษกินธากัณฑ์ สุนทรกัณฑ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.
4. มหาकाพย์รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554. เล่ม 3 ยุทธกัณฑ์ อุตรกัณฑ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.

5. พุทธชยดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2540
6. พุทธชยดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2540
7. พุทธชยดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 3.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2540
8. พุทธชยดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 4.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2540

วิธีดำเนินการ

1. กำหนดหัวข้อและประเด็นที่จะศึกษา
2. รวบรวมข้อมูลจากหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้อง
3. ศึกษาเนื้อหาของเรื่องทั้งรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธชยดฟ้าจุฬาโลก อย่างละเอียด เพื่อนำไปใช้ในการเปรียบเทียบ
4. ศึกษาเปรียบเทียบตัวละครหนุมานในด้านชาติกำเนิด บุคลิก ลักษณะ พฤติกรรมและบทบาทของหนุมานในรามายณะและรามเกียรติ์
5. ศึกษาวิเคราะห์สวรรณคดีที่ปรากฏเฉพาะตอนของหนุมานทั้งในรามายณะและรามเกียรติ์
6. ศึกษาวิเคราะห์กลวิธีในการสร้างและนำเสนอตัวละครหนุมานในรามายณะและรามเกียรติ์
7. เรียบเรียงผลการศึกษาและนำเสนอผลงาน

เอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มเอกสารและงานวิจัยออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรามายณะและรามเกียรติ์
2. เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับตัวละคร
3. เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับสวรรณคดี

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรามายณะและรามเกียรติ์

พุดิมาศ พุ่มพวง²¹ วิเคราะห์รามเกียรติ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้ศึกษาเนื้อเรื่อง ที่มาของเรื่อง และวิธีการดัดแปลงบทละครโดยเปรียบเทียบกับของวาลมิกิและพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเพื่อหารายละเอียดของเนื้อเรื่อง ตัวละครที่เพิ่มขึ้นหรือลดลง พบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำศิลปะการแสดงโขนดั้งเดิมมาใช้ เพื่อนำมาผสมผสานกันในการสร้างเป็นบทละครรามเกียรติ์ เช่น การพากย์ การเจรจา การเต้น การใช้คำขึ้นต้นเพื่อบอกฐานะของตัวละคร และการแบ่งเนื้อเรื่องออกเป็นตอน มีบทกำกับฉาก กำกับเวทีนำมาผสมผสานกันในการสร้างเป็นบทละครรามเกียรติ์ การดัดแปลงบทละครรามเกียรติ์ในส่วนของเนื้อเรื่องและตัวละครนั้นก็เพื่อให้เหมาะสมสำหรับการแสดงโขน

สมพร สิงห์โต²² ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นการศึกษาเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะและรามเกียรติ์ในด้านเนื้อเรื่อง ตัวละคร และสาระสำคัญตลอดจนอิทธิพลที่มีต่อสังคมไทย พบว่าในด้านเค้าโครงเรื่องส่วนใหญ่ตรงกัน แต่ส่วนปลีกย่อยต่างกัน บุคลิกตัวละครแตกต่างกันไป ตัวละครในรามเกียรติ์มีลักษณะใกล้เคียงกับมนุษย์ธรรมดาและดูสมจริงมากกว่าในรามายณะ

เสาวณิต จุลวงศ์²³ ได้ศึกษาโครงสร้างของสังคมในรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ในด้านสมาชิกของสังคม สถาบันทางสังคม และระเบียบทางสังคม ผลการศึกษาพบว่าความเป็นระเบียบของสังคมในเรื่องรามเกียรติ์นั้น เกิดขึ้นได้เนื่องจากการจัดระเบียบของสังคมทางด้านบรรทัดฐาน สถานภาพและบทบาทได้อย่างเหมาะสม เพื่อกำหนดตำแหน่งและหน้าที่ของสมาชิกในสังคม

²¹ พุดิมาศ พุ่มพวง, วิเคราะห์บทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540).

²² สมพร สิงห์โต, ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517).

²³ เสาวณิต จุลวงศ์, โครงสร้างของสังคมในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519).

วัฒน์ชัย หมั่นยิ่ง²⁴ ได้ศึกษาภาพลักษณ์ของผู้ปกครองในบทละครรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยได้ศึกษาในด้านแก่นเรื่อง โครงเรื่อง ฉาก ตัวละคร บทสนทนา กลวิธีการแต่ง รวมทั้งศึกษาภาพลักษณ์ของผู้ปกครองและทรศนะของกวีเกี่ยวกับเรื่องศาสนา การศาล การป้องกันบ้านเมือง พบว่าภาพลักษณ์ของผู้ปกครองจะต้องเป็นนักรบที่กล้าหาญ มีความยุติธรรม คำนึงถึงหน้าที่ที่สำคัญ

อารมณั ไทยสุริโย²⁵ ได้ศึกษาวิเคราะห์โคลงรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 โดยศึกษาในด้านประวัติการประพันธ์ คุณค่าของเรื่องในด้านวรรณศิลป์และคุณค่าทางสังคม พบว่า โคลงรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 สามารถอธิบายภาพรามเกียรติ์ได้เป็นอย่างดี ทำให้ผู้ชมเข้าใจเนื้อเรื่องได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ โคลงรามเกียรติ์ยังมีคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์และได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณคดีที่งดงามเรื่องหนึ่ง

2. เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับตัวละคร

พัชลินจ์ จินนุณ²⁶ ได้ศึกษาวิเคราะห์หนุมานในรามเกียรติ์ฉบับต่างๆ โดยศึกษาเปรียบเทียบหนุมานในรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกับสำนวนท้องถิ่นต่างๆ พบว่ารามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีวัตถุประสงค์เพื่อสอนเรื่องข้าราชการที่ดี ในเวลาเดียวกันก็มุ่งสร้างความบันเทิงด้วย มีกลวิธีในการนำเสนอและสร้างตัวละครหนุมานเพื่อให้เป็นตัวละครที่สมจริงและอยู่ในอุดมคติ ส่วนรามเกียรติ์ฉบับท้องถิ่นต่างๆ มีวัตถุประสงค์ที่ต่างกัน ฉบับล้านนามุ่งเน้นสอนศาสนา จึงนำเสนอหนุมานให้มีลักษณะที่ดั่งาม ฉบับอีสานใช้สอนศาสนา แต่หนุมานในสำนวนนี้จะต่างจากสำนวนล้านนา โดยหนุมานจะมีลักษณะของพระเอกในนิทานฉบับทางภาคตะวันตกมีวัตถุประสงค์เพื่อความบันเทิง ใช้ในการแสดงหนังใหญ่จึงนำเสนอหนุมานให้เป็นตัวตลก ฉบับภาคใต้ก็มีเพื่อความบันเทิง ใช้ในการแสดงหนังตะลุง จึงสร้างหนุมานให้

²⁴ วัฒน์ชัย หมั่นยิ่ง,ภาพลักษณ์ผู้ปกครองในบทละครรามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี(วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,2533).

²⁵ อารมณั ไทยสุริโย, การศึกษาวิเคราะห์โคลงรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,2536).

²⁶ พัชลินจ์ จินนุณ, การวิเคราะห์หนุมานในรามเกียรติ์ฉบับต่างๆ (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547).

ฉลาด ไม่เป็นตัวตลกดังรามเกียรติ์ภาคตะวันตก ส่วนลักษณะร่วมกันของแต่ละฉบับคือ หนุมาน เป็นทหารที่มีความจงรักภักดี และมีความสามารถในการรบ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้ที่เป็นทหาร

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์²⁷ ได้วิเคราะห์ตัวละครในรามเกียรติ์ เพื่อศึกษาลักษณะของตัวละคร กำเนิด และพฤติกรรมของตัวละครในด้านต่าง ๆ เพื่อชี้ให้เห็นความคล้ายคลึงและความแตกต่าง ระหว่างรามายณะของ वाल्मीकिกับบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พบว่า หนุมานทั้งในรามายณะของ वाल्मीकिและบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีพฤติกรรมที่คล้ายกัน คือ มีความจงรักภักดีต่อพระราม มีความซื่อสัตย์ และเก่งกาจในการรบ แต่ในด้านรายละเอียดนั้นหนุมานในรามเกียรติ์จะเข้าอุบายมากกว่า หนุมานมีบทบาทมากในการช่วยพระรามปราบฝายอธรรมทั้งในรามายณะและรามเกียรติ์ จึงนับว่าหนุมานเป็นตัวละครที่สำคัญมากตัวหนึ่ง

ศิริพงษ์ พะยอมแย้ม²⁸ เรื่อง “ภาพและประวัติตัวละครรามเกียรติ์” ผู้เขียนได้ศึกษาและเผยแพร่เรื่องราวของรามเกียรติ์โดยนำภาพมาประกอบการเล่าเรื่องราวที่เกี่ยวกับประวัติตัวละคร เช่น หนุมาน องคต นิลพัท และสุครีพ เป็นต้น ในด้านชาติกำเนิดและบทบาทสำคัญบางตอน เพื่อให้ผู้อ่านมองเห็นบุคลิกและพฤติกรรมของตัวละครเหล่านั้นได้อย่างชัดเจน ผู้เขียนได้เล่าถึงหนุมาน โดยเริ่มตั้งแต่ชาติกำเนิด บทบาทในการเป็นทหารของพระราม คือการช่วยพระรามปราบอธรรม ผู้เขียนได้เล่าถึงประวัติของหนุมานไว้เพียงแต่การมีบทบาทในการตามม้าอุปการของพระรามจนไปพบกับพระมงกุฎและพระลบ หลังจากนั้นได้ถูกพระมงกุฎและพระลบสักหน้ำท้ายที่สุดพระรามก็แก้ไขได้สำเร็จ

วิญญู บุญยงค์²⁹ เรื่อง “วานรในรามเกียรติ์” เป็นการศึกษาวานรในรามเกียรติ์ซึ่งประกอบไปด้วยหนุมาน องคต ชมพูพาน ท้าวมหาชมพู นิลพัท มัจฉานุ อสุรพัค และขุนพลพระราม ในด้านกำเนิดตัวละคร การถวายตัวต่อพระราม และลักษณะเด่นของตัวละคร เพื่อให้ผู้อ่านรู้จักตัว

²⁷ ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, ตัวละครในรามเกียรติ์ (กรุงเทพฯ : พิมพ์สารการพิมพ์, 2525).

²⁸ ศิริพงษ์ พะยอมแย้ม, ภาพและประวัติตัวละครรามเกียรติ์ : ประกอบการศึกษาวิชาวรรณคดีและศิลปกรรมไทย (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2525).

²⁹ วิญญู บุญยงค์, วานรในรามเกียรติ์ (กรุงเทพฯ : บริษัทต้นอ้อแกรมมี จำกัด (มหาชน), 2540).

ละครต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น ผู้เขียนได้กล่าวถึงหนุมานว่าเป็นตัวละครสำคัญตัวหนึ่งเพราะช่วยพระรามในการปราบฝ่ายอธรรม นอกจากนี้ นั้นยังเป็นตัวละครที่มีนิสัยเจ้าชู้เพราะมีเมียถึง 6 คน

Prof. John and Marry Brockington³⁰ ได้ศึกษาบทบาทของพระรามจากวรรณคดีของอินเดียและวรรณคดีจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลการศึกษาพบว่าพระรามของอินเดียนั้นนอกจากจะเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แล้ว ยังเป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถเหนือมนุษย์อีกด้วย เนื่องจากพระรามคืออวตารของพระวิษณุ เนื้อหาส่วนใหญ่มีกล่าวถึงความกตัญญูของเหล่าทหารที่มีต่อองค์รามในฐานะเทพเจ้า ส่วนพระรามในวรรณคดีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็เป็นกษัตริย์นักรบที่มีความสามารถเช่นเดียวกับของอินเดีย แต่จะมีพฤติกรรมที่เป็นมนุษย์มากกว่า มีการแสดงออกทางด้านอารมณ์ที่หลากหลายเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไป ทั้งอารมณ์รัก โกรธ เสียใจ หรือบางครั้งก็ขาดสติ ขาดการไตร่ตรองพิจารณาจนทำให้เสียทีศัตรูอยู่หลายครั้ง

Satya Vrat Shastri³¹ ได้ศึกษาพฤติกรรมของนางสีดาจากวรรณคดีเรื่องพระรามฉบับต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบว่า ชาติกำเนิดของนางสีดาในแต่ละฉบับมีความแตกต่างกัน บางฉบับว่านางเป็นอวตารของพระลักษมีชายาพระนารายณ์ บางฉบับว่าเป็นอวตารของพระนางสุชาดาชายาของพระอินทร์ เมื่อครั้งที่นางถูกขับออกจากเมืองบางฉบับว่านางถูกนำไปใส่ไว้ในผอบ บางฉบับถูกใส่ในโลงทอง หรือบางฉบับก็ถูกลอยแพไปตามแม่น้ำ ในด้านพฤติกรรมของนางสีดาในแต่ละฉบับก็มักจะคล้ายคลึงกัน ต่างกันที่การนำเสนอในส่วนของเนื้อเรื่อง เช่น นางสีดาเป็นสตรีที่มีนิสัยดีอร่าม เห็นได้จากตอนที่นางเรียกร้องจะเข้าไปพร้อมกับพระราม หรือตอนที่นางต้องการให้พระรามไปจับกวางทองมาให้ เมื่อพระรามตั้งข้อสังเกตว่าไม่น่าจะมีกวางทองในบริเวณนี้ นางก็รีบหยิบเอาลูกธนูจะแทงอกของตัวเอง หรือการที่นางแสดงท่าทีไม่พอใจที่พระ

³⁰ Prof. John and Marry Brockington. “Rāma from India to Southeast Asia : the portrayal of a hero.”

Śyāmadeśa Saṃskṛtapuruṣaḥ Ācārya Chirapat Prapandvidyaḥ. (Sanskrit Studies Centre, in collaboration with Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Bangkok, Thailand 2013).

³¹ Satya Vrat Shastri “Sītā... How she is depicted in the Rāma Story of Southeast Asia” **Śyāmadeśa**

Saṃskṛtapuruṣaḥ Ācārya Chirapat Prapandvidyaḥ. (Sanskrit Studies Centre, in collaboration with Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Bangkok, Thailand 2013).

ลักษณะไม่ยอมปล่อยให้นางอยู่กระท่อมเพียงคนเดียว เพื่อพระลักษมณ์จะได้ออกไปช่วยพระรามที่ตามกวางทองไปในป่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นสตรีที่มีความเด็ดเดี่ยว โดยการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนเองผ่านการเดินลุยไฟ และให้เทวดาทิ้งหลายมาเป็นพยาน

3. เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับวรรณคดี

กุสุมา รักษมณี³² ได้กล่าวถึงทฤษฎีรสในวรรณคดีสันสกฤตไว้ว่า รส คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อผู้อ่านได้รับรู้อารมณ์ที่กวีได้ถ่ายทอดเอาไว้ในวรรณคดี นักวรรณคดีมีความเห็นว่ารสในวรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะเทือนใจ แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่านทำให้เกิดการรับรู้และเกิดปฏิกริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองต่อสิ่งที่กวีเสนอออกมา รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถ่ายทอดลงไว้เป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น รสในวรรณคดีสันสกฤตมีทั้งสิ้น 9 รส ดังนี้ 1) ศฤงคารรส เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความรักของตัวละคร เป็นรสเด่นที่สุดในวรรณคดีสันสกฤต 2) เราทรรสเป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธหรือการกระทำที่รุนแรงของตัวละคร 3) วีรรส เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่น (อุตสาหะ) ในการต่อสู้ของวีรบุรุษ อาจเป็นความอุตสาหะในการเสียสละ การปฏิบัติหน้าที่ หรือการสู้รบก็ได้ 4) พิกัดสรส เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ารังเกียจหรือน่าเบื่อบรรดา 5) ศานตรส คือความสงบใจ เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะความสงบ 6) হাসยรส คือความสนุกสนาน เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะขบขัน 7) กรุณารส เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของตัวละคร 8) ภัยานกรส คือความหวาดกลัว เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว 9) อัถฤตรส คือความอัศจรรย์ใจ เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวนาพิศวง

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน³³ กล่าวถึงลักษณะและความสำคัญของรสวรรณคดีไว้ว่า อาหารที่มีรสต่าง ๆ กัน ให้ความโอชะแก่ผู้เสพนั้นใด วรรณคดีก็มีรสต่าง ๆ กัน ให้ความโอชะแก่ผู้อ่านนั้น รสทั้งสองนี้แตกต่างกันตรงที่รสอาหารใช้ลิ้นเป็นเครื่องสัมผัส เพื่อให้รู้ว่าอาหารนั้นมีรสเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม หรือเผ็ดอย่างไร บางทีก็ใช้จมูกดมกลิ่นพิสูจน์ว่าอาหารนั้นมีกลิ่นหอมหวานชวนกิน

³² กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 22-23.

³³ ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษากวี การวิจัยและวิจารณ์. 2518, 116.

แค่ไหน ส่วนรสวรรณคดีนั้นสัมผัสด้วยตาและหูจากภาษาภววิจจะรู้อรส และรสแห่งวรรณคดีนี้เป็นรสที่บอกถึงอารมณ์เพียงอย่างเดียว คือ บอกอารมณ์ออกเป็นส่วนปลีกย่อยลงไปอีกหลายประการ เช่น ความยินดี ความร่าเริง ความทุกข์โศก ความโกรธ ความมองอาจ ความกลัว ความเกลียด ความพิศวง และความสงบ เป็นต้น และถ้าวรรณคดีเรื่องใดขาดรสของวรรณคดีก็เปรียบเสมือนคนกินอาหารที่ไม่มีรสแล้วไม่อร่อย วรรณคดีเรื่องใดจะมีรสดีหรือไม่ย่อมขึ้นอยู่กับภาษาที่แสดงออกเป็นสำคัญ ภาษาภววิจจะรสวรรณคดีจึงแยกจากกันไม่ออก

กุหลาบ มัลลิกะมาส³⁴ ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของวรรณคดีด้านการแสดงออก ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับอารมณ์สะเทือนใจอันก่อให้เกิดรสวรรณคดี สรุปได้ว่า การแสดงออกเป็นสื่อ นำความนึกคิด ความสะเทือนใจ และจินตนาการของผู้แต่งออกสู่ผู้อ่าน และการแสดงออกที่ดีจะต้องทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึกและเข้าใจในสิ่งต่อไปนี้

1. ทำให้ผู้อ่านรู้สึกหรือเห็นภาพตามคำบรรยาย
2. ทำให้เห็นความเคลื่อนไหวหรือเหตุการณ์
3. เผยให้เห็นบุคลิกภาพและนิสัยใจคอของตัวละครในเรื่อง
4. ช่วยให้เกิดความหยั่งเห็น คือ ความรู้สึกเข้าใจว่าทำไมบุคคลจึงได้แสดงออกเช่นนี้
5. เผยให้เห็นบุคลิกภาพของผู้แต่ง

ส่วนผลกระทบทางจิตใจอันเนื่องมาจากการอ่านวรรณคดีจะมีมากน้อยเพียงใดถือเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ดังเช่น สายทิพย์ นุกูลกิจ³⁵ กล่าวถึงเรื่องการเกิดอารมณ์สะเทือนใจว่า “อารมณ์สะเทือนใจอาจเกิดขึ้นเมื่อตัวละครได้เห็นนางอันเป็นที่รักสิ้นชีวิต” ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของพระยาอนุมานราชชนนที่ได้กล่าวถึงอรรถวิสัยในการเกิดอารมณ์สะเทือนใจของผู้อ่านวรรณคดีว่า “จะเป็นวรรณกรรมที่ทำให้ท่านบังเกิดอารมณ์สะเทือนใจแรงแค่ไหน จะเป็นไปในทางฝ่ายสูงหรือฝ่ายต่ำ เกิดขึ้นแล้วและหมดไปเร็วหรือช้าก็ตามที ก็สุดแท้แต่ตัวท่าน ตามส่วนแห่งอำนาจความรู้สึกนึกคิดและความคุ้นเคยอบรมมา เป็นเรื่องที่ต่างคนต่างรู้สึก ไม่มีอะไรต้องโต้เถียงกันเรื่องนี้”³⁶

³⁴ กุหลาบ มัลลิกะมาส, ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย. 2531, 13.

³⁵ สายทิพย์ นุกูลกิจ, เอกสารประกอบการสอนวิชาภาษาไทย 321 : วรรณคดีวิจารณ์. 2523, 167.

³⁶ พระยาอนุมานราชชนน, การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์. 2546, 51.

กระแสร้ มาลาภรณ์³⁷ กล่าวถึงรสวรรณคดีไว้ว่า คุณค่าส่วนหนึ่งของวรรณคดี คือ คุณค่าทางอารมณ์ กวีต้องมีแรงบันดาลใจอันจะทำให้เกิดจินตนาการ สร้างภาพสะท้อนอารมณ์ ผู้อ่านก็จะตีความวรรณคดีนั้น ๆ ออกมา อันอาจจะเป็นอารมณ์ที่คล้ายกับกวีผู้แต่ง อารมณ์ของกวีนั้นย่อมเป็นอารมณ์โศก อารมณ์รัก อารมณ์เกลียดแค้น ฯลฯ เราย่อมได้ประโยชน์ด้วย การที่จะเป็นคนอยู่เฉย ๆ ไม่มีความอ่อนไหวหรือโลดโผนทางอารมณ์นั้นจะไม่ “สนุก” ไม่ได้รับ “รสแห่งภาษา” เลย “รส” ของวรรณคดีที่ท่านเรียกว่า “พนธรส” มีอยู่ 9 รส คือ สดงการรส (ความรัก) หาสยรส (ความหรรษา) กรุณารส (ความกรุณา) รุทธรส (ความครุ่ร้าย) วีรรส (ความกล้าหาญ) ภยานกรส (ความสยดสยอง) วิภัตสรส (ความขยะแขยง) อัทภูตรส (ความอัศจรรย์ใจ) และสานตีสรส (ความสงบ) วรรณคดีที่ด้อยอมให้รสต่าง ๆ เหล่านี้แก่ผู้อ่านได้

เบญจมาศ พลอินทร์³⁸ กล่าวถึงเรื่องรสของวรรณคดีสรุปได้ว่า อรรถรส หมายถึง รสของวรรณคดีที่ก่อให้เกิดความรู้สึกทางด้านอารมณ์ เป็นอาการที่เกิดขึ้นเมื่อได้ฟังเรื่องราวจากวรรณคดีและวรรณกรรม หรือถ้อยคำของกวีเป็นเหตุจูงใจให้เป็นไป ทั้งนี้ กวีจะต้องเข้าถึงภาวะแห่งจิตใจของผู้อ่าน ผู้ฟัง และอารมณ์ของคนในลักษณะต่าง ๆ แล้วปรับถ้อยคำปรุงแต่งให้เกิดอรรถรส หรือรสแห่งวรรณคดี ซึ่งบรรดาปรมาจารย์ได้แยกแยะและกำหนดไว้ตามภาวะแห่งอารมณ์ มีอาการเป็นไปตามถ้อยคำของกวีอันมีอยู่ 9 ประการ คือ

1. สิงการรส คือ รติ หมายถึง รสแห่งรัก
2. หัสสรส คือ หาสะ หมายถึง รสแห่งความขบขันหรรษา
3. กรุณารส คือ โสกะ หมายถึง รสแห่งความโศกเศร้าสังสาร
4. รุทธรส คือ โภชะ หมายถึง รสแห่งความโกรธแค้น
5. วีรรส คือ อุตสาหะ หมายถึง รสแห่งความกล้าหาญ
6. ภยานกรส คือ ภย หมายถึง รสแห่งความกลัวภัยและสยดสยอง
7. วิภัจจรส คือ ชิกุจฉา หมายถึง รสแห่งความเกลียดและขยะแขยง
8. อัทภูตรส คือ วิมหยา หมายถึง รสแห่งความประหลาดใจ
9. สันตรส คือ สมะ หมายถึง รสแห่งความสงบแห่งจิตใจ

³⁷ กระแสร้ มาลาภรณ์, วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น. 2516, 23.

³⁸ เบญจมาศ พลอินทร์, พื้นฐานวรรณคดีและวรรณกรรมไทย. 2526, 76-77.

ภาวณิ โขติมณิ³⁹ ได้วิเคราะห์วีรราสในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 โดยมุ่งวิเคราะห์องค์ประกอบและพฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรราส องค์ประกอบของวีรราส ประกอบด้วยองค์ประกอบด้านวิภาวะ 3 ประการ คือ การเป็นผู้มีคุณธรรมของตัวละคร การต้องถือปฏิบัติตามคำสั่งหรือขอร้อง และความรู้สึกที่เกิดขึ้นในช่วงขณะ องค์ประกอบด้านอนุภาวะปรากฏอยู่ 3 ลักษณะ คือ อนุภาวะด้านคำพูด อนุภาวะด้านอาการปฏิกิริยา และอนุภาวะด้านคำพูดและอาการปฏิกิริยา และองค์ประกอบด้านสาดตวิกภาวะปรากฏอยู่ 5 ลักษณะ คือ ภาวะตะลึงงัน ภาวะเหงื่อออก ภาวะตัวสั่น ภาวะน้ำตาไหล และภาวะการเป็นลม พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรราสนั้นผู้วิจัยได้แบ่งพฤติกรรมของตัวละครออกเป็น 2 ฝ่าย คือ วีรราสของตัวละครฝ่ายพลับพลา และวีรราสของตัวละครฝ่ายลงกา โดยผลการวิเคราะห์วีรราสในแต่ละด้านของตัวละครฝ่ายพลับพลาพบว่าในด้านธรรมวีระมีบทบาทการทำหน้าที่ที่โดดเด่นของตัวละคร 9 ตัว คือ บทบาทผู้ปราบอธรรมและการเป็นนายที่ดีของพระราม บทบาทการเป็นอนุชาที่ดีของพระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุด บทบาทการเป็นชายาที่ดีของนางสีดา บทบาทการเป็นทหารที่ดีของหนุมานและองคต บทบาทการเป็นอนุชาและที่ปรึกษาที่ดีของพิเภก ด้านธรรมวีระ มีบทบาทการรบที่โดดเด่นของตัวละคร 5 ตัว คือ พระราม พระลักษมณ์ หนุมาน และพระลบ พระมงกุฎ โดยตัวละครทั้งหมดได้แสดงบทบาทการต่อสู้โดยมีจุดประสงค์เพื่อต้องการเอาชนะและทำลายล้างปฏิปักษ์ ผลการวิเคราะห์วีรราสของตัวละครฝ่ายลงกาพบว่า ในด้านธรรมวีระ มีบทบาทการทำหน้าที่ที่โดดเด่นของตัวละคร 6 ตัว คือ บทบาทชายาและมารดาที่ดีของนางมณโฑ บทบาทผู้ตัดสินคดีความที่มีความยุติธรรมของท้าวมาลีวราช บทบาทอนุชาที่ดีของกุมภกรรณ บทบาทโอรสที่ดีของอินทรชิต บทบาทญาติที่ดีของนางเบญจกาย และบทบาทมารดาที่ดีของนางพิรากวน ด้านธรรมวีระมีบทบาทการรบที่โดดเด่นของตัวละครจำนวน 13 ตัว คือ ทศกัณฐ์ กุมภกรรณ อินทรชิต ไมยราพ มัจฉานุ สหัสเดชะ มูลพลำ มังกรกัณฐ์ สัทธาสูร วิรุณจำบัง ทศศิรีวัน ทศศิรีธร และบรรลัยกัลป์ โดยตัวละครทุกตัวได้แสดงพฤติกรรมการสู้รบเพื่อต้องการเอาชนะฝ่ายปฏิปักษ์ ทั้งนี้ ไม่ปรากฏพฤติกรรมที่แสดงถึงวีรราสด้านทานวีระจากตัวละครทั้งฝ่ายพลับพลาและฝ่ายลงกา

เบญจวรรณ ส่งสมบุญ⁴⁰ ได้ศึกษาบทละครเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ที่กรมศิลปากรจัดแสดง ตั้งแต่ พ.ศ. 2492 – 2537 รวม 27 ตอน เพื่อวิเคราะห์ลักษณะเด่นของเนื้อหาโดยใช้ทฤษฎีรส

³⁹ ภาวณิ โขติมณิ, การวิเคราะห์วีรราสในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2. 2543, 160.

⁴⁰ เบญจวรรณ ส่งสมบุญ. บทละครเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิเคราะห์. 2540, 8.

ของวรรณคดีสันสกฤต ผลการศึกษาพบว่า บทละครเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีรสที่เป็นรสเด่นทั้งสิ้น 6 รส ได้แก่ วีรรส (รสของความกล้าหาญ) ศฤงคารรส (รสของความรัก) กรุณารส (รสของความทุกข์โศก) เราทรรส (รสของความอัสจรรยัใจ) และมีรสรอง 3 รส ได้แก่ ภูยานกรรส (รสของความหวาดกลัว) พิภัตสรส (รสของความรังเกียจ) และसानตรส (รสของความสงบใจ) จึงสรุปได้ว่า เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผนที่นำมาทำเป็นบทละครมีรสวรรณคดีครบทั้ง 9 รส ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต รสวรรณคดีเหล่านี้เกิดจากเนื้อหาและตัวละครที่ตรึงใจผู้ชม จึงทำให้บทละครเสภาเรื่องนี้เป็นที่นิยมตลอดมา

บทที่ 2

เปรียบเทียบลักษณะและบทบาทของหนุมานในรามายณะและรามเกียรติ์

รามายณะฉบับวาลมิกิ ถือได้ว่าเป็นมหากาพย์ที่สำคัญและได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในอินเดีย ต่อเมื่อมีการเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียไปยังภูมิภาคอื่นๆ รามายณะก็ถูกนำไปเผยแพร่ยังภูมิภาคอื่นๆ ด้วย โดยเป็นการบอกเล่าเรื่องราวแบบมุขปาฐะ ยังไม่ได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ทำให้เนื้อเรื่องผิดเพี้ยนไปจากต้นฉบับ บางพื้นที่ก็ได้มีการประพันธ์ขึ้นใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของตนเอง เป็นเหตุให้ในปัจจุบันปรากฏเรื่องรามายณะอยู่หลายสำนวน อย่างไรก็ตามผู้วิจัยก็ได้ค้นคว้าประวัติรามายณะ ฉบับวาลมิกิ และประวัติรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เพื่อจะได้เห็นภาพได้อย่างชัดเจนว่า ในยุคสมัยที่ต่างกัน วัฒนธรรมประเพณีที่ต่างกัน วรรณคดีทั้งสองฉบับนี้มีความเป็นมาอย่างไร และมีความเหมือนหรือแตกต่างกันเช่นไร

นอกจากประวัติความเป็นมาของรามายณะและรามเกียรติ์แล้ว ในบทนี้ผู้วิจัยได้ค้นคว้าประวัติของตัวละครหนุมาน ทั้งด้านชาติกำเนิด บุคลิก ลักษณะนิสัย ตลอดจนความสามารถและบทบาทหน้าที่ต่างๆ ของตัวละครหนุมาน เพื่อนำมาเปรียบเทียบและวิเคราะห์ข้อมูลให้เห็นถึงความเหมือนและความแตกต่างของตัวละครหนุมาน จากวรรณคดีทั้ง 2 ฉบับอีกด้วย

2.1 ประวัติรามายณะ

รามายณะ เป็นกวีนิพนธ์ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็น “อาทิกาวุย” หรือ “กาวุยอันดับแรก” เป็นมหากาพย์ที่สำคัญและได้รับความนิยมอย่างมากในกลุ่มชนที่นับถือศาสนาฮินดู รามายณะจัดเป็นวรรณคดีประเภท “อิติहाสะ” ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเวลานานมาแล้ว

ผู้ประพันธ์รามายณะมีเพียงผู้เดียวคือ “ฤษีวาลมิกิ” ซึ่งได้รับการยกย่องเป็น “อาทิกวี” หรือ “กวีคนแรก” ด้วยเช่นกัน จากในเนื้อเรื่องของรามายณะแสดงให้เห็นว่าฤษีวาลมิกิเป็นบุคคลที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกับ ราม ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญของเรื่อง ฤษีวาลมิกิได้ประพันธ์รามายณะเป็นบทกวีนิพนธ์ทั้งหมด โดยที่ไม่มีคำกล่าวที่มีลักษณะเป็นร้อยแก้วเลย

ตำนานการประพันธ์รามายณะของฤษีวาลมิกิมียู่ว่า เทวฤษีนารทได้เล่าเรื่องของรามให้แก่ฤษีวาลมิกิฟัง ซึ่งหลังจากที่ฤษีวาลมิกิได้ยินเรื่องราวของรามก็บังเกิดความประทับใจ เมื่อฟังจบฤษี

วาลมิกิก็ได้ไปที่ริมฝั่งแม่น้ำตมสา ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำคงคา พร้อมกับศิษย์ทั้งหลายเพื่อที่จะอาบน้ำ ในบริเวณใกล้ ๆ นั้นฤๅษีได้มองเห็นนกเกราญจะ (เกราญจ คือ นกกินปลาประเภทหนึ่ง) คู่หนึ่งกำลังอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ขณะนั้นนายพรานนกคนหนึ่งได้มาที่นั่น แล้วใช้ธนูยิงลูกศร ถูนกตัวผู้ตกลงมาบนพื้นดิน คின்றด้วยความเจ็บปวด นกตัวเมียมองเห็นนกตัวผู้เป็นเช่นนั้นก็ส่งเสียงร้องออกมาอย่างน่าสงสาร ฤๅษีวาลมิกิได้มองเห็นภาพที่เกิดขึ้นก็บังเกิดความเศร้าโศกขึ้นภายในใจ จึงได้กล่าวคำพูดออกมาว่า

मानिषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः।

यत्क्रौंचमिथुनादेकमवधी काममोहितम्॥

mā niṣāda pratiṣṭhām tvamagamah śāśvatīḥ samāḥ

yat krauñcamithunādekam avadhīḥ kāmamohitam

มา นิษาท ปฺรติษฺฐาํ ตวํคมะ สาศวตี สมะ 1

ยตุ เกราญจมิถุณาเทกมวธีะ กาม โมหิตม 11 รามายณะ 1/2/15

โอ นายพราน ! เพราะเจ้าได้สังหารนกเกราญจะตัวหนึ่งจากคู่ของมันขณะที่พวกมันกำลังเรีกรักอยู่ เจ้าจงอย่าได้อยู่เป็นสุขตลอดกาลเทอญ

หลังจากที่ได้กล่าวคำพูด ฤๅษีวาลมิกิก็แปลกใจ เพราะเป็นคำกล่าวมีลักษณะเป็นฉันทลักษณ์แบบใหม่ เมื่อกลับมาที่อาศรมก็ยังคงคิดถึงเหตุการณ์และคำพูดนั้น ต่อมาพुरुหมได้มาหาฤๅษีวาลมิกิที่อาศรม ฤๅษีวาลมิกิจึงได้กล่าวถึงเรื่องเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับนกคู่นั้นและคำพูดของตนเองที่กล่าวออกมาให้พुरुหมฟัง พुरुหมจึงกล่าวกับฤๅษีวาลมิกิว่า คำพูดที่ฤๅษีวาลมิกิกล่าวออกมาด้วยความโศกเศร้านั้นเป็นคำพูดที่อยู่ในรูปของร้อยกรอง (โศลก) และพुरुหมได้ให้ฤๅษีวาลมิกิประพันธ์เรื่องราวของรามที่ ได้รับฟังจากเทวฤๅษีนารถด้วยรูปแบบฉันทลักษณ์ดังกล่าว

รามายณะมีจำนวนทั้งหมด 7 กัณฑ์ ตามการยอมรับของนักวิชาการอินเดียในสมัยโบราณ เช่น ภาส กาลิทาส ภวภูติ และทิงุนาค และนักวิจารณ์ที่ยิ่งใหญ่ชาวอินเดียคือ อานนทวรุชน ทั้งหมดยอมรับ พาลกัณฑ์และอตุตตรกัณฑ์ ว่าเป็นส่วนดั้งเดิมของรามายณะที่ฤๅษีวาลมิกิได้ประพันธ์ แต่อย่างไรก็ตามการยึดถือนี้ขัดแย้งกับการศึกษาเกี่ยวกับภูมิหลังของรามายณะของนักวิชาการทั้งหลายในยุคหลัง ซึ่งศาสตราจารย์ เอช. ซโคบี (Prof. H. Jacobi) ได้ให้ความเห็นว่ารามายณะจำนวนทั้งหมด 7 กัณฑ์ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้มีส่วนหนึ่งได้รับการประพันธ์

เพิ่มเติมขึ้นในภายหลัง รามายณะฉบับดั้งเดิมนั้นมีเพียงแค่ 5 กัณฑ์เท่านั้น (กัณฑ์ที่ 2 ถึงกัณฑ์ที่ 6) โดยเริ่มจาก อโยธยากัณฑ์ และจบลงด้วย ยุทธกัณฑ์ สำหรับกัณฑ์ที่เพิ่มเข้ามาภายหลังคือ กัณฑ์ที่ 1 พาลกัณฑ์ และกัณฑ์ที่ 7 อุตตรกัณฑ์ ซึ่งมีเหตุผลสนับสนุนดังนี้

1. ในพาลกัณฑ์และอุตตรกัณฑ์ กล่าวว่ารามเป็นอวตารปางหนึ่งของวิष्ณู แต่ในอีก 5 กัณฑ์ (กัณฑ์ที่ 2-6) นั้น กล่าวว่ารามคือวีรบุรุษเท่านั้น
2. ในพาลกัณฑ์และอุตตรกัณฑ์ มีเรื่องอยู่หลายเรื่องที่ไม่ตรงกับโครงเรื่องสำคัญของรามายณะ ส่วนกัณฑ์ที่ 2-6 นั้น มีเรื่องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นเรื่องเดียวกัน
3. ในสรรคที่ 1 ของพาลกัณฑ์ กล่าวว่าฤษินารถได้เล่าเรื่องย่อของรามมาให้ฤษีวาลมิกิฟัง ไม่ได้อ้างถึงเหตุการณ์ที่ได้กล่าวไว้ในพาลกัณฑ์และอุตตรกัณฑ์เลย
4. โดยปกติแล้วกวีอินเดียจะนิพนธ์งานให้จบด้วยเรื่องราวที่มีความสุข เรื่องราชาภิเษกของรามได้กล่าวบรรยายไว้ตอนสุดท้ายของยุทธกัณฑ์ (กัณฑ์ที่ 6) ซึ่งเป็นตอนที่แสดงถึงความสุขและแสดงการจบตามสภาพที่เป็นอยู่ของงานนิพนธ์ทั่วไปของอินเดีย ส่วนกัณฑ์ที่ 7 (อุตตรกัณฑ์) จบลงด้วยเรื่องที่ได้กล่าวไว้ว่าไม่มีความสุขและไม่เป็นมงคล ดังนั้นอาจสันนิษฐานได้ว่าฤษีวาลมิกิประพันธ์เรื่องจบเพียงแค่ราชาภิเษกรามเท่านั้น
5. ในพาลกัณฑ์และอุตตรกัณฑ์ มีบางเรื่องที่ขัดแย้งกับบางเรื่องในกัณฑ์อื่น ๆ เช่น ในพาลกัณฑ์กล่าวว่า ลกษฺมณฺ วิวาทกัณฑ์กับ อูรมลิตา แต่ใน อารัณยกัณฑ์ กล่าวว่ารามได้สั่งให้ สุรูปณา ไปหาลกษฺมณฺ โดยได้กล่าวว่า ลกษฺมณฺ ยังไม่ได้สมรส

รามายณะของวาลมิกิได้รับความนิยมมาก ทำนองเดียวกับความนิยมเรื่องมหาชาติในวัฒนธรรมไทย ในอินเดียมีรามายณะอยู่หลายสำนวน แต่ละสำนวนสั้นยาวต่างกัน ฉบับที่ยาวที่สุดมีจำนวนทั้งสิ้น 24,000 โศลก สถาบันบูรพคดีศึกษาแห่งมหาวิทยาลัยบาโรดา (Oriental Institute of Baroda) แห่งประเทศอินเดียได้ตรวจชำระและตีพิมพ์ตั้งแต่ปี ค.ศ.1960-1975 เป็นเวลานานกว่า 15 ปี จากรามายณะฉบับสันสกฤตของวาลมิกิหลายฉบับ ทั้งจากต้นฉบับตัวเขียนและฉบับที่ตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว ฉบับของสถาบันบูรพคดีศึกษา มหาวิทยาลัยบาโรดานั้น ได้รับการยอมรับว่าเป็นฉบับที่ถูกต้องและใกล้เคียงฉบับเดิมของวาลมิกิมากที่สุด รู้จักกันทั่วไปในนามว่า "Critical Edition" หรือฉบับตรวจชำระ เมื่อเกิดฉบับตรวจชำระแล้วก็มีนักสันสกฤตคำริจะแปลรามายณะฉบับนี้ เป็นภาษาอังกฤษ ผู้ที่นั่นก็คือ Robert P. Goldman ซึ่งได้รวบรวม นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และเริ่มแปลและจัดพิมพ์ตั้งแต่ปี ค.ศ.1984 และดำเนินการเรื่อยมา⁴¹ ทั้งนี้ มิได้หมายความว่าก่อนหน้านี้

⁴¹ Brockington, John. 1998. The Sanskrit Epics. Köln : Brill.

จะไม่มี การแปลรามายณะเป็นภาษาอังกฤษหรือภาษาอื่น ๆ ตรงกันข้าม มีนักปราชญ์สันสกฤตหลายท่านที่พยายามแปลรามายณะสันสกฤตทั้งปราชญ์ชาวอินเดียและชาวตะวันตก อันเนื่องมาจากรามายณะเป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญของโลกทั้งในแง่วรรณคดีและในแง่ศาสนา เพียงแต่ฉบับที่ใช้แปลมาแต่เดิมนั้นมิใช่ฉบับตรวจชำระนั่นเอง ฉบับแปลของ Goldman นั้นถือเป็นฉบับสำคัญเพราะเป็นการประกาศให้โลกได้รับรู้ว่ารามายณะที่ถือกันว่าเป็นของวาลมิกีมาแต่ดั้งเดิมนั้นเป็นอย่างไร การศึกษาเรื่องรามายณะทางวิชาการนับแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันก็จะใช้ฉบับตรวจชำระ หรือหากผู้ใดอ่านแปลต้นฉบับสันสกฤตไม่ได้ ก็จะเลือกใช้ฉบับแปลของ Goldman นี้เป็นหลัก

2.2 ประวัติรามเกียรติ์

รามเกียรติ์ เป็นวรรณคดีที่มีความผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตไทยแต่โบราณกาล ปรากฏเป็นชื่อบ้านนามเมือง มงคลนาม หรือมีอิทธิพลสอดแทรกอยู่ในวรรณคดีและตำนานต่าง ๆ เช่น ในหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชด้านที่ 3 ได้กล่าวถึงสถานที่ชื่อ ถ้ำพระราม แม้แต่ธรรมเนียมนิยมในการขนานพระนามของพระมหากษัตริย์ว่า พระรามาธิบดี พระรามศวร พระนารายณ์ การตั้งชื่อบ้านนามเมือง เช่น อยุรยา บึงพระราม ก็ล้วนได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์ทั้งสิ้น

การเผยแพร่วัฒนธรรมของอินเดียสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

รามเกียรติ์ ไม่ใช่วรรณกรรมท้องถิ่นดั้งเดิมของไทย หรือของดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หากแต่มีที่มาจาก “รามายณะ” ของอินเดีย ซึ่งจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ดินแดนแถบนี้ได้มีการติดต่อกับชาวอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 เนื่องจากดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีสินค้าที่ชาวอินเดียต้องการ คือ เครื่องเทศ ขางไม้หอม และไม้หอม เป็นต้น การติดต่อค้าขายนี้มีผลพวงที่ตามมา คือการติดต่อเผยแพร่ทางอารยธรรม มีทั้งที่ชาวอินเดียเป็นผู้นำมาเผยแพร่โดยตรง รับผ่านจากประเทศข้างเคียง และจากการที่คนในดินแดนนี้เดินทางไปศึกษาในอินเดีย และรับเอาอารยธรรม ความรู้ และตำราต่างๆ มาเผยแพร่

รามายณะ เริ่มเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อใดไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด แต่เข้าใจว่าพ่อค้าชาวอินเดียคงเป็นผู้นำมาเผยแพร่ในไทยโดยมาในรูปแบบของการถ่ายทอดทางมุขปาฐะ คือเป็นการเล่า “นิทานเรื่องพระราม” และต่อมาจึงได้จัดจารลงเป็นวรรณกรรมของไทย ซึ่งการจดจารนี้มีใช่เป็นการคัดลอก แต่เป็นการประพันธ์ขึ้นใหม่ตามฉันทลักษณ์ร้อยกรองไทย และเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบเนื้อเรื่องของรามเกียรติ์กับรามายณะแล้ว พบว่ารามเกียรติ์ของไทยมีรายละเอียดเนื้อหาไม่ตรงกับรามายณะฉบับหนึ่งฉบับใดโดยเฉพาะ แต่มีความพ้องกับรามายณะของอินเดียหลายฉบับ

และมีบางส่วนพ้องกับรามายณะของประเทศเพื่อนบ้าน เข้าใจได้ว่ารามเกียรติ์ของไทยคงมิได้ถ่ายทอดจากรามายณะฉบับใดโดยตรง หากแต่ประมวลเอาเนื้อเรื่องจากสำนวนต่าง ๆ โดยคัดเลือกในส่วนที่เหมาะสมกับวัฒนธรรม อุปนิสัยและวิถีทัศน์ของคนไทย

รามายณะเผยแพร่เข้าสู่ประเทศไทยมีทั้งที่มาจากอินเดียโดยตรง หรือผ่านชาติเพื่อนบ้าน เช่น ชวา มลายู โดยมีการเผยแพร่เข้ามาเป็นระยะๆ มิได้มาในครั้งเดียว ทั้งในรูปแบบของวรรณกรรม मुखปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ จึงทำให้เนื้อเรื่องผิดเพี้ยนไปบ้าง โดยสรุปรามเกียรติ์ของไทยมีแหล่งที่มา ดังนี้

แหล่งที่มาของรามเกียรติ์

1) นิทานเรื่องพระราม เป็นนิทานพื้นบ้านที่ชาวอินเดียจำได้ติดปากคิดใจ มีความเก่าแก่กว่ารามายณะของวาลมิกิ

2) รามายณะของวาลมิกิ เนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของรามเกียรติ์รับจากรามายณะฉบับนี้ แต่ได้มีการดัดแปลง ตัดทอน และนำเนื้อเรื่องของรามายณะฉบับอื่นมาเพิ่มเติมด้วย เช่น

- ตอนอภิเษกพระรามกับนางสีดา ในฉบับนี้ พระลักษมณ์ได้อภิเษกกับนางอูรมิตา น้องนางสีดา พระภรต (ไทย : พรต) พระสัตรุดอภิเษกกับนางมาณฑวีและนางสรุตทிரติ หลานท้าวชนกตามลำดับ ซึ่งในรามเกียรติ์ของไทยไม่มี แต่กลับมีการเพิ่มรายละเอียดปลีกย่อยจากฉบับทมิฬเข้าไป เพื่อเพิ่ม “รส” ให้วรรณกรรม คือ ให้พระรามได้สบตากับนางสีดาตอนยกศร

- ในรามเกียรติ์ของไทย นางสวาหะถูกนางกาลอัจนาสาปให้ “ยืนดินเดียวเหนียวกินลม” เพราะโกรธที่ไปบอกความจริงกับพระฤๅษีโคดม แต่ในฉบับของวาลมิกินี้ นางกาลอัจนาเป็นผู้ถูกฤๅษีโคดมสาป เป็นต้น

3) รามายณะของอินเดียตอนใต้ รามายณะของทมิฬและรามายณะของเบงกาลี จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าชาวอินเดียส่วนใหญ่ที่ติดต่อกับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นชาวอินเดียตอนใต้ ดังนั้น รามเกียรติ์ของไทยจึงรับเอาอิทธิพลจากรามายณะของอินเดียตอนใต้ไว้ด้วย เนื้อเรื่องในรามเกียรติ์ของไทยที่ต่างจากฉบับของวาลมิกิ ส่วนใหญ่พบว่าตรงกับฉบับของทมิฬและเบงกาลี เนื้อเรื่องในรามเกียรติ์ที่พ้องกับฉบับนี้แต่ไม่พบในฉบับวาลมิกิ เช่น

- เทพบริวารของพระนารายณ์อวตารมาเกิดเป็นพระพรต พระสัตรุด และพระลักษมณ์
- เรื่องของนางมณีเมขลาและรามสูร
- พระรามกับนางสีดาสบตากันตอนยกศร

- พระมงกุฎและพระลบลงศร
- พระรามรบกับพระมงกุฎ

จะเห็นได้ว่าเนื้อเรื่องส่วนที่เพิ่มเติมมานี้ไทยเรารับเอามาเพื่อช่วยบูรณะรามเกียรติ์ให้สนุกสนาน
ขึ้น

- 4) หนุมานนาฎกะ เนื้อเรื่องรามเกียรติ์ที่ตรงกับหนุมานนาฎกะแต่ไม่มีในฉบับวาลมิกิ เช่น
- ตอนหนุมานถวายแหวน แต่ในรามเกียรติ์ฉบับของไทยเพิ่มตอนหนุมานลองฤทธิ์กับฤาษี
 - ตอนนางลอย
 - ตอนจองถนน แต่ในรามเกียรติ์ฉบับของไทยเพิ่มเนื้อเรื่องให้หนุมานวิวาทกับนิลพัท และเพิ่มตอนหนุมานกับนางสุวรรณมัจฉา
 - ตอนลับหอกโมกขศักดิ์
 - ตอนศรพรหมาสตร์ มีตอนอินทรจิตแปลง และหนุมานหักคอช้างเอราวัณ (ไม่มีในฉบับวาลมิกิ)
 - ตอนมณโฑหุงน้ำทิพย์
 - ตอนหนุมานถวายตัวกับทศกัณฐ์

5) หิภะยัตศรীরาม ของมลายู เช่น ตอนนางสีดาทิ้งแหวนลงในปากนกจตายุ (ไทย : สดาญ) เพื่อแสดงว่ามาราชารวณะ (ไทย : ทศกัณฐ์) ลักนางมา

6) วิษณะปุราณะ ไทยรับมาในเรื่องเกี่ยวกับการกำเนิดตัวละคร

7) รามายณะสันสกฤต ฉบับองค니라ย เนื้อเรื่องที่พ้องกับของไทยคือ ตอนพระมงกุฎพระลบ

8) ส่วนที่ไทยแต่งเติม โดยเพิ่มเติม คติชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีแบบไทยๆ ซึ่งไม่พบในฉบับอื่น เช่น

- การฆ่าหนุมานด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ใส่ครกตำ ให้ช้างแทงและฟันแทงด้วยอาวุธ เป็นต้น
- การปูนบำเหน็จทหารด้วยการให้นางกำนัล ทรัพย์ศฤงคาร ผ้าชุบสรง ในรามายณะมีเพียงการชมเชยเท่านั้น
- หนุมานดับไฟที่หางด้วยน้ำป้อนน้อยหรือน้ำลาย แต่รามายณะดับด้วยน้ำในมหาสมุทร

- ให้พระอินทร์ลงมาช่วยพระรามแก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ ถึง 5 ครั้ง
- ทศกัณฐ์ถอดดวงใจ และกล่อดวงใจของทศกัณฐ์

วรรณกรรมรามเกียรติ์ยุคก่อนฉบับพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 1

วรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ที่แต่งขึ้นก่อนพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ไม่รวมวรรณกรรมท้องถิ่น ได้แก่

- 2.2.1 นิราศสีดา หรือราชาพิลาปคำฉันท์
- 2.2.2 บทละครเรื่องรามเกียรติ์ สมัยอยุธยา ตอนพระรามประชุมพล – องค์กรสื่อสาร
- 2.2.3 คำพากย์เรื่องรามเกียรติ์ สมัยอยุธยา ตอนนางส่ามหนักขายอโหมนางสีดา – กุมภกรรม ลืม
- 2.2.4 รามเกียรติ์คำฉันท์ สมัยอยุธยา จำนวน 4 เล่มสมุดไทย
- 2.2.5 โคลงทศรถสอนพระราม พระราชนิพนธ์ ใน สมเด็จพระนารายณ์มหาราช
- 2.2.6 โคลงพาลีสอนน้อง พระราชนิพนธ์ ใน สมเด็จพระนารายณ์มหาราช
- 2.2.7 บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี มี 4 ตอน คือ ตอน หนุมานเกี่ยวนางวานริน ตอนท้าวมาลีวราชว่าความ ตอนทศกัณฐ์ตั้งพิธีทรายกรด และตอนพระมงกุฎ

เมื่อพิจารณาวรรณกรรม “รามเกียรติ์” สมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ที่หลงเหลืออยู่ จะเห็นได้ว่า จะหาฉบับที่สมบูรณ์ได้ยาก เพราะชำรุดเสียหายจากภัยสงครามเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำนุบำรุงวรรณกรรมของชาติไว้ให้เป็นสมบัติของอนุชนรุ่นหลังสืบไป และเพื่อเป็นสิ่งแสดงความเจริญของบ้านเมือง ดังความใน “ตำนานละครอิเหนา” พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า

“การมหรสพต่างๆ ซึ่งเสื่อมทรามแต่ครั้งเสียกรุงเก่ามากลับมีบริบูรณ์ขึ้น เมื่อในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพยายามก่อกู้การทั้งปวงโดยมีพระราชประสงค์จะให้กรุงเทพมหานคร รุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองคืออยู่แต่ก่อน แม้เครื่องมหรสพ เป็นต้นว่า โขนหุ่นของหลวงก็โปรดให้หัดขึ้นทั้งฝ่ายวังหลวงและวังหน้า แต่ละครผู้หญิงนั้นมีแต่ในพระราชวังหลวงแห่งเดียวตามแบบกรุงเก่า บทละครในที่ขาดหายไปแต่ก่อน ก็โปรดให้ขอแรงพระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการที่เป็นกวีสันตติบาทกอลอน ช่วยกันแต่งถวาย ทรงตรวจแก้ไข แล้วตรา

เป็นบทพระราชนิพนธ์ไว้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนครครบทุกเรื่อง มีเรื่องรามเกียรติ์ 116 เล่มสมุดไทย เรื่องอุณรุท 18 เล่มสมุดไทย เรื่องคาคง 32 เล่มสมุดไทย เรื่องอิเหนา 32 เล่มสมุดไทย”

บทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์นี้ ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น เมื่อวันที่ 2 ค่ำ เดือนอ้าย ปีมะเส็ง จุลศักราช 1159 (พ.ศ. 2340) โดยทรงแสดงพระราชปณิธานไว้ในบทท้ายเกริ่นนำเรื่อง ดังนี้

“เกิดเพื่อสมภารบพิตร กระจิววิหหลายหลาก รุ่มลากหลายฉันท์ นิพนธ์โคลงกาพย์กลอน ภูธรคำริคำรัส จัดจอนทำนองทำนุก ไตรคาญคณิทาน ดำนานเนื่องเรื่องรามเกียรติ์ เบียนบรปักษ์ยักษ์ พินาศ ด้วยพระราชโองการ ปานสุมาลัยเรียบริยสร้อย โสภิต พิกสิตสาโรช โอบอุตุคนชัวมลหั้นหอม ถนอมถนอมประดับ โสศ ประโยชน์ฉลองเฉลิม เจริญจุทาทิพย์ประสาท ประกาศยศเอกอ้าง องค์บพิตร พระเจ้าช้างเผือกผู้ครองเมือง ฯ”

และใน โคลงกระทู้ จบบริบูรณ์ ท้ายเรื่อง ดังนี้

1. ๒๒ - ๒๓ - ๒๔

จบ เรื่องรามศล้าง

อสุรพงษ์

บ พิตรธรรมิกทรง

แต่งไว้

ริ ร้าพร้าประสงค์

สม โภช พระนา

บุรณ์ บำเรอรรย์ให้

อ่านร้องรำเกษม ฯ

เหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องนี้ กล่าวโดยสรุปก็คือ

1. เพื่อเฉลิมพระเกียรติของพระองค์เอง ตามประเพณีนิยมที่ถือเอาความเจริญทางวัฒนธรรม เป็นเครื่องวัดความมั่นคงของแผ่นดินในขณะนั้น

2. เพื่อเป็นการรวบรวมวรรณคดีอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติไว้มิให้สูญสิ้นไป โดยเฉพาะบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์นี้ นับเป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่หิรันดย์กษั่ม้วนแผ่นดิน จนถึงอภิเชกพระรามและนางสีดา และสองกุมารปราบคนธรรพ์ บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุขถือเป็นจบกระบวนการ ความ ดังนั้น เมื่อมีการศึกษาค้นคว้ารามเกียรติ์ฉบับอื่น ๆ จึงมักจะศึกษาเปรียบเทียบกับฉบับนี้ด้วย

3. เพื่อให้อ่านเรื่องราวเกษม แต่การที่จะทั้งอ่าน ร้อง และรำ ให้เกษมเสมอกันนั้นเป็นไปได้ยาก เพราะเหตุที่วัตถุประสงค์และลีลาการประพันธ์ของกลอนอ่านและกลอนบทละครนั้นต่างกัน กลอนอ่านนั้นผู้แต่งจะใช้พรรณนาโวหาร มีบทชมโฉมกระบวนต่างๆ ชมการทรงเครื่องของตัวละคร รายละเอียดยืดยาวได้ไม่จำกัดและจะแสดงความสามารถทางกวีโวหาร เล่นสัมผัสนอกสัมผัสส ในอย่างแพรวพราวโดยมุ่งหวังที่จะให้ผู้อ่านเห็นภาพพจน์จากตัวอักษร และเสพวรรณรสความไพเราะในน้ำเสียงของบทกลอนเป็นสำคัญ ในขณะที่กลอนบทละครนั้นจะเสพความงามได้เมื่อนำมาแสดง เพราะกวีมุ่งแต่งขึ้นเพื่อใช้ในการแสดงละครรำ คำที่ใช้จึงต้องคำนึงว่าเป็นคำที่สามารถประดิษฐ์ออกมาเป็นทำรำได้มากกว่าจะคำนึงถึงความไพเราะ ลีลาการประพันธ์จะต้องกระชับ เพราะต้องคำนึงถึงเวลาที่ใช้ในการแสดงด้วย ดังจะเห็นได้จากความแตกต่างออกไปในบทละครรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อการแสดงละครในโดยเฉพาะ บางบทบางตอน แม้ขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์จะเห็นว่าไพเราะงดงามดีแล้ว แต่หากตอนแสดงกลับขัดเงินไม่งดงาม ก็จะทรงแก้ไขเพื่อให้เหมาะแก่ทำรำ

2.3 ประวัติหनुมาน

หनुมาน ถือได้ว่าเป็นตัวละครสำคัญของเรื่อง เป็นตัวละครเอกที่มักถูกกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้ง หनुมานทั้งสองฉบับมีภูมิหลัง ลักษณะ และพฤติกรรมที่แตกต่างกัน ผู้ศึกษาจึงสนใจจะวิเคราะห์ตัวละครหनुมาน โดยศึกษาจากเนื้อเรื่องรามายณะ ของวาลมิกิ แล้วนำมาเปรียบเทียบกับเนื้อเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพื่อให้เห็นความแตกต่างของตัวละครหनुมานอย่างชัดเจน

2.3.1 ประวัติของหनुมานในรามายณะ

หनुมานในรามายณะ เป็นวานรที่อาศัยอยู่บนภูเขาสุยุมกะพร้อมด้วยสุครีวะ วานรทั้งสองได้พบพระรามและพระลักษมณ์นะ สุครีวะได้ขอให้พระรามช่วยกำจัดวาลิน และได้สั่งให้หनुมานออกตามหานางสีดา หनुมานรับคำสั่งของสุครีวะและออกตามหานางสีดาจนพบ นอกจากนี้ยังได้เผาทำลายกรุงลงกา ต่อสู้กับฝ่ายราวณะ และเป็นตัวละครสำคัญที่ได้ช่วยเหลือพระรามในการชิงนางสีดาคืนจากราวณะ

2.3.1.1 บิดา มารดา และกำเนิดหनुมาน

หनुมานเป็นบุตรของนางอัญชนากับพระมารุต แต่เดิมนางอัญชนาเป็นชายาของพญาวานรเกสริน นางเป็นวานรที่สามารถเปลี่ยนรูปได้ตามใจปรารถนา เมื่อนางเปลี่ยนรูปเป็น

มนุษย์สาววิยเยาว์และได้ท่องเที่ยวไปตามที่ต่างๆ พระมารุตผู้ผ่านมาพบก็เกิดความลุ่มหลง และได้สวมกอดนางอัญชานา นางจึงได้ให้กำเนิดบุตรเป็นวานร เมื่อยังเล็กวานรนี้ได้เหาะขึ้นไปไล่ตามพระอาทิตย์ เพราะคิดว่าเป็นผลไม้ ทำให้พระอินทร์พิโรธ จึงขว้างวชิระมาที่ตัววานรจนตกลงที่ยอดเขาคางด้านซ้ายหัก เหตุนี้จึงได้ชื่อว่าหนุมาน นอกจากนี้หนุมานยังได้รับพรจากพระพรหมว่า จะไม่ตายด้วยอาวุธ ได้รับพรจากพระอินทร์ว่า สามารถเลือกตายได้ตามปรารถนา

ผู้ประเสริฐในหมู่วานรเอ๋ย เจ้าไม่รู้หรือหรือว่าคนนั้นมีพลังกำลัง สติปัญญา เดช และความกล้าหาญเหนือกว่าสัตว์ทั้งปวง //4-65-7

นางอัปสรบุษยิกสถลาผู้ประเสริฐในหมู่อัปสรมีนามปรากฏว่าอัญชานา เป็นชายาของ พญาวานรเกสริน //4-65-8

พ่อเอ๋ย เพราะคำสาปที่น่ากลัว นางได้กลายเป็นวานรที่เปลี่ยนรูปได้ตามปรารถนา เป็นธิดาของพญาวานรฤๅษะผู้มหาตมะ //4-65-9

แม้จะเป็นนางวานรแต่นางก็สามารถเปลี่ยนรูปได้ตามต้องการ และมีรูปกายงดงาม นางแปลงเป็นมนุษย์ในรูปของสาวบริบูรณ์ด้วยวิยเยาว์ //4-65-10

นางสวมอาภรณ์ผ้าไหมสูงค่า ประดับด้วยมาลาอันวิจิตร ท่องเที่ยวไปที่ยอดเขาที่เหมือน เมฆฝน //4-65-11

ขณะที่นางผู้มีเนตรกลมโตอยู่บนยอดเขาแห่งนั้น มารุตเทพได้กระพือพัดผ้าสีเหลืองที่มี ชายสีแดงอันงดงามของนาง //4-65-12

ครั้นแล้ว เขาได้เห็นขาอ่อนที่อวบอืดกลมกลิ้ง และทรงงอกที่อวบอืดเต่งตึง อีกทั้ง ใบหน้าที่งดงามของนาง //4-65-13

ครั้นได้เห็นนางผู้ทรงยศผู้มีสะโพกใหญ่ เอวบาง งดงามทิวสรรพางค์ พระมารุตก็เกิดความลุ่มหลงด้วยความรัก //4-65-14

พระมารุตผู้มีสรรพางค์เต็มเปี่ยมด้วยความรัก กอดนางผู้ไร้คำนิทาด้วยแขนแข็งแรงทั้งสองข้างมอบหัวใจให้แก่นาง //4-65-15

แต่นางผู้ประพฤตินางรู้ลึกหัวน ไหวกล่าววว่า ใครหนอที่ต้องการให้ข้าทำลายความภักดี
ต่อสามีเช่นนี้ //4-65-16

เมื่อมารุตบุตร ได้ยินคำของนางอัชนาก็กล่าวตอบไปว่า แม่เอวงามเอ๋ย เจ้าอย่าได้กลัว
เจ้าไม่เป็นอันตรายหรอก แม่รูปงาม //4-65-17

นางผู้มีเกียรติ เมื่อได้สวมกอดเจ้า ข้าก็ร่วมภริมย์กับเจ้าด้วยใจแล้ว เจ้าจักได้บุตรชายที่
สมบูรณ์ด้วยปัญญาและความกล้าหาญ //4-65-18

เมื่อยังเล็ก ครั้งหนึ่งเจ้าเห็นพระอาทิตย์แรกขึ้นก็คิดว่านี่คือผลไม้ในป่าใหญ่ เจ้าปรารถนา
จะจับก็เหาะขึ้นไปบนท้องฟ้า //4-65-19

ขุนกบิเอ๋ย ตอนนั้นเจ้าเหาะขึ้นไปสูงถึงสามร้อยโยชน์ แม่แสงสุริยาจะแรงกล้าก็มีได้ย่อ
ท้อ //4-65-20

ขุนกบิเอ๋ย ตอนนั้นเจ้าเหาะขึ้นฟ้าไปอย่างรวดเร็วนั้น พระอินทร์ผู้เฉลียวฉลาดก็พิโรธยิ่ง
จึงขว้างวชิระมาที่เจ้า //4-65-21

เมื่อเจ้าตกลงมาที่ยอดภูเขาสูง คางคานซ้ายของเจ้าก็หัก เหตุนี้เจ้าจึงได้ชื่อว่าหนุมาน //4-
65-22

ฝ่ายพระมารุตผู้พัดพากลิ่นหอมเห็นด้วยตนเองว่าบาดเจ็บ ก็โกรธไตรโลกอย่างยิ่ง จึง
หยุดพิศ //4-65-23

เมื่อไตรโลกหวาดหัวน ปวงเทวาก็หัวนไหว บรรดาจอมเทพจึงปลอบพระมารุตผู้พิโรธ //4-
65-24

เมื่อพระมารุตสงบลงแล้ว พระพรหมก็ประทานพรให้เจ้า เจ้าผู้มีความกล้าในความสัตย์
เอ๋ย เจ้าจะไม่ถูกฆ่าตายด้วยอาวุธในสนามรบ //4-65-25

เมื่อเห็นเจ้าไม่เป็นอันตรายจากการขว้างวชิระ ท้าวสหสนันย์จึงประทานพรสูงสุดแก่เจ้า
ด้วยความปีติ //4-65-26

คู่ก่อนผู้มีอำนาจ เจ้าผู้มีความกล้าหาญที่น่ากลัว ผู้เป็นโอรสของเกสรีน ผู้ถือกำเนิดจาก
ชายของเขา เจ้าสามารถเลือกตายได้ตามปรารถนาของเจ้า //4-65-27

(รามาณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิธาภักดิ์ สรรคที่ 65 หน้า 452)

2.3.1.2 ลักษณะพิเศษของหนุมาน

แม้ว่าหนุมานจะถือกำเนิดเป็นวานร แต่ก็มีใช้วานรป้าธรรมดาคั่วไป เนื่องจากเป็นบุตรของพระมารุตเทพ เป็นบุตรที่มีอำนาจเสมอพระองค์ เท่าเทียมพระองค์ในเรื่องเหาะเหินเดินอากาศ สามารถแปลงกาย ย่อหรือขยายร่างกายได้ตามใจปรารถนา มีกำลังมหาศาลและมีความเก่งกาจในการรบ ดังนี้

1) ความสามารถในการเหาะเหินเดินอากาศ

ในตอนที่ชามพวัต หนุมาน และอังกะกำลังมองหาผู้ที่จะสามารถเหาะข้ามมหาสมุทรไปยังกรุงลงกา และเหาะกลับมาได้ภายในเวลาอันรวดเร็ว ชามพวัตได้บอกแก่หนุมานว่าหนุมานนั้นมีพลังกำลังเหนือสรรพสัตว์ทั้งปวง และเป็นผู้เดียวที่สามารถเหาะไปตามหานางสีดา และยังสามารถกลับมาได้โดยไม่หมดแรงไปเสียก่อน

ครั้นเห็นว่ารวมพลวานรจำนวนมากกว่าแสนได้แล้ว ชามพวัตก็กล่าวแก่หนุมานดังนี้

//4-65-1

ดูก่อนหนุมานผู้กล้าผู้เป็นยอดของผู้รอบรู้สรรพศาสตร์ในโลกของวานร เจ้านั่งนั่งลำพังโดยไม่พูดจาได้อย่างไรกัน //4-65-2

หนุมานเอ๋ย เจ้าเป็นผู้เสมอกับสุครีวะผู้เป็นราชาวานร แม้ด้วยเดชและกำลังก็เทียบเท่ากับพระรามและพระลักษมณ์เลยทีเดียวนะ //4-65-3

เป็นที่เลื่องลือเหมือนพญาครุฑโอรสผู้ทรงมหาพลังของอริษฏเนมิและนางวินตา เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่ปักษีทั้งมวล //4-65-4

หลายครั้งเหลือเกินที่ข้าได้เห็นพญาปักษีผู้มีกำลังมหาศาล มีความเร็ว และเป็นผู้มหายศคว่าเหล่านาคจากมหาสมุทร //4-65-5

กำลังแขนทั้งสองของเจ้าก็เหมือนปีกทั้งสองของเขา แม้ความเร็วและความห้าวหาญก็
มิได้ยิ่งหย่อนกว่าเขาเลย //4-65-6

ผู้ประเสริฐในหมู่วานรเอ๋ย เจ้าไม่รู้หรือหรือว่าตนนั้นมีพลังกำลัง สติปัญญา เดช และ
ความกล้าหาญเหนือกว่าสัตว์ทั้งปวง //4-65-7

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิษกินธากัณฑ์ สรรคที่ 65 หน้า 451)

ข้าผู้เป็นบุตรผู้เกิดกับตนของพระมารุตผู้มหาดมะ ผู้ไปได้เร็วด้วยความเร็วแรงนั้น ไม่มี
ผู้ใดเหาะไปได้ไกลเหมือนข้า //4-66-7

โดยมิต้องพักข้าสามารถวนได้ถึงพันครั้งรอบภูเขาเมรุซึ่งสูงราวจะสัมผัสท้องฟ้าได้ //4-66-8

เมื่อวิคิน้ำมหาสมุทรนี้ด้วยพลังแรงของแขนแล้ว ข้าก็สามารถทำให้น้ำท่วมโลกมิดภูเขา
แม่น้ำและทะเลสาบได้ //4-66-9

ด้วยกำลังของต้นขาและแข้งของข้า มหาสมุทรที่ประทับของพระวรุณะก็เกิดคลื่นใหญ่
และฝูงสัตว์น้ำหิม่าจะปั่นป่วน //4-66-10

ขณะที่ครุฑผู้มีนาคเป็นเหยื่อบินอยู่ในอากาศ มีฝูงนกเป็นบริวาร ข้าสามารถเหาะรอบ
ครุฑนั้นได้ถึงพันรอบ //4-66-11

พระอาทิตย์ผู้ริศมีเป็นมาลัย ผู้โชติช่วงซึ่งขึ้นจากทิศตะวันออกนั้น ข้าสามารถแซงหน้า
พระอาทิตย์ที่ยังไม่เคลื่อนไปได้ //4-66-12

ฤษณะในหมู่วานรทั้งหลายเอ๋ย ด้วยความเร็วอย่างยิ่งที่น่าเกรงขามของข้า ข้าสามารถ
เหาะกลับมาโดยไม่ต้องสัมผัสพื้นดิน //4-66-13

ข้าสามารถแซงหน้าผู้ที่ไปในอากาศทั้งปวงได้ ข้าจะทำให้มหาสมุทรปั่นป่วนใจ ข้าจะ
ทำให้แผ่นดินพสุธาแยก //4-66-14

วานรทั้งหลายเอ๋ย ขณะที่เหาะไป ข้าจะทำให้ภูเขาสะเทือน ขณะที่เหาะไป ข้าจะหอบ
เอาห้วงน้ำไปด้วยกำลังขาทั้งสองของข้า //4-66-15

ขณะที่ข้าเหาะไปในท้องฟ้าวันนี้ ดอกของเถาเถา พุ่มไม้ และต้นไม้ในทิวๆ ที่จะปลิวตามข้าไปเป็นทาง จนเส้นทางของข้าเหมือนทางช้างเผือกในท้องฟ้า //4-66-16

เหล่าวานรเอ๋ย หมู่สรรพสัตว์จะเห็นข้ากระโจนขึ้นเหาะไปในท้องฟ้าที่นำกล้วและลงมา //4-66-17

คู่ก่อนวานรทั้งหลาย พวกเจ้าจะได้เห็นข้าผู้เหมือนมหาคีรีเมรุบคบังท้องฟ้าขณะที่เหาะไป รวกับจะกลืนกินท้องฟ้า //4-66-18

ขณะที่มุ่งมั่นเหาะไปนั้น ข้าจะทำให้หมู่เมฆกระจาย ภูเขาสิ้นสะเทือน มหาสมุทรปั่นป่วน //4-66-19

มีเพียงอำนาจของโอโรสนางวินดา หรือของมารุตเทพ หรือของข้าเท่านั้น นอกจากพญาสุบรรณผู้ทรงมหาพลังหรือพระมารุตแล้ว ข้าไม่เห็นผู้อื่นที่จะสามารถตามข้าทัน ขณะที่ข้าเหาะไป //4-66-20

ด้วยเวลาเพียงชั่วพริบตา ข้าจักเหาะข้ามท้องฟ้าอย่างรวดเร็วด้วยกำลังเหมือนสายฟ้าแลบจากเมฆ //4-66-21

ขณะที่ข้าเหาะข้ามสมุทร รูปข้าปรากฏเหมือนพระวิษณุผู้่างสามขุมฉะนั้น //4-66-22

เหล่าวานรเอ๋ย จงสบายใจเถิด ข้ารูปในใจว่าข้านั้นจะพบนางไวเทหิ จิตสำนึกบอกข้าเช่นนั้น //4-66-23

ด้วยกำลังที่เสมอด้วยพระมารุต และด้วยความเร็วที่เสมอด้วยพญาครุฑ ข้าเชื่อแน่ว่าข้าจะไปได้ไกลถึงหิมันโยชน์ //4-66-24

เมื่อเข้าโจมตีพระอินทร์วาสวะผู้ทรงวชิระ หรือพระพรหมสยมภู ข้าอาจจะแย่งนำอมฤตมาจากมือแล้วนำมาที่นี้ทันที แม้นเมืองลงกาข้าคิดว่ก็อาจยกเอามาได้ //4-66-25

(รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิชาภักดิ์ สรรคที่ 65 หน้า 453)

เมื่อพร้อมที่จะเหาะข้าม ก็กระหวัดหางที่มีขนฟูเข้ามา รวกับพญาครุฑทกระหวัดนาคฉะนั้น //5-1-30

หางที่ขดอยู่ข้างหลังวานรผู้ไวกว่องนั้น ดูราวกับพญานาคที่ถูกพญาครุฑคาบพาไป //5-1-31

เมื่อหยัดแขนทั้งสองที่เหมือนเหล็กท่อนใหญ่ลงมันแล้ว ขุนกบี่ก็ย่อตัวลงแล้วชักขาหลัง
เข้ามา //5-1-32

เมื่อกระชับแขนทั้งสองและลำคอตั้งตรงแล้ว วานรจอมพลังผู้เร่ร่อนก็รวบรวมกำลัง
พลังอำนาจและความกล้า //5-1-33

เหลือบตามองไปตามเส้นทางไกล เพ่งมองท้องฟ้าแล้วกลั้นหายใจ //5-1-34

ขณะที่จะเหาะขึ้น หนุมานมหาพลังผู้เป็นดั่งพญากุญชรในหมวกบี่ ก็หยัดเท้าทั้งสองให้
ปักหลักมันและหุบหูทั้งสองข้าง แล้วผู้ประเสริฐในหมู่วานรก็กล่าวถ้อยคำนี้แก่
เหล่าวานร //5-1-35

ลูกศรที่พระรามทรงแผลงไปนั้นพุ่งไปเร็วปานลมเพียงใด ข้าก็จะไปยังกรุงลงกาที่
ราวณะครองอยู่เร็วเพียงนั้น //5-1-36

หากข้าไม่ได้พบธิดาชาวชนกที่กรุงลงกา นั้น ข้าก็จะตามไปยังสุรลัยด้วยความเร็วปาน
เดียวกัน //5-1-37

และหากแม้ได้พยายามแล้วข้าก็ยังไม่พบนางสีดาในสวรรค์ ข้าก็จะพันชนาการราวณะ
จอมรากษสแล้วนำมายังที่นี่ //5-1-38

ข้าจะทำทุกอย่างที่จะเชิญเสด็จนางสีดามาด้วยให้ได้ หรือมิฉะนั้นก็จะยกเอากรุงลงกา
พร้อมกับราวณะเลย //5-1-39

เมื่อหนุมานผู้ไวกว่องผู้เลิศในหมู่วานรกล่าวดังนั้นแก่วานรทั้งหลายแล้ว ก็เหาะขึ้นไป
อย่างรวดเร็วโดยไม่รีรอ //5-1-40

ขณะที่เขาเหาะขึ้นไปด้วยความเร็วแรงนั้น ต้นไม้บนภูเขารอบ ๆ นั้นก็ถอนรากตามไป
ด้วย กิ่งก้านทั้งหมดก็หักราบ //5-1-41

เขาถีบตัวโดยแรงขึ้นไปบนท้องฟ้ากระจ่างใสโดยพาเอาหมุ่ไม้ที่ดอกสะพรั่งและมีนก
ต้อยตวิคที่หลงมัวเมาติดไปด้วย //5-1-42

บรรดาต้นไม้ที่ถูกดึงพาไปด้วยแรงถีบติดตามเขาไปครู่หนึ่ง เหมือนผู้คนที่ติดตามพวก
 พ้องผู้ออกเดินทางไกล //5-1-43

ด้วยแรงถีบนั้น เหล่าต้นรังและต้นไม้ใหญ่อื่นๆ หลุดตามหนุมานไปราวกับเหล่าทหาร
 ติดตามพระมหิบัติ //5-1-44

เมื่อมีต้นไม้ดอกสะพรั่งตามหลังไปเป็นพรวนเช่นนั้น ขุนกบี่หนุมานก็ชวนมองเหมือน
 ภาพขุนเขาอันน่าตื่นตายิ่ง //5-1-45

บัดนั้นต้นไม้ใหญ่พวกนั้นก็จ่อมจมลงในมหาสมุทร ราวกับภูเขาก็จมอยู่ในมหาสมุทร
 แดนของพระวรุณะเพราะกลัวภัยจากพระมหินทรา //5-1-46

เมื่อขุนกบี่มีดอกไม้บานาทั้งบานตูมและหน่ออ่อนเกลื่อนอยู่บนร่าง ก็ดูงามเหมือน
 ขุนเขาที่ทะเลมีปานเมฆมีหิ้งห้อยประดับอยู่ //5-1-47

เมื่อถูกถอนรากโคนไปด้วยแรงเร็วของหนุมาน ต้นไม้เหล่านั้นก็ปลิดดอกร่วงพรั่งน้ำ
 ราวกับพองเพื่อนที่หันมาอำลา //5-1-48

แต่ด้วยความแบบบางของมวลดอกไม้ต่างลีลันจากต้นไม้เหล่านั้น ขณะร่วงลงสู่สาศกรก็
 ถูกพัดให้หมุนวนด้วยแรงลมจากขุนกบี่ //5-1-49

เมื่อมีมวลดอกไม้บานาลีลันปลิววนอยู่รอบกายขณะที่เหาะอยู่นั้น พญาวานรก็ดูราวกับ
 เมฆที่แฉ่ด้วยสายฟ้าดวงงามทีเดียว //5-1-50

ท้องฟ้าที่เกลื่อนกลาดไปด้วยบุปผาที่ร่วงปลิวเพราะแรงเหาะนั้น ดูดั่งท้องฟ้าที่ดารดาษ
 ไปด้วยคาราที่งดงามเมื่อแรกปรากฏ //5-1-51

แขนทั้งสองของเขาที่เหยียดหยัดถึงท้องฟ้านั้น ดูราวกับพญานาคห้าเศียรทั้งคู่ที่ผงาดขึ้น
 จากยอดเขา //5-1-52

มหากบี่ผู้นั้นดูราวกับกำลังค้ำมหาสมุทรที่พองพองด้วยคลื่น และดูราวกับกำลังจะกลืน
 กินผืนฟ้าด้วย //5-1-53

ขณะที่เขาเหาะไปตามทิศทางลมนั้น นัยน์ตาทั้งคู่ซึ่งสว่างปานสายฟ้าก็ลุกโชนราวกับ
 กำลังจะกินผืนฟ้าด้วย //5-1-54

ดวงตากลมโตสีน้ำตาลปิ้งกละของผู้เป็นยอดในหมู่วานรปิงกละ ดูโชติช่วงดั่งพระ
 อาทิตย์และพระจันทร์ //5-1-55

ดวงหน้าที่แค้นด้วยจุมภลีทองแดงนั้นแดงโชติช่วง ราวกับดวงอาทิตย์เมื่อแต่งแค้นด้วย
 แสงสนธยา //5-1-56

และขณะที่วายุบุตรเหาะขึ้นสู่ท้องฟ้า ทางที่กวัดไกวอยู่ดูงามราวกับธงขององค์อินทร์ //5-1-
 57

ด้วยเจี้ยวขาวและหางที่ขดเป็นวง วายุบุตรผู้ยิ่งใหญ่ ผู้เป็นมหาปราชญ์ก็งามโรจน์ราวกับ
 พระอาทิตย์ทรงกลด //5-1-58

ด้วยสะโพกสีทองแดง ขุนกบี่ก็ดูราวกับขุนเขาที่ฉาบด้วยแร่ธาตุแผ่เป็นบริเวณกว้าง //5-1-59
 ขณะที่ผู้เป็นสิงห์ในหมู่วานรเหาะข้ามมหาสมุทรนั้น เสียงลมที่ปะทะชอกแขนดังราวกับ
 เมฆฝนคำราม //5-1-60

ผู้เป็นกฤษณะในหมู่วานรซึ่งมีหางลู่อยู่ข้างหลัง ดูราวกับอุกกาบาตพุ่งลงมาจากฟากฟ้า
 สูงสุด //5-1-61

พญาวานรผู้กำยำดูราวกับพญานกเหินลม และดูราวกับพญากฤษณะที่มีรัศมีประกายระยิบรอบ
 กาย //5-1-62

ด้วยร่างที่อยู่เบื้องบนและเงาที่ทอดอยู่เบื้องล่าง ขุนกบี่ก็ดูราวกับนาวาที่ลมพัดให้แล่นไป
 ในสาคร //5-1-63

เมื่อมหากบี่เหาะไป สิ้นน้ำแห่งมหาสมุทร ก็ดูเหมือนปั่นป่วนด้วยแรงกายของเขานั้น //5-1-
 64

มหากบี่รุดไปด้วยความเร็วยิ่ง หน้าอกปะทะกับยอดคลื่นที่เหมือนท่าฝนแห่งศิลา //5-1-65
 แรงลมที่เกิดจากขุนกบี่และแรงลมจากเมฆ ทำให้สาครปั่นป่วนหนักจนเกิดเสียง
 กัมปนาท //5-1-66

เขามุ่งหน้าต่อไปด้วยความเร็วแรงยิ่ง กราดไปตามยอดคลื่นในมหาสมุทรราวกับจะนับ
 จำนวนไปด้วย //5-1-67

เมื่อเห็นผู้เป็นพยานในหมู่วานรเหาะอยู่ในท้องฟ้าเช่นนั้น เหล่าฤๅษณ์ในสาครก็คิดว่า
เป็นพญาสุบรรณ //5-1-68

เงาของผู้เป็นสิงห์ในหมู่วานรกว้างสิบโยชน์ยาวสามสิบโยชน์ ดวงมัยเมื่อเงานั้นทอดลง
ผืนน้ำ //5-1-69

เงาที่ทอดตามร่างของวายุบุตรนั้นพาดผ่านผืนน้ำ ดวงมัยกับแถบเมฆสีดำนผืนฟ้าใส //5-
1-70

เมื่อเห็นหนุมานเหาะไปอย่างรวดเร็วแรงเช่นนั้น เหล่าเทวา คนธรรพ์ และทานพก็พากัน
โพรยปรายบุผา //5-1-71

พระอาทิตย์มิได้แผดเผาและพระวายุก็คอยช่วยเหลือในครานั้น เพื่อให้จอมวานรสม
ประสงค์ที่จะทำงานถวายพระราม //5-1-72

เหล่าฤๅษณ์พากันสรรเสริญขณะที่เขาเหาะผ่านไป ในท้องฟ้า เหล่าเทวาและคนธรรพ์ก็ขับ
ร้องสรรเสริญผู้ทรงพลังยิ่งนั้น //5-1-73

เมื่อได้เห็นขุนกระบี่เหาะไปในท้องฟ้าอย่างจับปล้นโดยไม่เหน็ดเหนื่อย ผุ่งนาค ยักษ์ รากษส
เทวาและวิหคก็พากันสรรเสริญ //5-1-74

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิจกนิฐกัณฑ์ สรรคที่ 65 หน้า 461-462)

2) ความสามารถในการแปลงกาย

นอกจากหนุมานจะสามารถเหาะเหินเดินอากาศและมีความเร็วเหนือสรรพสัตว์
ทั้งหลายแล้ว หนุมานยังสามารถที่จะแปลงกายเปลี่ยนเป็นแบบอื่นได้ตามใจปรารถนา ทั้งแปลงเป็น
นักบวชตอนที่สุครีพจะไปสืบพฤติกรรมของพระราม พระลักษมณ์

วานรเอ๋ย เจ้าจงไปหาเขาทั้งสองในรูปธรรมดาเพื่อสืบพฤติกรรมของผู้ที่น่าสงสัย
ตลอดจนรูปลักษณ์และวิธีการพูดของพวกเขา //4-2-23

จงสังเกตความรู้สึกลึกของเขา ถ้าเขามีจิตใจดีก็จงทำให้เขาไว้วางใจด้วยท่าทีที่เหมาะสม
และถ้อยคำยินยอมแล้วฆ่าแล้ว //4-2-24

ดูก่อนผู้เป็นยอดแห่งวานร หลังจากทำให้เขาหันมาเป็นพวกของข้าแล้ว จงถามผู้ทรงธนู
ทั้งสององค์ถึงสาเหตุของการเข้ามาในป่าแห่งนี้ //4-2-25

วานรเอ๋ย จงค้นหว่าเขาทั้งสองมีใจบริสุทธิ์หรือไม่ ความชั่วร้ายของทั้งสองอาจรู้ได้
ด้วยคำพูดหรือรูปลักษณะ //4-2-26

เมื่อได้รับคำสั่งของราชาแห่งวานร มารุตบุตรก็ตัดสินใจไปยังที่ที่พระรามและพระ
ลักษมณ์อยู่ //4-2-27

หลังจากน้อมรับบัญชาของราชาผู้นำเกรงขามและเอาชนะได้ยาก หนุมานผู้ทรงพลังก็ไป
ยังที่ประทับของพระรามและพระลักษมณ์ //4-2-28

(รามายณะของวาลมิกิจบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิษกินธากัณฑ์ สรรคที่ 2 หน้า 363)

เมื่อรู้รับสั่งของสุครีวะ หนุมานมหาตมะก็ลงจากภูเขาฤศยะมุกะ กระโดดไปยังที่
ประทับของกษัตริย์แห่งรณวงศ์ //4-3-1

ครั้นถึงแล้ว หนุมานผู้มีกำลัง ผู้เป็นยอดแห่งวานร ผู้กล้าในความสัตย์ ได้เข้าไปหา
เจ้าชายทั้งสองพร้อมวาจาอันอ่อนหวาน //4-3-2

เมื่อสละรูปของตนเองและจำแลงเป็นนักบวชแล้ว วานรก็กล่าวทักทายและสวดศิวิรรบุษ
ทั้งสองอย่างเหมาะสมว่า //4-3-3

ข้าแต่ดาบสผู้บำเพ็ญพรตอันดีงาม ผู้งดามคจกเทวราชฤณี ท่านผู้มีวรรณะอันประเสริฐ
ท่านผู้เจริญทั้งสองมาที่แห่งนี้เพื่ออะไร //4-3-4

(รามายณะของวาลมิกิจบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิษกินธากัณฑ์ สรรคที่ 2 หน้า 363)

ในระหว่างทางที่หนุมานเหาะข้ามมหาสมุทรไปยังกรุงลงกานั้น เหล่าเทวา
พร้อมด้วยคนธรรพ์ นักสิทธิ์ และบรมฤณี ให้สุรสาสร้างอุปสรรคเพื่อต้องการจะรู้กำลังและ
ความกล้าหาญของหนุมาน โดยสุรสาได้แปลงเป็นรากษสอยู่กลางมหาสมุทรและจะกินหนุ

มานเป็นอาหาร หนุมานจึงได้ใช้อุบายโดยขยายร่างให้ใหญ่ เมื่อรากษสอ้าปากกว้างเพื่อจะกลืนกินหนุมาน หนุมานก็หดกายลงจนเท่านิ้วหัวแม่มือ และผ่านพ้นจากอุปสรรคนี้ไปได้

ครั้นแล้วเหล่าเทวาพร้อมด้วยคนธรรพ์ นักสิทธิ์ และบรมฤๅษี กล่าวแก่มารดาของฝูงนาค
คือสุรสาผู้คั่งคองอาทิศย์ //5-1-130

วายุบุตรผู้ทรงศรีซึ่งเหาะข้ามสาครนี้มีนามว่าหนุมาน ท่านจงสร้างอุปสรรคให้เขาสักครู่
หนึ่ง //5-1-131

จงแปลงร่างเป็นรากษสที่ดุร้าย นัยน์ตาสีเหลือง ปากมีเขี้ยวโง้ง ร่างใหญ่ปานบรรพต
ผงาดถึงท้องฟ้า //5-1-132

ด้วยเราประสงค์จะรู้กำลังและความกล้าหาญอย่างยิ่งของเขา ว่าเขาจะพิชิตท่านด้วย
อุบาย หรือเขาจะสิ้นหวัง //5-1-133

ครั้นเทวีสุรสาได้ยินเช่นนั้นและได้รับการบูชาจากเหล่าเทวาแล้ว ก็แปลงร่างเป็นรากษส
อยู่กลางมหาสมุทร //5-1-134

มีรูปร่างประหลาดน่าเกลียดเป็นที่สะพรึงกลัวแก่ทุกคน เข้าไปขวางทางหนุมานผู้กำลัง
เหาะอยู่แล้วกล่าวคำนี้ //5-1-135

เจ้าผู้เป็นฤๅษะในหมู่วานร เหล่าเทวากำหนดให้เจ้าเป็นอาหารของข้า ข้ากำลังจะกินเจ้า
จงเข้ามา ในปากข้าเสียเถิด //5-1-136

ครั้นผู้ทรงศรีซึ่งเป็นฤๅษะในหมู่วานร ได้ฟังคำของสุรสาเช่นนั้น ก็อัญชลีแล้วกล่าวคำนี้
ด้วยสีหน้าปีติหรรษา //5-1-137

พระรามผู้เป็นโอรสท้าวทศรถเสด็จไปยังป่าทมิฬทกะ พร้อมด้วยพระลักษมณ์และอนูชา
และนางสีดาไวเทหิชายา //5-1-138

เหล่ารากษสผูกใจเจ็บพระองค์และขณะที่พระองค์ทรงติดพันภารกิจอยู่ ราวณะก็มาลัก
พระชายาผู้ทรงยศของพระองค์ไป //5-1-139

ด้วยบัญชาของพระราม ข้าผู้เป็นบุตรของพระองค์จึงเดินทางไป ท่านผู้เป็นข้าแผ่นดินก็
สามารถช่วยเหลือพระรามได้ //5-1-140

ต่อเมื่อข้าได้เผ้านางสีดาไมถิลีและพระรามผู้ไม่ทรงย่อท้อแล้ว ข้าจะกลับมาเข้าปากท่าน
ข้าขอให้สัตย์สาบานแก่ท่าน //5-1-141

ฝ่ายสุรสาผู้จำแลงร่างได้ตามประสงค์ได้ฟังคำของหนุมานเช่นนั้น ก็กล่าวว่าไม่มีใครพัน
ข้าได้หรอก นี่เป็นพรวิเศษของข้า //5-1-142

ครั้งวานรผู้ประเสริฐได้ฟังคำของสุรสาเช่นนั้นก็รู้สึกโกรธ จึงกล่าวว่า จงอำปากให้
กว้างพอที่จะกลืนข้าเข้าไปได้สิ //5-1-143

เมื่อพูดกับสุรสาเช่นนั้นด้วยความโกรธแล้ว หนุมานก็เหยียดกายออกไปกว้างสิบโยชน์
และผงาดสูงสิบโยชน์ //5-1-144

ครั้งเห็นร่างที่คูดังเมฆใหญ่นั้นขยายสิบโยชน์แล้ว สุรสาก็อำปากออกกว้างยี่สิบโยชน์
//5-1-145

หนุมานโกรธจึงขยายร่างให้สูงสามสิบโยชน์ ฝ่ายสุรสาก็อำปากให้กว้างถึงสี่สิบโยชน์
//5-1-146

หนุมานผู้กล้าผงาดขึ้นสูงห้าสิบโยชน์ ฝ่ายสุรสาก็อำปากให้กว้างถึงหกสิบโยชน์ //5-1-
147

ครั้นแล้วหนุมานผู้กล้าผงาดขึ้นสูงเจ็ดสิบโยชน์ ฝ่ายสุรสาก็อำปากให้กว้างถึงแปดสิบ
โยชน์ //5-1-148

หนุมานซึ่งบัดนี้เหมือนขุนเขาผงาดขึ้นสูงเก้าสิบโยชน์ ฝ่ายสุรสาก็อำปากให้กว้างถึง
หนึ่งร้อยโยชน์ //5-1-149

ครั้นวายุบุตรเจ้าปัญญาเห็นปากของสุรสาที่อำกว้างและมีลิ้นยาวน่ากลัวจนรทมนั้น //5-
1-150

หนุมานมารุบุตรผู้ดูราวกับเมฆใหญ่ก็หุดกายลงจับปล้นให้เท่านี้หัวแม่มือ //5-1-151

ผู้ทรงศรีผู้ไวย่องยิ่ง เหาะเข้าไปในปากสุรสาแล้วออกมาอย่างรวดเร็ว เมื่อเหาะขึ้นไปอยู่
บนท้องฟ้าแล้วก็กล่าวคำนี้ //5-1-152

ข้าแต่ธิดาทำวาทกะ ข้าขอน้อมไหว้ท่าน ข้าได้เข้าไปในปากท่านแล้ว บัดนี้ข้าจะไปเฝ้า
นางสีดาไวเทหิ ขอให้ท่านจงรักษาคำพูดด้วยเถิด //5-1-153

เมื่อเห็นวามรพ้นจากปากไปได้ราวกับดวงจันทร์พ้นจากปากกราหู เทวีสุรสาที่คั่นร่างเดิม
ของตนแล้วกล่าวว่า //5-1-154

วานรผู้ประเสริฐ จงไปตามปรารถนาเพื่อทำหน้าที่ให้บรรลุเถิด เพื่อนเอ๋ย จงพานางสีดา
ไวเทหิคืนมาสู่พระรามวะผู้มหาดมะเถิด //5-1-155

(รามายณะของวาลมิกิลฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 1 หน้า 467-468)

เมื่อครั้งที่กองทัพของพระรามข้ามมหาสมุทรไปยังกรุงลงกา ราวณะอยากดูกำลัง
ของกองทัพพระราม ศุกะทูลราวณะจอมราชสเกี่ยวกับเหล่าทหารวานร และได้เอ่ยถึงหนุมาน
ดังนี้

วานรที่พระองค์ทรงเห็นว่ามันกำลังโกรธเกรี้ยวเหมือนช้างศึกมัน มีกำลังอาจทำลายได้
แม้กระทั่งมหาสมุทร //6-19-9

ข้าแต่พระทรงเดช มันเคยมานครลงกาของพระองค์เพื่อมาพบนางสีดาไวเทหิ ของจง
พินิจดูวานรซึ่งพระองค์เคยเห็นมาก่อนนั้น มันกลับมาอีกแล้ว //6-19-10

มันเป็นบุตรคนโตของเกสรีนมีนามว่าวายุบุตร รู้จักกันในนามว่าหนุมาน ผู้เหาะข้าม
มหาสมุทรมาแล้ว //6-19-11

วานรประเสริฐนั้นแปลงกายได้ตามใจปรารถนา กอปรด้วยพลังและความงามดุจเทพวายุ
ผู้ทรงเดชซึ่งไม่มีใครขวางทางได้ //6-19-12

ได้ยินว่าเมื่อมันเป็นเด็ก เห็นพระอาทิตย์ขึ้นก็อยากกิน มันจึงเหาะไปถึงสามพันโยชน์
//6-19-13

ตอนนั้นมันหลงลำพองใจด้วยคิดว่าหากเก็บดวงอาทิตย์มากินได้จะได้ไม่ต้องหิวอีก //6-19-14

มันขึ้นไปไม่ถึงสุริยเทพผู้ซึ่งเทวะ ฤๅษี และทานพเอาชนะไม่ได้ เลยหล่นลงบนภูเขาที่พระอาทิตย์ขึ้น //6-19-15

ทางด้านหนึ่งของวานรผู้มีคางแข็งแรงนั้นบินไปข้างเมื่อตกลงกระแทกบนแผ่นดิน ด้วยเหตุนี้มันจึงได้ชื่อว่าหนุมาน //6-19-16

ที่จริงวานรตนนั้นซำรู้จักเพียงรูปลักษณะเท่านั้น ซำจึงมีอาภรณ์นาพลั่ง ความงาม และอำนาจได้ มันปรารถนาจะถล่มลงกาศด้วยกำลังตามลำพัง //6-19-17

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 19 หน้า 598)

3) มีกำลังมหาศาล ฆ่าไม่ตาย

- ได้รับพรจากเหล่าเทพ และถูกสาปให้ไม่รู้กำลังของตน

เมื่อครั้งยังเด็กหนุมานเข้าใจว่าดวงอาทิตย์คือผลไม้ป่าลูกใหญ่ จึงได้เหาะขึ้นไปเพื่อหวังจะกิน แต่ก็ถูกพระอินทร์ขึงว้างวัชระเข้าใส่ ทำให้วานรหนุมานตกลงมากระแทกกับยอดเขาได้รับบาดเจ็บ พระมารุตบิดาของหนุมานโกรธมากที่เห็นหนุมานถูกทำร้าย จึงคิดจะทำร้ายชาวโลกด้วยการทำให้หายใจไม่ออก เทพทั้งหลายจึงไปขอร้องให้พระพรหมช่วยเหลือ เพื่อให้พระมารุตคลายความโกรธเหล่าเทพทั้งหลายต่างก็อำนวยการให้หนุมานเป็นผู้แข็งแรง และไม่ถูกฆ่าตาย ด้วยเหตุนี้หนุมานจึงไม่เกรงกลัวความตาย และได้ไปก่อกรรมกรรมของเหล่าฤๅษี ทำให้ถูกฤๅษีสาปว่าหนุมานจะไม่รู้ตัวว่ามีพลังกำลัง

ครานั้นเทพวายุผู้ทุกข์ทรมาณด้วยลูกถูกทำร้าย เห็นพระพรหมปีตามหะก็ลุกขึ้นอุ้มทารกนั้นมาตรงหน้าพระพรหมธาดา //7-36-1

เทพวายุผู้สวมเครื่องประดับทอง มีพวงมาลัยบนพระเมาลี และกฤษณะแก้วไขว่ ก้มลงแทบบาทคำนับพระพรหมสามครั้ง //7-36-2

ฝ่ายพระผู้รู้พระเวทเป็นองค์แรกก็รับสั่งให้เทพวายุลุกขึ้น ทรงสัมผัสมารกด้วยพระหัตถ์
ที่มีเครื่องประดับงดงามแกว่งไกวไปมา //7-36-3

ลำดับนั้นแค่เพียงพระผู้เกิดในดอกบัวสัมผัสมารกอย่างทะนุถนอม ทารกนั้นก็ฟื้นคืนชีวิตอีก
ครั้งเหมือนข้าวที่รดน้ำแล้วได้ชีวิตอีกครั้ง //7-36-4

ลมปราณที่นำพากลิ่นหอม ครั้นเห็นทารกผู้ถูกซ่อนไว้ได้พลังชีวิต จึงเที่ยวไปในสรรพ
สัตว์เหมือนในกาลก่อน //7-36-5

หมู่สัตว์ผู้ปราศจากโรคคลมก็ยินดีปรีดา เหมือนดอกบัวที่เกิดในน้ำรอดพ้นจากลมอัน
หนาวเหน็บ //7-36-6

จากนั้นพระพรหมผู้มีชฎาสายยอด มีขัตติคุณหกประการ รุ่งเรืองในสามโลก ผู้รับการ
บูชาของทวยเทพแล้ว จึงตรัสแก่ทวยเทพทั้งหลายด้วยความรักและปรารถนาดีต่อเทพ
วายุ //7-36-7

คู่ก่อนพระอินทร์ พระอัคนี พระวรุณะ ชเนศวร และพระมเหศวร จงรู้ไว้ว่าจะกล่าวสิ่ง
ทั้งปวงอันเป็นประโยชน์แก่เขา จงฟังให้ดี //7-36-8

เด็กคนนี้จะได้ทำงานเพื่อพวกเรา ปวงเทพผู้เอ็นดูรักใคร่วายุบุตรจงประทานพรแก่
เขาด้วย //7-36-9

จากนั้นท้าวสหสนันย์ผู้มีพักตร์งามทรงปีติยินดี ทรงคล้องพวงมาลัยที่แซมด้วยหญ้ากุสะ
แล้วตรัสถ้อยคำว่า //7-36-10

คางของเด็กคนนี้เป็นแผลด้วยวัชระที่ออกไปจากมือของข้า เขาจะได้ชื่อว่าหनुมาน
วานรผู้เกรียงไกรดุจเสือโคร่ง //7-36-11

ข้าจะให้พรอันเลิศที่สุดแก่เขา จำเดิมแต่ขึ้นไป วัชระของข้าจะสังหารเขาไม่ได้ //7-36-12

ฝ่ายพระอาทิตย์มารดาณทะ ภควัตผู้ขจัดความมืด ตรัส ณ ที่นั้นว่า ข้าจะแบ่งอำนาจ
ของข้าให้หนึ่งร้อยเท่าของศิลปะศาสตร์ //7-36-13

เมื่อใดที่เขาเรียนศาสตร์ต่างๆ ได้ เมื่อนั้นข้าจะให้ความรู้ที่ทำให้เขาเป็นผู้มีวาทศิลป์ //7-

พระวรุณะประทานพรว่า เขาจักไม่ตายด้วยน้ำอันเป็นบ่วงบาศของข้าเป็นเวลาล้านปี
//7-36-15

ส่วนพระยมผู้ปีติยินดีทรงเลือกประทานพรให้มีคามกล้าหาญในสนามรบ ไม่มีโรค และ
ฆ่าด้วยไม้ยมทัณฑ์ไม่ได้ //7-36-16

ไวศรณะผู้มีตาข้างหนึ่งสีเหลืองน้ำตาลประทานพรในกาลนั้นว่า คทาของข้านี้จัก
ประหารเขาในสงครามไม่ได้ //7-36-17

พระศิวะก็ประทานพรอันประเสริฐแก่เขาเช่นนั้นว่า อาวุธของข้าจะทำร้ายเขาไม่ได้ //7-
36-18

พระพรหมตรีศพระวณะว่า ขอให้เขาเป็นผู้ยิ่งใหญ่ มีอายุยืน อาวุธพรหมทัณฑ์ทั้งปวง
จักสังหารเขาไม่ได้ //7-36-19

ฝ่ายพระวิศวกรรมมหามติผู้เลิศในบรรดานายช่าง พิศคุตารกประหนึ่งดวงอาทิตย์ในยาม
เช้าแล้วก็ประทานพรแก่เขาว่า //7-36-20

อาวุธที่ข้าเนรมิตไว้เพื่อทวยเทพจักสังหารเขาไม่ได้ในสงคราม //7-36-21

จากนั้นพระพรหมจตุรमुखผู้มีพักตร์เข้มข้มขึ้นเบิกบาน ผู้เป็นโลกคุรุ เมื่อแลเห็นทารกนั้น
ประดับด้วยพรของเหล่าเทพแล้ว จึงตรัสแก่เทพวายุว่า //7-36-22

ดูก่อนมารุต วายุนครโอรสของท่านจะทำให้มิตรหวาดกแล้ว ทำให้มิตรไม่หวาดกแล้ว
ใครๆ ก็เอาชนะไม่ได้ //7-36-23

เขาจักสร้างวีรกรรมที่น่าขนพองสยองเกล้าเพื่อล้างผลาญราวณะและทำให้พระรามยินดี
//7-36-24

ครั้นตรัสเช่นนั้นแล้ว ปวงเทพมีพระพรหมเป็นประธานและเหล่าอมรจึงอำลาเทพวายุ
แล้วเสด็จกลับที่ประทับของตน //7-36-25

เทพวายุผู้นำพากลิ่นหอมจึงอุ้มโอรสนามาสู่ที่ประทับ ตรัสบอกเรื่องพรที่ทวยเทพ
ประทานให้นางอัญชนาฟังแล้วก็จากไป //7-36-26

ข้าแต่พระราม เมื่อได้พรแล้วหนุมานก็มีพลังเต็มเปี่ยมอันเกิดจากพรเหล่านั้น พลังที่สถิตอยู่ในตัวเองก็เพิ่มพูนเหมือนน้ำทะเลที่เพิ่มสูงขึ้น //7-36-27

วานรประเสริฐผู้มีพลังสิ้นเหลือ ปราศจากความกลัว จึงไปก่อกวนอาศรมของเหล่ามหาฤๅษี //7-36-28

มันทำลายพิธีอัคนิโหตระ กองผ้าเปลือกไม้ ทักษิ์สรุจ และข้าวของเครื่องใช้อื่น ๆ ของนักพรตให้ย่อยยับป่นปี้ //7-36-29

เมื่อบรรดาฤๅษีรู้ว่าพระพรหมประทานพรให้ไม่ตายด้วยพรหมทัณฑ์ทั้งปวงก็ยอมทนมันอยู่ตลอดเวลา //7-36-30

แม้ว่าท้าวเกสริน เทพวายุ หรือนางอัญชนาจะห้ามปราม แต่วานรนั้นก็ยังรุกรานเขตแดนของฤๅษี //7-36-31

ข้าแต่ผู้ประเสริฐในวงศรัณู มหาฤๅษีผู้สืบสายฤๅษีกฤๅคและอังคิรส์ก็โกรธเกรี้ยวจึงสาปมันแต่มิใช่ด้วยความโกรธเกลียดว่า //7-36-32

แน่เจ้าลิง เจ้าใช้กำลังเบียดเบียนเรา เจ้าจะไม่รู้ว่าตัวถูกสาป จะไม่รู้ว่าตัวมีพลังเป็นเวลานาน //7-36-33

จากนั้นเมื่อปราศจากพลังด้วยแรงสาปของวจนะมหาฤๅษี หนุมานจึงเซื่อง เคลื่อนไหวไปอย่างช้า ๆ //7-36-34

(รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : อุดตกรัถษ์ สรรคที่ 36 หน้า 815-816)

- หนุมานต่อสู้กับชมพูมาลิน

ฝ่ายชมพูมาลินมหาพายุแผลงศรคมไปยังหนุมานมหากบิผู้ยืนอยู่ยอดเสาโครณะ //5-4-26

ศรปลายจันทรเสี้ยวถูกที่หน้า ศรเงียงเดียวถูกที่หัว และศรเหล็กสิบดอกถูกที่แขนของจอมกบิ //5-42-7

หน้าของเขาที่เป็นสีทองแดงนั้นเมื่อถูกศรก็งามเหมือนดอกบัวบานต้องแสงอาทิตย์ฤดูสารท //5-42-8

เมื่อถูกศรของรากลษสมหากบิก็โกรธ แล้วเขาเห็นศรลาก้อนใหญ่ไหลอยู่ข้างๆ //5-42-9

กบี่ผู้ทรงพลังจึงมันออกมาเต็มแรงแล้วขว้างไปสุดกำลัง แต่รากษสผู้โกรธเกรี้ยวยิ่ง
ทำลายเสียด้วยศรลึบดอก //5-42-10

เมื่อหนุมานวิรยวัตผู้แก่วัยกล้าหาญทรงเห็นว่าการกระทำนั้นไร้ผล จึงถอนต้นรังใหญ่
ขว้างไป //5-42-11

เมื่อเห็นกบี่มหาพลังขว้างต้นรังมา ชัมพุนาถินมหาพลังก็แผลงศรออกไปเป็นจำนวนมาก
//5-42-12

ศรลึบดอกตัดต้นรังเป็นท่อนๆ อีกห้าดอกถูกที่แขนวานร ดอกหนึ่งถูกที่หน้าอก และอีก
ลึบดอกถูกตรงชอกอก //5-42-13

เมื่อท้าวรังเต็มไปด้วยศร เขาก็โกรธจัด ฉวยท่อนเหล็กขึ้นมากัดแกว่งอย่างรวดเร็วแรง //5-
42-14

ครั้นกัดแกว่งท่อนเหล็กอย่างรวดเร็วแล้ว วานรผู้ไวว่องและแกร่งกล้าก็ฟาดมันลงบน
อกกว้างของชัมพุนาถิน //5-42-15

แม้กระทั่งหัว แขน เข่า ทรุ ธร ม้าลา ตลอดจนลูกศรของเขาไม่มีเหลือให้เห็น //5-42-
16

เมื่อถูกฟาดโดยแรงเช่นนั้นชัมพุนาถินมหาฤทธิสั้มลงกับพื้นขาดใจตาย ทั้งรังและ
อาวุธที่เหลือเป็นจูล //5-42-17

(รามายณะของวาลมิกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 42 หน้า 537)

- หนุมานต่อสู้กับเสนาบดีทั้งห้า

ครั้นแล้วเหล่าผู้กล้าก็เห็นมหากบี่ผู้ไซ้ช้วงประคับด้วยรัศมีแห่งเดชของตนราวกับ
อาทิตย์อุทัย //5-44-17

ผู้ยิ่งใหญ่ในเรื่องความเร็ว อำนาจ พลัง ความคิด ความอดสาหัส ขนาดร่างกาย และ
ความสามารถอยู่ตรงเสาโครณะ //5-44-18

ทันทีที่เห็นเขา พวกนั้นทั้งหมดก็เข้ารายล้อมทุกด้าน แล้วฟาดฟันเขาด้วยอาวุธร้ายทุก
ชนิดทุกทิศทุกทาง //5-44-19

ทูลกระษัตริย์ที่หัวด้วยศรเหล็กห้าดอกที่คมขาวมีปลายสีเหลืองคังกลีบบัวอุบล //5-44-20

เมื่อวานรถูกศรห้าดอกที่หัวก็โผนขึ้นสู่ท้องฟ้ากลางแผ่นดินคำรามคังก้องลิบทิศ //5-44-21

ฝ่ายทูลกระษัตริย์ผู้ทรงมหาพลังอยู่บนรถขึ้นสายธนูพร้อม แล้วแผลงศรระดมเข้าใส่
มากมายนับร้อย //5-44-22

กบี่ปิดป้องห้าฝนแห่งศรบนท้องฟ้าขึ้นราวกับมารุตลมพายุพัดเมฆที่หลังฝนให้ฝน ไปได้
ปลายฤดูฝน //5-44-23

เมื่อถูกคุกคามเช่นนั้นจากทูลกระษัตริย์ กษัตริย์นิลบุตรผู้ว่องไวก็คำรามแล้วสำแดงร่างมหึมาอีก
ครั้ง //5-44-24

ทันใดนั้นก็เหาะขึ้นสูงแล้วโถมลงบนรถของทูลกระษัตริย์ ด้วยความแรงยิ่งราวกับสายฟ้า
ฟาดลงบนภูเขา //5-44-25

บัดนั้นทั้งเพลาธนูและธนูบรรดาก็หัก ม้าทั้งแปดถูกทับตาย แล้วทูลกระษัตริย์ก็ร่วงจากรถตกสู่
พื้นดินขาดใจตาย //5-44-26

ครั้งวิรูปากษะและยูปากษะผู้ข่มศัตรู ผู้พิชิตได้ยากทั้งสองนั้น เห็นทูลกระษัตริย์ร่วงสู่พื้นดินก็
โกรธมาก จึงโผนเข้าต่อสู้ //5-44-27

ทันทีที่โผนเข้าใส่ ทั้งสองฟาดตะลุมพุกเข้าที่หน้าอกกบี่มหาพายุผู้อยู่กลางท้องฟ้าใสนั้น
//5-44-28

ฝ่ายกบี่มหาพายุผู้แก่วัยกล้าเสมอด้วยพญาสุบรรณ เมื่อถูกแรงกระหน่ำจากผู้มีเรี่ยวแรง
ทั้งสองก็โคกลงมาสู่พื้นอีกครั้ง //5-44-29

วานรปวงบุตรตรงรี่ไปถอนต้นรังขึ้นมา แล้วฟาดสังหารรากษสผู้กล้าทั้งสอง //5-44-30

เมื่อรู้ว่ารากษสทั้งสามถูกวานรผู้ไวว่องสังหาร ประมุขผู้เรี่ยวแรงยิ่งก็เข้าโจมตีวานร
//5-44-31

ฝ่ายภัสราภรณ์ผู้กล้าคิดว่าหอกขึ้นมาด้วยความโกรธ แล้วทั้งสองก็เคียงข้างกันเข้า
ประจันหน้ากับกบี่สารทูลผู้ทรงยศ //5-44-32

ประหมะพาดฟันยอดคบี่ด้วยสามง่ามปลายคมขาว ส่วนรากษสภาสภรณ์นั้นใช้หอก

//5-44-33

วานร โกรธกริ้วเมื่อร่างกายถูกทิ่มแทงโดยรากษสทั้งสอง และขนตามตัวเประเลื้อดั่ง

แสงอาทิตย์อุทัย //5-44-34

เมื่อหักยอดเขาซึ่งมีทั้งมฤคสัตว์ป่าและต้นไม้มาได้ หนุมานผู้กล้าผู้เป็นกบฏุชกรก็ห่มใส่

รากษสทั้งสองจนตาย //5-44-35

ครั้นสังหารเสนาบดีทั้งห้าแล้ว วานรก็พิฆาตกองพลที่เหลือจนหมดสิ้น //5-44-36

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 44 หน้า 538-539)

- หนุมานต่อสู้กับอินทรชิต

รากษสไม่สามารถจู่โจมหนุมานได้ ฝ่ายมารุตบุตรก็ไม่สามารถจู่โจมผู้ยิ่งใหญ่ได้

เช่นกัน ทั้งคู่ผู้กล้าเสมอเทพต่างก็พิชิตกัน ได้ยากเมื่อมาปะทะกัน //5-46-31

ศรทั้งหลายของเขานั้นแม้จะแผลง ไปถูกเข้าแต่ก็ร่วงลงมาเสียเปล่า ๆ รากษสผู้ยิ่งใหญ่จึง

เพ่งจิตตั้งสมาธิแล้วใคร่ครวญ //5-46-32

ครั้นแล้วราชบุตรรากษสก็เกิดความคิดเกี่ยวกับยอดขุนพลวานร เมื่อรู้ว่ามิอาจสังหารกบี่

ผู้นั้น ได้ก็คิดว่าทำอะไรให้สิ้นฤทธิ์จะได้จับตัวได้ //5-46-33

แล้วผู้กล้าผู้เลิศในหมู่ผู้รู้เทพอาวุธผู้ทรงมหาเดชก็แผลงศรของพระพรหมปีตามหะยัง

ยอดวานร //5-46-34

เพราะรู้ว่าเจ้าตัวนี้สังหารไม่ได้ อินทรชิตมหาพายุผู้เชี่ยวชาญเทพอาวุธก็แผลงศรมัด

มารุตบุตรไว้ //5-46-35

ครั้นถูกรากษสมัดไว้ด้วยศรนั้น วานรก็สิ้นฤทธิ์ล้มลงบนพื้นดิน //5-46-36

เมื่อรู้ว่าถูกพันนาการด้วยศร โดยที่ไม่รู้สึกเจ็บแม้แต่น้อยเพราะอำนาจของเทพเจ้า ยอด

วานรจึงสำนึกถึงความโปรดปรานที่พระพรหมปีตามหะมีต่อตน //5-46-37

ครั้นรู้ว่านี่คือศรพหมาสตร์ที่ซบด้วยมนตร์ของพระสยมภู หนุมานจึงรำลึกถึงพรที่พระ
พรหมปีตามหะประทานให้ //5-46-38

เพราะอำนาจของพระพรหมในโลกครุ ข้าจึงไม่สามารถพ้นจากพันธนาการนี้ได้ ที่จริง
เมื่อถูกศรพระสยมภูพันธนาการ ข้าก็ควรจะยอมอยู่อย่างนี้ //5-46-39

เมื่อใคร่ครวญถึงฤทธิ์ของเทพอาวุธและความเมตตาที่พระพรหมมีต่อตน ทั้งคิดถึง
ความสามารถที่จะหลุดเป็นอิสระได้แล้ว ก็บ่ก็ยอมรับอาชญากรรมของพระพรหม
//5-46-40

ถึงแม้จะถูกมัดด้วยเทพอาวุธนี้ ข้าก็ไม่วู้สึกกลัว เพราะข้ามีพระพรหมปีตามหะ พระ
อินทร์และพระพายคุ้มครองอยู่ //5-46-41

อีกทั้งข้าเห็นประโยชน์ใหญ่ยิ่งเมื่อถูกพวกรากลษสจับตัวไป ข้าจะได้มีโอกาสเจรจากับ
จอมรากลษส ดังนั้นจึงปล่อยให้ศัตรูจับข้าไปเถิด //5-46-42

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 46 หน้า 543)

- หนุมานต่อสู้กับธุมะรากลษ

วายุบุตรเห็นกองทัพถูกธุมะรากลษ โจมตีจนบาดเจ็บก็โกรธเกรี้ยว ฉวยเอาหินก้อนใหญ่
เข้าโจมตี //6-42-25

กำแหงหนุมานผู้เสมอบิดา ตาแดงกำเป็นสองเท่าด้วยความโกรธ เขวี้ยงศิลาก้อนนั้นไป
ยังรถของธุมะรากลษ //6-42-26

หนุมานวายุบุตรทำลายรถ ทำให้พวกรากลษสพินาศด้วยต้นไม้ที่มีทั้งลำต้นและ
กิ่งก้านสาขา //6-42-29

รากลษอื่นๆ ก็ถูกต้นไม้ฟาดหัวขาด กายอาบเลือดล้นลงบนดิน //6-42-30

หนุมานวายุบุตรทำลายกองทัพรากลษแล้วแบกยอดเขาถล่มเข้ามหารามธุมะรากลษ //6-42-

ธุมรากละผู้กล้ากว่าคทาที่กำลังจะหลุดมือไว้ได้ ร้องคำรามแล้วเข้าโจมตีหนุมานโดย
พลัน //6-42-32

ครานั้นธุมรากละก็กริ้วโกรธ เขวี้ยงคทาหัวหนามอย่างแรงหมายที่ศีรษะของหนุมาน
//6-42-33

ขุนกบี่ผู้มีพลังแห่งวายุถูกคทาอันน่ากลัวตีที่หัว แต่มิได้คิดถึงการตีนั้น กลับห่มยอดภูเขา
ไล่กลางกระหม่อมของธุมรากละ //6-42-34

รากลสผู้ถูกยอดเขามุมไล่ สั่นสะท้านทั่วกาย ล้มลงบนพื้นดินคูดงูเขาระเบิดทันที //6-
42-35

เหล่ารากลสที่กำลังถูกวานร โจมตียังมีชีวิตรอดเห็นธุมรากละถูกฆ่าแล้วก็หวาดกลัว
ถอยเข้าเมืองลงกาไป //6-42-36

วายุบุตรมหาตมะผู้ขุนพลวานรยกย่องบูชา เห็นคเณน่อยจากการฆ่าศัตรู ครั้นกระทำให้
เลือดไหลมาเป็นสายน้ำแตกชานไปแล้วก็ยินดีปรีดา //6-42-37

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัมภ์ สรรคที่ 42 หน้า 629)

- หนุมานต่อสู้กับกัมปนะ

ฝ่ายกัมปนะโจมตีหนุมานผู้ยืนประคองเขาด้วยศรหลายดอก ประคองพระมหานที
โจมตีด้วยสายน้ำ //6-44-11

กำแหงหนุมานตั้งใจมั่นเพื่อทำลายกัมปนะ มิได้คิดถึงสรอันแหลมคมที่ตกลงมาบน
ศีรษะร่าง //6-44-12

วายุบุตรผู้ทรงเดชหัวเราะแล้วโจมตีรากลส ประหนึ่งทำให้แผ่นดินไหว //6-44-13

หนุมานผู้เรื่องเดชเกรียงไกรทรงอำนาจประคองเพลิงโชติช่วง มีรูปน่าครันคร้าม //6-44-

14

จอมวานรผู้กริ้วโกรธแม้รู้ว่าตนเองไม่มีอาวุธก็บุกเข้าโจมตีด้วยความแข็งแกร่ง //6-44-

15

วายุบุตรผู้กล้าหวยเอามหาศรีด้วยมือข้างเดียว บันลือเสียงดังกึกก้องแล้วเดินมา //6-44-16

บุกทะลงเข้าโจมตีอกัมปนะรากลผู้เป็นใหญ่ คุงพระอินทร์ปूरันทะโจมตีสูรนมุจิ ด้วยวัชระ //6-44-17

หนุมานเคียดคาลที่ได้เห็นยอดเขาแหลกบนอากาศแล้วตกลงมาด้วยศรแห่งรากลศ //6-44-19

วานรผู้หยิ่งทะนงและ โกรธเกรี้ยวจึงเข้าไปยังต้นหูกวางที่สูงดั่งภูเขาใหญ่แล้วถอนขึ้นมา อย่างรวดเร็ว //6-44-20

ขุนกบี่ผู้เรื่องเดชหัวเราะด้วยความเบิกบานใจอย่างยิ่งแล้วควงต้นหูกวางที่มีลำต้นใหญ่ ไปมาอยู่ในสนามรบ //6-44-21

หนุมานเกรี้ยวกราดวิ่งมาอย่างรวดเร็ว หักต้นไม้ด้วยกำลังขา กระที่บแผ่นดินให้แตก //6-44-22

หนุมานเรื่องปัญญาสังหารช้างกับพลช้าง รลกับพลรถ และไพร่ราบทหารเลวหลายคน //6-44-23

เหล่ารากลศเมื่อเห็นหนุมานผู้โกรธเกรี้ยวประคองพระกาล้างผลาญสงครามจึงวิ่งหนี เติลิดไป //6-44-24

อกัมปนะผู้กล้าเห็นวานรห้าวหาญผู้ซ่มขวัญรากลศกำลังเข้ามาจึง โกรธและคำราม กึกก้อง //6-44-25

อกัมปนะหมายจะฆ่าแหละนีกร้างหนุมานมหาวีระเป็นขึ้นๆ ด้วยศรแหลมคมลึบลี้ดออก //6-44-26

หนุมานผู้กล้าแม้ถูกเลียบแทงด้วยลูกศรมากมายเป็นสายฝน ยังปรากฏเหมือนภูเขา แข็งแกร่ง //6-44-27

แล้วใช้แรงมหาศาลถอนต้นไม้หักต้นฝาดศรีระอกัมปนะจอมรากลศโดยพลัน //6-44-28

พญาวานรมหาตมะผู้เกรี้ยวกราดฟาดรากลศด้วยต้นไม้ มันจึงล้มลงตาย //6-44-29

ปวงรากษสเห็นจอมรากษสอ้อมปนะอุกสังหารในสนามรบ ต่างหวาดหวั่นคุกคั่นไม้บน
แผ่นดินไหว //6-44-30

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 44 หน้า 631)

- หนุมานต่อสู้กับกุมภกรรณะ

หนุมานเหาะขึ้นฟ้าโกยยอดเขาและต้นไม้ต่าง ๆ จำนวนมากขึ้นไปสาดใส่ศีรษะของกุมภ
กรรณะ //6-55-8

กุมภกรรณะผู้ทรงพลังก็ซัดหอกทำลายภูเขา ยอดเขา และต้นไม้ต่างๆ เหล่านั้น //6-55-9
แล้วคว้าหอกแหลมคมเข้าโจมตีกองทัพวานรที่ทรงพลัง ฝ่ายหนุมานก็คว้าเอายอดภูเขา
ใหญ่ออกมาขึ้นรับหน้า //6-55-10

หนุมานผู้กริ้วโกรธเข้าโจมตีกุมภกรรณะผู้มีกายนำกลัวภูเขาใหญ่จนเลือดและไขมัน
อาบทั่วร่าง //6-55-11

กุมภกรรณะซัดหอกที่ส่องแสงดุจสายฟ้าประจุกภูเขาที่มียอดเขาถูกเป็นไฟไปที่ทรงวงอก
ของวายุบุตร ประจุกหอกที่มแทงภูเขาเกราะจะด้วยหอกปลายแหลม //6-55-12

ในมหาสงคราม หนุมานรู้สึกรันทวนเพราะอวัยวะในบอบช้ำด้วยหอกจึงกระอัก
เลือดออกมาจากปาก เปล่งเสียงร้องนำกลัวดุจเสียงเมฆในคราวสิ้นยุค //6-55-13

เหล่ารากษสเห็นหนุมานบาดเจ็บก็ให้ร้องยินดีโดยพลัน ฝ่ายบรรดาวานรผู้ถูกความกลัว
เข้าครอบงำต่างวิ่งหนีกุมภกรรณะผู้เข้าประชิด //6-55-14

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 55 หน้า 653-654)

- หนุมานยกโอสถบรรพต

เมื่อสุเมณะผู้รู้เจราจาทูลพระรามรามจะเช่นนั้นแล้วก็กล่าวเร่งรัดหนุมานผู้ยืนอยู่ใกล้ๆ ว่า
ดังนี้ //6-89-13

พ่อคุณผู้กล้าเอ๋ย จงรีบไปยังบรรพตโอสถไศล เป็นที่ประเสริฐที่ชามพวดได้เคยบอกเจ้า
ไว้ก่อนแล้ว //6-89-14

แล้วนำโอสถที่เกิดที่ยอดบรรพตนั้นด้านทักษิณมา เป็นโอสถประเสริฐที่รักษาแผลได้ดี
มีนามว่าวิศัลยกรรมี //6-89-15

อีกทั้งเสาวรรณกรรมี สัญชีวินี และสันธานกรรมี จงไปนำมาที่นี่โดยเร็ว เพื่อช่วยชีวิต
ของพระลักษมณ์มหาตมะผู้แก่วัย //6-89-16

ครั้นได้ฟังดังนั้น หนุมานผู้ทรงศรัทธาไปยังโอสถบรรพต แต่เพราะไม่รู้จักมหาโอสถ
เหล่านั้น เขาจึงครุ่นคิด //6-89-17

แล้วมารุตบุตรผู้มีเดชเกินประมาณก็คิดได้ว่า ข้าจะยกเอายอดเขานี้กลับไปเลย //6-89-18

หากข้ากลับไปโดยไม่ได้นำวิศัลยกรรมีไปด้วย เวลาที่ล่องเลยก็จะเป็นโทษ และความ
เสียหายใหญ่หลวงย่อมเกิดขึ้น //6-89-19

เมื่อคิดดังนั้นแล้ว หนุมานมหาพาลตั้งรีบไปโดยเร็ว ครั้นคว้ายอดเขานั้นได้แล้วหนุมานก็
เหาะขึ้นไป //6-89-20

(รามายณะของวาลมิกิลฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัมภ์ สรรคที่ 89 หน้า 720)

2.3.1.3 การทำงานรับใช้พระราม

หนุมานเป็นตัวละครที่มักจะได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติภารกิจที่สำคัญอยู่เสมอ เนื่องจากเป็นวานรที่มีความสามารถเหนือวานรคนอื่น ๆ เป็นวานรที่มีความฉลาดรอบคอบ เอาใจใส่ต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย และปฏิบัติงานอย่างเต็มความสามารถทุกครั้ง จึงทำให้พระรามและสุครีจะไว้วางใจมอบหมายภารกิจต่าง ๆ ให้หนุมานทำอยู่บ่อยครั้ง

1) เตือนสุครีวให้ช่วยพระรามตามหานางสีดา

เมื่อพระรามได้ช่วยสุครีวในการยึดเอาบัลลังก์จากวาลินเรียบร้อยแล้ว จึงได้กำหนดวันที่จะให้สุครีวช่วยตามหานางสีดา ครั้นถึงกำหนดเวลาแล้วนั้นสุครีวกลับสี่มนั้นสิ้นหนุมานจึงได้กล่าวเตือนสุครีว เพื่อให้รักษาคำพูดและช่วยพระรามออกตามหานางสีดา

เขาหยุดจัดการราชกิจและอยู่ในการประพุดิตตามความปรารถนาแล้ว ฝ่ายหนุมานผู้พิจารณาประโยชน์ ผู้รู้ความจริงของอรรถะ และรู้ความสำคัญของเวลาที่เหมาะสม //4-28-6

มารุตบุตรผู้ฉลาดในคำพูดจึงทำให้พญาวานรผู้รู้สัจจางานนั้นพอใจด้วยคำพูดที่อ่อนหวาน แซ่มนั้น กอปรด้วยเหตุผล //4-28-7

หนุมานเข้าไปเฝ้าวานรเศ และกล่าวถ้อยคำที่เป็นประโยชน์ เป็นคำสำคัญ สำคัญ มีหลักนิติเพื่อประโยชน์ในธรรมะและเป็นมิตร ประกอบด้วยความรักความไว้วางใจและมีการใคร่ครวญด้วยความสนิทสนม //4-28-8

ท่านได้ราชสมบัติและยศ สิริของวงศ์ตระกูลก็เพิ่มพูน เหลือเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น คือการช่วยเหลือสหายซึ่งท่านควรกระทำ //4-28-9

ผู้ใคร่เวลาช่วยห่มมิตร ผู้นั้นประพุดิตีแท้เทียว ราชสมบัติ เกียรติยศ และอำนาจของเขาย่อมเพิ่มพูนขึ้น //4-28-10

ข้าแต่ผู้ครองแผ่นดิน ผู้ใดมีทั้งหมคนี่คือมิตรพโยย การลงโทษ มิตร และตนเองที่ผิดนี้กรวมกัน เขาย่อมได้ราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ //4-28-11

ท่านเป็นผู้มีความประพุดิตสมบุรณ์ และอยู่ในทางที่ปลอดภัย ด้วยเหตุนี้ท่านจึงควรทำประโยชน์ของมิตรอันเป็นประโยชน์ที่เหมาะสมตามสมควร //4-28-12

แต่หากผู้ใดปล่อยให้กิจธุระของงเพื่อนผ่านเลยไป แม้ทำประโยชน์ยิ่งใหญ่ก็ไม่ถือว่าได้ช่วยเพื่อน //4-28-13

ข้าแต่อรินทมะผู้กล้า โปรดตามหานางไวเทหิของพระรามะในทุกแห่งหน สิ่งนี้ควรจะทำท่านปล่อยให้กิจธุระนี้เนิ่นช้าเสียแล้ว //4-28-14

ข้าแต่ราชา พระรามผู้รู้เวลาผู้ฉลาดก็มีได้แจ้งเวลาที่ผ่านไปแก่ท่าน แม้จะรีบเร่งแต่ก็
โอนอ่อนผ่อนตามท่าน //4-28-15

พระรามราชมะเป็นขงแห่งสกุลที่รุ่งเรือง สืบวงศ์วานมายาวนาน มีอำนาจที่ประมาณ
มิได้ ไม่มีผู้ใดเทียบได้เพราะด้วยคุณของพระองค์เอง //4-28-16

ข้าแต่จอมวานร ท่านจงทำกิจธุระของพระองค์ผู้ซึ่งทำกิจของท่านแล้วในกาลก่อน ท่าน
ควรบัญชาเหล่าวานรผู้ประเสริฐ //4-28-17

หากยังมีได้บังคับ เวลาที่ยังมิได้ล่วงเลยไป เมื่อกิจธุระถูกบังคับแล้ว เวลาย่อมล่วงเลยไป
//4-28-18

โอ้ ราชาแห่งวานร ท่านต้องทำกิจธุระของคนที่ไม่ได้ทำสิ่งใดแก่ท่าน ดังนั้นจะกล่าว
บทไปใยสำหรับผู้นำความมั่งคั่งและราชสมบัติมาให้แก่ท่านอีกเล่า //4-28-19

ผู้เป็นใหญ่แห่งวานรน้อยใหญ่ ท่านผู้มีอำนาจและความกล้า เหตุใดท่านจึงยังรื้อรื้อที่จะมี
บัญชาเพื่อทำความพอใจแก่โอรสแห่งท้าวทศรถเล่า //4-28-20

ได้ยินว่าอำนาจศรของโอรสท้าวทศรถสามารถทำลายพญานาค อสูร และเทวดา ตอนนี้
เขากำลังรื้อให้ท่านทำตามคำสัญญาที่ให้ไว้ //4-28-21

พระองค์ไม่ลังเลที่จะสละชีวิตเพื่อทำความพอใจแก่ท่าน ท่านต้องติดตามนางไวเทหิเพื่อ
พระองค์ไม่ว่าจะบนพื้นปฐพีหรือแม้แต่บนสรวงสวรรค์ //4-28-22

พระองค์ไม่เคยหวาดกลัวทวยเทพ คนธรรพ์ อสูร คณะเทพมรุต และยักษ์ แล้วเหล่า
รากษสจะทำอะไรได้ //4-28-23

ดูก่อนพญาวานร ท่านผู้ซึ่งพระองค์ทำให้พอใจก่อนก็ควรทำความพอใจแก่พระรามผู้
กอบปรึด้วยอำนาจ ด้วยอาตมมันทั้งหมด //4-28-24

โอ้ ราชาแห่งวานร หากท่านบัญชา พวกเราไม่มีใครจะรื้อรื้อ ย่อมออกมาโดยพลันไม่ว่า
จะบนบกหรือในน้ำ ใต้พื้นปฐพี หรือบนท้องฟ้า //4-28-25

ข้าแต่ผู้ปราศจากความคิด ปัญชามาเกิด จะให้ใครหรือสิ่งใดอยู่ตรงไหนสำหรับท่าน
เพราะวานรของท่านที่มีมากกว่าหนึ่ง โกฎิเป็นผู้ไม่อาจทำทนายได้ //4-28-26

เมื่อได้ยินถ้อยคำที่หนุมานบอกมาอย่างดีแล้วนั้น สുകิริวะผู้สมบูรณ์ด้วยพลังกำลัง ได้
ตัดสินใจด้วยความคิดที่เฉลียวฉลาด //4-28-27

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิชาภัณฑ์ สรรคที่ 28 หน้า 404-405)

2) ออกค้นหาเส้นทางไปกรุงลงกาเพื่อตามหานางสีดา

สुकิริวะสั่งการกับหนุมานโดยเฉพาะเพื่อให้ออกตามหานางสีดา ด้วยเชื่อมั่นว่าหนุมานนั้นจะตามหานางจนพบ

ฝ่ายสुकิริวะได้บอกความต้องการกับหนุมาน โดยเฉพาะ เพราะมั่นใจว่าผู้ประเสริฐในหมู่
วานรจะสามารถทำการให้สำเร็จได้ //4-43-1

ผู้ประเสริฐในหมู่วานรเอ๋ย ข้ามองไม่เห็นอุปสรรคในการเดินทางของท่าน ไม่ว่าจะบน
โลก ในอากาศ ในท้องฟ้า ในที่อยู่ของเทวดา หรือในน้ำ //4-43-2

เพราะท่านรู้จักโลกทั้งหมด รู้จักอสูร คนธรรพ์ นาค มนุษย์ และเทวดา พร้อมทั้ง
มหาสมุทรและภูเขามากมาย //4-43-3

ดูก่อนมหากบิผู้กล้า การเคลื่อนไหว ความว่องไว อำนาจ และความเร็วของท่านเทียบ
ได้กับบิดาของท่านคือสารุตผู้ทรงพลังอย่างยิ่ง //4-43-4

ไม่มีสิ่งใด ๆ ในโลกนี้เท่าเทียมท่านได้ด้วยเดช ถ้าจะให้ได้นางสีดาคืนมา ท่านเท่านั้นที่
จะทำให้สิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้นได้ //4-43-5

ดูก่อนหนุมานผู้ฉลาดในการปกครอง ท่านเท่านั้นที่มีกำลัง ความรู้ ความกล้าหาญ รู้
กาลเทศะและการปกครอง //4-43-6

ด้วยเหตุนี้พระรามเข้าใจว่ามีการมอบหมายงานให้หนุมานแล้ว เพราะรู้จักหนุมานดีจึง
คิดว่า //4-43-7

ผู้เป็นใหญ่ในหมู่วานรทั้งหลายไว้วางใจหนุมานด้วยประการทั้งปวง และหนุมานเองก็
มั่นใจมากกว่าจะทำการนี้ให้สำเร็จ //4-43-8

เขามีผลงานเป็นที่ประจักษ์ เป็นผู้ทำงานเลือก แม้เพียงแต่เขาเริ่มทำงาน งานเขาก็สำเร็จ
แน่นอน //4-43-9

เมื่อได้มองวามรที่มุ่งมั่นยิ่ง พระมหาเดชก็มีใจและความรู้สึกเต็มเปี่ยมด้วยความยินดี
ราวกับว่าสำเร็จสมประสงค์แล้ว //4-43-10

พระผู้แผดเผาศัตรู ผู้ยินดี ได้ประทานพระขำรงค์ที่คงามสลักพระนามของพระองค์
แก่หนุมานเพื่อเตือนให้ความจำแก่ราชบุตรี //4-43-11

คู่ก่อนยอดแห่งวามร เมื่อธิดาของท้าวจนเห็นเครื่องหมายที่เจ้าได้จากข้านี้ นางจะไม่
หวาดกลัวเจ้า //4-43-12

ผู้กล้าหาญเอ๋ย ความมุ่งมั่น และความกล้าหาญที่ประกอบกับความแกร่งของเจ้า พร้อม
ทั้งคำบัญชาของสุครีพ ทำให้ข้ารู้ว่าเจ้าต้องทำได้สำเร็จ //4-43-13

เมื่อวามรเศรษฐีได้รับพระขำรงค์มาแล้วก็วางไว้บนศิรชะ กระทำอัญชลี น้อมไหว้พระ
บาททั้งสองของพระราม แล้ววามรผู้ประเสริฐก็ออกเดินทาง //4-43-14

ขณะที่วามรผู้กล้า ผู้เป็นโอรสของพระปวนะ ได้นำกองทัพยิ่งใหญ่ของเหล่าวามรออก
เดินทางนั้น เขาดูราวกับพระจันทร์ที่มีมณฑลอันบริสุทธิ์ที่ตกแต่งด้วยหมุ่นกษัตริ
กลางท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆ //4-43-15

คู่ก่อนหนุมานผู้ทรงพลังยิ่ง ผู้กล้าในหมู่วามรผู้ประเสริฐ ข้าต้องพึ่งกำลังของเจ้า คู่ก่อน
โอรสพระปวนะ ธิดาแห่งท้าวจนจะกลับคืนมาด้วยการกระทำที่กล้าหาญยิ่งของเจ้า
//4-43-16

(รามายณะของวาลเมกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิษกินชากัณฑ์ สรรคที่ 43 หน้า 431-432)

3) หนุมานเข้ากรุงลงกาเพื่อค้นหานางสีดา

เมื่อข้ามมหาสมุทรอันกว้างใหญ่มายังกรุงลงกาแล้ว หนุมานก็คิดหาวิธีที่จะค้นหา
สถานที่พำนักของนางสีดา โดยที่ไม่ให้ถูกเหล่าทหารราวดะจับได้เสียก่อน

หนุมานเห็นเมืองที่พระวิศวกรรมเนรมิตและจอมราชสปกครองนั้นราวกับเมืองที่
ล่องลอยอยู่ในอากาศ //5-2-19

เมืองนั้นเต็มไปด้วยเหล่าราชสคร้ายราวกับเมืองโกกวดิที่เต็มไปด้วยฝูงนาค เมืองนั้น
โชติช่วงดงามเกินฝัน แต่ก่อนเคยเป็นที่ประทับของท้าวภูเวร //5-2-20

ทหารราชสคร้ายเขียวโง้ง มือถือหอกและหลาวจำนวนมากเฝ้าระวังยามอยู่ราวกับ
อสรพิษเฝ้าถ้ำคูลา //5-2-21

มีป้อมปราการเหมือนต้นขา มีคูกว้างเหมือนเสื้อผ้าอาภรณ์ใหม่ มีหอกพิฆาตนับร้อย
เหมือนเส้นเกศา และมีหอกคอยเหมือนวงแหวน //5-2-22

เมื่อไปถึงทวาราด้านเหนือซึ่งเหมือนยอดเขาไกรลาสที่ดูราวกับจะเอื้อมถึงท้องฟ้า และมี
ปราสาทราชวังงาม สูงราวกับจะเสียดยอดฟ้านั้น วานรก็ใคร่ครวญ //5-2-23

เมื่อพิจารณาถึงห้วงสาคร และการดูแลรักษาเมืองอย่างเข้มงวด ตลอดจนราษฎรผู้เป็น
ศัตรูที่น่ากลัวแล้ว วานรก็ใคร่ครวญ //5-2-24

ถึงแม้ว่าท้าวานรจะมาถึงที่นี่ได้ก็ไม่มีประโยชน์อันใด เมืองลงกานี้แม้แต่เทวาก็ยังมีอาจ
เอาชนะในสงครามได้ //5-2-25

แม้เมื่อมาถึงเมืองลงกาอันเฝ้าได้ยากพิชิตได้ยากที่ราวณะครองอยู่นี้แล้ว พระราชมะหมา
พาหุจกทรงทำอะไรได้เล่า //5-2-26

ในหมู่มาราสไม่ปรากฏเลยว่าการสู้ในที่เปิดเผย การสงบศึก การติดสินบน การยุให้
แตกแยกหรือแม้แต่การยุทศใด ๆ จะได้ผล //5-2-27

มีเพียงวานรผู้ยิ่งใหญ่สี่ตนที่จะมาถึงนี้ได้ คือโอรสวาลิน นิละ ตัวข้า และสุครีพจอม
วานรเรื่องปัญญา //5-2-28

ขอให้ข้าได้รู้ก่อนว่านางสีดาไวเทยยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ เมื่อข้าได้เฝ้าธิดาท้าวชนกแล้ว
ข้าจึงคิดอ่านต่อไป //5-2-29

ครั้นแล้วผู้เป็นกฤษณะในหมู่วานรผู้อุทิศตนเพื่อพระราม ก็ใคร่ครวญอยู่ครู่หนึ่งขณะยืน
อยู่บนยอดเขานั้น //5-2-30

ด้วยรูปร่างของข้าอย่างนี้ ข้าคงไม่สามารถเข้าไปในเมืองที่มีเหล่าราชสจจอมพลังผู้ร้าย
รักษาอยู่ได้ //5-2-31

พวกราชสมันมีกำลังมาก กล้าหาญยิ่ง และครุร้ายนัก ข้าจะต้องลวงพวกมันทั้งปวงเพื่อ
จะค้นหานางสีดาชานกี //5-2-32

เมื่อแปลงร่างจนไม่เป็นที่สังเกตแล้ว ข้าจะเข้าไปยังเมืองลงกาตอนกลางคืน อันเป็นเวลา
เหมาะสำหรับข้าที่จะทำการใหญ่ให้สำเร็จ //5-5-33

เมื่อเห็นแล้วว่าเมืองนั้นพิชิตได้ยากเพียงไร โดยเทวาและอสูร หนุมนาก็ถอนใจครั้งแล้ว
ครั้งเล่าแล้วคิดว่า //5-2-34

ข้าจะใช้อุบายใดคิหนอที่จะได้เสียนางสีดาไมถิลีธิดาท้าวชนก โดยที่ราวณะจอมราชส
ผู้ชั่วร้ายจะไม่เห็นข้า //5-2-35

ทำนินทาการงานของพระรามผู้ทรงปัญญาจะไม่ลืมหูลว ข้าจะได้เฝ้าธิดาท้าวชนกตาม
ลำพังในที่โหลฐานได้อย่างไร //5-2-36

หากไม่ถูกกาลเทศะ หรือหากทูตผู้นำสารไม่รอบคอบ แผนการที่วางไว้ก็อาจสูญเปล่า
ดังความมืดที่สูญไปเมื่ออาทิตย์อุทัยจะนั้น //5-2-37

แม้แต่ความคิดตัดสินใจว่าควรทำหรือไม่ควรทำก็อาจสูญเปล่าได้ ทูตที่คิดว่าตนเอง
ฉลาดอาจทำให้การงานเสียหายได้ //5-2-38

ทำอย่างไรงานนี้จึงไม่เสียหาย ทำอย่างไรจึงจะไม่ผิดพลาด ข้าจะมั่นใจได้อย่างไรว่าการ
เหาะข้ามมหาสมุทรมานี้ไม่สูญเปล่า //5-2-39

การทำหน้าที่ให้พระรามผู้ทรงปัญญาผู้ทรงประสงค์จะพิชิตราวณะครั้งนี้ จะต้อง
ลืมหูลวเป็นแน่ หากพวกราชสมันเห็นข้าเสียก่อน //5-2-40

ข้าไม่อาจพ้นจากการสังเกตของพวกราชสได้ แม้จะแปลงร่างเป็นราชสก็ตาม และถ้า
แปลงเป็นร่างอื่นจะได้ผลหรือ //5-2-41

ข้าเชื่อว่าแม้แต่ลมก็ไม่สามารถพัดผ่านที่นี้โดยไม่มีใครสังเกตรู้ เพราะไม่มีสิ่งใดเลยที่
พวกราชสทรงพลังจะไม่รู้ //5-2-42

ถ้าข้ายังคงอยู่ตรงนี้ในรูปร่างเดิมของข้า ข้าก็คงจะพินาศ และหน้าที่ต่อเจ้านายก็จะ
ล้มเหลว //5-2-43

ดังนั้นข้าจะคงรูปเดิมแต่ย่อร่างให้เล็กลง แล้วเข้าไปในกรุงลงกาครั้งนี้เพื่อทำหน้าที่ให้
พระรามวะให้สำเร็จ //5-2-44

คืนนี้ข้าจะเข้าไปในเมืองของราวณะที่ฝ่าเข้าไปได้ยาก และค้นหาให้ทั่ววังจนกว่าจะพบ
ธิดาทำวชนก //5-2-45

กบี่หนุมานผู้กล้าผู้กระหายจะได้เฝ้านางสีดาไวเทหิ คิดดังนั้นแล้วก็คอยเวลาอาทิตย์
อัสดง แล้วก็หุดกายลงเท่าแมว เป็นภาพที่น่าอัศจรรย์ใจ //5-2-46

ในเวลาค่ำหนุมานผู้กล้าก็โคดอย่างว่องไว เข้าไปในเมืองซึ่งรั้นรมย์ด้วยราชมรรคาที่ตัด
ผ่านอย่างดี //5-2-47

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 2 หน้า 470-471)

4) หนุมานถวายแหวนให้นางสีดา

เมื่อหาวิธีที่จะแจ้งข่าวว่าพระรามยกทัพมาช่วยนางสีดาได้แล้ว หนุมานจึงได้เล่า
เรื่องของพระราม พระลักษมณ์ และนางสีดาให้นางสีดาได้ยิน เมื่อนางสีดาได้ยินและมองเห็น
หนุมาน หนุมานจึงได้ถวายแหวนที่พระรามมอบให้เพื่อเป็นเครื่องยืนยันว่าหนุมานนั้นเป็นทหาร
ของพระราม และขณะนี้พระรามกำลังยกทัพมาช่วยนางสีดา

หนุมานมหาเศรษฐบุตรกล่าวต่อไปอีกอย่างนอบน้อมเพื่อทำให้นางสีดามั่นใจ//5-34-1

ข้าแต่นางมหากาด ข้าเป็นวานร เป็นทูตของพระรามผู้ทรงปัญญา ข้าแต่นางเทวี โปรด
ดูชำมรงค์ที่มีนามพระรามวงนี้เถิด ความจำเริญจงมีแด่นาง นางจงมั่นใจเถิด ความ
ทุกข์ของนางจักหมดสิ้นแน่นอน //5-34-2

เมื่อนางสีดาขานกิริยชำมรงค์ของภัสตามาคู นางก็ปลาบปลื้มราวกับได้กลับไปพบภัสตา
//5-34-3

ดวงหน้างามของนางซึ่งมีดวงตาโตสีขาวและสีทองแดงนั้นเบิกบานด้วยความหรรษา
กับดวงจันทร์เมื่อพ้นจากราหู //5-34-4

ครั้นแล้วนางนงเยาว์ผู้เียงอายุซึ่งยินดีที่ได้ข่าวพระภัสสคาและปลาบปลื้มยิ่งที่ได้ฟังข่าวดี
ก็สรรเสริญมหากบี่ //5-34-5

เจ้าเก่งกล้า เจ้าสามารถ เจ้าฉลาดนัก วานรผู้ประเสริฐเอ๋ย เจ้าฝ่าเข้ามาถึงถิ่นของรากลส
ได้ตามลำพังเช่นนี้ //5-34-6

เจ้าควรได้รับคำสรรเสริญอย่างยิ่งในความกล้าหาญ สาครที่กว้างร้อยโยชน์เป็นที่อยู่ของ
ฝูงมกรนั้น เจ้าข้ามได้ง่ายราวกับเป็นปลักรอยตีนโค //5-34-7

ข้าคิดว่าเจ้าไม่ใช่วานรธรรมดา เจ้าวานรฤษกะเอ๋ย เพราะเจ้าไม่หวาดกลัวหรือ
หวั่นไหวเพราะราวณะแม่แต่น้อย //5-34-8

กบี่ผู้ประเสริฐเอ๋ย ในเมื่อพระรามผู้ลือเลื่องส่งเจ้ามา เจ้าก็สมควรที่จะได้สนทนากับข้า
//5-34-9

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 34 หน้า 520)

5) ต่อสู้กับกองทัพของราวณะ

หนุมานเป็นกำลังสำคัญในการสู้รบกับกองทัพราวณะ เนื่องด้วยเป็นวานรที่มี
พลังกำลังมาก และเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดี เอาใจใส่ต่อผู้เป็นนาย ทำให้หนุมานได้มีโอกาสออ
กรบเพื่อรับใช้พระรามมากกว่าวานรคนอื่นๆ

- หนุมานต่อสู้กับขัมพุมาลิน

ฝ่ายขัมพุมาลินมหาพายุแผลงศรคม ไปยังหนุมานมหากบี่ผู้ยืนอยู่ยอดเสาโครณะ//5-42-6

ศรปลายจันทร์เสี้ยวถูกที่หน้า ศรเงียงเคียวถูกที่หัว และศรเหล็กสับดอกถูกที่แขนของ
จอมกบี่ //5-42-7

หน้าของเขาที่เป็นสีทองแดงนั้นเมื่อถูกศรก็งามเหมือนดอกบัวบานต้องแสงอาทิตย์ฤดู
สารท //5-42-8

เมื่อถูกศรของรากลสมหากบีก็โกรธ แล้วเขาเห็นศลาก้อนใหญ่โผล่อยู่ข้างๆ //5-42-9

กบี่ผู้ทรงพลังจึงมันออกมาเต็มแรงแล้วขว้างไปสุดกำลัง แต่รากลสมผู้โกรธเกรี้ยวยิ่ง
ทำลายเสียด้วยศรสิบดอก //5-42-10

เมื่อหนุมานวิรยวัตผู้แก่ล้ากว่าเกรงขามเห็นว่ากรกระทำนั้นไร้ผล จึงถอนคันธนูใหญ่
ขว้างไป //5-42-11

เมื่อเห็นกบี่มหาพลังขว้างคันธนูมา ชัมพูมาลินมหาพลังก็แผลงศรออกไปเป็นจำนวนมาก
//5-42-12

ศรสี่ดอกตัดคันธนูเป็นท่อนๆ อีกห้าดอกถูกที่แขนวานร ดอกหนึ่งถูกที่หน้าอก และอีก
สิบดอกถูกตรงชอกอก //5-42-13

เมื่อท้าวเร่งเต็มไปด้วยศร เขาก็โกรธจัด ฉวยท่อนเหล็กขึ้นมากวัดแกว่งอย่างเร็วแรง //5-
42-14

ครั้นกวัดแกว่งท่อนเหล็กอย่างเร็วแรงแล้ว วานรผู้ไวว่องและแกร่งกล้าก็ฟาดมันลงบน
อกกว้างของชัมพูมาลิน //5-42-15

แม้กระทั่งหัว แขน เข่า ทรู ริด ม้าลา ตลอดจนลูกศรของเขาไม่มีเหลือให้เห็น //5-42-
16

เมื่อถูกฟาดโดยแรงเช่นนั้น ชัมพูมาลินมหาฤทธิล้มลงกับพื้นขาดใจตาย ทั้งร่างและ
อาวุธที่เหลือเป็นจูน //5-42-17

(รามายณะของวาลมิกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 42 หน้า 537)

- หนุมานต่อสู้กับเสนาบตีทั้งห้า

ครั้นแล้วเหล่าผู้กล้าก็เห็นมหากบี่ผู้โชติช่วงประดับด้วยรัศมีแห่งเศขของตนราวกับ
อาทิตย์อุทัย //5-44-17

ผู้ยิ่งใหญ่ในเรื่องความเร็ว อำนาจ พลัง ความคิด ความอดสาหัส ขนาดร่างกาย และ
ความสามารถอยู่ตรงเสาโครณะ //5-44-18

ทันทีที่เห็นเขา พวกนั้นทั้งหมดก็เข้ารายล้อมทุกด้าน แล้วฟาดฟันเขาด้วยอาวุธร้ายทุกชนิดทุกทิศทุกทาง //5-44-19

ทูลกระษัตริย์เขาที่หัวด้วยศรเหล็กห้าดอกที่คมขาวมีปลายสีเหลืองดั่งกลีบบัวอุบล //5-44-20

เมื่อวานรถูกศรห้าดอกที่หัวก็โผนขึ้นสู่ท้องฟ้าพาดแสงแผดเสียงคำรามดังก้องลิบทิศ //5-44-21

ฝ่ายทูลกระษัตริย์ผู้ทรงมหาพลังอยู่บนรถขึ้นสายธนูพร้อม แล้วแผลงศรระดมเข้าใส่มากมายนับร้อย //5-44-22

กบี่บิดป้องท่าฝนแห่งศรบนท้องฟ้านี้ราวกับมารุตลมพายุพัดเมฆที่หลังฝนให้พ้นไปใปลายฤดูฝน //5-44-23

เมื่อถูกคุกคามเช่นนั้นจากทูลกระษัตริย์ กบี่อนิลบุตรผู้่องไวก็คำรามแล้วสำแดงร่างมหึมาอีกครั้ง //5-44-24

ทันใดนั้นกบี่ก็เหาะขึ้นสูงแล้วโถมลงบนรถของทูลกระษัตริย์ ด้วยความแรงยิ่งราวกับสายฟ้าฟาดลงบนภูเขา //5-44-25

บัดนี้ทั้งเพลาและทูลกระษัตริย์ก็หัก ม้าทั้งแปดถูกทับตาย แล้วทูลกระษัตริย์ก็ร่วงจากรถตกสู่พื้นดินขาดใจตาย //5-44-26

ครั้นวิรุปากษะและยูปากษะผู้ข่มศัตรู ผู้พิชิตได้ยากทั้งสองนั้น เห็นทูลกระษัตริย์ร่วงสู่พื้นดินก็โกรธมาก จึงโผนเข้าต่อสู้ //5-44-27

ทันทีที่โผนเข้าใส่ ทั้งสองฟาดตะลุมพุกเข้าที่หน้าอกกบี่มหาพายุผู้อยู่กลางท้องฟ้าใสนั้น //5-44-28

ฝ่ายกบี่มหาพายุผู้แก่กล้าเสมอด้วยพญาสุบรรณ เมื่อถูกแรงกระหน่ำจากผู้มีเรี่ยวแรงทั้งสองก็โคกลงมาสู่พื้นอีกครั้ง //5-44-29

วานรปวงบุตรตรงรี่ไปถอนต้นรังขึ้นมา แล้วฟาดสังหารรากษสผู้กล้าทั้งสอง //5-44-30

เมื่อรู้ว่ารากษสทั้งสามถูกวานรผู้ไวว่องสังหาร ประมุขผู้เร็วแรงยิ่งก็เข้าโจมตีวานร //5-44-31

ฝ่ายภัสราภรณ์ผู้กล้ากว่าหอกขึ้นมามีความโกรธ แล้วทั้งสองก็เคียงข้างกันเข้า
ประจันหน้ากับบีศารทูลผู้ทรงยศ //5-44-32

ประมสะพาดฟันยอดกระบี่ด้วยสามง่ามปลายคมขาว ส่วนรากลษภัสราภรณ์นั้นใช้หอก
//5-44-33

วานร โกรธเกรี้ยวเมื่อร่างกายถูกตีที่มแทงโดยรากลษทั้งสอง และขนตามตัวเประเลื้อดั่ง
แสงอาทิตย์อุทัย //5-44-34

เมื่อหักยอดเขาซึ่งมีทั้งมฤคสัตว์ป่าและต้นไม้มาได้ หนุมานผู้กล้าผู้เป็นกบฏุชกรก็ทุ่มใส่
รากลษทั้งสองจนตาย //5-44-35

ครั้นสังหารเสนาบดีทั้งห้าแล้ว วานรก็พิฆาตกองพลที่เหลือจนหมดสิ้น //5-44-36

(รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ศูนย์กัมภีร์ สรรคที่ 44 หน้า 538-539)

- หนุมานต่อสู้กับอินทรชิต

รากลษไม่สามารถจะโจมหนุมานได้ ฝ่ายมารุตบุตรก็ไม่สามารถจะโจมผู้ยิ่งใหญ่ได้
เช่นกัน ทั้งคู่ผู้กล้าเสมอเทพต่างก็พิชิตกันได้อย่างเมื่อมาปะทะกัน //5-46-31

ศรทั้งหลายของเขานั้นแม้จะแผลง ไปถูกเป้าแต่ก็ร่วงลงมาเสียเปล่าๆ รากลษผู้ยิ่งใหญ่จึง
เพ่งจิตตั้งสมาธิแล้วใคร่ครวญ //5-46-32

ครั้นแล้วราชบุตรรากลษก็เกิดความคิดเกี่ยวกับยอดขุนพลวานร เมื่อรู้ว่ามัจฉาสังหารกบฏ
ผู้นั้นได้ก็คิดว่าทำอะไรให้สิ้นฤทธิ์จะได้จับตัวได้ //5-46-33

แล้วผู้กล้าผู้เลิศในหมู่ผู้รู้เทพอาวุธผู้ทรงมหาเดชก็แผลงศรของพระพรหมปีตามหะยัง
ยอดวานร //5-46-34

เพราะรู้ว่าเจ้าตัวนี้สังหารไม่ได้ อินทรชิตมหาพายุผู้เชี่ยวชาญเทพอาวุธก็แผลงศรมัด
มารุตบุตรไว้ //5-46-35

ครั้นถูกรากลษมัดไว้ด้วยศรนั้น วานรก็สิ้นฤทธิ์ล้มลงบนพื้นดิน //5-46-36

เมื่อรู้ว่าถูกพันนาการด้วยศร โดยที่ไม่รู้สึกเจ็บแม้แต่น้อยเพราะอำนาจของเทพเจ้า ยอด
วานรจึงสำนึกถึงความโปรดปรานที่พระพรหมปีตามหะมีต่อตน //5-46-37

ครั้งรู้ว่านี่คือศรพหมาสตร์ที่ชุบด้วยมนตร์ของพระสยมภู หนุมานจึงรำลึกถึงพรที่พระ
พรหมปีตามหะประทานให้ //5-46-38

เพราะอำนาจของพระพรหมในโลกศูร ข้าจึงไม่สามารถพ้นจากพันนาการนี้ได้ ที่จริง
เมื่อถูกศรพระสยมภูพันนาการ ข้าก็ควรจะยอมอยู่อย่างนี้ //5-46-39

เมื่อใคร่ครวญถึงฤทธิ์ของเทพอาวุธและความเมตตาที่พระพรหมมีต่อตน ทั้งคิดถึง
ความสามารถที่จะหลุดเป็นอิสระได้แล้ว ก็บ่ก็ยอมรับอาชญากรรมของพระพรหม
//5-46-40

ถึงแม้จะถูกมัดด้วยเทพอาวุธนี้ ข้าก็ไม่ว่าสักแล้ว เพราะข้ามีพระพรหมปีตามหะ พระ
อินทร์และพระพายคุ้มครองอยู่ //5-46-41

อีกทั้งข้าเห็นประโยชน์ใหญ่ยิ่งเมื่อถูกพวกรากลษจับตัวไป ข้าจะได้มีโอกาสเจรจากับ
จอมรากลษ ดังนั้นจงปล่อยให้ศัตรูจับข้าไปเถิด //5-46-42

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 46 หน้า 543)

- หนุมานต่อสู้กับธุมะรากลษ

วายุบุตรเห็นกองทัพฤๅษธุมะรากลษ โจมตีจนบาดเจ็บก็โกรธเกรี้ยว จួយเอาหินก้อนใหญ่
เข้าโจมตี //6-42-25

กำแหงหนุมานผู้เสมอบิดา ตาแดงกำเป็นสองเท่าด้วยความโกรธ เขวี้ยงศิลาก้อนนั้นไป
ยังรถของธุมะรากลษ //6-42-26

หนุมานวายุบุตรทำลายรถ ทำให้พวกรากลษพินาศด้วยต้นไม้ที่มีทั้งลำต้นและ
กิ่งก้านสาขา //6-42-29

รากลษอื่นๆ ก็ถูกต้นไม้ฟาดหัวขาด กายอาบเลือดคลุ้มลงบนดิน //6-42-30

หนุมานวายุบุตรทำลายกองทัพรากลษแล้วแยกยอดเขาลั่นเข้ามาหาธุมะรากลษ //6-42-31

ธุมรากละผู้กล้ากว่าคทาที่กำลังจะหลุดมือไว้ได้ ร้องคำรามแล้วเข้าโจมตีหนุมานโดย
พลัน //6-42-32

ครานั้นธุมรากละก็กริ้วโกรธ เขวี้ยงคทาหัวหนามอย่างแรงหมายที่ศีรษะของหนุมาน
//6-42-33

ขุนกบี่ผู้มีพลังแห่งวายุถูกคทาอันน่ากลัวตีที่หัว แต่มิได้คิดถึงการตีนั้น กลับห่มยอดภูเขา
ไล่กลางกระหม่อมของธุมรากละ //6-42-34

รากลสผู้ถูกยอดเขามุมนไล่ สันสะท้านทั่วกาย ล้มลงบนพื้นดินดูภูเขาระเบิดทันที //6-
42-35

เหล่ารากลสที่กำลังถูกวานร โจมตียังมีชีวิตรอดเห็นธุมรากละถูกฆ่าแล้วก็หวาดกลัว
ถอยเข้าเมืองลงกาไป //6-42-36

วายุบุตรมหาตมะผู้ขุนพลวานรยกย่องบูชา เห็นคเณร์น้อยจากการฆ่าศัตรู กริ้วกระทำให้
เลือดไหลมาเป็นสายน้ำแตกชานไปแล้วก็ยินดีปรีดา //6-42-37

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัมภ์ สรรคที่ 42 หน้า 629)

- หนุมานต่อสู้กับกัมปะนะ

ฝ่ายกัมปะนะ โจมตีหนุมานผู้ยืนประคองเขาด้วยศรหลายดอก ประคองพระมเหษณ
โจมตีด้วยสายน้ำ //6-44-11

กำแหงหนุมานตั้งใจมั่นเพื่อทำลายกัมปะนะ มิได้คิดถึงศรอันแหลมคมที่ตกลงมาบน
ศีรษะร่าง //6-44-12

วายุบุตรผู้ทรงเดชหัวเราะแล้วโจมตีรากลส ประหนึ่งทำให้แผ่นดินไหว //6-44-13

หนุมานผู้เรืองเดชเกรียงไกรทรงอำนาจประคองเพลิงโชติช่วง มีรูปน่าครันคร้าม //6-44-14

จอมวานรผู้กริ้วโกรธแม้รู้ว่าตนเองไม่มีอาวุธก็บุกเข้าโจมตีด้วยความแข็งเกร่ง //6-44-15

วายุบุตรผู้กล้าลุยเอามหาศรด้วยมือข้างเดียว บั่นลือเสียงดังกึกก้องแล้วเดินมา //6-44-16

บุกทะลวงเข้าโจมตีอัมปนะรักษสผู้เป็นใหญ่ คุงพระอินทร์ปรั้นทะโจมตีสูรนมุจิ
ด้วยวัชระ //6-44-17

หนุมานเคียดคาลที่ได้เห็นยอดเขาแหลกบนอากาศแล้วตกลงมาด้วยศรแห่งรักษส //6-
44-19

วานรผู้หยิ่งทะนงและ โกรธเกรี้ยวจึงเข้าไปยังต้นหูกวางที่สูงคังภูเขาใหญ่แล้วถอนขึ้นมา
อย่างรวดเร็ว //6-44-20

ขุนกบี่ผู้เรื่องเดชหัวเราะด้วยความเบิกบานใจอย่างยิ่งแล้วควงต้นหูกวางที่มีลำต้นใหญ่
ไปมาอยู่ในสนามรบ //6-44-21

หนุมานเกรี้ยวกราดวิ่งมาอย่างรวดเร็ว หักต้นไม้ด้วยกำลังขา กระที่บแผ่นดินให้แตก
//6-44-22

หนุมานเรื่องปัญญาสังหารช้างกับพลช้าง รถกับพลรถ และไพร่ราบทหารเลวหลายคน
//6-44-23

เหล่ารักษสเมื่อเห็นหนุมานผู้โกรธเกรี้ยวประคองพระกาลล้างผลาญสงครามจึงวิ่งหนี
เตลิดไป //6-44-24

อัมปนะผู้กล้าเห็นวานรห้าวหาญผู้ข่มขวัญรักษสกำลังเข้ามามี โกรธและคำราม
กึกก้อง //6-44-25

อัมปนะหมายจะฆ่าแหล่กร่างหนุมานมหาวิระเป็นชิ้นๆ ด้วยศรแหลมคมลิบลีดอก
//6-44-26

หนุมานผู้กล้าแม้ถูกเลียบแทงด้วยลูกศรมากมายเป็นสายฝน ยังปรากฏเหมือนภูเขา
แข็งแกร่ง //6-44-27

แล้วใช้แรงมหาศาลถอนต้นไม้อีกต้นฝาดศิระอัมปนะจอมรักษสโดยพลัน //6-44-28

พญาวานรมหาตมะผู้เกรี้ยวกราดฟาดรักษสด้วยต้นไม้ มันจึงล้มลงตาย //6-44-29

ปวงรักษสเห็นจอมรักษสอัมปนะถูกสังหารในสนามรบ ต่างหวาดหวั่นคุกต้นไม้บน
แผ่นดินไหว //6-44-30

(รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัมภ์ สรรคที่ 44 หน้า 631)

- หนุมานต่อสู้กับราวณะ

หนุมานวายุบุตรผู้เรืองเดชครั้นเห็นคังนั้นจึงเข้าด้านทานข้ายแห่งศรและโจมตีราวณะ

//6-47-51

เมื่อถึงรถของราวณะ หนุมานผู้เรืองปัญญาก็ยกแขนข้างขวาขึ้น กระทำให้ราวณะ

ประหวั่นพรั่นพรึงโดยกล่าวว่า //6-47-52

เทวา ทานพ คนธรรพ์ ยักษา และรากษสแพ้เจ้าเพราะเจ้าได้พรให้มาไม่ตาย แต่เหล่า

วานรยอมเป็นอันตรายเป็นแก่เจ้า //6-47-53

แขนข้างขวาของข้าที่ถูกยกขึ้นพร้อมด้วยนิ้วทั้งห้าจะกำจัดอาตมันที่อาศัยอยู่นานแล้วให้

ออกจากร่างของเจ้า //6-47-53

ราวณะผู้แก่ล้ากว่าเกรงขามได้ฟังคำของหนุมานจึงมีนัยน์ตาแดงกำด้วยความโกรธ

กล่าวว่า //6-47-55

จงรีบลงมือเถิด จงได้เกียรติยศอันมั่นคงเถิด เมื่อข้าได้รู้ความกล้าหาญของเจ้าแล้ว จะได้

ทำลายเจ้า //6-47-56

วายุบุตรฟังคำของราวณะจึงกล่าวว่า ข้าไม่ได้หรือเมื่อก่อนข้าเคยฆ่าอักษะลูกของเจ้า

//6-47-57

ราวณะจอมรากษสทรงเดชผู้แก่ล้าได้ยินหนุมานกล่าวเช่นนั้นจึงปล้กวายุบุตร //6-

47-58

กำแหงหนุมานถูกปล้กด้วยฝ่ามือเซไปเซมาก็โกรธอย่างยิ่ง เข้าปล้กราวณะศัตรูของเทวา

ด้วยฝ่ามือข้าง //6-47-59

ทศกริเวถูกวานรผู้มโหฬารผล้กจึงชวคเซไปคุดจภูเขาเอียงเพราะแผ่นดินไหว //6-47-60

ครั้นเหล่าฤษี วานร นักสิทธิ์ เทวา และอสูร เห็นราวณะถูกโจมตีในสงครามเช่นนั้นก็

โห่ร้องยินดี //6-47-61

ราวณะผู้ทรงเดชหายใจคล่องแล้วจึงกล่าวว่า ตีมากวานรเอ๋ย สำหรับข้า เจ้าคือศัตรูผู้ควร
ได้รับคำสรรเสริญด้วยความกล้า //6-47-62

วายุบุตร ได้ยินราวณะกล่าวเช่นนั้นจึงตอบถ้อยวาจาว่า อุหม่ ราวณะ ขอให้ข้ามีความ
กล้าทรบเท่าที่เจ้ายังมีชีวิตอยู่ด้วยเถิด //6-47-63

ตอนนี้ข้าทำให้ได้สักครั้งเถิด เจ้าโง่เอ๋ย เจ้าจะคุยโวไปทำไม หมัดเดียวของข้าก็พาเจ้า
ลงนรกได้ความโกรธของรากษสลูกโชนขึ้นด้วยคำของวายุบุตร //6-47-64

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัณฑ์ สรรคที่ 47 หน้า 638-639)

- หนุมานต่อสู้กับกุมภกรรณะ

หนุมานเหาะขึ้นฟ้าโฉบยอดเขาและต้นไม้ต่าง ๆ จำนวนมากขึ้นไปสาดใส่ศีรษะของกุมภ
กรรณะ //6-55-8

กุมภกรรณะผู้ทรงพลังก็ชั้ดดอกทำลายภูเขา ยอดเขา และต้นไม้ต่างๆ เหล่านี้ //6-55-9

แล้วคว้าดอกแหลมคมเข้าโจมตีกองทัพนรที่ทรงพลัง ฝ่ายหนุมานก็คว้าเอายอดภูเขา
ใหญ่ออกมายื่นรับหน้า //6-55-10

หนุมานผู้กริ้วโกรธเข้าโจมตีกุมภกรรณะผู้มีกายนำกลัวภูเขาใหญ่จนเลือดและไขมัน
อาบทั่วร่าง //6-55-11

กุมภกรรณะชั้ดดอกที่ส่องแสงดุจสายฟ้าประจวบภูเขาที่มียอดเขาลูกเป็นไฟไปที่ทรงอก
ของวายุบุตร ประจวบหิมะที่มโหฬารจะด้วยดอกปลายแหลม //6-55-12

ในมหาสงคราม หนุมานรู้สึกปั่นป่วนเพราะอวัยวะภายในบอบช้ำด้วยดอกจึงกระอัก
เลือดออกมาจากปาก เปล่งเสียงร้องนำกลัวดุจเสียงเมฆในคราวสิ้นยุค //6-55-13

เหล่ารากษสเห็นหนุมานบาดเจ็บก็ให้ร้องยินดีโดยพลัน ฝ่ายบรรดาวานรผู้ถูกความกลัว
เข้าครอบงำต่างวิ่งหนีกุมภกรรณะผู้เข้าประชิด //6-55-14

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัณฑ์ สรรคที่ 55 หน้า 653-654)

6) ได้รับคำชมและรางวัลจากพระราม

เมื่อหนุมานกลับจากกรุงลงกา และได้รายงานพระรามเรื่องที่ได้พบนางสีดา ได้ทำลายสวน และเผากรุงลงกา พระรามได้กล่าวชมหนุมานว่าเป็นผู้ที่มีความเก่งกล้าหาญใครเปรียบได้ยาก

พระรามยินดีปรีดาเมื่อได้สดับวาจาที่หนุมานทูลอย่างถูกต้องเหมาะสมแล้วจึงตรัสตอบว่า //6-1-1

หนุมานได้กระทำหน้าที่สำคัญยิ่ง อันทำได้ยากในโลก ใครอื่นบนแผ่นดินแม้แต่จะคิดก็ยังไม่กล้า //6-1-2

นอกจากพญาครุฑ พระวายุ และหนุมานแล้ว ข้าก็มิเห็นใครอื่นที่จะข้ามห้วงมหรณพได้ //6-1-3

ในบรรดาเทพ ทานพ ยักษ์ คนธรรพ์ นาค รากษส ใครเล่าจะสามารถเข้าสู่ครลงกาที่พิชิตได้ยาก ที่ราวณะคุ้มกันอย่างแน่นหนาแล้ว //6-1-4

ใครหรือชื่อว่ามีความเก่งกล้า สามารถบุกเข้าสู่ลงกาที่หน้าเกรงขาม เพราะมีรากษสคุ้มกันอย่างดีแล้วยังกลับออกมาได้ ไม่มีใครถึงพร้อมด้วยความกล้าและกำลังเสมอเหมือนหนุมานเลย //6-1-5

หลังจากเสริมสร้างพลังของตนให้มั่นคงแล้วหนุมานจึงสามารถรับใช้สุกรีวะได้เต็มที่ //6-1-6

เข้ารับใช้ผู้ใดที่นายใช้ให้ทำงานยากแล้วยังเต็มใจทำผู้คนย่อมกล่าวว่าเขาเป็นบุรุษผู้ประเสริฐ //6-1-7

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัมพ์ สรรคที่ หน้า 576)

เมื่อชนะศึกจากกรุงลงกา เหล่าวานรต่างก็แยกย้ายกลับยังเมืองของตน พระรามได้ประทานสร้อยมุกที่สวมอยู่ให้แก่หนุมานเพื่อเป็นรางวัล

ข้าแต่พระรามผู้มหาพาหุ พระองค์มีความรู้และความกล้าหาญอันน่าอัศจรรย์และความ
อ่อนหวานเป็นนิตย์ราวกับพระสมณ //7-39-13

เมื่อวานรและรากษสกล่าวเช่นนั้น หนุมานจึงวันทาและทูลพระรามรามว่า //7-39-14

ข้าแต่ราชาผู้แก้แค้นกล้า ความรักอย่างสูงสุดของข้าจะดำรงอยู่ที่พระองค์ตลอดไป จะภักดี
อย่างแน่วแน่ไม่แปรผันไปที่อื่น //7-39-15

ข้าแต่พระผู้กล้า ข้าได้ฟังรามกภาพนพื้นปฐพีตราบไค ตราบนั้นปราณของข้าจะอยู่ใน
กายอย่างแน่นอน //7-39-16

เมื่อพวกเขากล่าวเช่นนั้น พระรามราชาผู้ยิ่งใหญ่ทรงลุกจากอาสนะ สวมกอดหนุมาน
และตรัสคำนี้ว่า //7-39-17

คู่ก่อนวานรประเสริฐ โลกทั้งหลายดำรงอยู่ตราบไค เรื่องของเราก็กังดำรงอยู่ตราบนั้น
ไม่ต้องสงสัยเลยว่าจะเป็นเช่นนั้น //7-39-18

เรื่องของเราจะดำเนินไปในโลกตราบไค ตราบนั้นปราณของท่านจักดำรงอยู่ในสรีระ
ร่างอย่างแน่นอน //7-39-19

ลำดับนั้นพระรามรามะทรงปลดสร้อยมุกที่งามดุจดวงจันทร์ ส่งแสงแวววาวด้วยแก้ว
ไพฑูรย์จากพระศอ สวมให้หนุมานด้วยความรัก //7-39-20

ที่หน้าอกของพญาวานรจึงเรืองแสงด้วยสร้อยมุกที่สวมอยู่ ประคুমมหาสุวรรณบรรณพต
ที่มีดวงจันทร์โคจรมาใกล้ //7-39-21

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : อุตตรกัณฑ์ สรรคที่ 36 หน้า 818-819)

2.3.2 ประวัติหนุมานในรามเกียรติ์

2.3.2.1 บิดา มารดา และกำเนิดหนุมาน

ในรามเกียรติ์ฉบับพระพุทธรยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช หนุมานเป็นบุตรของนาง
สวาหะที่ถูกสาปให้ไปยืนอ้าปากกินลมอยู่บนยอดเขา พระอิศวรจึงแบ่งกำลังของพระองค์และมี
บัญชาให้พระพายนำอาวุธ ได้แก่ คทา ตรีเพชร และจักรแก้ว ไปซัดเข้าปากของนาง และคอยดูแล
นางจนกระทั่งให้กำเนิดบุตรเป็นวานรเผือก ชื่อว่าหนุมาน

มาจะกล่าวบทไป	ถึงพระอิศวรนาถา
แจ้งว่านวนนางอันจา	โกธสาปราชบุตรไป
ให้ยื่นคืนเดียวเหนียวกินลม	ยอดพนมจักรวาลเนินไศล
กู่จะให้มิบุตรวุฒิไกร	จะได้เป็นทหารพระจักราฯ
คิดแล้วจึงแบ่งกำลัง	ส่งองค์พระพายเกล้าเกล้า
เอาเทพอาวุธอันศักดิ์คา	ทั้งกำลังกายาของเรานี้
ไปซัดเข้าปากสวาหะ	จะเกิดบุตรเป็นกระบี่ศรี
อันคทาเพชรเรื่องฤทธิ	มีอานุภาพเกรียงไกร
ให้เป็นสันตลอคทาง	จึงจะเดินทางอากาศได้
อันตรีเพชรสุรگانต์ชาญชัย	ให้เป็นกายกรบาทา
จักรแก้วอันเรื่องฤทธิรอน	เป็นเศียรวานรเกล้าเกล้า
อาวุธทั้งสามศักดิ์คา	มहिมาประกอบเป็นอินทริย์
มาตรแม่นจะล้างศัตรู	ทั้งหม่อสุรศักดิ์ก็ภัย
ให้ซึกเอาตรีเพชรฤทธิ	ที่อกกระบี่ออกกรายอรอน
แล้วคูป้องกันอันตราย	อย่าให้ใครกล้ากราบดวงสมร
ตัวท่านนั้นเป็นบิคร	วานรในครรภันางเทวี ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 71-72)

เมื่อนั้น	นวนนางสวาหะโถมศรี
ตั้งแต่พระพายฤทธิ	เอาอาวุธพระศูลีลงมา
ทั้งเข้าในปากนางโถมยง	ก็ทรงครรภ์เกินทศมาสา
ถ้วนสามสิบเดือนโดยตรา	กัลยาอยู่สุขสำราญฯ
ครั้นได้ศุภฤกษ์ยามดี	พระรวิหคเมฆแสงฉาน
ปีชวดเดือนสามวันอังคาร	เขาวมาลัยก็ประสูติโอรส
เป็นวานรผู้แผ่นออกทางโอยฐ์	เผือกพ่องไฟโรจน์ทั้งกายหมด
ใหญ่เท่าชันษาได้โสฬส	อลงกตตั้งดวงศศิธร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 74)

2.3.2.2 ลักษณะพิเศษของหนุมาน

หนุมานเป็นวานรที่พระอิศวรแบ่งกำลังและอาวุธของพระองค์ให้พระพายนำมา ซัดเข้าปากนางสวาทะ เพื่อให้กำเนิดบุตรเป็นวานรที่จะทำหน้าที่เป็นทหารเอกของพระราม หนุมานมีลักษณะพิเศษกว่าวานรทั่วไป คือ มีสี่หน้า แปดกร มีกู่กอล ขนเพชร เขี้ยวแก้ว สามารถ หาวเป็นดาวเป็นเดือนได้ นอกจากนี้ยังเป็นวานรที่มีพลังกำลังมหาศาล และได้รับพรจากพระอิศวร ให้มีอายุยืน ถึงถูกศัตรูฆ่าตาย แต่หากมีลมพัดมาก็สามารถฟื้นคืนชีพกลับมาได้ แต่เมื่อครั้งที่หนุมานเข้าไปยังสวนของพระอูมา ได้แผลงทำลายสวนจนย่อยยับ พระอูมาโกรธมากจึงสาปให้กำลัง ลดลงไปกึ่งหนึ่ง เมื่อหนุมานแจ้งว่าไม่ได้ตั้งใจ พระอูมาที่ไม่สามารถคืนคำสาปได้ จึงได้สาปต่อไป ว่า หากพระรามได้ลูบหัวตลอดหาง กำลังนั้นก็จะกลับคืนมาดังเดิม

1) มีสี่หน้า แปดกร มีกู่กอล ขนเพชร เขี้ยวแก้ว และหาวเป็นดาวเป็นเดือน

เมื่อนั้น	นวลนางสวาทะ โลมศรี
ตั้งแต่พระพายฤทธิ	เอาอาวุธพระศิวลึงมา
ทิ้งเข้าไปปากนาง โลมยง	ก็ทรงครรภ์เกินทศมาส
ถ้วนสามสิบเดือน โดยตรา	กัลปียายุสุขสำราญฯ
ครั้นได้ศุกฤกษ์ยามดี	พระรวิหคเมฆแสงฉาน
ปีขาลเดือนสามวันอังคาร	เขวามาลัยก็ประสูติโอรส
เป็นวานรผู้เผ่นออกทางโอรฐ์	เผือกผ่องไฟโรจน์ทั้งกายหมด
ใหญ่เท่าชันทาได้โสฬส	อลงกตตั้งดวงศศิธรฯ
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรตั้งไกรสร
ครั้นออกจากครรภ์มารดร	ก็เหาะขึ้นอัมพรด้วยฤทธาฯ
ลอยอยู่ตรงพักตร์พระชนนี	รัศมีโชติช่วงในเวหา
มีกู่กอลขนเพชรอลงการ์	เขี้ยวแก้วแววฟ้ามาลัย
หาวเป็นดาวเดือนรวิกร	แปดกรสี่หน้าสูงใหญ่

สำแดงแผลงฤทธิ์เกรียงไกร	แล้วลงมาไหว้พระมารดา
ทั้งองค์พระพายเรื่องเดช	สำคัญว่าบิตุเรศนาถา
ก็เข้าอิงแอบแนบกายา	วานรขึ้นชมยินดีฯ
เมื่อนั้น	พระพายเทวัญเรื่องศรี
เห็นวานรสำแดงฤทธิ์	สนั่นทั้งชาติรีอัมพร
จึงให้นามตามเทวโองการ	ชื่อหนุมานชาญสมร
แบ่งทั้งกำลังฤทธิ์รอน	ให้แก่วานรโอรส
แล้วจึงอำนวยอวยชัย	จงเรื่องฤทธิ์ไกรดั่งไฟกรด
ให้เลื่องชื่อลือนามขามยศ	ทศทิศย่ำรอดต่อกร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 74)

2) ถูกสาปให้กำลังลดลงกึ่งหนึ่ง

เมื่อนั้น	นางอุมายุ่ยอดพิสมัย
เสด็จอยู่กับหม่อมองค์ใน	และไปก็เห็นวานร
ตัวน้อยกระจ้อยกระจิริด	ขาวจิตใจแลเต็มประกัสสร
โอรสาคึ่งหนึ่งไฟฟอน	บังอรตวาดด้วยวาจา
เหม่เหม่คูคูไ้อัจังไร	เป็นไฉนมาหักพฤกษา
ของกูผู้อักรชยา	องค์เจ้าโลกาทรงญาณ
ให้กำลังเอ็งน้อยถอยกึ่ง	สมน้ำหน้ามิ่งที่อวดหาญ
ตามคำกู่สาปสาบาน	ไ้อ้ชาติเดียรณานอัปรีย์ฯ
บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
ตกใจเพียงสิ้นชีวี	ชุลีกรสนองพระบัญชา
อันตัวของข้านี้เนาโศด	โทษถึงสิ้นชีพสังขาร์
ไม่รู้ว่าสวนเทพมารดา	สำคัญว่าปากก็ดีใจ
เห็นลูกไม่สุกก็เก็บกิน	จะคูหมิ่นพระองค์ก็หาไม่
ซึ่งตัวข้าทำประมาทไป	พระแม่จงได้ปราณีฯ
เมื่อนั้น	องค์พระอุม่าโหมศรี

จึงมีเทวราชวาที	ว่าเหวยกระบี่ผู้ศักดิ์ดา
อันคำของกูประกาศิต	คั่งเหล็กเพชรลิจิตแผ่นผา
ไม่รู้ที่จะคืนวาทา	แต่ว่าจะให้ผ่อนไป
เมื่อใดพระทรงบัลลังก์นาค	เสด็จจากเกษียรสมุทรใหญ่
มาเป็นพระรามเรื่องชัย	ได้ดูบหลังจนทางวานร
จึงให้พันคำกุสาปสรร	กำลังนั้นคงคืนตั้งก่อน
เอ็งอย่าทุกขาอาวรณ์	วานรจงเป็นสวัสดิ์

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 76)

เมื่อนั้น	พระนารายณ์สุริย์วงศ์ทรงศร
เห็นท้าวชมพุกุญชรอน	นอนหลับไม่รู้สมประดี
จึงเรียกหนุมานเข้ามาใกล้	ภูวนายตรัสชมกระบี่ศรี
มิเสียแรงเป็นวงศ์พาลี	ฤทธิ์ดั่งองค์พระสุริย์น
ดูบเคียรเกล้าตลอดหาง	ก็สร้างสาปพระอุมาสาวสวรรค
ยังมีเดชาชาญจรจรจ	กำลังนั้นมากขึ้นพันทวี
จึงให้วายุบุตรผู้ศักดิ์ดา	แก้วิหยากระบี่ศรี
จะดูท้าวชมพุธิบดี	ท่วงที่จะทำประการใด ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 65-66)

3) ความสามารถในการเหาะเหินเดินอากาศ

หนุมานเป็นทหารเอกของพระรามที่มีความเก่งกาจ และมีความสามารถในการเหาะเหินเดินอากาศได้ เช่น ตอนที่เหาะข้ามมหาสมุทรไปยังกรุงลงกา หนุมานเหาะไปหยุดรดพระอาทิตย์ หรือหนุมานเหาะไปเก็บยาที่ภูเขาสรรพยา เป็นต้น

- หนุมานเหาะข้ามมหาสมุทร

วายุบุตรวุฒิไกรผู้ปรีชา	จึงว่าแก่สองกระบี่ศรี
แต่เราสามนายเท่านี้	ฤทธิพ้อข้ามสมุทรไท
อันโยธาวานรทั้งนั้น	จะไปสิ้นด้วยกันก็ไม่ได้
ตัวเราผู้เดียวจะลอบไป	เผื่องค์อรไทถึงลงกา
ชมพูปานกับหลานอมรินทร์	สองกบินทร์จงอยู่รักษา
พวกพลวานรโยธา	ที่ปากอุหาสุรگانต์
ว่าพลางทางสั่งสกุณี	ท่านผู้ฤทธิกล้าหาญ
ขอฝากองค์ชมพูปาน	กับหมู่บริวารวานร
สั่งแล้วจึงอุกพระพาย	เท้าซ้ายเหยียบยอดสิงขร
สะเทือนดินฟ้าสาคร	เหาะขึ้นอัมพรด้วยฤทธิ ๗

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 108)

- หนุมานเหาะขึ้นไปหยุดรถพระอาทิตย์

บัดนั้น	หนุมานฤทธิแรงแข็งขัน
รับสั่งพระองค์ทรงสุบรรณ	ถวายนั่งค้มคัลแล้วออกไป๗
ทำอำนาจผาดแผลงสำแดงฤทธิ	ทศทิศกัมปนาทหวาดไหว
ถีบทะยานผ่านฟ้าด้วยว่องไว	ตรงไปยังยอดยุคนธร๗
เห็นพระอาทิตย์ขั้บรรด	เลี้ยวลดตามเหลี่ยมสิงขร
ล่องจากทวีปอุดร	ไขสี่อ่อนอ่อนขึ้นมา
ขุนกระบี่ผู้ปรีชาไว	ไม่อาลัยแก่ชีพสังขาร์
ผาดโผนโจนทะยานด้วยฤทธา	ฉวยทำยรัถาพระสุริยัน ๗

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 417)

- หนุมานยกภูเขาสรรพยา

บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
รับเทวบรรหารด้วยยินดี	ขุนกระบี่ตาแล้วก็เหาะมา๗

ครั้นถึงสรรพยาสิงขร	วานรจึงร้องเรียกหา
เหวยสังกรณีตรีชวา	พระจักราให้มาเชิญไปฯ
เรียกขึ้นที่ไรก็ขานรับ	จะจับสำคัญก็ไม่ได้
แต่เวียนวนคั่นหาจนอ่อนใจ	ก็ขึ้นไปบนยอดคีรีนทรฯ
ค้อมมองร้องเรียกร้องกู่	ก็ขานอยู่แทบเชิงสิงขร
ขุนกระบี่ผู้มีฤทธิ์รอน	ประนมกรนิมิตอินทรีย้ฯ
มีหางยาวใหญ่โอบกระหวัด	รัครอบสรรพยาคีรีศรี
เรียกพลางรวบรวมขึ้นไปทุกที	จนถึงที่ยอดบรรพตฯ
ก็เก็บได้สรรพยาสมคิด	แล้วสำแดงฤทธิ์ตั้งลมกรด
เหาะทะยานผ่านฟ้าเปลี่ยวลด	กำหนดตรงไปอยุธยา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 419)

4) ความสามารถในการสะกดคนให้หลับ

นอกจากหนุมานจะเหาะเห็นดินอากาศได้แล้ว ยังมีความสามารถสะกดคนให้หลับ เช่น เมื่อครั้งที่หนุมานสะกดท้าวมหาชมพู เพื่อจะลักพาท้าวมหาชมพูให้มาเฝ้าพระราม หรือเมื่อหนุมานข้ามไปถึงกรุงลงกา ก็แปลงกายเป็นทหารยักษ์แล้วอำนมนต์เพื่อสะกดให้ชาวเมืองลงกาหลับไหล จากนั้นหนุมานก็ได้เขาไปค้นหานางสีดาทั่วกรุงลงกา

- หนุมานสะกดท้าวมหาชมพู

บัดนั้น	สุครีพฤทธิไกรใจหาญ
ก็รีบเข้าไปเฝ้าพระอวตาร	ยังหน้าลานสุวรรณพลับพลาฯ
ครั้นถึงประณตบทบงส์	ทูลองค์พระนารายณ์นำถา
ข้าบาทถือราชสารา	ไปหาท้าวมหาชมพูพานร
ว่าขานแก่เจ้าเวียงชัย	ตามในโองการพระทรงศร
คือสิ่งมิได้จ้องอน	อ่อนน้อมต่อบาทพระจักรี
หนุมานจึงคิดอุบายกล	ร้ายมนต์สะกดกระบี่ศรี
พามาทั้งแท่นมณี	บัดนี้ยังสนิทินิทรา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 64-65)

- หนุมานสะกดยักษ์เมืองลงกา

ครั้นเสร็จสังหารกุมภภัณฑ์	พอตะวันรอนแรงแสงศรี
ย่ำค่ำสนธยาราตรี	ยินดีก็เหาะเข้าไป
จึงเหลือบแลเห็นปราสาท	ซ้ชวาลโสภาสูงใหญ่
ห้ายอดพิงพิศอำไพ	กึ่งในพ่างพื้นสุธาธาร
เห็นหมู่สูรีรีพล	ลับสนตรวจตราประจำด้าน
นั่งยามตามไฟทุกทวาร	ก็อ่านเวทนิมิตกายา
เดชะด้วยมนต์อันเพริศพราย	รูปร่างกลับกลายเป็นยักษ์
เสร็จแล้วก็ปลอมเข้ามา	กับหมู่โยธาสูรี
ครั้นถึงซึ่งหน้าพระลาน	ลับพวกทหารยักษ์
ก็อ่านพระเวทอันฤทธิ	ขุนกระบี่สะกดนิทรา
เมื่อนั้น	ฝ่ายทศพัคตร์ยักษ์
บรรทมเหนือแท่นอลงการ	กับมณฑลโสภาวิลาวัลย์
ทั้งหมู่สูรประยูรวงศ์	ฝูงอนงค์โยธาพลขันธุ์
ต้องมนต์หนุมานชาญจักร	บันดาลโงกงุนชุนไป
ล้มอิงพิงพาดกันวุ่นวาย	จะรู้สึกกายก็หาไม่
เสียบสังข์ไปทั้งวังใน	ไม่ได้สติสมประดี

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 119)

5) ความสามารถในการแปลงกาย

ในการศึกระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์ มีหลายครั้งที่หนุมานต้องแปลงกายเพื่อจะเข้าไปสืบข่าว ทั้งแกล้งลงอุทธีพระนารทฤาษี หรือเข้าไปทำลายพิธีกรรมของฝ่ายทศกัณฐ์ โดยแปลงกายเป็นหมาเนาเพื่อทำลายพิธีลับหอกของกุมภกรรณ แปลงเป็นทศกัณฐ์แล้วเข้าไปหานางมณโฑเพื่อทำลายพิธีหุงน้ำทิพย์ชุบชีวิต แปลงกายให้ใหญ่โตเพื่อล้อมพระรามและพระลักษมณ์ไม่ให้ไมยราพมาลักพาพระรามไปยังบาดาล

- หนุมานแปลงกายเพื่อลองฤทธิ์พระฤๅษีนารด

เมื่อนั้น	พระมหานารถอาจารย์ใหญ่
คิดว่าถึงป่าพนาลัย	จึงตอบคำไปด้วยปราณี
ซึ่งเอ็งจะอาศัยอยู่	กับกูก็ตามกระบี่ศรี
ว่าแล้วกัณฑ์ขึ้นทันที	ซึ่งบอกศาลาให้วานร
บัดนั้น	คำแหงหนุมานชาญสมร
ก้มเกล้าคุชฎีชูลีกร	รีบจรไปยังศาลาฯ
ให้คิดสงสัยพันทวี	เหตุไรฤๅษีชีป่า
มาอยู่ในเกาะลงกา	กับพวกยักษ์ด้วยอันใด
หรือจะมีความรู้วิชาศาสตร์	องอาจเชี่ยวชาญเป็นไหน
อย่าเลยจะลองฤทธิ์ไกร	ให้เห็นศักดิ์ดาพระอาจารย์
คิดแล้วไหว้คุณพระเป็นเจ้า	ปิ่นเกล้าสามภพจบสถาน
หลับเนตรสำรวมวิญญูณ	อ่านมนต์นิมิตกายาฯ
เดชะศักดิ์ดาพระอาคม	พระสยามภูวนาทนาถา
กายนั้นใหญ่เต็มศาลา	ก็เรียกพระลิตทาวุ่นไป
ที่น้อยเท่านี้ให้มานอน	จะเหยียดเท้าเหยียดครกระไรได้
ข้าไม่พาสูกสำราญใจ	เป็นไหนละนี้พระมุนีฯ
เมื่อนั้น	องค์พระนารถฤๅษี
ได้ยืนวนรพาที	มีจิตถวิลจินดา
ไอ้ตัวมันก็น้อยน้อย	กระซ้อร่อยเป็นชาติลิงป่า
เหตุไหนจึงว่าศาลา	เล็กกว่ากายด้วยอันใดฯ
อย่าเลยจะไปแลดู	ไอ้ผู้รู้มันทำเป็นไหน
คิดแล้วก็เดินออกไป	จากในอรัญญูฤๅษีฯ
เห็นกายโตใหญ่ไพศาล	ก็แจ้งการว่ากลกระบี่ศรี
จึงอ่านพระเวทอันฤทธิ	นิมิตซึ่งที่ศาลาฯ
บัดเดี๋ยวก็นิ่งเป็นหลายห้อง	แล้วร้องว่าหวายไอ้ลิงป่า
มิ่งนี้เจ้ากมลมารยา	แกลิ่งมารบงูให้รำคาญ
นี่แน่ศาลาครานี้	กว้างขวางยาววิริโราณ

มุดหัวนอนเกิดให้สำราญ

บัดนั้น

เห็นศาลาใหญ่ออกไป

ยืมแล้วรำพึงคะนึ่งคิด

จึงยกอรบนนิ้วคุษฎี

กายนั้นใหญ่เท่าพรหมศ

แล้วร้องประกาศเข้ามา

บอกว่าใหญ่โตกว้างขวาง

ทั้งเข้าขาก็ต้องคู่คด

ไอ้ชาติเดี๋ยวนานอย่างกวนใจ

วายุบุตรผู้มีอัชฌาสัย

ด้วยฤทธิ์ไกรพระมุนี

จะทำให้สิ้นฤทธิ์พระฤทธิ

ขุนกระบี่ที่ร้ายวิทยา

ด้วยศักดาเดชแก้วกล้า

นี้หรือศาลาพระนักรพรต

แต่แขนข้างหนึ่งวางไม่ได้หมด

พระคาบสไม่เห็นเวทนา

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 112-

113)

- หนุมานแปลงกายเป็นหมาเฝ้า

บัดนั้น

ก้มเกล้ารับตั้งพระสีกร

ต่างตนสำแดงแผลงฤทธิ์

ถีบทะยานผ่านขึ้นยังเมฆา

ครั้นถึงจึงเห็นขุนमार

อยู่ในโรงราชพิธี

สองนายก็ลงจากอากาศ

ต่างตนร้ายเวทฤทธิ์รอน

หนุมานนั้นเป็นสุนัขตาย

องคตนนั้นกลายเป็นกา

เมื่อนั้น

ลับหอกอยู่ในพิธี

เห็นสุนัขเฝ้าลอยมาวนอยู่

กาจิกเหม็นตลบอบจจร

แต่เห็นก็ให้อาเจียน

องคตหนุมานชาญสมร

ลาแล้วบวจรออกมา

เสียงสนั่นครรชิตทุกทิศา

บายหน้าไปพระเมรุคีรี

อานหอกโมกขศักดิ์เรื่องศรี

ใกล้ที่ริมฝั่งสีทันดร

องอาจดั่งพญาไกรสร

วานรนิมิตกายา

พองเน่ากลิ่นอายเหม็นกล้า

จับจิกลอยมาในวารี

พญากุมภกรรณยักษ์

อสุรีแลไปในสาคร

มีหมู่มแมลงวันตอมว่อน

หมู่นอนคลาคล่ำทั้งกายา

คลื่นเหียนเวียนพักตร์ยักษา

ลับหอกไม่ได้ตั้งจินดา	ก็ลุกลมายังรณณฉีฯ
แล้วมีพระราชบรรหาร	ให้เลิกพลมารยักยี
จากเชิงพระเมรุคีรี	รีบเข้าธานีลงกา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 397-398)

- หนุมานแปลงเป็นทศกัณฐ์

บัดนั้น	วายุบุตรฤทธิแรงแข็งขัน
นบนิ่วถวยบังคมคัล	ทรงธรรม์ธราชเจ้าโลกา
กับองค์พระพายเทเวศ	ซึ่งบังเกิดเกศเกศา
สะกดใจร้ายเวทวิทยา	วานรนิมิตอินทรีย์ฯ
ด้วยเดชะพระเวทสิทธิ์ศักดิ์	ก็กลายเป็นทศพักตร์ยักยี
สิบเศียรทรงมงกุฎรูจี	อาวุศรบยี่สิบกร
งามทรงงามองค์งามวิลาส	งามเครื่อง โอภาสประกัศสร
เสร็จแล้วอย่างเยื้องบาทจร	มาขึ้นกุญชรคชาธาร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 328)

- หนุมานแปลงกายให้ใหญ่โตล่อมที่ประทับของพระราม

บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
ได้ฟังบัญชาพระจักรี	ชูลีกรสนองพระโองการ
อันตัวของข้าผู้รองบาท	ก็นับว่าเป็นชาติทหาร
จะขออาสาพระอวตาร	ป้องกันภัยพาลกุมภภัณฑ์
มิให้มันล่วงเข้ามาได้	ถึงองค์ภูวไนยรังสรรค์
ทูลแล้วถวยบังคมคัล	ทั้งสุครีพนั้นก็ออกมาฯ
ยืนอยู่ท่ามกลางโยธี	ชูลีกรเหนือเกล้าเกศา
หลับเนตรร้ายเวทอันศักดิ์ดา	นิมิตกายาวานรฯ
สูงจกภวัคพรหมาน	ใหญ่เท่าจักรวาลสิงขร

เบื่องต่ำได้พื้นดินคอน	หยั่งถึงสาครรองดิน
หางวงเป็นปรากฏล้อม	โอบอ้อมโยธาไว้สิ้น
อันพลับพลาแก้วโกมิน	ขุนกบินทร์เอาไว้ในอุรา
อ้าโอรฐ์ออกเป็นทวาร	ไบบานปิดเปิดนั้นชีวหา
พิเภกกับพระลักษมณ์อนุชา	นั่งรักษาองค์พระจักรี
สุกรีพนั้นเป็นนายประตู่	คอยคูโยธากระบี่ศรี
เข้าออกตรวจตราทุกนาที่	มิให้ไพร่รีปปลอมปน
อันสืบแปดมงกุฎเสนา	สารวัตตรวจตรากุลาหล
จุกช่องกองเพลิงทุกตำบล	หมู่พลตีฆ้องกระแวงกัน ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 336)

6) หนุมานได้รับพรให้มีชีวิตยืนยาว

เมื่อนั้น	พระอิศวรบรมรังสรรค์
ได้ฟังพระพายเทวัญ	ทรงธรรม์ก็ทอดทัศนา
เห็นวานรน้อยเผือกผู้	ดูกำลังท่วงที่แกลี้กล้ำ
ควรเป็นทหารพระจักรา	ผ่านฟ้าขึ้นชมยินดี
จึงบอกคาถามหามนต์	แปลงกายหายตนกระบี่ศรี
ทั้งจิ้งจกนอินทรีย์	แล้วมีพจนารถวยพร
ให้อายุยืนชั่วกัลป์ปา	มีเดชศักดิ์คงไกรสร
ถึงศัตรูจะประหารราญรอน	วานรตายแล้วจงเป็นมา

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 76-77)

7) มีกำลังมหาศาล

ในการทำศึกกับฝ่ายทศกัณฐ์ หนุมานก็ได้แสดงให้เห็นว่าเป็นวานรที่มีพลังกำลังมากกว่าวานรตนอื่น มากกว่ายักษ์ฝ่ายทศกัณฐ์ หนุมานสามารถสังหารยักษ์เสือเมือง หักทำลาย

ต้นไม้ในสวนของกรุงลงกา ใช้กำลังและความสามารถผ่านด่านลงไปยังเมืองบาดาล หักคอช้าง
เอราวัณ และสามารถยกภูเขาอาวรุททั้งลูกเพื่อเอายามาใช้รักษาพระลักษมณ์ที่ถูกศรของยักษ์

- หนุมานรบกับเสือเมืองลงกา

บัดนั้น	ลูกพระพายฤทธิ์แรงแข็งขัน
ได้ฟังวาทจากุมภัณฑ์	ขบฟันกริ้ว โกรธคั่งเพลิงกล
จึงร้องว่าเหวยไอ้ทรลักษณ์	ตัวมึงอย่าพักอวดหาญ
กูนี้ชื่อว่าหนุมาน	เป็นหลานพญาพาลี
มึงเป็นเสือเมืองหรือองอาจ	จะสู้มัจจุราชเรื่องศรี
ถึงทศเศียรอสูรี	กูนี้ไม่เกรงฤทธิ์ธาฯ

บัดนั้น	กุมภัณฑ์เสือเมืองยักษา
ได้ฟังวานรหังการ	โกรธาขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน
จึงร้องว่าเหวยไอ้ชาติสิง	มาเย่อหยิ่งอวดฤทธิ์ด้วยโมหันธ์
ตัวมึงกระจ้อยเท่าแมงวัน	หรือจะครันมืออสูรี
ว่าพลางกวัดแกว่งอาวรุท	สำแดงฤทธิ์รุทรักษ์
โลดโผน โจนทะยานเข้าร่าวี	ต่อสู้ด้วยขุนวานรฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 117-118)

- หนุมานทำลายสวนของกรุงลงกา

บัดนั้น	วาญบุตรผู้มีอัชฌาสัย
ครั้นออกมาพ้นอรไท	ก็ปีนต้นไม้ใบบังฯ
แล้วจึงดำริตรึกการ	กูเป็นทหารพระทรงสังข์
จะอาสาหักศึกด้วยกำลัง	ยังไม่เห็นมืออสูรา
วันนี้จะลองฤทธิ์ดู	ให้รู้กำลังยักษา
สังหารพลาญเสียให้เปลื้องตา	สงครามภายหน้าจะเบาใจ
คิดแล้วสำแดงแผลงฤทธิ์	ทศทิศกัมปนาทหาวดไหว

โศคโศน โจนจ้วงทะเลลงไป เทียวหักคั่น ไม้เป็น โกลีฯ
 อันหมู่พฤษภพลาผล หักโค่นด้วยมือกระบี่ศรี
 ย่อยยับ ไม้เป็นสมประดี เสี่ยงมีตั้งวายุพัดพาน ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 135-136)

- หนุมานผ่านด่านลงไปบาดาล

บัดนั้น	ฝ่ายข้างอสุราตัวขยัน
บ้านุกอูกออาจเฆมมัน	วิ่งเข้าประจัญด้วยวานรฯ
สี่เท้าถีบถัดหางฟาด	ทำอำนาจคั่งชกไกรสร
วงกว้างทางตะลุมบอน	ด้วยกำลังฤทธิรอนราวีฯ
บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
หลบหลีกว่องไวในทันที	ขุนกระบี่เหยียบงาควาชาญ
ปีนขึ้นด้วยกำลังสามารถ	องอาจหักคอคชสาร
ล้มลงกับพื้นสุธาธาร	วายุปราณสิ้นชีพีชีวาฯ
ครั้นเสร็จสังหารกฤษร	อันเป็นด่านนครยักษ์
ก็เร่งรีบไปตามมรรคา	ด้วยกำลังศักคาวองไว
รวดเร็วตั้งลมพัดพาน	ถึงสถานที่ร่วมทางใหญ่
ให้คิดจงนสนเท่ห์ใจ	แลไปเห็นเขากระทบทัน
เป็นประกายเพลิงแรงแสงกล้า	เสี่ยงก้องโกลาเลือนลั่น
เปลวพลุ่งรุ่งโรจน์ไม่มีควัน	ร้อนดังสุริย์ฉับบรรลัยกาล
จึงตรงเข้าไปยังคีรี	ไม่เกรงอักษก็จะสังหาร
ผาดแผลงฤทธิไกรชัยชาญ	แผ่นทะยานขึ้นยอดบรรพตฯ
ตีนถีบมือหักด้วยกำลัง	ภูเขาก็จังลงหมด
ลั่นเลือนสะเทือนถึงโสฬส	เพลิงกรดดับสิ้นทันทีฯ
ครั้นเสร็จหักเขากระทบทัน	ซึ่งเป็นด่านขัณฑ์ยักษ์
ก็เร่งมาในราตรี	ตามที่แฉกทางรัถยาฯ
แลไปเห็นยุงเท่าแม่ไก่	ฝูงใหญ่บินว่อนขวางหน้า
ขุนกระบี่ผู้มีศักดา	เข้าไปเช่นฆ่านรอนราญฯ

บัดนั้น	จึงฝูงยุงใหญ่ใจหาญ
โจรคั้งไฟบรรลัยกัล	บินทะยานเข้ากลุ่มรุมตีฯ
สำเนียงเสียงร้องก้องอากาศ	หมายมาดกินเลือดกระบี่ศรี
จู่โจม โถมเข้าราว	ทั่วทั้งอินทรียวานรฯ
บัดนั้น	คำแหงหนุमानชาญสมร
เห็นยุงกลุ่มเข้ามารุมรอน	สองกรจับขี้ขี้วุ่นไปฯ
ห้วยหัวแบนปีกขาด	ตกลงเกลื่อนกลาดไม่นับได้
ฝูงยุงก็สิ้นชีवाल	ด้วยฤทธิไกรชัยชาญฯ
ครั้นเสร็จหักค่านยุงร้าย	จึงลูกพระพายใจหาญ
มุ่งหมายมรคาบาดาล	กระเห็จเตร็จทะยานรีบจร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 347-348)

- หนุमानหักคอช้างเอราวัณ

บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
แลเห็นพระอินทร์เพลงศรมา	ต้องพระอนุชาฤทธิธรรม
ทั้งพวกนิกรเทวบุตร	ก็พุ่งอาวุธคั่งท่าฝน
ต้องหมู่กระบี่พล	วายุชนม์เกลื่อนกลาดคายไป
พิโรธ โจรชกริ้วกระทืบบาท	ทำอำนาจเพียงพื้นแผ่นดินไหว
ว่าห้วยคูกรหัสสนัยน์	เหตุใดไปเข้าด้วยกุมภันท์
พร้อมทั้งฝูงเทพนิกาย	ฆ่าน้องพระนารายณ์ให้อาสัญ
มิได้ตั้งอยู่ในสัจธรรม์	กู่จะล้างชีวันให้มรณา
ว่าแล้วชักตรีออกกวัดแกว่ง	สำแดงฤทธิไกรเงื้อง่า
ถีบทะยานผ่านขึ้นยังเมฆา	เท้าปิ่นเหยียบบงกฤษฯ
กรซ่ายหักคอเอราวัณ	กรขวากวนคั่นธนูศร
กระชากนาคด้วยกำลังฤทธิรอน	วานรบรรุกคฤกลดลี ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 539-540)

- หนุมานยกภูเขาอาวุธ

เมื่อนั้น	จึงหม่อทวน้อยใหญ่
ได้ฟังจะแจ้งไม่แคลงใจ	เทพไทจึงตอบวาที
พระนารายณ์ใช้มาเอาไอศถ	ยังยอดบรรพตคีรีคีรี
แก้ซึ่งพิษศรอสูรี	ก็ดื้อที่โองการเจ้าโลกา
แต่ว่าจำเพาะประสาทไว้	ให้ยกไปทั้งภูเขา
จะเด็ดถอนไม่ได้ตั้งจินดา	วานรจงช้อนเอาบรรพต
ตัวเราเหล่าเทพเทวัญ	อันอยู่รักษาไอศถ
จะตามไปเฝ้าองค์พระทรงยศ	แล้วจะพาบรรพตกลับมาฯ
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ก็ผาดแผลงสำแดงฤทธา	เข้าช้อนภูเขาอาวุธฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 563)

2.3.2.3 การทำงานรับใช้พระราม

หนุมานมักจะได้รับมอบหมายภารกิจสำคัญต่างๆ ให้ทำอยู่เสมอ เนื่องจากด้วยหนุมานเป็นวานรที่ได้ถวายตัวรับใช้พระรามมาตั้งแต่ต้น อีกทั้งมีความสามารถ มีความพิเศษ และมีความรับผิดชอบ เอาใจใส่ต่องานที่ได้รับมอบหมาย และปฏิบัติหน้าที่ได้ดีหลายครั้ง เช่น

- หนุมานพาท้าวมหาชมพูมาเฝ้าพระราม

พระรามมีบัญชาให้สุกรีพและหนุมานรวบรวมพลวานรเพื่อทำศึกกับทศกัณฐ์ เมื่อสุกรีพและหนุมานมาเชิญท้าวมหาชมพูไปเฝ้าพระราม ท้าวมหาชมพูคิดว่าเป็นเรื่องมูสาจึงไม่ยอมไปเฝ้าพระราม หนุมานจึงสะกดให้หลับแล้วพาท้าวมหาชมพูไปเฝ้าพระรามทั้งแท่นบรรทมนั่นเอง

บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยคีรี
ได้ฟังจึงตอบวาที	เรานี้มาถึงท้าวชมพู
บอกกล่าวราวเรื่องก็แจ้งใจ	เมื่อเธอมิไปจะแจ้งอยู่
เห็นท่าจะเป็นเสี้ยนศัตรู	ต่อองค์พระผู้เฝ้าดาว

แม้นกลับไปทูลองค์พระสีกร
 ชมพูนคราจะแหกกลาญ
 จะเสียพลียี่สิบสมุทร
 ทั้งจะเป็นกรรมเวรา
 เสียทีเป็นทหารชาญฤทธิ
 ว่าใช้รามาต่างใจ
 บัดนั้น
 ได้ฟังจึงตอบวาที
 อันท้าวชมพูชัยชาญ
 ถวายพระหริวงศ์ทรงชัย
 บัดนั้น
 ยิ้มแล้วจึงกล่าววาทา
 อันพลในเมืองชมพู
 นำที่จะอัปราชัย
 อันพระนครทั้งหลาย
 กษัตริย์คือจตีวิญญาณ
 มือเบื้องซ้ายขวา คือสามนต์
 อากาฬพร้อมสามสิบสองมี
 ฝ่ายฝูงอาณาประชาราษฎร์
 ถึงผู้นั้นประเสริฐเลิศชาย
 อาวุธไม่มีผู้ถือ
 อันท้าวชมพูฤทธิไกร
 จะโกรธาแผลงศรมาล้างผลาญ
 เพราะเราน้ำหลานไม่ตรีครตรา
 ซึ่งจะได้ต่อสู้ยุทธ์รักษา
 ภายหน้าคิดตัวเราไป
 พระจักรกฤษณ์จะตีโทษได้
 เพียงนี้ยังให้เสียการฯ
 คำแห่งหนุมานกระบี่ศรี
 ตัวข้านี้อย่าปรามภักใจ
 ตัวหลานจะจับไปให้ได้
 ยังในคันธมาทนด้วยปรีชาฯ
 คำแห่งหนุมานแก้วกล้า
 ข้อนี้น้ำพระน้าอย่าร้อนใจ
 ถึงมากก็สู้ใครได้
 ด้วยอบายภายในเขี้ยวชาญ
 ก็เหมือนกับกายสังขาร
 เป็นประธานแก่ร่างอินทรีย์
 บาทาคือพลทั้งสี่
 ดั่งนี้จึงเรียกว่ารูปกาย
 คือศาสตราวุธทั้งหลาย
 แม้นจิตจากกายก็บรรลัย
 ควรหรือจะวังเข้ารบได้
 จะสะกดเอาไปด้วยมนตราฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 60-61)

- หนุมานไปกรุงลงกา

พระรามมีรับสั่งให้สุครีพจัดพลทหารวานรเพื่อไปตามหานางสีดาและส่งข่าวให้นางทราบ สุครีพจึงทูลเสนอให้หนุมาน ชมพูพาน และองคต เดินทางไปยังกรุงลงกาเพื่อตามหานางสีดา

บัดนั้น	สุครีพผู้มียศดา
ก้มเกล้ารับสั่งด้วยปรีชา	วานรสนองพระโองการ
อันโยธาทั้งสองนครเศ	ล้วนศักดาเดชกล้าหาญ
ซึ่งจะเจรจาปรีชาชาญ	เห็นแต่หนุมานผู้ฤทธิ
กับชมพูพานพารินทร์	องคตหลานอินทร์เรื่องศรี
ทั้งสามแต่ล้วนตัวดี	นอกนี้ไม่เห็นผู้ใด
ถึงพบยักษ์มารจะราญรอน	ที่หักที่อ่อนก็ทำได้
ขอให้สามนายนี้ไป	เผื่องค์อรไทในเมืองยักษ์ฯ
เมื่อนั้น	พระนารายณ์สุริยวงศ์ทรงจักร
ได้ฟังมีความยินดีนัก	จึงฝันพักตร์มาสั่งหนุมาน
ตัวท่านผู้เรื่องฤทธิธม	จงนำยุบลข่าวสาร
ไปให้ถึงองค์นงคราญ	แจ้งการว่าเราตามมา
ตรัสพลางทางหยิบขำมรงค์	กับสไบทรงกนิษฐา
ส่งให้ลูกพระพายศักดา	แล้วมีวาจาอันสุนทร
ท่านจงเอาของทั้งสองนี้	ไปให้สีดาดวงสมร
ว่าเราโศกาอาวรณ	ทุกขร้อนถึงองค์อรไท
กลับมาสิ่งใดที่เราทรง	จะเปลื้องจากองค์ประทานให้
สามนายผู้มีฤทธิไกร	จงไปให้ถึงนงคราญฯ
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ
รับสไบขำรองลงการ	กราบกับบทมาลัยด้วยยินดี
แจ้งข่าวอัครราชเทวี	เพียงนี้พอได้ตั้งบัญชา
แต่ซึ่งจะถวายพระขำมรงค์	กับสไบแก่องค์กนิษฐา
เกลือกนางจะแคลงวิญญาณ์	ว่าของนี้ตกอยู่ในไพร

พวกทศกัณฐ์ไปเที่ยวเล่น	ใครเห็นก็เก็บมาได้
หากแกลิงแต่งดวงประโลมใจ	มิใช่ทหารพระจักรี
ข้อนี้ข้าบาทเห็นยากนัก	ด้วยนางไม่รู้จักกระบี่ศรี
ทำไฉนจะให้พระเทวี	สิ้นที่สงสัยในวิญญาน์ ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 85-86)

- หนุมานถวายนาง

เมื่อหนุมานค้นหานางสีดาจนพบ จึงเข้าไปหานางและถวายนางรงค์และสไบที่พระรามได้รับมาจากสหายให้แก่นาง เพื่อให้นางสีดาเชื่อว่าพระรามกำลังยกทัพเพื่อมาช่วยนางสีดา

บัดนี้	คำแหงหนุมานชาญสมร
ได้ฟังอัครราชบังอร	ประนมกรแล้วทูลสนองไป
เมื่อพระองค์อยู่ด้วยพระทรงสังข์	ข้ายังหามาเป็นข้าไม่
ทูลพลางถวายนางกับสไบ	ของนี้ภูวนายให้มา
สั่งว่าชำมรงค์พระเทวี	อสุรีถอดขว้างปักษา
สหายเมื่อใกล้มรรณา	ถวายนางจักราฤทธิรอน
อันพระภูษาสไบทรง	ขององค์อัครเศสสายสมร
ซึ่งฝากไว้กับวานร	ภูธรให้เป็นสำคัญมา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 132)

- หนุมานพิสูจน์ศพนางลอย

ทศกัณฐ์มีอุบายให้นางเบญจกายแปลงเป็นนางสีดา แล้วให้แกลิงเป็นศพลอยน้ำมายังหน้าทัพของพระราม เพื่อให้พระรามเข้าใจว่านางสีดาได้ตายไปแล้ว เมื่อพระรามเห็นศพนางสีดาลอยน้ำมาก็กริ้วหนุมานมาก เหตุเพราะหนุมานเคยเผากรุงลงกา ทำให้ทศกัณฐ์โกรธและทำร้ายนาง แต่หนุมานไม่เชื่อว่าเป็นศพของนางสีดา เนื่องจากพบความผิดปกติของศพ จึงขอพิสูจน์ดูว่าศพนั้นเป็นนางสีดาจริงหรือไม่

บัดนั้น	หนุมนผู้มีอิชฌาสัย
ได้ฟังบัญชาภูวไนย	น้อมเศียรทูลไปด้วยปรีชา
อันรูปนี้ดูประหลาดนัก	ใช้องค์อัครเสนาหา
เห็นจะเป็นอสูรมารยา	แปลงมาให้เหมือนนางเทวี
ด้วยอุบายเล่ห์กลสงคราม	มิให้ข้ามไปเมืองยักขิ
พระองค์ทรงฟ้าชาตรี	ภูมิหยุดยั้งฤทัยคิดฯ
เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ์องค์นารายณ์จักรกฤษณ์
ได้ฟังคั่งต้องเพลิงพิช	ทรงฤทธิยังกริ้วโกรธา
ผุดลุกขึ้นยืนกระทืบบาท	ตวาดเสียงเพียงหนึ่งฟ้าผ่า
เหวี่ยงหนุมนพาลา	โผนวามิใช้นางเทวี
ทั้งรูปทรงส่งศรีดวงพักตร์	ก็เห็นประจักษ์ถ้วนถี่
นรลัษณ์ที่ในอินทริย์	สำคัญนั้นมีทุกสิ่งไป
อีกทั้งภูษาสไบทรง	ชำมรงค์ที่เอ็งเอาไปให้
ก็คิดอยู่กับองค์อรไท	หรือว่ามีไซ้ให้ว่ามาฯ
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ก้มเกล้าสนองพระบัญชา	ผ่านฟ้าจึงได้ปราณี
สำคัญมีมาก็จริงอยู่	พิเคราะห์ดูเป็นกลลัษณ์
ธรรมดาสัตว์สิ้นชีวิต	มิได้เฝ้าพองอย่าฟังคิด
อันศพนี้สดไม่มีกลิ่น	จะลอยวารินนั้นเห็นผิด
ทั้งพลับพลาพระองค์ทรงฤทธิ	สถิตเหนือลงกากรุงไกร
เหตุโผนจิ้งรูปศพนี้	จะลอยทวนวาริขึ้นมาได้
ข้าขอเอาขึ้นบนกองไฟ	ชั้นสุตรคูให้ประจักษ์ตา
แม้ว่าเป็นรูปอุบายกล	จะไม่ทนเพลิงแรงแสงกล้า
ถ້องค์อัครราชชายา	เห็นว่าจะสิ้นกับอัคคี
พระองค์จงลงโทษกร	พันฟอนตัดเกล้าเกศี
ข้าผู้ล่วงราชวาที	ให้ม้วยชีวิไปตามกัน ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 219-220)

- หนุมานจองถนน

พระรามมีรับสั่งให้หนุมานและนิลพัทกุมพลวานรไปชนก้อนหินมาถมลงมหาสมุทรเพื่อทำถนนข้ามไปยังกรุงลงกา แต่หนุมานและนิลพัทกลับทะเลาะกัน พระรามจึงลงโทษให้นิลพัทกลับไปยังเมืองขีดจัน และคอยนำเสบียงมาส่งที่กองทัพทุก ๆ เดือน ส่วนหนุมานนั้นพระรามได้สั่งให้ไปจองถนนให้เสร็จภายในเจ็ดวัน

เมื่อนั้น

ครั้นนิลพัทฤทธิรอน
จึงตรัสแก่ศรีหนุมาน
กุนีจัดสรรโยธา
อันขุนกบินทร์นิลพัท
จะได้เป็นคู่มือคูใจ
ตัวเอ็งอิจฉาสาธารณ์
หากแกล้งจะกำจัดมัน
พอใจจะทำแต่ผู้เดียว
ทีนี้ก็สมดั่งจินดา
จงเร่งรีบไปจองถนน
แม่นซำกว่าเจ็ดราตรี

บัดนั้น

กัมเกล้ารับราชโองการ
อันตัวของข้านี้โทษผิด
ซึ่งพระองค์ทรงพระเมตตา
พระคุณล้ำล้ำพันนักษ
จะขอรับจองถนนไป

พระจักรแก้วสุริยวงศ์ทรงศร

บทธจรไปจากปลับปลา
เหวยไอ้สาธารณ์ใจกล้า
ที่มีศักดาอ่องไว
ก็จัดเอาเป็นทหารใหญ่
เหตุใดจึงไม่ประνομกัน
ทำการหยาบซำโมหันธ์
จากที่สุวรรณปลับปลา
ขับเคี่ยวสงครามด้วยยักษษา
ที่อหังการว่าตัวดี
จะได้ข้ามพลกระบี่ศรี
กุงะผลาญชีวีให้วายปราณฯ
วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ
ทูลสนองบพมาลย์ด้วยปรีชา
ถึงสิ้นชีวิตสังขาร
ไม่ล้างชีวาให้บรรลย์
หนักกว่าดินฟ้าไม่เปรียบได้
ให้ถึงฟากฝั่งชลธิฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 241-242)

- หนุมานช่วยพระรามที่เมืองบาดาล

เมื่อพระรามถูกไมยราพลักพาไปยังเมืองบาดาล หนุมานจึงได้ฝ่าด่านหนทางไปเมืองบาดาลเพื่อลงไปช่วยพระราม เมื่อได้สังหารไมยราพแล้ว จึงได้นำเศียรของไมยราพพร้อมทั้งพาพระรามกลับมายังพลับพลาที่ประทับ

เสร็จซึ่งมอราชธานี	ขุนกระบี่ปรีดีเปรมเกษมสันต์
หิวเคียรไมยราพกุมภภัณฑ์	จรจรัดไปยังพระสีกรฯ
ครั้นถึงจึงเข้าซ่อนองค์	พระนารายณ์สุริย์วงศ์ทรงศร
วางเหนือหัตถถาวนร	งามดั่งศศิธรแจ่มฟ้า
มือหนึ่งหิวเคียรอสุรี	สำแดงฤทธิแกลั่วกล้า
ชำแรกแทรกพื้นพสุธา	ขึ้นมาจากใต้บาดาลฯ
พอถึงสุวรรณพลับพลาชัย	อโณทัยจวนแจ่มแสงฉาน
วางองค์สมเด็จพระอวตาร	เหนือแท่นสุรگانต์รูจี
แล้วจึงยกกรอภิวาหน์	พระอนุชาธิราชเรืองศรี
แจ้งความตามเรื่องซึ่งราวี	กระบี่ถวายเป็นเศียรอสุราฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 368)

- หนุมานทำลายพิชิต์หอกโมกขศักดิ์

กุมภกรณตั้งโรงพิชิต์หอก โมกขศักดิ์เพื่อใช้ในการศึก พิเภกจึงออกอุบายให้หนุมานและองคตไปทำลายพิชิต์นั้นเสีย โดยบอกข้อมูลให้ทราบว่กุมภกรณนั้นชอบความสะอาดมาก ดังนั้นหนุมานจึงแปลงกายเป็นหมาเนา มีกลิ่นเหม็น ส่วนองคตแปลงเป็นกาตามจิกกินหมาเนานั้น เมื่อหมาลอยตามน้ำมาจนถึงโรงพิชิต์ กุมภกรณได้กลิ่นเหม็นเนาจนทนไม่ไหว จึงได้เลิกพิชิต์หอกโมกขศักดิ์

บัดนั้น	องคตหนุมานชาญสมร
ก้มเกล้ารับสั่งพระสีกร	ลาแล้วบทจรออกมาฯ
ต่างตนสำแดงแผลงฤทธิ์	เสียงสนั่นครรชิตทุกทิศา
ถีบทะยานผ่านจันยังเมฆา	บายหน้าไปพระเมรุคีรีฯ

ครั้นถึงจึงเห็นขุนมาร	อานหอกโมกขศักดิ์เรื่องศรี
อยู่ในโรงราชพิธี	ใกล้ที่ริมฝั่งสีทันดร
สองนายก็ลงจากอากาศ	องอาจดั่งพญาไกรสร
ต่างตนร้ายเวทฤทธิ์รอน	วานรนิมิตกายาฯ
หนุมนั้นเป็นสุนัขตาย	พองเน่ากลิ่นอายเหม็นกล้า
องค์นั้นกลายเป็นกา	จับจิกลอยมาในวารีย์ฯ
เมื่อนั้น	พญากุมภกรณย์กษี
ลับหอกอยู่ในพิธี	อสุรีแลไปในสาคร
เห็นสุนัขเฝ้าลอยมาวนอยู่	มีหมู่แมลงวันตอมว่อน
กาจิกเหม็นคลบอบขจร	หมู่หนอนคลาดล้ำทั้งกายา
แต่เห็นก็ให้อาเจียน	กลิ่นเหียนเวียนพักตร์รักษา
ลับหอกไม่ได้ตั้งจินดา	ก็ลุคมายังรอมณีฯ
แล้วมีพระราชบรรหาร	ให้เลิกพลมารย์กษี
จากเชิงพระเมรุคีรี	รีบเข้าธานีลงกาฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 397-398)

- หนุมนานทำลายพิธีทอดน้ำ

เมื่อกุมภกรณณ์ถูกหนุมนานทำลายพิธีลับหอกโมกขศักดิ์ ทำให้การรบในคราวนั้นพ่ายแพ้แก่ท้าววานร กุมภกรณณ์จึงออกอุบายใหม่ ไปนอนขวางทางน้ำที่เหนือกองทัพของพระราม เพื่อไม่ให้กองทัพพระรามมีน้ำใช้ และให้อดน้ำตายไปในที่สุด พิเภกจึงให้หนุมนานไปทำลายการทอดน้ำของกุมภกรณณ์

เมื่อนั้น	พระสุริย์วงศ์องค์นารายณ์นาคา
ได้ฟังพิเภกโหรา	ผ่านฟ้าจึงตรัสถามไป
อันกุมภกรณณ์กษี	ไปทำพิธีอยู่ที่ไหน
เราจะคิดอ่านประการใด	จึงจะได้ล้างพิธีมันฯ
บัดนั้น	พิเภกสุริย์วงศ์รังสรรค์
ฟังราชบัญชาพระทรงธรรม์	บังคมคัลแล้วทูลสนองไป

อันซึ่งที่ตั้งพิธีการ	ตัวข้าบาทมาลย์หาฐ์ไม่
เว้นแต่นางกำนัลใน	ซึ่งร่วมจิตซิดใจสู่อสุรี
ขอให้หนุมานฤทธิรม	ไปช้อนกลกุ่มภกรรมยักษี
แปลงกายให้เป็นสตรี	เข้าปดอมพาทีด้วยกำนัล
ก็จะรู้ที่อยู่ขุนมาร	ซึ่งไปอ่านพระเวทรังสรรค์
เร่งตามไปล้างพิธิมัน	น้ำนั้นก็จะไหลลงมาฯ
เมื่อนั้น	พระจักรรัตน์แก้วนาถา
ได้ฟังพิเภกโหรา	ผ่านฟ้ามีราชโองการ
คุก่อนคำแหงวายุบุตร	ท่านผู้ฤทธิทรกล้ำหาญ
จงไปล้างพิธิขุนมาร	ด้วยปรีชาชาญของวานร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 428)

- หนุมานลวงเอากล่องดวงใจ

พระรามได้ออกศึกรบกับทศกัณฐ์ แผลงศรไปต่องกายทศกัณฐ์จนแขนขาด กายขาด แต่ทศกัณฐ์ไม่ตาย พิเภกบอกว่าทศกัณฐ์ได้ทำพิธีถอดดวงใจฝากไว้กับฤาษีโคบุตร หนุมานและองคตจึงแสวงทำเป็นลูกพระรามได้ออกจากทัพ จึงไปหาฤาษีโคบุตรให้พาไปฝากตัวเป็นข้ารับใช้ทศกัณฐ์ และลวงฤาษีเพื่อให้ได้กล่องดวงใจของทศกัณฐ์ หนุมานกับองคตออกอุบายสลักกล่องดวงใจ เอาของปลอมมาให้พระฤาษี และเอาของจริงไปซ่อนไว้ เมื่อพระรามรบกับทศกัณฐ์ครั้งต่อมา หนุมานก็เอากล่องดวงใจของทศกัณฐ์ออกมาทำลาย ทศกัณฐ์จึงถูกศรของพระรามฆ่าตาย

บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
ทำตกใจใส่กลพาที	เอะอะกระไรกระนั้นมิเป็นการ
พระรามทำศึกกับทศกัณฐ์	หมายมั่นปองปลงจงผลาญ
อันซึ่งชีวิตพญามาร	หรือพระอาจารย์มิได้คิด
จึงเอาดวงใจท้าวยักษี	ไว้ในกุฎิกระจิหริด
เกลือกจะใช้เสนีมฤทธิ	มาลักเอาดวงจิตนั้นไป

คั้งหนึ่งพระมหานักขรรค์
พระองค์ก็ทรงปรีชาไว

แกลิ่งฆ่าทศกัณฐ์เสียได้
เป็นโจนไม่คิดข้อนี๋ ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 359)

บัดนั้น
ครั้นใกล้ทวารลงกา

เอะอะไรกระนี้พระนักขรรค์

จะพาเอาดวงจิตเข้าไป

แม่นคินเข้ากายคั้งเก่า

ถ้าพระรามแผลงศรต้องอินทรี

จงส่งดวงใจให้องคต

ต่อเมื่อพระมหาสิทธิ

จงพาแต่ข้าผู้พี่ชาย

แต่พอค่อยสร้างสว่างใจ

อันซึ่งองคตอนุชา

แก่องค์พญาอสูรี

วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า

ทำตกใจจุดผ้าคร่ำไว้

พูดกันเมื่อก็ข้างลิ้มได้

ให้ใกล้พญาอสูรี

จะทำอะไรเล่าพระฤาษี

นำที่จะสิ้นชีวา

งคอยู่นอกเมืองจะตีกว่า

ออกมาจึงค่อยเอาไป

เข้าถวายวันนี้ให้ได้

พันภัยพระรามจักรี

ไว้ข้าจะถวายกระบี่ศรี

พระมุนิจงได้โปรดปราน ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 361)

ครั้นถึงซึ่งลูกพาลี

จึงร้ายพระเวทสำรวมใจ

เสร็จแล้วก็ส่งให้องคต

เจ้าจงเอาไปด้วยฤทธา

แล้วกลับมาคอยพระนักสิทธิ

น้องรักจงรีบกลับไป

ถ้าเห็นเราหะขึ้นสาม โยชน

จงรีบเอาดวงใจอสูรี

ขุนกระบี่ผู้มีอชฌาศัย

นิมิตศิลาใหม่ด้วยศักดาฯ

ว่าดวงใจทศพัศศรัยักขา

ฝังไว้ยังท่าสมุทรไท

เอาศีลานิมนต์นี้เปลี่ยนให้

รักษาดวงใจไว้ให้ดี

อ้าโอรุเป็นเดือนจรัสศรี

ไปส่งให้พี่ย่านาน

ว่าแล้วยกกระบี่คม	นับนิ้วประนมอธิษฐาน
ถึงพระพายบิดาชัยชาญ	ขอประมาณจงได้เมตตา
คงอยู่อย่าเพื่อพักก่อน	กว่าวานระจะเสร็จอาสา
ว่าแล้วก็กลับคืนมา	ยังองค์พระมหานักธรรม ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 363)

8) ได้รับคำชมและรางวัลจากพระราม

หนุมานนั้นเป็นกำลังสำคัญในการต่อสู้กับกองทัพทศกัณฐ์ การที่ได้รับมอบหมายให้ทำภารกิจที่ยากและอันตรายหลาย ๆ อย่าง เมื่อเสร็จภารกิจนั้นแล้ว พระรามจึงได้มอบรางวัลให้แก่หนุมาน ดังนี้

- มอบผ้าชุบสร่งให้เป็นรางวัลที่หนุมานไปถึงกรุงลงกา

บัดนั้น	ท้าวพญาวานรน้อยใหญ่
ได้ฟังพจนารถภูวนาย	บังคมไหว้สนองโองการ
ซึ่งลูกพระพายไม่ยั้งคิด	ทำผิดล่วงราชบรรหาร
โทษนั้นถึงสิ้นชนมาน	ผ่านฟ้าจงทรงพระเมตตา
ขอประทานจงควไว้ก่อน	อย่าเพอรำยรอนให้สังขาร์
ตามคำวานรสัตถุญา	สงครามเบื้องหน้ายังมี ฯ
เมื่อนั้น	พระตรีภูวนาเทืองศรี
ได้ฟังท้าวพญาเสนี	ดั่งวารีทิพย์มาเจือใจ
สอดคล้องต้องในวิญญาณ์	ผลัดผ้าชุบสร่งรางวัล
แก่วายุบุตรวุฒิกไกร	ในที่ท่ามกลางวานร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 171)

- พระรามประทานแหวนให้เป็นรางวัลแก่หนุมาน

หลังจากที่หนุมานช่วยพระรามจากเมืองบาดาลและสังหารโมชราพแล้ว เมื่อพระรามฟื้นขึ้น หนุมานก็ได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เมื่อได้ทราบเรื่องราวทั้งสิ้นแล้ว พระรามจึงได้ประทานแหวนเพื่อเป็นรางวัลแก่หนุมาน

เมื่อนั้น	พระตรีภพโลกนาถา
ฟังความตามเรื่องที่ทูลมา	ทั้งเห็นเศียรอสุราสาธารณ์
ประจักษ์แจ้งจริงทุกสิ่งไป	ภูวไนยชื่นชมเกษมศานต์
จึงตรัสสรรเสริญหนุมาน	ความชอบของท่านนี้มากนัก
ตามไปด้วยใจศรัทธา	ผู้เดียวทำการหาญหัก
มั่นเสรีจสงครามในเมืองยักษ์	เราจักให้ผ่านอยุธยา
ตรัสพลางถอดแหวนนพรัตน์	จากนิ้วพระหัตถ์เบื้องขวา
ประทานให้กระบี่ผู้ศักดิ์	แล้วเข้าพลับพลาอลงกรณ์ ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 370)

- พระรามกล่าวชมหนุมานที่ทำการประจักษ์

หนุมานเข้าไปเอาอุปกรณ์ทำยาเพื่อมารักษาพระลักษมณ์ เมื่อเข้าไปเอา
หินบดยาที่ห้องบรรทมของทศกัณฐ์ หนุมานก็ได้แก่งสาปประจักษ์ทศกัณฐ์ไว้ เพื่อให้เป็นที่อับ
อายแก่เหล่ายักษ์

เมื่อนั้น	พระจักรกฤษณ์ฤทธิล้ำสุริย์ฉาน
ได้ฟังคำแห่งหนุมาน	ผ่านฟ้าชื่นชมยินดี
จึงมีบัญชาประกาศิต	ตรัสสรรเสริญฤทธิกระบี่ศรี
ใช้ไหนก็ได้ทันที	ควรที่เป็นทหารปราบยักษ์
มีหน้าซ้ำทำการงาน	ทศเศียรขุนมารอัปลักษณ์
ความชอบทั้งนี้มากนัก	จักหาไหนได้เทียมทัน
ว่าแล้วจึงมีบัญชา	แก่พญาพิเภกคนขยัน
จงเร่งบดยาประสมกัน	แก่น้องเรานั้นให้ทันที ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 277)

- พระรามให้หนุมานเป็นพระยานุชิต และให้ครองเมืองอยุธยา

เมื่อเสร็จศึกกับทศกัณฐ์และได้กลับมายังกรุงอยุธยาแล้ว พระรามก็ได้ประทานรางวัลแก่ทหารทั้งปวง ได้แต่งตั้งให้หนุมานเป็นพระยานุชิต และได้ครองอยุธยาพร้อมกับพระองค์ตามที่ได้เคยเอ่ยไว้เมื่อครั้งที่หนุมานไปช่วยพระองค์จากเมืองบาดาล

วายุบุตรได้ลงไปบาดาล	ตามพระอวตารรังสรรค์
ผลาญไมรพม้วยชีวัน	เชิญเสด็จทรงธรรมกลับมา
แล้วอาสาพระองค์ไปล่อลวง	เอาดวงใจศัพทศรัยรักษา
มาถวายได้เบื่องบทา	จึงผลาญเจ้าลงกาบรรลัย
ความชอบนอกนั้นก็หลายหน	พื้นที่จะนับประมาณได้
ทำการรวดเร็วดังพระทัย	ควรให้ผ่านกิ่งอยุธยา
ชื่อว่าพระยานุชิต	จักรกฤษณ์พิพัฒน์พงศา
ให้มังกูฎาภรณ์อลงการ	ปราสาทรัตนารูจี
พร้อมทั้งสมบัติพิสดาน	ศฤงคารบริวานสาวศรี
ห้าพันอนงค์นารี	ล้วนมีศุภลักษณ์เพริศพราย

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 545-546)

จากการเปรียบเทียบประวัติตัวละครหนุมานทั้งในฉบับรามายณะของ वालเมกี และฉบับพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พบว่า ประวัติตัวละครหนุมานที่ปรากฏจากวรรณคดีทั้ง 2 ฉบับ มีทั้งความเหมือนกัน คล้ายกัน และแตกต่างกัน ดังนี้

1. บิดามารดา

หนุมานทั้งสองฉบับกล่าวถึงบิดา มารดาของหนุมานที่คล้ายกัน ในรามายณะนั้น หนุมานเป็นบุตรของพระมารุต (พระวายุ) กับนางวานรธัญชนา ส่วนรามเกียรติ์พบว่า หนุมานเป็นบุตรของพระพายกับนางสวาหะ ซึ่งบิดาของหนุมานนั้นเป็นเทพแห่งลมเหมือนกันนั่นเอง

2. กำเนิดของหนุมาน

ลักษณะการเกิดของหนุมานทั้งสองฉบับมีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ หนุมานนั้นไม่ได้เกิดตามวิธีธรรมชาติ ไม่ได้เกิดจากการที่บิดามารดามีความสัมพันธ์กัน หากแต่หนุมานในรามายณะเกิดจากการที่พระมารุตสวมกอดนางอัญชนา ทำให้นางมีบุตร ซึ่งถือได้ว่าการกอดนี้เปรียบเสมือนการมีความสัมพันธ์กัน เนื้อเรื่องไม่ได้กล่าวถึงเวลาในการตั้งครรภ์ และตัวของหนุมานนั้นเมื่อเกิดมาก็ได้เพศเป็นวานรโดยกำเนิด เนื่องจากนางอัญชนาผู้เป็นมารดา เป็นวานรนั่นเอง ส่วนหนุมานในรามเกียรติ์ เกิดจากการที่พระอิศวรแบ่งกำลังและอาวุธของพระองค์ให้พระพายนำไปซัดเข้าปากของนางสวาหะ ทำให้นางตั้งครรภ์และให้กำเนิดบุตรเป็นวานรตามคำสาปของนางอัญชนา กล่าวได้ว่าหนุมานนั้นเป็นอวตารหรือเป็นบุตรของพระอิศวร ส่วนพระพายที่ได้รับคำสั่งให้ดูแลนางสวาหะขณะที่ตั้งครรภ์ ก็ถูกหนุมานเข้าใจว่าเป็นบิดาของตน

3. ลักษณะพิเศษของหนุมาน

หนุมานถือเป็นวานรที่มีลักษณะพิเศษกว่าวานรทั่วไป ทั้งความคิด ความสามารถต่าง ๆ เมื่อได้ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของตัวละครหนุมานทั้งสองฉบับแล้ว พบว่า ในรามายณะนั้น หนุมานเป็นวานรที่มีบิดาเป็นเทพ มารดามีความสามารถในการแปลงกายได้ ดังนั้น หนุมานจึงเป็นวานรที่มีความสามารถมาก อีกทั้งตอนยังเล็กได้รับพรจากพระพรหม พระอาทิตย์ พระวรุณ และเทพองค์อื่น ๆ ให้เป็นผู้ที่มีพลังกำลังเหนือผู้ใด ให้เป็นผู้ที่ไม่ถูกฆ่าตายด้วยอาวุธต่าง ๆ เหตุนี้หนุมานจึงกลายเป็นวานรที่ชนะศัตรูอยู่เสมอ ส่วนในรามเกียรติ์นั้น หนุมานคือทหารเอกของพระนารายณ์อวตารลงมาปราบยักษ์ ผู้ศึกษาจึงสันนิษฐานว่าลักษณะของหนุมานนั้นมีความพิเศษเป็นอย่างมาก แตกต่างจากวานรโดยทั่วไป อีกทั้งหนุมานยังถือเป็นวานรที่เกิดจากพระอิศวร เนื่องจากพระอิศวรแบ่งกำลังของพระองค์ พร้อมทั้งมอบจักรแก้ว คทา และตรีเพชร อาวุธของพระองค์ให้มากำเนิดเป็นร่างกายของหนุมาน เมื่อหนุมานเกิดมานั้นก็มีลักษณะผิวเผือกตลอดทั้งตัว มีกลิ่นทลขนเพชร และเขี้ยวแก้ว ซึ่งความพิเศษนี้มีเพียงพระรามหรือพระนารายณ์อวตารเท่านั้นที่สามารถมองเห็นได้ นอกจากนี้หนุมานยังสามารถแปลงร่างให้มีสี่หน้า แปรมือ และหางเป็นดาวเป็นเดือนได้ด้วย ซึ่งลักษณะพิเศษดังกล่าวนี้ ในฉบับของวาลมิกิไม่ได้กล่าวถึง

นอกจากลักษณะดังกล่าวข้างต้นแล้ว หนุมานทั้งสองฉบับก็มีลักษณะพิเศษที่มีความคล้ายคลึงกันอีกหลายแห่ง ทั้งการที่หนุมานได้รับพรให้เป็นผู้ที่มีพลังกำลังมหาศาล สามารถยกก้อนหินได้ครั้งละหลายก้อน สามารถยกภูเขาทั้งลูกได้ เป็นต้น นอกจากนี้ด้วยความเป็นวานร

เด็กที่ยังมีความซุกซน หนุมานก็ถูกสาปให้กำลังลดถอยลงไปเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ในรามายณะ นั้น เมื่อหนุมานได้รับพรให้เป็นผู้มีกำลังมาก ก็ทะนงตน ไม่มีความเกรงกลัวผู้ใด จึงได้เข้าไป ก่อกวนพระฤๅษีอยู่หลายครั้ง ทำให้พระฤๅษีสาปหนุมานว่า จะไม่รู้กำลังของตนเองเป็นเวลานาน ส่วนรามเกียรติ์นั้น หนุมานก็เที่ยวตระเวนไปจนถึงสวนของพระอูมา ตามประสาวนรเจตผลไม้ หลากหลาย ก็เที่ยวเด็ดมาลิ้มชิม จนสวนของพระอูมาพังราบ พระอูมาจึงสาปให้กำลังของหนุมาน นั้นลดลงไปกึ่งหนึ่ง ต่อเมื่อพบพระนารายณ์และถูกพระนารายณ์ดูหว่าตลอดทางจึงจะฟื้นกำลัง

4. การทำงานรับใช้พระราม

จากการเปรียบเทียบตัวละครหนุมานทั้งสองฉบับ พบว่าหนุมานนั้นมักจะได้รับความไว้วางใจจากพระรามให้ออกปฏิบัติหน้าที่ที่สำคัญหลายอย่าง ทั้งการเป็นผู้ส่งสาร และการเป็นผู้นำทัพในการออกรบ ในรามายณะ หนุมานมักถูกพระรามและสุครีผลไว้วางใจให้ออกไปปฏิบัติหน้าที่ เนื่องจากหนุมานนั้นมีเป็นวานรที่มีกำลังมาก มีความฉลาดรอบคอบ ไม่ว่าจะเป็นการออกไปตามหานางสีดา การออกรบกับกองทัพพราวนะ และถูกคาดหวังเสมอว่าถ้างานไหนที่หนุมานออกไปทำ งานนั้นก็ต้องประสบความสำเร็จ ถึงแม้ว่าหนุมานกระทำผิดพลาด พระรามก็ตำหนิ แต่เพียงเล็กน้อย เช่น ครั้งที่หนุมานใจร้อน ขาดความรอบคอบ แต่ไม่ปรากฏตอนใดที่หนุมานถูกลงโทษเลย เช่นเดียวกับรามเกียรติ์ หนุมานได้รับความไว้วางใจให้ออกปฏิบัติหน้าที่อยู่เสมอ พิกุลมักจะทูลพระรามว่าให้หนุมานเป็นผู้ออกไปแก้ไขกลอุบายของฝ่ายยักษ์ เนื่องด้วยหนุมานมีไหวพริบ มีความฉลาดรอบคอบ และมีความสามารถพิเศษกว่าวานรอื่น การที่ให้หนุมานเป็นผู้ออกไปกระทำภารกิจนั้นจึงถือได้ว่าเป็นความคิดที่ดีเยี่ยม แต่ตัวหนุมานในรามเกียรติ์นั้นมักจะถูกพระรามกริ้วบ่อยครั้ง เนื่องจากกระทำการเกินรับสั่ง แม้จะเป็นการกระทำที่ตกลงไปด้วยความหวังดีก็ตาม ดังนั้นหนุมานในรามเกียรติ์จึงมักจะถูกพระรามกริ้วและลงโทษอยู่บ่อยครั้ง และในตอนท้าย ด้วยความจงรักภักดี และความดีความชอบของหนุมานที่มี ทำให้เมื่อเสร็จศึกกับทศกัณฐ์แล้ว พระรามได้ประทานรางวัลให้แก่หนุมานผู้มีความดีความชอบ โดยการให้หนุมานร่วมปกครองกรุงอโยธยาด้วย ถึงแม้ในภายหลังหนุมานจะคืนบัลลังก์ แต่พระรามก็สร้างเมืองใหม่ให้หนุมานได้ปกครอง

2.4 ลักษณะนิสัยของหนุมานฉบับต่าง ๆ

2.4.1 ลักษณะนิสัยของหนุมานในรามายณะ

2.4.1.1 ลักษณะนิสัยด้านบวก

หนุมานเป็นทหารเอกที่มีศีลธรรม มีความจงรักภักดีต่อพระราม พระลักษมณ์ และสุครีพ เมื่อได้รับคำสั่งให้ปฏิบัติหน้าที่ หนุมานจะน้อมรับคำสั่งด้วยความเต็มใจ ทำงานตามคำสั่งด้วยความเอาใจใส่ มีการคิดวางแผนก่อนการทำงานด้วยความรอบคอบ นอกจากตนเองจะปฏิบัติหน้าที่อย่างสุดความสามารถแล้ว หนุมานยังเป็นผู้มีวาทีศิลป์ในการพูด คอยพูดโน้มน้าวให้ผู้อื่นเห็นถึงความสำคัญของการทำงานรับใช้พระราม

- มีศีลธรรม

เมื่อครั้งที่หนุมาน ได้รับคำสั่งจากพระรามให้ข้ามมายังลังกาเพื่อตามหานางสีดา หนุมานได้เข้าไปค้นหาตามสถานที่ต่างๆ จนไปพบกับสมณนางในของยักษ์ หนุมานรู้สึกกังวลใจที่ได้ล่วงล้ำเข้ามาเห็นชายาของชายอื่น และไม่คิดที่จะล่วงเกินสตรีเหล่านั้น

เหล่าบรรณานิโหมงามในปราสาทของราชชนนี บางนางพิวคล้างม บางนางพิวคล้ำดำ
ส่วนบางนางมีกายสีทอง //5-9-31

เมื่อหลับไหลไม่ได้สติเพราะอ่อนล้าจากการเร่ร่อน พวกนางก็ดูราวกับดอกบัวยามหุบ
กลีบ //5-9-32

หลังจากกบิรมหาเดชได้ดูตำแหน่งในของราวณะจนทั่ว ไม่หลงเหลืออะไรแล้ว เขาก็ยังไม่
พบนางสีดาชานกี //5-9-33

ครั้งเมื่อได้ฟังดูเหล่าสตรีพวกนั้นแล้ว มหากบิรก็ครุ่นคิดถึงคลองธรรมแล้วรู้สึกกังวล
อย่างยิ่ง //5-9-34

ที่เข้าได้มายืนฟังมองเหล่านางในของชายอื่นขณะที่พวกนางหลับเช่นนี้เป็นการละเมิด
ธรรม โดยแท้ //5-9-35

ข้าไม่เคยล่วงล้ำดูถึงที่พำนักของหญิงที่เป็นภรรยาคนอื่นเลย แต่ข้ากลับมามองดูพวก
นางในเรือนของชายอื่นอยู่อย่างนี้ //5-9-36

ครั้นแล้วก็เข้าปัญหาผู้มีจิตมุ่งมั่นอยู่ที่การงานเดียว ก็เกิดความคิดขึ้นมาและแน่วแน่ว่า
จะทำการใด //5-9-37

จริงอยู่ที่ข้าได้ลอบมองสตรีทั้งปวงของราวณะโดยพวกนางไม่รู้ตัว แต่ถึงกระนั้นใจข้าก็
มิได้หวั่นไหวไปแม้แต่น้อย //5-9-38

ท้ายที่สุดใจเท่านั้นที่เป็นเหตุแห่งอินทรีย์ทั้งปวง ให้กระทำการดีหรือไม่ดี ในแง่จิตใจของ
ข้ายังมั่นคงคืออยู่ //5-9-39

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 9 หน้า 482)

- ฉลาดรอบคอบ

ครั้นเมื่อหนุมาน ได้พบนางสีดาที่สวนอโศก หนุมานก็คิดว่าหากเข้าไปหานางใน
ทันใดนางสีดาจะต้องตกใจ หรืออาจจะคิดว่าตนนั้นเป็นยักษ์แปลงกายมา จึงได้คิดหาวิธีที่จะทำให้
นางสีดาเชื่อว่าตนเป็นทหารที่พระรามส่งมาแจ้งข่าวแก่นาง จึงได้กล่าวถึงความหลังของทั้งสอง
พระองค์ ซึ่งจะให้นางสีดาเชื่อว่าตนนั้นคือทหารของพระราม

ทำอย่างไรนางจะได้ฟังข้าพูดโดยไม่ตกใจกลัวเสียก่อน เมื่อได้ไต่ตรงเช่นนั้นแล้ว หนุ
มานเจ้าความคิดก็คิดได้ //5-28-40

หากข้าพูดถึงพระรามพระภัสดรผู้ไม่หน่ายการงาน ข้าคงไม่ทำให้นางตกใจ เพราะใจ
ของนางผูกพันอยู่กับพระองค์ //5-28-41

เมื่อจะกล่าวถ้อยคำที่เป็นมงคลและเป็นธรรม เกี่ยวกับพระรามผู้เลิศแห่งอิกษวากู ผู้ลือ
เกียรติ //5-28-42

ข้าจะกล่าวถ้อยคำอันอ่อนหวานที่ทำให้นางฟังข้าตลอด ข้าจะบอกทุกสิ่งเท่าที่จะทำให้
นางวางใจข้าได้ //5-28-43

เมื่อครวญไปต่าง ๆ เกี่ยวกับชายาของจอมปฐพีเช่นนั้นแล้ว หนุมานมahanuภาพซึ่งแฝง
กายอยู่บนกิ่งไม้ก็กล่าวถ้อยคำไพเราะตามสัจย์จริง //5-28-44

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 28 หน้า 510)

เมื่อหนุมานได้พบกับนางสีดาแล้ว ก่อนจะกลับไปรายงานพระรามหนุมานก็นึกได้ว่า หากตนได้ตัดกำลังกองทัพของราวณะลงไปบ้าง กองทัพของพระรามก็จะเข้ามาเพื่อชิงนางสีดาได้ง่ายขึ้น คิดได้ดังนั้นหนุมานจึงทำลายสวนของกรุงลงกา สังหารยักษ์หลายคน และเผากรุงลงกาจนย่อยยับ

วานรผู้ได้รับการยกย่องจากนางด้วยคำชมเชยกำลังจะไป แต่เมื่อจะออกจากที่นั่นเขาก็
คิดขึ้นมาว่า //5-39-1

ข้าได้พบนางผู้มีเนตรดำแล้ว แต่งานที่ต้องทำยังเหลืออยู่อีกเล็กน้อย นอกจากอุบายทั้ง
สามแล้ว อุบายที่สิ้นนั้นแหละที่ควรใช้ในที่นี้ //5-39-2

การปรองดองย่อมไม่ได้ผลสำหรับพวกരാക്ഷส การให้ทานก็ไม่เหมาะสำหรับผู้มีทรัพย์
เหลือล้นการยูให้แตกแยกไม่ได้ผลสำหรับพวกที่ภูมิใจในพลังของตน ในเรื่องนี้ข้าว่า
การใช้กำลังนี้แหละดี //5-39-3

ในเรื่องนี้การตัดสินใจใดก็ไม่เหมาะสมนอกจากการใช้กำลัง ตอนนี้หากแม่ทัพถูก
สังหารเสียบ้างในการต่อสู้แล้ว พวกരാക്ഷสก็อาจอ่อนข้อได้บ้าง //5-39-4

ผู้ใดที่ได้รับมอบหมายการงานหนึ่งแล้วทำงานอื่นอีกมากได้สำเร็จโดยไม่เป็นอุปสรรค
ต่อกรงานหลักนั้น ผู้นั้นก็เหมาะที่จะได้รับหน้าที่นั้น //5-39-5

ไม่ควรใช้วิธีเดียวสู่ความสำเร็จ แม้การงานนั้นจะเล็กน้อยก็ตาม ผู้ใดรู้จักวิธีการที่
หลากหลาย ผู้นั้นแหละสามารถทำการได้สำเร็จ //5-39-6

ข้าได้ทำการสำเร็จดั่งตั้งใจ ณ ที่นี้แล้ว หากว่าก่อนที่จะกลับไปยังนครของจอมวานร ข้า
จะได้รับความแตกต่างของฝ่ายเรากับฝ่ายศัตรู ก็จะนับว่าได้ทำตามคำบัญชาของ
เจ้านายแล้ว //5-39-7

บัดนี้ข้าจะเริ่มต้นอย่างไรดีในการยุทธระหว่างข้ากับพวกരാക്ഷส เพื่อให้ทศพัคร์ท่อม
กำลังของมันเป็นอย่างเต็มที่มาต่อกรกับข้าในการสู้รบ //5-39-8

นี่คือสวนของเจ้าจอมโหดซึ่งงดงามเสมอสวนนั้นทวัน มีพฤกษาลดาวัลย์นานา เป็นที่
ชื่นตาชื่นใจ //5-39-9

ข้าจะทำลายสวนนี้ให้ยับเยินเหมือนไฟเผาป่าแห้งแล้ง เมื่อสวนนี้ถูกทำลายยับแล้ว
ราวณะก็จะโกรธเกรี้ยว //5-39-10

แล้วราชสวราชาก็จะส่งกองทัพใหญ่ทั้งช้างม้าและรถ พร้อมอาวุธคือตรีศูลและหอก
เหล็กปลายแหลม แล้วการต่อสู้ครั้งยิ่งใหญ่ก็จะเกิดขึ้น //5-39-11

ในสงครามเมื่อข้าประจันหน้ากับเหล่าราชสวผู้แก่ล้าและโหดร้าย ข้าผู้กล้าอย่างไม่
อาจหยุดยั้งได้ก็จะสังหารกองทัพที่ราวณะส่งมา แล้วข้าจึงจะกลับไปยังนครของจอม
วานอย่างสบายใจ //5-39-12

ครั้นแล้วมารุบุตรผู้แก่ล้านำเกรงขามและ โกรธเกรี้ยวก็เริ่มถีบต้นไม้หัก โคนลงด้วย
แรงขาที่มหาศาลราวกับลมพายุ //5-39-13

ด้วยเหตุนี้หนุมานผู้กล้าจึง ได้ทำลายสวนของเหล่าสตรีซึ่งมีพฤษาลดาวัลย์นานาและ
ชุกชุมด้วยหมุ่นกที่เรีงรำ //5-39-14

เมื่อต้นไม้หักโค่น สรรทุกทำลาย และยอดเขากลายเป็นจุม สวนแห่งนั้นก็ไม่น่าดูเลย
//5-39-15

สวนใหญ่แห่งนั้นถูกทำลายย่อยยับเมื่อเคหาทั้งหลาย ทั้งลดาเคหา จิตรเคหา ศิลาเคหา
ถูกรื้อพินาศ ทั้งรูปนาครูปสัตว์ปามฤกทั้งหลายเคลื่อนกระจาย //5-39-16

เมื่อมหากบิได้กระทำการที่หยาบน่าใจของราชาผู้ยิ่งใหญ่แล้ว เขาก็ยื่นพิงเสาโครณะด้วยสี
หน้าโชติช่วงสว่างาม และปรารถนาจะต่อกรกับเหล่าผู้มีพลังทั้งหลายแต่เพียงลำพัง
//5-39-17

(รามายณะของวาลมีกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัมภ์ สรรคที่ 39 หน้า 530-531)

กบิผู้สมมโนรณแล้วแต่ยังมีความมุ่งมั่นเพิ่มขึ้นอยู่ มองไปทั่วกรุงลงกาแล้วคิดถึงสิ่งที่ยัง
ต้องทำต่อไป //5-52-1

มีอะไรอีกหนอที่ข้าจะต้องทำ ณ ที่นี้ ที่จะทำให้ราชสพวคนี้นั้นเดือดร้อนมากขึ้น //5-
52-2

ข้าได้ทำลายอุทยานแล้ว ได้สังหารรากษสตัวกลั่นแล้ว และได้ทำลายกองทัพไปส่วน
หนึ่งแล้ว ความเหน็ดเหนื่อยของข้าก็จะได้ผล //5-52-4

พระเพลิงที่ลูกไหม้หางของข้าอยู่นี้สมควรที่ข้าจะสนองคุณด้วยหมุกฤหาสน์งามพวกนี้
//5-52-5

ครั้นแล้วมหากบิผู้มีหางติดไฟอยู่ก็ตระเวนไปตามหลังคาเรือนในลงการากับหมูเมฆที่มี
สายฟ้าแลบ //5-52-6

แล้วหนุมานก็ปล่อยไฟฟลุกลามรากับเปลวไฟบรรลัยกัลป์ //5-52-7

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 52 หน้า 549)

ด้วยฤทธิ์ความโกรธของหนุมาน กรุงลงการากับต้องคำสาป ไฟลุกท่วมเมือง นครบดุก
สังหารและโยธาตายเกลื่อน //5-52-14

หนุมานเข้าปญญามองดูกรุงลงกาที่มีไฟลุกโชติช่วงไปทั่ว เหล่ารากษสต่างก็ตื่น
ตระหนกสิ้นหวัง ดูราวกับโลกเมื่อยามพระสยามภูพิโรธ //5-52-15

หลังจากได้สังหารเหล่ารากษสจำนวนมหาศาล ทำลายอุทยานอันอุดมด้วยหมู่ไม้และเผา
ผลาญบ้านเรือนของเหล่ารากษสแล้ว หนุมานผู้ยิ่งยงก็หวนรำลึกถึงพระราม //5-52-
16

เมื่อมหากบิย่อความรทำให้ไฟเผาผลาญกรุงลงกาแล้วก็ดับไฟที่ปลายหางโดยจุ่มลงใน
มหาสมุทร //5-52-17

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 52 หน้า 533)

- มีความรับผิดชอบ เอาใจใส่ต่องานที่ได้รับมอบหมาย

ขณะที่หนุมานตามหานางสีดาในกรุงลงกา เขาตามหานางไปจนทั่วทุกตำแหน่ง
แล้วแต่ก็ยังไม่พบนาง จนเกิดความรู้สึกท้อแท้ แต่ก็ไม่ได้คิดที่จะเลิกตามหา เพราะเกรงว่าหากตามหา
นางสีดาไม่พบ จะเกิดผลความสูญเสียตามมา ดังนั้นหนุมานจึงตั้งใจค้นหานางสีดาต่อไปจนพบ

หลังจากได้คลุกคลีอยู่กับเหล่าวานรมานานแล้ว ไม่มีทางที่ข้าจะกลับไปหาสุครีผลได้ โดยที่ยังไม่พบนางสีดา และยังทำหน้าที่ไม่ลุล่วง เพราะวานรผู้นี้ทรงพลังและลงโทษรุนแรงนัก //5-10-5

ข้าได้ค้นจนทั่วตำหนักในและได้พบเหล่านางของราวณะแล้ว แต่ข้าก็ยังไม่พบสีดากัลยาณี ข้าคงเหนื่อยเปล่าเสียแล้ว //5-10-6

พวกวานรที่ชุมนุมกันอยู่จะพูดว่าอย่างไรหรือเมื่อข้ากลับไป ไหนบอกเราซิ เจ้าคนเก่งเจ้าได้ทำอะไรสำเร็จบ้างเมื่อไปทีนั้น //5-10-7

ข้าจะบอกพวกนั้นว่าอย่างไรถ้าข้าไม่พบธิดาท้าวชนก เมื่อเวลาล่วงเลยไปมากแล้ว พวกนั้นคงพากันอดอาหารจนตายเป็นแน่ //5-10-8

แล้วชามพวตต์ผู้เฒ่าจะว่าอย่างไร เมื่อเข้าไปถึงฝั่งมหาสมุทรโน้น อีกทั้งอังกะและเหล่าวานรผู้ชุมนุมกันอยู่อีกเล่า //5-10-9

ความทรหดอดทนเป็นเหตุแห่งความสำเร็จ ความทรหดอดทนนำไปสู่ความสุข ถ้าเช่นนั้น ข้าจะเริ่มค้นค้นใหม่ตามที่ที่ยังไม่เคยค้น //5-10-10

ความทรหดอดทนยังผลสำเร็จให้การทำงานเสมอ การงานใดก็จะสัมฤทธิ์ผลเมื่อคนมีความทรหดอดทน //5-10-11

ดังนั้นข้าก็จะพยายามอย่างยิ่งยวดและจะทำด้วยความทรหดอดทน ข้าจะค้นให้ทั่วทุกที่ในดินแดนของราวณะที่ข้ายังไม่ได้ดูมาก่อน //5-10-12

ข้าไม่สามารถจะทูลพระรามผู้สนิทสนมหาชายาได้เลยว่านางสีดาธิดาท้าวชนกหายตัวไปหรือถูกซ่อนอยู่ หรือม้วยมรณแล้ว //5-11-17

คงจะเป็นโทษหากข้าไม่ทูล แต่ก็คงเป็นโทษหากข้าจะทูล ทีนี้ข้าจะทำฉันใดดี ดูเหมือนข้าจะลำบากเสียแล้ว //5-11-18

เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ อะไรคือสิ่งที่เหมาะสมเหมาะสมกับโอกาสเล่า หนุมานคิดใคร่ครวญอยู่หลายครั้งเช่นนี้ //5-11-19

หากว่าข้ากลับจากนี้ไปยังนครของจอมวานร โดยที่ยังไม่ได้พบนางสีดา จะถือว่าข้าทำ
บุรุษารละโคได้แล้วเล่า //5-11-20

ที่ข้าได้หะขามมหาสาคร ที่ข้าได้เข้ามายังลงกา และที่ข้าได้มาเห็นเหล่ารากษสนั้นก็
เปล่าประโยชน์สิ้น //5-11-21

แล้วสุครีวะ และเหล่าวานรที่มาชุมนุมกัน ตลอดจนโอรสทั้งสองของท้าวทศรถจะว่า
อย่างไรเมื่อข้ากลับไปยังกษัตริย์ //5-11-22

หากข้ากลับไปหาพระรามผู้สืบสายกกุตสละแล้วทูลข่าวร้ายยิ่งว่าข้ายังไม่พบนางสีดา
พระรามก็คงจะสิ้นพระชนม์ //5-11-23

พระองค์จะไม่ทรงพระชนม์ชีพอยู่ได้เมื่อทรงฟังข่าวนางสีดา ซึ่งเป็นข่าวร้าย หยาบข้า
นำกล้วย โทคร้าย เจ็บปวด และทรมานอันทรีย //5-11-24

เมื่อเห็นพระรามอยู่ในสภาพน่าวิตก ทอดพระทัยวางชีพเช่นนั้น พระลักษมณ์และผู้เป็น
เมธาวิผู้ภักดีมั่นต่อพระองค์ก็คงจะสิ้นชีพด้วย //5-11-25

ฝ่ายพระภคระเมื่อได้ข่าวว่าเขษณาทั้งสองสิ้นพระชนม์พระองค์ก็คงม้วยมรณ์ ครั้น
พระศัตรุมนะได้ยินว่าพระภคระสิ้นชีพแล้ว ก็ไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้ //5-11-26

ต่อจากนั้นไม่ต้องสงสัยเลย พระมารดาทั้งหลาย ได้แก่ พระนางเกาสัตถยา สุมิตรา และ
ไกเกษี เมื่อทรงได้ทราบข่าวโอรสม้วยมรณ์ก็จะสิ้นชีพเช่นกัน //5-11-27

ฝ่ายสุครีวะจอมวานรผู้ทรงสัตย์และกตัญญู เมื่อเห็นว่าพระรามสวรรคตแล้วก็คงสละชีพ
ไปด้วย //5-11-28

ครั้นแล้วนารุมาผู้นำงสารก็จะโทมนัส ว้าวุ่น เศร้าหมอง และไร้สุขเพราะความโศกถึง
ภัสดา แล้วนางก็จะสิ้นชีพไป //5-11-29

นางดารารเองก็เช่นกัน หลังจากได้ทนทุกข์ทรมานเพราะความโศกถึงวาลินแล้ว ก็จะมี
ชีวิตอยู่ไม่ได้ เมื่อได้ข่าวการสิ้นพระชนม์ของราชาสุครีวะอีก //5-11-30

ส่วนกุมารองค์ทะเล่าจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไรเมื่อสิ้นพระบิดาพระมารดาแล้วยังสูญเสีย
สุครีวะด้วย //5-11-31

แล้วเหล่าวานรซึ่งทุกข์ตรมด้วยความโศกถึงนายของตนก็จะพากันตีกอกชกหัว //5-11-32

เหล่าวานรที่ถูกฝึกมาดีโดยกบิราชาผู้ทรงยศ ผู้สมานฉันท์ เอื้อเฟื้อ และให้เกียรติ ก็จะพากันทิ้งขว้างวางจิต //5-11-33

ไม่มีอีกแล้วที่เหล่ากบิผู้ประเสริฐจะพากันไปเที่ยวเล่นในป่า เขา และถ้ำ //5-11-34

เมื่อต้องทุกข์ตรมเพราะความสูญเสียของเจ้านาย พวกนั้นก็พากันไปยังหุบเขาแล้วโคดลงมาจากยอดเขาพร้อมกับลูกเมียและเหล่าอำมาตย์ //5-11-35

เหล่าวานรจะพากันใช้ศัตราวุธ หรืออดอาหารตาย เผาตัวตาย แขนงคอตาย หรือดื่มยาพิษ //5-11-36

ข้าคิดว่าเมื่อเข้าไปถึงคงจะมีการคร่ำครวญกันอย่างหนักหนา เพราะเรื่องนี้เป็นความสูญเสียของวงศ์อักษวากุและเหล่าวานร //5-11-37

ดังนั้นข้าจะยังไม่กลับจากที่นี่ไปยังนครกษิณธา เพราะข้าไม่อาจเผชิญหน้าสุครีวะ โดยไม่ได้พานางสีดาไม่ถวิลไปด้วย //5-11-38

ตราบใดที่ข้ายังอยู่ที่นี้ ยังไม่กลับไป พระผู้ทรงธรรมผู้ทรงมหาฤทธิ์ทั้งสองก็จะทรงอยู่กับความหวังได้ และเหล่าวานรผู้ทรงปัญญาเช่นกัน //5-11-39

หากข้ายังไม่พบธิดาท้าวชนก ข้าก็จะเป็นวานปรสธ อาศัยอยู่โคนต้นไม้ ช่มตน และกินเฉพาะสิ่งที่ตกสู่มือและปากเท่านั้น //5-11-40

หากข้าตายไปความผิดใหญ่หลวงก็จะเกิดขึ้น ผู้ที่มีชีวิตอยู่ย่อมได้รับสิ่งดี ๆ ดังนั้นข้าจะคงอยู่ต่อไป ความสำเร็จคงจะเกิดแน่นอน //5-11-47

กบิก็อุญชรเฝ้าแต่คิดแล้วคิดเล่าถึงความทุกข์ที่ทับทวี แต่ก็มีอาจลวงพ้นความโศกนั้นได้เลย //5-11-48

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 11 หน้า 483-485)

2.4.1.2 ลักษณะนิสัยด้านลบ

เนื่องด้วยหนุมานั้นเป็นวานรโดยกำเนิด บางคราวก็จะมีพฤติกรรมซุกซนคล้ายลิงอยู่บ้าง และด้วยความตั้งใจที่จะปฏิบัติหน้าที่ตามคำสั่งของพระรามให้ดีที่สุด บางครั้งหนุมานก็ใจร้อนทำเกินคำสั่งอยู่บ่อยครั้ง

- แสดงกริยาทำทางตามนิสัยของวานร

ตอนที่หนุมานลอบเข้าไปยังกรุงลงกาเพื่อตามหานางสีดา หนุมานได้พบสตรีนางหนึ่งนอนหลับอยู่ เข้าใจว่าเป็นนางสีดา หนุมานดีใจมากจึงกระโดดโลดเต้น และแสดงท่าทางตามธรรมชาติของวานร

ครั้นแล้วก็เห็นสตรีนางหนึ่งงามพร้อมนอนอยู่บนไสยาสน์งามแตกต่างหากจากนาง
เหล่านั้น //5-8-45

นางประดับกายงดงามด้วยอาภรณ์ที่ล้วนแล้วด้วยมุกดาและมณี ดูราวกับสิริของนางเป็น
เครื่องประดับนิเวศน์อันเป็นเลิศนั้น //5-8-47

ผู้ที่กบิเห็นหลับอยู่ ณ ที่นั้นคือนางมนโททรี โคมงามผู้มีผิวทองและเป็นเทวีผู้เป็นที่รักยิ่ง
แห่งตำหนักในนั้น //5-8-48

เมื่อมารุตบุตรมหาพาหุผู้ทรงพลังเห็นนางนั้นประดับอาภรณ์งดงาม และเป็นนางเยาว์รูป
งามเช่นนั้น ก็คิดว่า นี่คือสีดา แล้วจอมวานรก็ตั้งใจด้วยความปลื้มปีติยิ่ง //5-8-49

เขากอดตัวเองและจูบหางตัวเองด้วยความยินดีปรีดา กระโดดโลดเต้น ร้องเพลง ปีนขึ้น
เสาแล้วโคดลงมาบนพื้น แสดงกริยาต่าง ๆ ตามธรรมชาติของวานร //5-8-50

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 8 หน้า 481)

- ใจร้อน

เมื่อหนุมานเสร็จสิ้นภารกิจในการมาแจ้งข่าวการยกทัพมาของพระรามให้แก่นางสีดาทราบเรียบร้อยแล้ว หนุมานก็คิดที่จะประเมินความสามารถและตัดกำลังฝ่ายศัตรูก่อนที่กองทัพวานรของพระรามจะยกมายังลงกา จึงได้แสวงให้ฤกทหารยักษ์จับได้ จากนั้นหนุมานก็จัดการ

ทำลายและเผากรุงลงกา หลังจากนั้นหนุมานจึงได้ตระหนักถึงความปลอดภัยของนางสีดาที่ยังอยู่ใน
ลงกา หนุมานนึกดำหนิตนเองที่ไม่รอบคอบ

ขณะที่มองดูกรุงลงกาซึ่งมีไฟลุกโหมจนวอดวายและเหล่าราชสดันตระหนกอยู่นั้น
วานรหนุมานก็คิดขึ้นมา //5-53-1

ด้วยความวิตกอย่างยิ่งและนึกดำหนิตัวเอง เขาคิดว่า นี่ข้าทำอะไรลงไปหนอที่เผาลงกา
ใหม่อย่างนี้ //5-53-2

เหล่าบุรุษผู้ประเสริฐผู้ยิ่งใหญ่ในซาง โศกดีเมื่อมีความโกรธขึ้นมา ก็ใช้ใจระงับไว้ได้
เหมือนดังเปลวไฟดับได้ด้วยน้ำ //5-53-3

เมื่อกรุงลงกาถูกเผาผลาญ แน่นอนนางสีดาซางก็ผู้อารยะก็ถูกเผาไหม้ด้วย นี่ข้าทำให้
งานของเจ้านายเสียไปโดยรู้ไม่เท่าทันเสียแล้ว //5-53-4

ความตั้งใจใด ๆ ที่มีตั้งแต่เริ่มนั้นถูกทำลายเสียแล้ว เพราะเมื่อข้าเผาลงกาข้าก็มีได้
ปกป้องนางสีดา //5-53-5

การทำงานที่ทำงานนี้สำเร็จโดยง่ายอย่างไม่ต้องสงสัยเลย แต่เมื่อทำด้วยความโกรธเกรี้ยว
ข้าก็ทำมันพังพินาศเสียแล้ว //5-53-6

แน่อนแล้วว่านางสีดาซางก็ม้วยมรณ เพราะข้าไม่แลเห็นกรุงลงกาส่วนใดไม่ถูกเผาเลย
ทั้งเมืองกลายเป็นภัสสมฐิติ //5-53-7

หากข้าได้ทำงานผิดพลาดเพราะความเบาปัญญาของข้า ข้าก็ยินดีจะสละชีวิตของข้า ณ
ที่นี้อย่างแน่อน //5-53-8

หรือข้าควรจะโดดเข้ากองไฟเสียบัดนี้ เอ หรือบางทีจะเข้าไปในปากนางอัศวินิวทวา เอ
หรือจะอุทิศร่างให้ฝูงสัตว์ในมหาสารคดี //5-53-9

ข้าจะมีชีวิตไปสู่น้ำจอมวานเรศได้อย่างไร อีกทั้งบุรุษสารทูลทั้งสององค์เล่า ในเมื่อข้า
ทำงานพลาดแล้ว //5-53-10

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 53 หน้า 553)

2.4.2 ลักษณะนิสัยของหนุมานในรามเกียรติ์

2.4.2.1 ลักษณะนิสัยด้านบวก

- ฉลาดรอบคอบ

เมื่อพระรามให้หนุมานไปสืบข่าวนางสีดาที่กรุงลงกา โดยให้พระธำรงกับสไบของนางไปด้วย เพื่อยืนยันว่าหนุมานเป็นทหารของพระรามนั้น หนุมานได้แสดงให้เห็นถึงความรอบคอบ โดยได้ทูลพระรามว่า

บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ
รับสไบธำรงลดการ	กราบกับบทมาลย์ด้วยยินดี
แจ้งข่าวอัครราชเทวี	เพียงนี้พอได้ตั้งบัญชา
แต่ซึ่งจะถวายพระธำรงค์	กับสไบแก่องค์กนิษฐา
เกลือกนางจะแคลงวิญญาณ์	ว่าของนี้ตกอยู่ในไพร
พวกทศกัณฐ์ไปเที่ยวเล่น	ใครเห็นก็เก็บมาได้
หากเกล้งแต่งลวงประโลมใจ	มิใช่ทหารพระจักรี
ข้อนี้ข้าบาทเห็นยากนัก	ด้วยนางไม่รู้จักระบีศรี
ทำไฉนจะให้พระเทวี	สิ้นที่สงสัยในวิญญาณ์ ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 85-86)

ดังนั้น พระรามจึงต้องบอกความลับที่ทราบกันเฉพาะพระองค์และนางสีดา คือเรื่องที่ได้สบตากันที่ช่องหน้าต่างเมื่อครั้งที่พระองค์ไปยกศรให้หนุมานได้รู้

เมื่อพบนางสีดาแล้ว ก่อนจะกลับไปหาพระรามหนุมานก็นึกขึ้นมาว่า หากได้สู้รบกับกองทัพของทศกัณฐ์และทำลายกรุงลงกา ก็จะเป็นการตัดกำลังคู่ต่อสู้ไปได้

บัดนั้น	วายุบุตรผู้มีอชฌาศัย
ครั้นออกมาพ้นอรไท	ก็ปีนต้นไม้ใบบัง ฯ
แล้วจึงดำริตรึการ	กุเป็นทหารพระทรงสังข์
จะอาสาหักศึกด้วยกำลัง	ยังไม่เห็นมีอสูรา
วันนี้จะลองฤทธิ์ดู	ให้รู้กำลังยักษ

สังหารพลาญเสียให้เปลื้องตา	สงครามภายหน้าจะเบาใจ
คิดแล้วสำแดงเพลงฤทธิ์	ทศทิศกัมปนาทหวาดไหว
โลด โผน โจนจ้วงทะเลลงไป	เที่ยวหักคั่นไม้เป็น โกลี๑
อันหมู่พฤกษาผลาผล	หัก โคนด้วยมือกระบี่ศรี
ย่อยยับไม่เป็นสมประดี	เสียงมีดั่งวายุพัดพาน ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 135-136)

ตอนที่ทศกัณฐ์ให้นางเบญกายแปลงเป็นนางสีดา แล้วแก้งเป็นศพลอยน้ำมายังทัพของพระราม เพื่อให้พระรามเข้าใจว่านางสีดาได้ตายไปแล้ว แต่หนุมานไม่เชื่อว่าเป็นศพของนางสีดา เนื่องจากพบความผิดปกติของศพ จึงขอพิสูจน์ว่าศพนั้นเป็นนางสีดาจริงหรือไม่

บัดนั้น	หนุมานผู้มีอิชฌาศัย
ได้ฟังบัญชาภูวไนย	น้อมเศียรทูลไปด้วยปรีชา
อันรูปนี้ดูประหลาดนัก	ในองค์อัครเสนาหา
เห็นจะเป็นอสูรมารยา	แปลงมาให้เหมือนนางเทวี
ด้วยอุบายเล่ห์กลสงคราม	มิให้ข้ามไปเมืองยักษิ
พระองค์ทรงฟ้าชาตรี	ภูมิหุคยั้งฤทัยคึก๑
เมื่อนั้น	พระสุริย์วงศ์นารายณ์จักรกฤษณ์
ได้ฟังคั่งต้องเพลิงพิช	ทรงฤทธิ์ยิ่งกริ้วโกรธา
ผุดลุกขึ้นยืนกระเทิบบาท	ดवादเสียงเพียงหนึ่งฟ้าผ่า
เหวี่ยงหนุมานพาลา	ไฉนวามิใช่นางเทวี
ทั้งรูปทรงสงครีดวงพักตร์	ก็เห็นประจักษ์ถ้วนถี่
นรลัษณ์ที่ในอินทรีย์	สำคัญนั้นมีทุกสิ่งไป
อีกทั้งภูษาสไบทรง	ธำรงค์ที่เอ็งเอาไปให้
ก็ติดอยู่กับองค์อสูรไท	หรือว่ามีไซ้ให้วาม๑
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ก้มเกล้าสนองพระบัญชา	ผ่านฟ้าจึงได้ปราณี
สำคัญมีมาก็จริงอยู่	พิเคราะห์ดูเป็นกมลยักษิ

ธรรมศาสตร์วินชีวี	มิได้เฝ้าพองอย่าพึงคิด
อันศพนีสักไม่มีกลิ่น	จะลอยวารินนั้นเห็นผิด
ทั้งพลับพลาพระองค์ทรงฤทธิ์	สถิตเหนือลงกากรุงไกร
เหตุไฉนจึงรูปศพนี	จะลอยทวนวาริขึ้นมาได้
ข้าขอเอาขึ้นบนกองไฟ	ชั้นสูตรดูให้ประจักษ์ตา
แม้ว่าเป็นรูปอุบายกล	จะไม่ทนเพลิงแรงแสงกล้า
ถ้าวังค้ออัครราชชายา	เห็นว่าจะสิ้นกับอักษี
พระองค์จงดลโทษกร	พินพอนตัดเกล้าเกศี
ข้าผู้ล่วงราชวาที	ให้ม้วยชีวีไปตามกัน ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 219-220)

เมื่อกองทัพพระรามรบกับสหัสเดชะ ซึ่งมีอาวุธวิเศษคือกระบองตันชี้ตาย ปลายชี้เป็น พระรามจึงให้หนุมานไปหลอกเอากระบองมาจากสหัสเดชะ หนุมานแสร้งทำเป็นลิงป่า เป็นหลานของพาลีและสุกริพ บอกแก่สหัสเดชะว่าตนนั้นแค้นพระราม พระลัทธิขมมาก อยากจะกำจัดสองกษัตริย์ให้สิ้น สหัสเดชะจึงรับหนุมานมาอยู่ด้วย และไว้ใจให้หนุมานถือกระบองไปใช้ในการรบกับพระรามและพระลัทธิขมด้วย

บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ได้ฟังพญาสุรา	ยังทำมรยาให้ตายใจ
ซึ่งพระองค์ประทานชีวิต	ญาติมิตรของข้าไว้ให้
พระคุณถ้ำลภพไตร	ไม่มีสิ่งใดจะเทียมทัน
จะขอเอากายนั้นถวาย	ไปกว่าจะวายชีวาสูญ
อันการหักโหมโรมรัน	ไม่เกรงกันกับพลพระราม
แต่จันใจด้วยไร้อาวุธ	จะได้ช่วยต่อยุทธเช่นฆ่า
อันพระองค์ผู้ทรงศักดิ์ดา	ถือสรรพศาสตราครบคร
พระแสงสิ่งใดที่มีฤทธิ์	เคยปราบบีจากามิตรแต่ก่อน
ขอประทานให้ข้าวานร	ภูธรจงได้ปราณี ฯ
เมื่อนั้น	ท้าวสหัสเดชะยักมี

ได้ฟังลมลึงก็ยินดี
ทำไมกับสองมนุษย์
คทาเพชรภูมิศักดิ์
แม้จะชี้ข้างต้นก็คืนตาย
เอ็งจงเอาไปถือไว้

บัดนั้น

จึงเข้ารับเอาคทาธร
มีความชื่นชมโสมนัส
แล้วคิดว่าอันขุนยักษนี้
ทรลัทธิงโง่เง่าตั้งเต่าหัว
ฆ่าเสียก็จะบรรลัยลาญ
อย่าเลยจะมัดไปถวาย
คิดแล้วยกกรบังคมคัส

จึงมีพระราชบัญชา
ถึงจะมีฤทธิทรแกลัวกล้า
ยิ่งกว่าอาวุธในแดนไตร
ชี้ปลายก็เป็นขึ้นมาได้
ว่าแล้วส่งให้วานรฯ
ตำแหน่งหนุมานชาญสมร
จากกรพญาอสูรี
ดั่งได้สมบัติโกสิีย์
เสียที่เป็นเจ้าแก่หม่อมมาร
อ้างอวดยกตัวว่ากล้าหาญ
แต่ไม่อับประมาณแก่เทวัญ
องค์พระนารายณ์รังสรรค์
ก็ร้ายพระเวทอันศักดิ์คา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 70-71)

- มีความรับผิดชอบ เอาใจใส่ต่องานที่ได้รับมอบหมาย

เมื่อพระรามให้สุคริพและหนุมานถือสารไปเรียกให้ท้าวมหาชมพูมาเฝ้า ท้าวมหาชมพูไม่ยอมมาด้วย สุคริพจึงคิดจะกลับไปทูลพระราม แต่หนุมานค้านไว้เพราะเกรงพระรามจะติโทษเอาได้ว่าไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ และอาจจะเกิดสงครามกับเมืองชมพูจนทำให้สูญเสียทหารก็เป็นได้

บัดนั้น

ได้ฟังจึงตอบวาที
บอกกล่าวเรื่องราวก็แจ้งใจ
เห็นว่าจะจะเป็นเสี้ยนศัตรู
แม้กลับไปทูลองค์สิกร
ชมพูนคราจะแตกทำลาย

หนุมานผู้ชาญชัยศรี
เรานี้มาถึงท้าวชมพู
เมื่อเธอมิไปจะแจ้งอยู่
ต่อองค์พระผู้อวตาร
จะโกรธาแผลงศรมาล้างผลาญ
เพราะเราน้ำหลานไม่ตรีภคตรา

จะเสียพลยี่สิบสมุทร	ซึ่งจะ ใค่ค่อยู่ทษ์ยักษา
ทั้งจะเป็นกรรมเวรา	ภายหน้าตีดตัวเราไป
เสียที่เป็นทหารชาญฤทธิ์	พระจักรกฤษณ์จะติโทษได้
ว่าใช้เรามาต่างใจ	เพียงนี้ยังให้เสียการ ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 56)

หนุมานไปเอาหินบดยานที่บรรทมของทศกัณฐ์กับนางมณโฑ ก่อนกลับออกมา
หนุมานจึงคิดทำประจานให้ทศกัณฐ์ได้อับอาย โดยเอาผมของทศกัณฐ์และนางมณโฑมาผูกกันและ
สาปไว้ไม่ให้คลายออก แล้วจารึกสารไว้ที่หน้าผากว่าหากอยากแก้ผมนี้ก็ให้นางมณโฑคบบหัวของ
ทศกัณฐ์สามที

ฉวยชักริเพชรดักกรามูรอน	แล้ววานรกลับคิดขึ้นมาได้
จักเกินบัญญัติพระองค์ไป	ถึงข้ามันบรรลัยก็ไม่ดี
อย่าเลยจะทำประจาน	ให้อัประมาณเทวาทุกราตี
ทั้งเวทมนตร์ของมันบรรดามี	ก็จะอับริย์ไปทุกสิ่งอัน
คิดแล้วจึงจับเอาเกศา	มณโฑกัถยาสาวสวรรค์
ผูกติดกับเศียรทศกัณฐ์	ให้มันแล้วซ้ำสาปไว้
อันผมซึ่งเราผูกนี้	ใครมีเวทมนต์อย่าแก้ได้
ถึงเอาอาวุธอันเกรียงไกร	ของท้าวห้านัยน์ลงมา
เชือดฟันเท่าใดอย่าให้ขาด	ด้วยอำนาจคำสาปของเราว่า
แล้วจึงจารึกสารา	ลงไว้ที่หน้าอสุรี
ว่าถ้าใครจะแก้ผม	ก็มิให้มณโฑมาเหสี
คบบหัวมึงลงสามที	ผมนี้จึงหลุดออกไป
เสร็จสาปแล้วปลักเศียรยักษ์	ชักเอาลูกหินมาได้
ก็เหาะขึ้นโดยช่องปราสาทชัย	ด้วยฤทธิ์ไกรมหีมา
หยิบเอาศีลาในอากาศ	แล้วโผนผาตระเห็จพระเวหา
คั่นหมอกออกกليبเมฆา	ตรงมาเฝ้าองค์พระสีกร ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 276)

ครั้งที่หนูมานและองคตออกอุบายไปหลอกเอากล่องดวงใจของทศกัณฐ์จากฤๅษีโคบุตร จนฤๅษีไว้ใจและพาหนูมานไปถวายตัวแก่ทศกัณฐ์ หนูมานแสร้งทำเป็นโกรธเกลียดพระราม และพระลักษมณ์เพื่อให้ทศกัณฐ์เชื่อใจคน เมื่อทศกัณฐ์ให้หนูมานยกทัพไปรบกับพระลักษมณ์ หนูมานก็ได้แสดงกิริยาหยาบคายและคำทอพระลักษมณ์ให้ทหารยักษ์เห็น และนำเรื่องนี้ไปรายงานทศกัณฐ์ เมื่อเลิกทัพกลับยังกรุงลงกา ทศกัณฐ์ก็ประทานสมบัติของอินทรชิตให้แก่หนูมาน ส่วนพระลักษมณ์ก็ตกใจมาก เนื่องจากไม่รู้กลอุบายของหนูมาน จึงเข้าใจว่าหนูมานนั้นแปรพักตร์ไปเข้ากับทศกัณฐ์เสียแล้ว สุดท้ายหนูมานก็ลวงทศกัณฐ์ให้ออกไปรบกับพระราม

เมื่อนั้น	พระสุริย์วงศ์องค์นารายณ์จักรกฤษณ์
เสด็จเหนือแท่นแก้วขวลิศ	นั่งคิดดำริตรไป
หนูมานได้ว่าไว้กับกู	ใครจะลวงรู้ก็หาไม่
เห็นจะคิดเป็นยลกลใน	ลวงเอาดวงใจสุรี
พระลักษมณ์ยังอ่อนแก่ความนักร	ไม่รู้จักชั้นเชิงกระบี่ศรี
เกลือกว่ารุ่งเช้าวันนี้	หนูมานผู้ปรีชา
จะมารายกพลมาราณูรอน	พระลักษมณ์จะไม่ผ่อนผันหา
จะรบพุ่งกันเป็น โกลา	จะพาเนื้อความนั้นมากไป ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 392)

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริย์วงศ์รังสรรค์
ครั้นเห็นหนูมานชาญฉกรรจ์	กุมภัณฑ์ยินดีเป็นพันไป
จึงจูงเอามือขุนกระบี่	ขึ้นแท่นมณีแล้วปราศรัย
เจ้าผู้ฤทธิปรีชาไว	ดังหนึ่งดวงใจของบิดา
วานนี้เจ้าออกไปตีทัพ	เกี่ยวขั้วเหนี่ยวพัศตร์มาหนักหนา
พ่องจงดอยู่สักเพลา	ให้เป็นผาสูกสำราญ
อันมนุษย์พี่น้องรามลักษมณ์	เห็นจักสิ้นชีพสังขาร
ด้วยมือของเจ้าผู้ชัชชาญ	เมืองมารจะเกษมเปรมปรีดิ์ ฯ
เมื่อนั้น	หนูมานผู้ชาญชัยศรี
ได้ฟังพญาสุรี	ขุนกระบี่นี่นึกในใจ

ครั้นจะอยู่หลายวันนัก	พระทรงศักดิ์จะติโทษได้
จะว่ามาอาสาให้เข้าไป	จะลวงไอ้จิ้งไรทศกัณฑ์
ออกไปให้พระองค์สังหาร	ผลาญเสียให้ม้วยอาลัย
คิดแล้วจึงตอบกุมภัณฑ์	ซึ่งพระองค์ทรงธรรมห้ามไว้
ทั้งนี้ด้วยทรงพระการุญ	อันคุณนั้นหาที่สุดไม่
สงครามเพียงนี้ไม่ยากใจ	จะคอยให้ให้เนิ่นช้า
อันมนุษย์พี่น้องทั้งสองชาย	มาคหมายเหมือนอยู่ในมือข้า
วันนี้ขอเชิญพระบิดา	ยกโยธาไปเป็นประธาน
ตัวลูกผู้เดียวจะตีทัพ	ให้ย่อยยับลงด้วยกำลังหาญ
จับพระลักษมณ์พระรามอังการ	มาถวายบทมาลย์พระบิดร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 395)

- ออกบวช

ตอนที่หนุมานรับใช้พาลีอยู่ที่กรุงจิดจัน หนุมานได้ขออนุญาตออกไปบวชบำเพ็ญตบะอยู่ในป่าเพียงลำพัง และเมื่อพระรามสร้างเมืองให้ครองนพบุรีให้หนุมานไปครอง เมื่อเวลาผ่านไปหนุมานก็ถวายเมืองคืนแก่พระราม และออกบวชอีกครั้งหนึ่ง

มาจะกล่าวบทไป	ถึงหนุมานชาญสมร
อยู่ในจิดจันพระนคร	ด้วยพญาวานรพาลี
ต่างตาต่างใจไม่เกียดคร้าน	ราชกิจกรงานถ้วนถี่
แสนสนุกทุกทิวราตรี	กระบี่คิดถวิลจินดา
ใคร่รักษาศีลสำรวมจิต	ให้จำเริญฤทธิ์แก้วกล้า
คิดแล้วลูกพระพายเทวา	ก็เข้ามายังห้องพระโรงคัล ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 153)

ครั้นถึงมณฑปสังขร	วานรผู้มีอักษมาสัย
ลงจากฟ้างพื้นนภลัย	เข้าไปยังอรัญญิกุฎี ฯ

จึงน้อมเศียรเกล้า้มัสการ	แทบเบื้องบาทมัลย์พระฤกษ์
แล้วกล่าวมธุรสวาที	ข้านี้ตั้งใจจำนงมา
หวังจะสร้างพรตบำเพ็ญผล	ให้เป็นกุศลไปภายหน้า
อยู่ในสำนักพระสิทธิา	จำเรณูภาวนาเมตามานฯ
เมื่อนั้น	พระทศไพบูรีชาหาญ
ฟังลูกพระพายแจ้งการ	จึงมีพจมานตอบไปฯ
อันวิสัยวานรจะทรงพรต	บวชเป็นดาบสนั้นไม่ได้
ตัวท่านผู้ปรีชาไว	แม้ว่ามีใจศรัทธา
จงนิมิตอินทรีย์เป็นมนุษย์	บริสุทธีส้มควรด้วยศึกษา
กู่จะบอกให้ทรงจรจรยา	บุชากองกฤษณ์พิริฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 591-592)

2.4.2.2 ลักษณะนิสัยด้านลบ

- เจ้าชู้

หนุมานเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในเรื่องความเจ้าชู้ เนื่องจากมีเมียมากถึง 5,006 คน คือ นางบุษมาลี นางเบญจกาย นางสุพรรณมัจฉา นางวานริน นางมณโฑ นางสุวรรณกันฑุมมา และสนมที่พระรามประทานให้เป็นรางวัลอีก 5,000 คน

นางบุษมาลี เป็นเมียคนแรกของหนุมาน เป็นนางอัปสรที่หนุมานพบในระหว่างเดินทางไปยังกรุงลงกา เมื่อหนุมานพบกับนางบุษมาลิก็ก็นำเข้าไปเกี่ยวพานาง และให้นางบอกทางไปกรุงลงกา

แล้วมีวาจาอันสุนทร	สายสมรเขาวยอดเสน่หา
รักเจ้าเท่าดวงชีวา	แก้วตาของพี่อย่าตกใจ
ว่าพลางอุ้มองค์นั่งลักษณะ	ภิรมย์ชมพักตร์พิสมัย
เขยแก้มแนมเนื้ออรไท	คว่าไขว่ต้องเต้าสุมาลย์
ฝนสวรรค์ครันครันโทยมหน	โกลมบานรับสุริย์ฉาน
กลืนกลบอบฟังชลธาร	สองสำราญสุขเกษมเปรมปรีดีฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 89)

นางเบญกาย เป็นธิดาของพิเภก นางได้รับคำสั่งจากทศกัณฐ์ให้แปลงเป็นศพนางสีดาไปหลอกพระราม หนุมานจับได้ เมื่อนางได้สารภาพผิดกับพระรามแล้ว พระรามมีรับสั่งให้หนุมานไปส่งนางที่กรุงลงกา ในระหว่างทางนั้นหนุมานก็เกี่ยวพานาง ทั้งสองมีลูกด้วยกันคือ อสุรผัด

จิ้งกล่าวมธุรสวาที	มารศรีผู้ยอดสงสาร
พี่ปรารมภ์ถึงเจ้าเขาวมาลัย	จะวายปราณด้วยภัยพระสีภร
คิดคิดจะทูลขอโทษ	พอพระองค์ตรัสโปรดประทานก่อน
สิ้นความวิตกที่อกร้อน	ให้มาส่งบังอรก็สมคิด
อันความชื่นชมโสมนัส	คั่งได้สมบัติดุสิต
บุญพี่กับเจ้าเขยเป็นมิตร	พระทรงฤทธิ์จำเพาะใช้มา
เราสองควรเคียงเรียงพิศตร	ร่วมรักในรสเสนาหา
เป็นคู่คู่สมภิรมยา	ไปกว่าชีวาจะจากจร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 210)

นางสุพรรณมัจฉา เป็นธิดาของทศกัณฐ์กับนางปลา ครั้งที่หนุมานจองถนนข้ามไปยังกรุงลงกา ทศกัณฐ์ก็สั่งให้นางและสัตว์น้ำขนาหินไปทิ้ง อย่าให้การจองถนนสำเร็จ เมื่อหนุมานทราบจึงไปจับนาง และเข้าเกี่ยวพาราศี นางสุพรรณมัจฉามีบุตรชื่อ มัจฉานุ มีลักษณะพิเศษคือ มีหน้าเป็นวานรเหมือนบิดา และมีหางเป็นปลาเหมือนมารดา

สุดเฮยสุดสวาท	นุชนาฏผู้มิ่งมารศรี
รักเจ้าเท่าดวงชีวี	อย่าหยิกข่วนพี่ให้เจ็บน้ก
ความแสนพิศวาสนาฏนี้เอง	จะต้องถือนิให้มือหนัก
ใช้จะลวงเจ้าเขยวลักษณ์	ดวงจักษุพี่จึงเมตตา
ว่าพลางอิงแอบแนบซิด	จุมพิตปรางเปรมนาสา
ค้อยประคองต้องเต้าสุมณฑา	วายุพัดพัดมาอึงอล
พระสมุทนต์ฟองนองระลอก	คลื่นกระลอกพัดฝั่งกุลาหล
เมฆมัวทั่วทิศโทยมบน	ฝนสวรรค์พรอยพรมสุมาลี

อันดวงโกศุมปทุมมาลัย

ก็เบ่งบานคลี่คลายเกสรศรี

สองสมชมรสฤดี

ต่างเกษมเปรมปรีดิ์ทั้งสองรา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 251)

นางวานริน เป็นนางอัปสรที่ละเอียดหน้าทีจึงถูกสาปให้มาอยู่คนเดียว ต่อเมื่อได้พบทหารของพระรามจึงจะพ้นคำสาป เมื่อครั้งที่วิรุญจำบังหนีไปหลบอยู่ที่ถ้ำของนางวานริน นางก็บอกที่ลับซ่อนให้ เมื่อหนุมานตามมาถึง ก็เกี่ยวนางและขอให้นางช่วยบอกที่ซ่อนของวิรุญจำบัง และเมื่อเสร็จภารกิจแล้ว หนุมานก็ช่วยคลายคำสาปให้นางได้กลับไปเป็นนางอัปสรตามเดิม

ทรามเอยทรามสงวน

นิมนวลเยวยอดพิสมัย

เจ้าดวงดอกฟ้าสุราลัย

ขับพี่เสียได้กัลยา

อันความรักเจ้านี้แสนรัก

สุดที่จะหักเสนาหา

ปรานีบ้างเถิดนะแก้วตา

วาสนาเคยคู่มาด้วยกัน

ว่าพลางกรเทียวระหวัด

สัมพันธ์สภิมย์ชมขวัญ

อิงแอบแนบชิดพัลวัน

เซยดวงบุษบันอรชร

ภุมรินบินว่อนร่อนร้อง

คลั่งซาบอาบละอองเกสร

สุมาลย์บานรับทินกร

ขจรรสเสาวคนธ์รวริน

พระพายชายพัดพานระลอก

กระลอกฝั่งฟองฟุ้งกระแสนินธุ์

สองสมภิมย์รสหวานยิน

เกษมสุขซาบสิ้นทั้งสองรา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 204)

นางมณฑา นางมณฑาได้ทำพิธีหุงน้ำทิพย์ เพื่อนำไปชุบชีวิตทหารยักษ์ให้ฟื้นคืนชีพ และมาช่วยรบ ในการทำพิธีนั้นนางจะต้องถือเพศพรหมจรรย์ เมื่อพิเภกได้บอกเรื่องนี้แก่ฝ่ายพระราม หนุมานจึงแปลงกายเป็นทศกัณฐ์เพื่อไปบอกนางมณฑาว่าชนะศึกแล้ว นางจึงออกจากพิธี และได้เข้าพักกับทศกัณฐ์แปลง

เมื่อนั้น

วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า

ยิ้มแล้วจึงกล่าววาจา

แต่พี่เกี่ยวฆ่าไพร่

ทั้งเจ็ดวันเจ็ดคืน ไม่ยั้งหยุด	ปี่มัจฉาลิ้นสุดกำลังพี่
พี่งได้สบายในวันนี้	จะขอชมเทวีให้สำราญ
ว่าพลางอิงแอบแนบชิด	จุมพิตด้วยความเกษมสานต์
ค่อยประคองต้องดวงปทุมมาลัย	ซาบซ่านในรสกรีกทา
ภูมรินร้อนลงประจงเกล้า	เรณูเสาวคนธ์บุปผา
เป็นละอองต้องทั่วกายา	ก็สมเจตนาวานร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 331)

นางสุวรรณกัณฐมา เดิมเป็นชายาของอินทรชิต แต่เมื่อทศกัณฐ์รับหนุมานเป็นบุตรบุญธรรม และออกทำศึกจนชนะพระลักษมณ์ ทศกัณฐ์จึงยกสมบัติของอินทรชิตให้แก่หนุมาน ซึ่งรวมถึงนางสุวรรณกัณฐมาด้วย

ดวงเอยดวงสมร	เจ้างามอนันต์เนื้อมารศรี
อันฝูงนางก้านัลทั้งนี้	พี่ไม่จ่านจงใจ
อันตัวของเจ้าเยาวเรศ	เหมือนดวงเนตรเป็นที่พิสมัย
เจ้าอย่าสลัดตัดอาลัย	ให้พี่นี้ทนเวทนา
ว่าพลางอิงแอบแนบชิด	จุมพิตด้วยความเสนหา
เกี่ยวกระหวัดรีดรีงตริงตรา	วิญญาณ์คว้าวคินแดน
พระสมุทนต์ฟองนองระลอก	กระทบฝั่งกระลอกสะเทือนถัน
วาทใหญ่พ่นน้ำอยู่เป็นควัน	ฝนสวรรค์ตกทั่วสาคร
สองร่วมภิรมย์สมพาส	แสนสวาทในรสสโมสร
แสนสุขแสนเกษมสถาวร	เหนือที่บรรจถรณ์ในราตรี ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 390)

นอกจากบรรดาเมียทั้ง 6 คนนี้แล้ว เมื่อเสร็จศึกจากกรุงลงกา พระรามได้ประทานรางวัลให้หนุมานเป็นพระยานุชิต ให้ครองเมืองอยุธยาถึงหนึ่ง และประทานสนมให้ 5,000 คน

- ชุกชน

หนุมานั้นเป็นวานรโดยกำเนิด ต่างจากพาลีและสุกรีที่เป็นมนุษย์แล้วถูกสาปให้เป็นวานร ดังนั้นหนุมานจึงมีความชุกชน สนุกสนานไปตามประสา เห็นได้จากตอนที่หนุมานได้รับพรจากพระพาย ก็เกิดความคึกคะนองจึงได้เหาะเที่ยวไปทุกสารทิศ จนมาจนถึงสวนพฤกษาของพระอูมา เมื่อเห็นไม้ดอกไม้ผลต่าง ๆ ก็เที่ยวหักเล่นด้วยความชุกชน จนถูกพระอูมาสาปแช่งด้วยความโกรธ

บัดนั้น	หนุมานชาญชัยใจกล้า
รับพรพระพายบิดา	ด้วยโสมนัสสำพันทวี
จำทั้งคำสั่งพระมารดร	ขอรุณประณตบทศรี
ลาองค์บิดุเรศชนนี	ขุนกระบี่ก็เหาะระเห็จไปฯ
เที่ยวคะนองลงอุทธีบนอากาศ	องอาจหาเกรงผู้ใดไม่
เห็นสวนพระอูมาอรไท	ดีใจก็ตรงเข้ามาฯ
เที่ยวถอนพฤกษาผลาผล	โน้มต้นเก็บลูกเป็นภักษา
หักโค่นเกลื่อนกลาดคายนาคา	วานรทำเล่นประสาใจ ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 69-70)

จากการเปรียบเทียบลักษณะนิสัยของตัวละครหนุมานจากรามายณะของ वाल्मीकि และ รามเกียรติ์

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พบว่าตัวละครในรามายณะจะมีอุปนิสัยที่เรียบง่าย สุขุม แลดูจริงจังมากกว่ารามเกียรติ์ ส่วนหนุมานในรามเกียรติ์นั้นจะมีลักษณะนิสัยที่ใกล้เคียงกับโลกในความเป็นจริง หรือมีลักษณะนิสัยใกล้เคียงกับมนุษย์มากกว่าหนุมานในรามายณะ ดังนี้

1. ลักษณะนิสัยด้านบวก

เมื่อเปรียบเทียบตัวละครหนุมานทั้งสองฉบับ พบว่าหนุมานมีลักษณะนิสัยด้านบวกที่เหมือนกัน คือ มีความจงรักภักดีต่อผู้เป็นนาย เอาใจใส่ต่องานที่ได้รับมอบหมายทุกครั้ง นอกจากนี้ยังมีความฉลาด รอบคอบ คิดพิจารณาก่อนจะลงมือทำการงานใด ๆ คิดอุบายในการที่จะ

เอาชนะศัตรูได้ แต่ในรามายณะจะพบว่าหนุมานนั้นเป็นวานรที่มีศีลธรรมมากกว่าหนุมานในรามเกียรติ์

2. ลักษณะนิสัยด้านลบ

เนื่องจากหนุมานนั้นมีชาติกำเนิดเป็นวานร ดังนั้นหนุมานทั้งสองฉบับจะมีลักษณะนิสัยที่ชุกชมตามประสาวานรทั่วไป นอกจากนี้หนุมานยังเป็นวานรที่ใจร้อน กระทำกร่างอย่างโดยขาดการคิดพิจารณาให้รอบคอบ ทำให้เกิดผลกระทบในภายหลัง ลักษณะนิสัยด้านลบนี้จะปรากฏมากในรามเกียรติ์ การกระทำที่ขาดความรอบคอบ การเย่อหยิ่งทะนงตนของหนุมานทำให้หนุมานนั้นถูกพระรามกริ้ว และลงโทษอยู่บ่อยครั้ง อีกลักษณะหนึ่งที่แตกต่างจากรามายณะคือ หนุมานในรามเกียรติ์นั้นเป็นวานรที่เจ้าชู้มาก เห็นได้จากการที่หนุมานมีเมียมากถึง 5,006 คน ทั้งเมียที่หนุมานได้พบและเกี่ยวพาราสีในระหว่างทำศึก และเมียที่พระรามประทานให้เป็นรางวัลเมื่อสิ้นสุดสงครามแล้ว แต่หนุมานในรามายณะนั้น แม้พบสตรีที่งดงาม ก็ไม่ได้มีท่าทีสนใจในตัวสตรีเลย กลับมองว่าสตรีเหล่านั้นเป็นชายาของชายอื่น จึงไม่ควรล่วงละเมิดสตรีเหล่านั้น

2.5 บทบาทของหนุมานฉบับต่างๆ

2.5.1 บทบาทของหนุมานในรามายณะ

2.5.1.1 บทบาทในฐานะทูต

- เข้าพบพระราม

หนุมานนั้นถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีวาทศิลป์ในการเจรจา มักจะถูกเสนอให้เป็นด่านหน้าเข้าไปเจรจาเรื่องสำคัญอยู่เสมอ เช่น ตอนที่สุกรีวิระพบพระรามและพระลักษมณ์ในป่า สุกรีวิระได้ให้หนุมานปลอมเป็นนักบวชแล้วเข้าไปสืบดูว่าเป็นทหารของวาลินหรือไม่

บัดนั้นหนุมานผู้มีวาทศิลป์ได้กล่าวแก่สุกรีวิระผู้สันทาเพราะความหวาดกลัววาลินว่า //4-

2-13

ดูก่อนท่านผู้เป็นปวงคะในหมู่วานร เหตุใดท่านจึงวิ่งหนีเพราะความหวาดกลัว ข้าไม่เห็นวาลินผู้โหดร้าย ผู้ดูน่ากลัวในที่นี้เลย //4-2-14

เพื่อนเอ๋ย เหตุใดท่านผู้ถูกพี่กระทำชั่วร้ายจึงต้องกลัวด้วย วาลินผู้มีใจโหดช้วนนั้นไม่อยู่ ณ ที่นี้ ข้าไม่เห็นอันตรายใดๆ สำหรับท่านเลย //4-2-15

โอ ข้าแต่วานร ความเป็นวานรของท่านเป็นที่ประจักษ์ ท่านช่างเป็นผู้มีจิตใจอ่อนไหว ท่านจึงไม่อาจตัดสติใจได้ //4-2-16

เมื่อถึงพร้อมด้วยความรู้และปัญญา ทำงพิจารณาทุกสิ่งตามเจตนาของผู้อื่น พระราชาที่ไม่มีความสามารถปกครองคนทั้งมวลได้ //4-2-17

สุครีวะครันได้ฟังศุภวาจาของหนุมาน จึงกล่าวคำที่ไพเราะยิ่งกว่ากำหนดมานว่า //4-2-18

ใครเล่าจักไม่กลัว เมื่อเห็นเทวบุตรทั้งสององค์ ผู้มีพาทายาว ดวงเนตรโต ทรงธนู ศร และดาบ //4-2-19

ข้าสงสัยว่า ยอดแห่งบุรุษทั้งสองนี้จะถูกวาลินส่งมา การไว้วางใจพระราชาผู้มีมิตรมาก เป็นสิ่งที่ไม่สมควรอย่างยิ่ง //4-2-20

มนุษย์พึงรู้จักศัตรูที่แฝงตัวมาเพราะผู้ที่ไม่น่าไว้วางใจจะทำลายผู้ที่ไว้วางใจเมื่อมีโอกาส //4-2-21

วาลินรอบรู้ในสิ่งที่ควรทำ พระราชาทั้งหลายผู้มีวิสัยทัศน์และสามารถทำลายศัตรูก็อาจ เสียดูคนธรรมดาได้ //4-2-22

วานรเอ๋ย เจ้าจงไปหาเขาทั้งสองในรูปธรรมดาเพื่อสืบพฤติกรรมของผู้ที่น่าสงสัย ตลอดจนรูปลักษณ์และวิธีการพูดของพวกเขา //4-2-23

จงสังเกตความรู้สึกของเขา ถ้าเขามีจิตใจดีก็จงทำให้เขาไว้วางใจด้วยทำที่ที่เหมาะสม และถ้อยคำเย็นยอซ้ำแล้วซ้ำเล่า //4-2-24

ดูก่อนผู้เป็นยอดแห่งวานร หลังจากทำให้เขาหันมาเป็นพวกของข้าแล้ว จงถามผู้ทรงธนู ทั้งสององค์ถึงสาเหตุของการเข้ามาในป่าแห่งนี้ //4-2-25

วานรเอ๋ย จงค้นหว่าเขาทั้งสองมีใจบริสุทธิ์หรือไม่ ความชั่วร้ายของทั้งสองอาจรู้ได้ด้วยคำพูดหรือรูปลักษณ์ //4-2-26

เมื่อได้รับคำสั่งของราชาแห่งวานร มารุตบุตรก็ตัดลิ้นใจไปยังที่ที่พระรามและพระ
ลักษมณ์อยู่ //4-2-27

หลังจากน้อมรับบัญชาของราชาผู้นำเกรงขามและเอาชนะได้ยาก หนุมานผู้ทรงพลังก็ไป
ยังที่ประทับของพระรามและพระลักษมณ์ //4-2-28

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิษกินธากัณฑ์ สรรคที่ 2 หน้า 362)

เมื่อรู้รับสั่งของสุครีว หนุมานมหาตมะก็ลงจากภูเขาฤศยะมุกะ กระโดดไปยังที่
ประทับของกษัตริย์แห่งรณวงศ์ //4-3-1

ครั้นถึงแล้ว หนุมานผู้มีกำลัง ผู้เป็นยอดแห่งวานร ผู้กล้าในความสัตย์ ได้เข้าไปหา
เจ้าชายทั้งสองพร้อมวาจาอันอ่อนหวาน //4-3-2

เมื่อสละรูปของตนเองและจำแลงเป็นนักบวชแล้ว วานรก็กล่าวทักทายและสวดศิวิรบุรุษ
ทั้งสองอย่างเหมาะสมว่า //4-3-3

ข้าแต่ดาบสผู้บำเพ็ญพรตอันดีงาม ผู้งดามดุจเทวราชฤษี ท่านผู้มีวรรณะอันประเสริฐ
ท่านผู้เจริญทั้งสองมาที่แห่งนี้เพื่ออะไร //4-3-4

ท่านทั้งสองทำให้ฝูงสัตว์และवनจรอื่น ๆ ตื่นกลัว และเห็นแต่ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ทั่วไปหมด
บนริมฝั่งสระปัมปา //4-3-5

ท่านผู้เจริญทั้งสองผู้งามคั่งทอง ผู้แข็งแกร่ง ผู้มั่นคง ผู้สวมผ้าคากรอง ผู้ทำให้สิ้นน้ำนี้
งดามคือใครกัน //4-3-6

ท่านผู้กล้าหาญ ผู้มีสายตาประดุจสิงห์ ผู้มีความกล้าและมีพลังยิ่งกว่าสิงห์ พาหาที่กว้าง
ใหญ่นั้นถือธนูคั่งธนูของท้าวศักระ //4-3-7

ท่านทั้งสองงามเปล่งปลั่ง มีพาหาวงมดุจวงไอยรา มีสิริงามพร้อม เป็นนรฤษะผู้กล้า
หาญประดุจผู้ประเสริฐสุดในหมู่ฤษณะ //4-3-8

ขุนเขานี้เรื่องรองด้วยแสงประกายของท่านทั้งสองผู้เหมือนคั่งเทวดาผู้เหมาะสมกับราช
บัลลังก์เหตุใดท่านทั้งสองจึงมาที่นี่ //4-3-9

ท่านผู้กล้าทั้งสองผู้มีเนตรจุกกลีบบัว มุ่นมวยผม คุกคล้ายกัน ท่านผู้กล้าทั้งสองประหนึ่ง
มาจากเทวโลก //4-3-10

ท่านผู้กล้าทั้งสองเป็นมนุษย์ในร่างของเทวะ ผู้มีไหล่กว้าง ผู้เป็นดั่งดวงสุริยันและ
จันทร์มาสู่ผืนพสุธาโดยบังเอิญ //4-3-11

ท่านผู้เป็นดั่งโคลำพองตัวประเสริฐ ผู้เป็นมหาสัตว์ ผู้มีสกนธ์กายดั่งสิงห์ แขนของท่าน
ยาวและใหญ่เหมือนตะบองเหล็ก ควรที่จะประดับด้วยอาภรณ์ทั้งปวง เหตุใดเล่าจึง
ปราศจากอาภรณ์เครื่องประดับ //4-3-12

ข้าคิดว่าท่านทั้งสองเหมาะสมที่จะคุ้มครองปฐพีทั้งมวลนี้ซึ่งมีป่า มีแม่น้ำสาครที่ตกแต่ง
ด้วยเขาวินชยะและเขาพระสุเมรุ //4-3-13

ธนูทั้งสองนี้ฉาบด้วยสีสันสวยงาม ขัดจนขึ้นเงา และงามเรืองรองประดุจวัชรของพระ
อินทร์ //4-3-14

ส่วนแลงศกรที่ดงามยิ่งก็เต็มไปด้วยลูกศรที่แหลมคม โชติช่วงและร้ายกาจ สามารถ
ทำลายชีวิตได้ตั้งภูผา //4-3-15

พระขรรค์ทั้งสองใหญ่ กว้าง ตกแต่งด้วยทองบริสุทธิ์ส่องประกายราวกับงูที่เพิ่งลอก
คราบ //4-3-16

เมื่อข้าพเจ้ากล่าวเช่นนี้ เหตุใดพวกท่านจึงมิตอบเล่า //4-3-17

พญาวานรตนหนึ่ง เป็นผู้ทรงธรรม นามวาสุครีวะ วีรบุรุษผู้เป็นทุกข์จากการตัดขาดจาก
พี่ชายได้ตระเวนไปทั่วโลก //4-3-18

ข้าผู้มาถึงที่นี่เป็นวานร มีนามว่าหนุมาน ผู้ที่สุครีวะผู้มหาตมะแห่งวานรส่งมา //4-3-19

สุครีวะผู้มีใจเป็นธรรมต้องการเป็นมิตรกับท่านทั้งสอง เป็นที่รู้กันว่าข้าผู้เป็นปวงบุตร
เป็นอำมาตย์ของวานรผู้นั้น //4-3-20

ด้วยความรักที่มีต่อสุครีวะ ข้าผู้อาจไปที่ใดก็ได้ตั้งใจและแปลงร่างได้ตั้งใจ จึงเดินทาง
จากภูเขาฤศยะมาจนถึงที่แห่งนี้ในร่างของนักบวช //4-3-21

ครั้นหนุมานผู้มีวาทศิลป์กล่าวเช่นนี้แก่พระรามและพระลักษมณ์ผู้กล้าหาญ ผู้รู้เจรจา
ทั้งสองแล้วมิได้กล่าวสิ่งใดอีก //4-3-22

ครั้งพระรามได้ยินคำกล่าวเช่นนั้นของเขา พระรามผู้ทรงศรี มีพระพักตร์เข้มข้ม ได้
ตรัสแก่พระลักษมณ์อนุชาผู้ประทับเคียงข้างว่า //4-3-23

นี่คืออำมาตย์ของสุครีพะราชาวานรผู้มีจิตใจสูงส่ง เขามาพบที่ผู้ต้องการเขาอยู่ที่เดียว //4-
3-24

นี่แน่ะ โอรสนางสุมित्रา ที่ได้กล่าวมธุรสวาจาแก่วานรอรินทะผู้มีเสน่ห์ ผู้รู้วาทศิลป์ ผู้
เป็นอำมาตย์ของสุครีพะ //4-3-25

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิยกินชากัณฑ์ สรรคที่ 3 หน้า 363-364)

- ส่งข่าวของพระรามให้นางสีดาทราบ

พระรามให้ทหารวานรออกตามหานางสีดา หนุมานได้รับคำสั่งเป็นพิเศษให้นำเอา
แหวนและสไบไปมอบให้นางสีดาด้วย หนุมานจะต้องใช้ความสามารถในการพูดเพื่อจะให้นางสี
ดาเชื่อมั่นว่าตนเป็นทหารของพระราม

หนุมานมหาเดชมารุตบุตรกล่าวต่อไปอีกอย่างนอบน้อมเพื่อทำให้นางสีดามั่นใจ //5-34-1

ข้าแต่นางมหากาถ ข้าเป็นวานร เป็นทูตของพระรามผู้ทรงปัญญา ข้าแต่นางเทวี โปรด
ดูขำมรงค์ที่มีนามพระรามวงนี้เถิด ความจำเริญจงมีแด่ นางจงมั่นใจเถิด ความ
ทุกข์ของนางจักหมดสิ้นแน่นอน //5-34-2

เมื่อนางสีดาขานกิริบขำมรงค์ของภัสตามาคู นางก็ปลาบปลี้มราวกับได้กลับ ไปพบภัสดา
//5-34-3

ดวงหน้างามของนางซึ่งมีดวงตาโตสีขาวและสีทองแดงนั้นเบิกบานด้วยความหรรษา
ราวกับดวงจันทร์เมื่อพ้นจากราหู //5-34-4

ครั้นแล้วนางนงเยาว์ผู้เอียงอายซึ่งยินดีที่ได้ข่าวพระภัสดาและปลาบปลี้มยิ่งที่ได้ฟังข่าวดี
ก็สรรเสริญมหากาถ //5-34-5

เจ้าแก่งกล้า เจ้าสามารถ เจ้าฉลาดนัก วานรผู้ประเสริฐเอ๋ย เจ้าฝ่าเข้ามาถึงถิ่นของรากษส
ได้ตามลำพังเช่นนี้ //5-34-6

เจ้าควรได้รับคำสรรเสริญอย่างยิ่งในความกล้าหาญ สาครที่กว้างร้อยโยชน์เป็นที่อยู่ของ
ฝูงมกรนั้น เจ้าข้ามได้ง่ายราวกับเป็นปลักรอยตีนโค //5-34-7

ข้าคิดว่าเจ้าไม่ใช่วานรธรรมดาณะ เจ้าวานรฤๅษะเอ๋ย เพราะเจ้าไม่หวาดกลัวหรือ
หวั่นไหวเพราะราวณะแม่แต่น้อย //5-34-8

กบี่ผู้ประเสริฐเอ๋ย ในเมื่อพระรามผู้ลือเลื่องส่งเจ้ามา เจ้าก็สมควรที่จะได้สนทนากับข้า
//5-34-9

(รามายณะของวาลมิกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 34 หน้า 520)

- ส่งข่าวให้ภระทรงทราบ

เมื่อเสร็จสิ้นสงครามระหว่างพระรามและราวณะ และครบกำหนดเวลาที่ต้องกลับ
นครอโยธยาแล้ว พระรามได้สั่งให้หนุมานรีบไปยังนครอโยธยาเพื่อแจ้งข่าวของพระองค์ให้พระภ
ระทรงทราบ และให้หนุมานสังเกตท่าทางของพระภระด้วยว่ามีความยินดีหรือมีความคิดเช่นไร

ครั้นทอดพระเนตรเห็นนครอโยธยาแล้ว พระรามราชมะก็ทรงตรัสตรองแล้วมองเหล่า
วานร //6-113-1

จากนั้น พระรามผู้ทรงกรุณา เรื่องเดช เรื่องปัญญาจึงตรัสแก่หนุมานวานรผู้แคล้วคล่อง
ว่องไว //6-113-2

ดูก่อนวานรประเสริฐ จงไปนครอโยธยาโดยเร็ว สืบให้รู้ว่าผู้คนในวังของพระราชาสุข
สบายดีหรือไม่ //6-113-3

ครั้นถึงเมืองศฤงคเวระ จงบอกคุหะจอมนิษาทผู้จรไปในถ้าผู้ชาญฉลาดตามคำของข้า
//6-113-4

ครั้นได้ยินว่าข้าสบายดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ไม่เดือดร้อน คุหะสหายผู้เสมอด้วยอาตมมัน
ของข้าจักยินดี //6-113-5

แล้วจักแจ้งหนทางสู่อโยธยาและข่าวคราวของภระแก่เจ้า //6-113-6

เจ้าจงบอกภระตามคำของข้าว่า ข้ากับลักษมณ์และชยาสมประสงค์แล้ว //6-113-7

และจงบอกเรื่องราวณะผู้ทรงพลังลักพาเสีดาไวเทหิ การได้สนทนากับสุครีวะ และการ
สังหารวาลินในการรบ //6-113-8

การค้นหานางไมถิลีสีดา การได้พบเจ้า การเหาะข้ามห้วงมหาสารอันลึกล้ำ //6-113-9
การมาถึงมหาสมุทร การได้เห็นสาคร การสร้างสะพาน การสังหารราวณะ //6-113-10
การประทานพรโดยพระมเหศวร พระพรหม และพระวรุณ และการได้พบพระบิดา
ของข้าด้วยความอนุเคราะห์ของพระศิวะมหาเทพ //6-113-11

ครันมีชัยเหนือเหล่าศัตรูและทรงได้ยศอันประเสริฐพระรามผู้ทรงพลังและสมประสงค์
แล้วจึงเสด็จมาพบกับผองเพื่อน //6-113-12

เจ้าควรสังเกตว่า เมื่อภระได้ยินเรื่องราวเกี่ยวกับข้าทั้งหมดแล้วแสดงท่าทางอย่างไร
//6-113-13

จงพินิจพิเคราะห์เรื่องราวทั้งหมดและลักษณะท่าทางของภระด้วยสีหน้า สายตา และ
คำพูดตามจริง //6-113-14

เพราะว่าใจของใครเล่าจะไม่หวั่นไหวในราชสมบัติของบรรพบุรุษที่สำเร็จได้สมดัง
ปรารถนาและมีช้าง ม้า รถอยู่พร้อมสรรพ //6-113-15

ภระระฆนันทนะผู้ทรงศรีได้ครองราชย์แล้วก็อาจอยากได้ไว้เอง ขอให้เขาปกครอง
แผ่นดินไว้ได้ทั้งหมดด้วยเถิด //6-113-16

เมื่อเข้าใจความคิดและอารมณ์ความรู้สึกของเขาแล้วก็จึงรีบกลับมาก่อนที่เราจะเข้าไป
ใกล้กว่านี้ //6-113-17

หนุมานวายุบุตรรับบัญชาแล้วแปลงกายเป็นมนุษย์ รีบ ไปสู่นครอโยธยา //6-113-18

เขาเหาะข้ามท้องฟ้าและห้วงน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ ผ่านบริเวณที่แม่น้ำคงคาและยมนา
มาบรรจบกัน //6-113-19

ครันถึงเมืองศุงคเวระ กำแพงหนุมานได้พบคุหะก็ดีใจ กล่าวด้วยศุภวาณะว่า //6-113-
20

สหายของท่านพระรามกาทุสตะผู้กล้าหาญในสังจะกับเสีดาและโอรสนางสุมิตราตรี
ถามถึงความสุขสบายของท่าน //6-113-21

วันนี้ท่านจะได้พบพระรามวะผู้พำนักอยู่ห้ำคินตามคำของพระมุนีแล้วอำลาพระ

ฤๅษีภริทวาชะ //6-113-22

หนุมานมหาเศษผู้แคล้วคล่องว่องไว ผู้มีโลมาชาติชูชัน ครั้นกล่าวแล้วก็เดินทางต่อไป

//6-113-23

เขาได้เห็นรามตีระ แม่ น้ำวาลุกินี ทำน้ำโคมตี และป่าต้นสาละอันน่ากลัว //6-113-24

วานรเพียงดังพญาอุษริบเดินทางไปไกล ได้เห็นต้นไม้ในหมู่บ้านนั้นที่ออกดอก

สะพรั่ง //6-113-25

ในระยะทางห่างจากอโยธยาหนึ่ง โกรสะก็ได้พบพระภรรยาของรามวาสีผู้เศร้าสร้อย นุ่ง

ห่มหนึ่งเลียงผาและผ้าเปลือกไม้ //6-113-26

เป็นดาบสผู้ประพฤติธรรม มุ่นมวยผม ร่างกายเปราะโกลน ทุกข์โทมนัสเพราะพลัด

ปราศจากพระเชษฐา เสวยมูลผลาหาร ส้ารวมระวัง //6-113-27

มุ่นมวยผมเป็นชฎาส่ง นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้และหนึ่งเลียงผา บำเพ็ญพรต เจริญภาวนา

อาตมมัน มีเดชเสมียนพระพรหมฤๅ //6-113-28

หลังจากวางฉลองพระบาทไว้เบื้องหน้าและปกครองแผ่นดินแล้ว พระภรรยาทรงคุ้มกัน

สัตว์โลกทั้งสี่วรรณะให้พ้นจากความกลัว //6-113-29

มีอำมาตย์ ปุโรหิตผู้รุ่งเรือง และแม่ทัพ ล้วนห่มผ้ากาษาเยเข้าฝ้ายอยู่ //6-113-30

ชาวเมืองผู้ใฝ่ธรรมะไม่เต็มใจจะทิ้งราชบุตรผู้ห่มผ้าเปลือกไม้และหนึ่งเลียงผานั้น //6-

113-31

หนุมานวายุบุตรอัญชลีพลางทูลพระผู้รู้ธรรมอีกองค์หนึ่งว่า //6-113-32

พระผู้ทรงมุ่นมวยผม ห่มผ้าเปลือกไม้ อาศัยในป่าทึมทกะ ผู้ที่พระองค์โศกเศร้าถึงนั้น

ตรัสถามความสุขสบายของพระองค์ผู้สืบสายกกุตลละ //6-113-33

ข้าแต่ทเว ข้าขอทูลเรื่องน่ายินดี พระองค์จงละทิ้งความโศกอันทารุณ อีกชั่วครู่ก็จะได้

พบพระรามผู้เป็นเชษฐา //6-113-34

พระรามทรงสังหารราวณะและได้โมถีสีดาคืนมา ทรงสมประสงค์แล้ว กำลังเสด็จมา

กับหมู่มิตรผู้มหาพล //6-113-35

พระลักษมณ์และที่ทรงเดช ไวเทหีสิดาก็ทรงยศ สิดาเสด็จมากับพระรามประจุนางศิ

เสด็จมากับพระมเหษตระ //6-113-36

พอสดับหนุมานคั้งนั้น พระภรรยาโอรสนางไกเกษียก็ทรงล้มลงไปที่พื้น โดยพลัน สับสน

พระทัยด้วยความยินดี //6-113-37

ครั้นได้สติเพียงชั่วครู่ พระภรรยาหนีพระรามทรงลุกขึ้นตรัสแก่หนุมานผู้มีปิยวาจา //6-113-38

ภรรยาผู้ทรงศรีสวมกอดหนุมาน และอัสสุชลที่หลั่งออกมาด้วยความตื่นเต็นยินดีเป็นล้น
พนักก็ได้ไหลอาบวานร //6-113-39

เจ้าผู้มาที่นี้เป็นเทวดาหรือมนุษย์กันแน่ ผู้เจริญ ข้าจะให้สิ่งที่น่าพึงใจแก่เจ้าผู้กล่าวปิย
วาจา //6-113-40

ข้าจะให้วัวพันตัว หมูบ้านที่งามเลิศอีกร้อยแห่ง และให้สาวน้อยผู้ประดับคุณทูลและมี
ความประพฤติงดงามเป็นชายา //6-113-41

เป็นกุลสตรีผู้มีผิวคังทอง นาสาและออรุณงาม พักตร์งามคังดวงจันทร์ ประดับอาภรณ์ทั้ง
ปวง //6-113-42

ครั้นได้สติจากหนุมานเรื่องนำอัสสุชลคือพระรามจะเสด็จมา พระโอรสก็ทรงปีติยินดี
ด้วยความปรารถนาจะพบพระราม จึงตรัสต่อไปอีกด้วยความคิใจ //6-113-43

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัมภ์ สรรคที่ 113 หน้า 751-752)

2.5.1.2 บทบาทในฐานะทหาร

ในฐานะทหาร หนุมานเป็นทหารที่ได้รับการไว้วางใจจากผู้บังคับบัญชา ทั้งพระราม พระลักษมณ์ และสุครีวะ ให้ออกไปทำงานที่ผู้อื่นทำได้ยาก เนื่องจากหนุมานมีความตั้งใจปฏิบัติหน้าที่อย่างสุดความสามารถ มีความคิดรอบคอบ พิจารณาผลของการกระทำอยู่บ่อยครั้ง การงานใดที่ได้รับมอบหมายให้กระทำ หนุมานสามารถทำงานนั้นให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี นอกจากนี้หนุมานยังรู้จักการให้เกียรติผู้บังคับบัญชา ไม่ทำงานเกินหน้าที่หรือทำให้ผู้เป็นนายเสื่อมเสียเกียรติ

- กล่าวเตือนสุครีวะให้ช่วยเหลือพระราม

เมื่อสุครีวะได้รับปากพระรามเรื่องที่จะช่วยตามหานางสีดา เมื่อถึงเวลาที่เหมาะสม แต่สุครีวะยังนั่งเฉยอยู่ หนุมานจึงกล่าวเตือนให้สุครีวะรักษาคำพูด เพื่อไม่ให้พระรามโกรธ และเพื่อรักษาเกียรติของสุครีวะเองด้วย

เขาหยุดจัดการราชกิจและอยู่ในการประพาศตามความปรารถนาแล้ว ฝ่ายหนุมานผู้
พิจารณาประโยชน์ ผู้รู้ความจริงของอรรถะ และรู้ความสำคัญของเวลาที่เหมาะสม
//4-28-6

มารุตบุตรผู้ฉลาดในคำพูดจึงทำให้พญาวานรผู้รู้สัจวาจา นั้นพอใจด้วยคำพูดที่อ่อนหวาน
เข้มขึ้นกอบปรด้วยเหตุผล //4-28-7

หนุมานเข้าไปเฝ้าวานรเศ และกล่าวถ้อยคำที่เป็นประโยชน์ เป็นคำสัตย์ สำคัญ มีหลัก
นิติเพื่อประโยชน์ในธรรมะและเป็นมิตร ประกอบด้วยความรักความไว้ใจและมีการ
ใคร่ครวญด้วยความสนิทสนม //4-28-8

ท่านได้ราชสมบัติและยศ สิริของวงศ์ตระกูลก็เพิ่มพูน เหลือเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น คือการ
ช่วยเหลือสหายซึ่งท่านควรกระทำ //4-28-9

ผู้ใคร่รู้เวลาช่วยห่มมิตร ผู้นั้นประพาศดีแท้เทียว ราชสมบัติ เกียรติยศ และอำนาจของ
เขาย่อมเพิ่มพูนขึ้น //4-28-10

ข้าแต่ผู้ครองแผ่นดิน ผู้ใดมีทั้งหมดนี้คือมีทรัพย์ การลงโทษ มิตร และตนเองที่ผนึ่ก
รวมกัน เขาย่อมได้ราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ //4-28-11

ท่านเป็นผู้มีความประพาศสมบุรณ์ และอยู่ในทางที่ปลอดภัย ด้วยเหตุนี้ท่านจึงควรทำ
ประโยชน์ของมิตรอันเป็นประโยชน์ที่เหมาะสมตามสมควร //4-28-12

แต่หากผู้ใดปล่อยให้กิจธุระของงเพื่อนผ่านไป แม้ทำประโยชน์ยิ่งใหญ่ก็ไม่ถือว่าได้
ช่วยเพื่อน //4-28-13

ข้าแต่อรินทมะผู้กล้า โปรดตามหานางไวเทหิของพระราชมะในทุกแห่งหน สิ่งนี้ควรจะ
กระทำท่านปล่อยให้กิจธุระนี้เนิ่นช้าเสียแล้ว //4-28-14

ข้าแต่ราชา พระรามผู้รู้เวลาผู้ฉลาดก็มีได้แจ้งเวลาที่ผ่านไปแก่ท่าน แม้จะรีบเร่งแต่ก็
โอนอ่อนผ่อนตามท่าน //4-28-15

พระรามราชมะเป็นชงแห่งสกุลที่รุ่งเรือง สืบวงศ์วานมายาวนาน มีอำนาจที่ประมาณ
มิได้ ไม่มีผู้ใดเทียบได้เพราะด้วยคุณของพระองค์เอง //4-28-16

ข้าแต่จอมวานร ท่านจงทำกิจธุระของพระองค์ผู้ซึ่งทำกิจของท่านแล้วในกาลก่อน ท่าน
ควรบัญชาเหล่าวานรผู้ประเสริฐ //4-28-17

หากยังมีได้บังคับ เวลาที่ยังมิได้ล่วงเลยไป เมื่อกิจธุระถูกบังคับแล้ว เวลาย่อมล่วงเลยไป
//4-28-18

โอ้ ราชาแห่งวานร ท่านต้องทำกิจธุระของคนที่ไม่ได้ทำอะไรให้แก่ท่าน ดังนั้นจะกล่าว
บทไปใยสำหรับผู้นำความมั่งคั่งและราชสมบัติมาให้แก่ท่านอีกเล่า //4-28-19

ผู้เป็นใหญ่แห่งวานรน้อยใหญ่ ท่านผู้มีอำนาจและความกล้า เหตุใดท่านจึงยังรีรอที่จะมี
บัญชาเพื่อทำความพอใจแก่โอรสแห่งท้าวทศรถเล่า //4-28-20

ได้ยินว่าอำนาจศรของโอรสท้าวทศรถสามารถทำลายพญานาค อสูร และเทวดา ตอนนี้
เขากำลังรอให้ท่านทำตามคำสัญญาที่ให้ไว้ //4-28-21

พระองค์ไม่ลังเลที่จะสละชีวิตเพื่อทำความพอใจแก่ท่าน ท่านต้องติดตามนางไวเทหิเพื่อ
พระองค์ไม่ว่าจะบนพื้นปฐพีหรือแม้แต่บนสรวงสวรรค์ //4-28-22

พระองค์ไม่เคยหวาดกลัวทวยเทพ คนธรรพ์ อสูร คณะเทพมรุต และยักษ์ แล้วเหล่า
รากษสจะทำอะไรได้ //4-28-23

คู่ก่อนพญาวานร ท่านผู้ซึ่งพระองค์ทำให้พอใจก่อนก็ควรทำความพอใจแก่พระรามผู้
กอบกู้ด้วยอำนาจ ด้วยอาตมมันทั้งหมด //4-28-24

โอ้ ราชาแห่งวานร หากท่านบัญชา พวกเราไม่มีใครจะรีรอ ย่อมออกมาโดยพลันไม่ว่า
จะบนบกหรือในน้ำ ใต้พื้นปฐพี หรือบนท้องฟ้า //4-28-25

ข้าแต่ผู้ปราศจากความผิด บัญชาให้เกิด จะให้ใครหรือสิ่งใดอยู่ตรงไหนสำหรับท่าน
เพราะวานรของท่านที่มีมากกว่าหนึ่ง โกฎิเป็นผู้ไม่อาจทำทนายได้ //4-28-26

เมื่อได้ยินถ้อยคำที่หุนหันบอกมาอย่างดีแล้วนั้น สุครีวจะผู้สมบูรณ์ด้วยพลังกำลัง ได้
ตัดสินใจด้วยความคิดที่เฉลียวฉลาด //4-28-27

(รามายณะของวาลมิกิลบั้งภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณธำกะณธ์ สรรคที่ 28 หน้า 404-405)

ต่อสู้กับกองทัพของราวณะ

หนุมานเป็นกำลังสำคัญในการสู้รบกับกองทัพราวณะ เนื่องด้วยเป็นวานรที่มีพลังกำลังมาก และเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดี เอาใจใส่ต่อผู้เป็นนาย ทำให้หนุมานได้มีโอกาสออกรบเพื่อรับใช้พระรามมากกว่าวานรคนอื่นๆ

- หนุมานต่อสู้กับชมพูมาลิน

ฝ่ายชมพูมาลินมหาพายุแผลงศรคมไปยังหนุมานมหากบิผู้ยืนอยู่ยอดเสาโคธระ //5-42-6

ศรปลายจันทรเสี้ยวถูกที่หน้า ศรเงี่ยงเคียวถูกที่หัว และศรเหล็กสปีดดอกถูกที่แขนของ
จอมกบิ //5-42-7

หน้าของเขาที่เป็นสีทองแดงนั้นเมื่อถูกศรก็งามเหมือนดอกบัวบานต้องแสงอาทิตย์ดู
สารท //5-42-8

เมื่อถูกศรของรากลสมหากบิก็โกรธ แล้วเขาเห็นศรล้าก้อนใหญ่ไหลอยู่ข้างๆ //5-42-9

กบิผู้ทรงพลังจึงมันออกมาเต็มแรงแล้วขว้างไปสุดกำลัง แต่รากลสผู้โกรธเกรี้ยวยิ่ง
ทำลายเสียด้วยศรสปีดดอก //5-42-10

เมื่อหนุมานวิรยวัตผู้แก้แค้นกล้าแกร่งขามเห็นว่าการกระทำนั้นไร้ผล จึงถอนคันธนูใหญ่
ขว้างไป //5-42-11

เมื่อเห็นกบิมหาพลังขว้างคันธนูมา ชชมพูมาลินมหาพลังก็แผลงศรออกไปเป็นจำนวนมาก
//5-42-12

ศรสีดอกตัดคันธนูเป็นท่อนๆ อีกห้าดอกถูกที่แขนวานร ดอกหนึ่งถูกที่หน้าอก และอีก
สปีดดอกถูกตรงชอกอก //5-42-13

เมื่อท้าวร่างเต็มไปด้วยศร เขาก็โกรธจัด ฉวยท่อนเหล็กขึ้นมากัดแกว่งอย่างรวดเร็วแรง //5-
42-14

ครั้งกัดแกว่งท่อนเหล็กอย่างรวดเร็วแล้ว วานรผู้ไวว่องและแกร่งกล้าก็ฟาดมันลงบน
อกกว้างของชมพูมาลิน //5-42-15

แม้กระทั่งหัว แขน เข่า ธนุรถ ม้าลา ตลอดจนลูกศรของเขาไม่มีเหลือให้เห็น //5-42-16

เมื่อถูกฟาดโดยแรงเข่นนั้นชัมพุนาถินมหาธกีส้มลงกับพื้นขาดใจตาย ทั้งร่างและ
 อารมณ์แหวกเป็นจุม //5-42-17

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 42 หน้า 537)

- หนุมานต่อสู้กับเสนาบตีทั้งห้า

ครั้นแล้วเหล่าผู้กล้าก็เห็นมหากบิผู้โชติช่วงประดับด้วยรัศมีแห่งเศขของตนราวกับ
 อาทิตย์อุทัย //5-44-17

ผู้ยิ่งใหญ่ในเรื่องความเร็ว อำนาจ พลัง ความคิด ความอดสาหะ ขนาดร่างกาย และ
 ความสามารถอยู่ตรงเสาโครณะ //5-44-18

ทันทีที่เห็นเขา พวกนั้นทั้งหมดก็เข้ารายล้อมทุกด้าน แล้วฟาดฟันเขาด้วยอาวุธร้ายทุก
 ชนิดทุกทิศทุกทาง //5-44-19

ทูลกระษิงเขาที่หัวด้วยศรเหล็กห้าดอกที่คมขาวมีปลายสีเหลืองดั่งกลีบบัวอุบล //5-44-20

เมื่อวานรถูกศรห้าดอกที่หัวก็โผนขึ้นสู่ท้องฟ้าพลางแผดเสียงคำรามดังก้องลิบทิศ //5-
 44-21

ฝ่ายทูลกระษิงผู้กล้าผู้ทรงมหาพลังอยู่บนรถขึ้นสายธนูพร้อม แล้วแผลงศรระดมเข้าใส่
 มากมายนับร้อย //5-44-22

กบิปีดปองท่าฝนแห่งศรบนท้องฟ้านั้นราวกับมารุตลมพายุพัดเมฆที่หลังฝนให้ฝนไปใน
 ปลายฤดูฝน //5-44-23

เมื่อถูกคุกคามเข่นนั้นจากทูลกระษิง กบิอนิลบุตรผู้องไวก็คำรามแล้วสำแดงร่างมหิม่าอีก
 ครั้ง //5-44-24

ทันใดนั้นกบิก็เหาะขึ้นสูงแล้วโถมลงบนรถของทูลกระษิง ด้วยความแรงยิ่งราวกับสายฟ้า
 ฟาดลงบนรถเขา //5-44-25

บัดนั้นทั้งเพลาธและทูลรถก็หัก ม้าทั้งแปดถูกทับตาย แล้วทูลกระษิงก็ร่วงจากรถตกสู่
 พื้นดินขาดใจตาย //5-44-26

ครั้นวิรุฬหะและยูฬหะผู้ข่มศัตรู ผู้พิชิตได้ยากทั้งสองนั้น เห็นทูลกระวรวงศ์พื้นดินก็
โกรธมาก จึงโผนเข้าต่อสู้ //5-44-27

ทันทีที่โผนเข้าใส่ ทั้งสองพาดตะลุมพุกเข้าที่หน้าอกกบี่มหาพายุผู้อยู่กลางท้องฟ้าใสนั้น
//5-44-28

ฝ่ายกบี่มหาพายุผู้แก่กล้าเสมอด้วยพญาสุบรรณ เมื่อถูกแรงกระหน่ำจากผู้มีเรี่ยวแรง
ทั้งสองก็โคกลงมาสู่พื้นอีกครั้ง //5-44-29

วานรปวงบุตรตรงรี่ไปถอนต้นรังขึ้นมา แล้วพาดสังหารราชสผู้กล้าทั้งสอง //5-44-30
เมื่อรู้ว่าราชสทั้งสามถูกวานรผู้ไวว่องสังหาร ประมสะผู้เรี่ยวแรงยิ่งก็เข้าโจมตีวานร
//5-44-31

ฝ่ายภัสราภรณ์ผู้กล้ากว่าหอกขึ้นมาด้วยความ โกรธ แล้วทั้งสองก็เคียงข้างกันเข้า
ประจันหน้ากับบีศารทูลผู้ทรงยศ //5-44-32

ประมสะพาดฟันยอดบีศด้วยสามง่ามปลายคมขาว ส่วนราชสภัสราภรณ์นั้นใช้หอก
//5-44-33

วานรโกรธกริ้วเมื่อร่างกายถูกตีแทงโดยราชสทั้งสอง และขนตามตัวเประเลื้อดั่ง
แสงอาทิตย์อุทัย //5-44-34

เมื่อหักยอดเขาซึ่งมีทั้งมฤคสัตว์ป่าและต้นไม้มาได้ หนุมานผู้กล้าผู้เป็นกบี่กฤษณะก็ห่มใส่
ราชสทั้งสองจนตาย //5-44-35

ครั้นสังหารเสนาบดีทั้งห้าแล้ว วานรก็พิฆาตกองพลที่เหลือจนหมดสิ้น //5-44-36

(รามายณะของวาลมิกิลบับภษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 44 หน้า 538-539)

- หนุมานต่อสู้กับอินทรชิต

ราชสไม่สามารถจู่โจมหนุมานได้ ฝ่ายมารุตบุตรก็ไม่สามารถจู่โจมผู้ยิ่งใหญ่ผู้นั้น ได้
เช่นกัน ทั้งคู่ผู้กล้าเสมอเทพต่างก็พิชิตกัน ได้ยากเมื่อมาปะทะกัน //5-46-31

ศรทั้งหลายของเขานั้นแม้จะแผลงไปถูกเข้าแต่ก็ร่วงลงมาเสียเปล่าๆ รากษสผู้ยิ่งใหญ่จึง
เพ่งจิตตั้งสมาธิแล้วใคร่ครวญ //5-46-32

ครั้นแล้วราชบุตรรากษสก็เกิดความคิดเกี่ยวกับยอดขุนพลวานร เมื่อรู้ว่ามิอาจสังหารกับ
ผู้นั้นได้ ก็คิดว่าทำอย่างไรให้สินธุฤทธิ์จะได้จับตัวได้ //5-46-33

แล้วผู้กล้าผู้เลิศในหมู่ผู้รู้เทพอาวุธผู้ทรงมหาเดชก็แผลงศรของพระพรหมปีตามหะยัง
ยอดวานร //5-46-34

เพราะรู้ว่าเจ้าตัวนี้สังหารไม่ได้ อินทรชิตมหาพาหุผู้เชี่ยวชาญเทพอาวุธก็แผลงศรมัด
มารุตบุตรไว้ //5-46-35

ครั้นถูกรากษสมัดไว้ด้วยศรนั้น วานรก็สินธุฤทธิ์ล้มลงบนพื้นดิน //5-46-36

เมื่อรู้ว่าถูกพันนาการด้วยศร โดยที่ไม่รู้สักเจ็บแม้แต่น้อยเพราะอำนาจของเทพเจ้า ยอด
วานรจึงสำนึกถึงความโปรดปรานที่พระพรหมปีตามหะมีต่อตน //5-46-37

ครั้นรู้ว่านี่คือศรพรหมาศตร์ที่ชุบด้วยมนตร์ของพระสยมภู หนุมานจึงรำลึกถึงพรที่พระ
พรหมปีตามหะประทานให้ //5-46-38

เพราะอำนาจของพระพรหมในโลกคู่ ข้างไม่สามารถพ้นจากพันนาการนี้ได้ ที่จริง
เมื่อถูกศรพระสยมภูพันนาการ ข้างก็ควรจะยอมอยู่อย่างนี้ //5-46-39

เมื่อใคร่ครวญถึงฤทธิ์ของเทพอาวุธและความเมตตาที่พระพรหมมีต่อตน ทั้งคิดถึง
ความสามารถที่จะหลุดเป็นอิสระได้แล้ว ก็บ่ก็ยอมรับอาชญากรรมของพระพรหม
//5-46-40

ถึงแม้จะถูกมัดด้วยเทพอาวุธนี้ ข้างก็ไม่รู้สึกกลัว เพราะข้างมีพระพรหมปีตามหะ พระ
อินทร์และพระพายคุ้มครองอยู่ //5-46-41

อีกทั้งข้างเห็นประโยชน์ใหญ่ยิ่งเมื่อถูกพวกรากษสจับตัวไป ข้างจะได้มีโอกาสเจรจากับ
จอมรากษส ดังนั้นจึงปล่อยให้ศัตรูจับเข้าไปเถิด //5-46-42

(รามายณะของวาลมิกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 46 หน้า 543)

- หนุมานต่อสู้กับธุมะรากษะ

วายุบุตรเห็นกองทัพภูมธุมะรากษะ โจมตีจนบาดเจ็บก็โกรธเกรี้ยว ลวดยเอาหินก้อนใหญ่
เข้าโจมตี //6-42-25

กำแพงหนุมานผู้เสมอบิดา ตาแดงกำเป็นสองเท่าด้วยความโกรธ เขวี้ยงศิลาก้อนนั้นไป
ยังรถของธุมะรากษะ //6-42-26

หนุมานวายุบุตรทำลายรถ ทำให้พวกรากษสพินาศด้วยต้นไม้ที่มีทั้งลำต้นและ
กิ่งก้านสาขา //6-42-29

รากษสอื่นๆ ก็ถูกต้นไม้พัดหว่าด กายอาบเลือดล้มลงบนดิน //6-42-30

หนุมานวายุบุตรทำลายกองทัพรากษสแล้วแยกยอดเขาถล่มเข้ามาหาธุมะรากษะ //6-42-
31

ธุมะรากษะผู้กล้าหาญที่กำลั้งจะหลุมมือไว้ได้ ร้องคำรามแล้วเข้าโจมตีหนุมาน โดย
พลัน //6-42-32

ครานั้นธุมะรากษะก็กริ้วโกรธ เขวี้ยงคทาหัวหนามอย่างแรงหมายที่ศีรษะของหนุมาน
//6-42-33

ขุนกระบี่ผู้มีพลังแห่งวายุถูกคทาอันน่ากลัวตีที่หัว แต่มิได้คิดถึงการตีนั้น กลับทุ้มยอดภูเขา
ใส่กลางกระหม่อมของธุมะรากษะ //6-42-34

รากษสผู้ถูกยอดเขาทุ้มใส่ ล้มสะท้านทั่วกาย ล้มลงบนพื้นดินดูภูเขาระเบิดทันที //6-
42-35

เหล่ารากษสที่กำลังถูกวานร โจมตียังมีชีวิตรอดเห็นธุมะรากษะถูกฆ่าแล้วก็หวาดกลัว
ถอยเข้าเมืองลงกาไป //6-42-36

วายุบุตรมหาตมะผู้ขุนพลวานรยกย่องบูชา เห็นคเหนือจากการฆ่าศัตรู ครั้นกระทำให้
เลือดไหลมาเป็นสายน้ำแตกชานไปแล้วก็ยินดีปรีดา //6-42-37

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 42 หน้า 629)

- หนุมานต่อผู้กั๊กกับปะนะ

ฝ่ายอกัมปะนะ โจมตีหนุมานผู้ยืนประคองขุนเขาด้วยศรหลายดอก ประคองพระมหานทีระ
โจมตีด้วยสายน้ำ //6-44-11

กำแหงหนุมานตั้งใจมั่นเพื่อทำลายอกัมปะนะ มิได้คิดถึงศรอันแหลมคมที่ตกลงมาบน
สระรีระร่าง //6-44-12

วายุบุตรผู้ทรงเดชหัวเราะแล้วโจมตีสราภส ประหนึ่งทำให้แผ่นดินไหว //6-44-13

หนุมานผู้เรืองเดชเกรียงไกรทรงอำนาจประคองเพลิงโชติช่วงมีรูปน่าครันคร้าม //6-44-14

จอมวานรผู้กริ้วโกรธแม้รู้ว่าตนเองไม่มีอาวุธก็บุกเข้าโจมตีด้วยความแข็งแกร่ง //6-44-
15

วายุบุตรผู้กล้าฉวยเอามหาศรด้วยมือข้างเดียว บั่นลือเสียงดังก็ก่อกองแล้วเดินมา //6-44-
16

บุกทะลวงเข้าโจมตีอกัมปะนะราภสผู้เป็นใหญ่ คุกพระอินทร์ป่วนทะเลโจมตีอสูรนามุจิ
ด้วยวัชระ //6-44-17

หนุมานเคียดแค้นที่ได้เห็นยอดเขาแหลมบนอากาศแล้วตกลงมาด้วยศรแห่งราภส //6-
44-19

วานรผู้หึงทะนงและโกรธเกรี้ยวจึงเข้าไปยังต้นหูกวางที่สูงดังภูเขาใหญ่แล้วถอนขึ้นมา
อย่างรวดเร็ว //6-44-20

ขุนกระบี่ผู้เรืองเดชหัวเราะด้วยความเบิกบานใจอย่างยิ่งแล้วควงต้นหูกวางที่มีลำต้นใหญ่
ไปมาอยู่ในสนามรบ //6-44-21

หนุมานเกรี้ยวกราดวิ่งมาอย่างรวดเร็ว หักต้นไม้ด้วยกำลังขา กระที่บแผ่นดินให้แตก
//6-44-22

หนุมานเรื่องปัญญาสังหารช้างกับพลช้าง รลกับพลรถ และไพร่ราบทหารเลวหลายคน
//6-44-23

เหล่าราชสเมื่อเห็นหนุมาณผู้โอรสเกรี้ยวประคองพระกาลล้างผลาญสงครามจึงวิงหนี
เตลิดไป //6-44-24

อกัมปะนะผู้กล้าเห็นวานรห้าวหาญผู้ข่มขวัญราชสกำลังย่างเข้ามาจึง โอรสและคำราม
กึกก้อง //6-44-25

อกัมปะนะหมายจะฆ่าแหละนี้ร่างหนุมาณมหาวิระเป็นชั้นๆ ด้วยศรแหลมคมลึบลื่นดอก
//6-44-26

หนุมาณผู้กล้าแม้ถูกเลียบแทงด้วยลูกศรมากมายเป็นสายฝน ยังปรากฏเหมือนภูเขา
แข็งเกร็ง //6-44-27

แล้วใช้แรงมหาศาลถอนต้นไม้อีกต้นผาคีรีระอกัมปะนะจอมราชสโดยพลัน //6-44-28

พญาวานรมหาดมะผู้เกรี้ยวกราดฟาดราชสด้วยต้นไม้ มันจึงล้มลงตาย //6-44-29

ปวงราชสเห็นจอมราชสอกัมปะนะถูกสังหารในสนามรบ ต่างหวาดหวั่นดูต้นไม้บน
แผ่นดินไหว //6-44-30

(รามายณะของวาลมิกีบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 44 หน้า 631)

- หนุมาณต่อสู้กับราวณะ

หนุมาณวายุบุตรผู้เรื่องเดชครันเห็นดังนั้นจึงเข้าด้านทานายแห่งศรและ โจมตีราวณะ
//6-47-51

เมื่อถึงรถของราวณะ หนุมาณผู้เรื่องปัญญาที่ยกแขนข้างขวาขึ้น กระทำให้ราวณะ
ประหวั่นพรันพริ้งโดยกล่าวว่า //6-47-52

เทวา ทานพ คนธรรพ์ ยักษา และราชสแพ้เจ้าเพราะเจ้าได้พรให้ฆ่าไม่ตาย แต่เหล่า
วานรยอมเป็นอันตรายแก่เจ้า //6-47-53

แขนข้างขวาของข้าที่ถูกยกขึ้นพร้อมด้วยนิ้วทั้งห้าจะกำจัดอาตมันที่อาศัยอยู่นานแล้วให้
ออกจากร่างของเจ้า //6-47-53

ราวณะผู้เกลี้ยกล่าน่าเกรงขามได้ฟังคำของหนุมานจึงมีนัยน์ตาแดงกำด้วยความโกรธ
กล่าวว่า //6-47-55

จงรีบมือเถิด จงได้เกียรติยศอันมั่นคงเถิด เมื่อข้าได้รู้ความกล้าหาญของเจ้าแล้ว จะได้
ทำลายเจ้า //6-47-56

วายุบุตรฟังคำของราวณะจึงกล่าวว่า จำไม่ได้หรือเมื่อก่อนข้าเคยมาอักษะลูกของเจ้า
//6-47-57

ราวณะจอมราชสทรวงเดชผู้เกลี้ยกล่าไต่ยินหนุมานกล่าวเช่นนั้นจึงปล้กวายุบุตร //6-
47-58

กำแหงหนุมานถูกปล้กด้วยฝ่ามือเซไปเซมาก็โกรธอย่างยิ่ง เข้าปล้กราวณะศัตรูของเทว
ด้วยฝ่ามือบ้าง //6-47-59

ทศกรีวะถูกวานรผู้มหาราชปล้กจึงชวคเซไปคจุกเขาเอียงเพราะแผ่นดินไหว //6-47-60

ครันเหล่าฤษี วานร นักลิทธิ เทว และอสูร เห็นราวณะถูกโจมตีในสงครามเช่นนั้นก็
โห่ร้องยินดี //6-47-61

ราวณะผู้ทรงเดชหายใจกลองแล้วจึงกล่าวว่า ดิมากวานรเอ๋ย สำหรับข้า เจ้าคือศัตรูผู้ควร
ได้รับคำสรรเสริญด้วยความกล้า //6-47-62

วายุบุตรไต่ยินราวณะกล่าวเช่นนั้นจึงตอบถ้อยวาจาว่า อุหม่ ราวณะ ขอให้ข้ามีความ
กล้าปราบเท่าที่เจ้ายังมีชีวิตอยู่ด้วยเถิด //6-47-63

ตอนนี้ฆ่าข้าให้ได้สักครั้งเถิด เจ้าโง่เอ๋ย เจ้าจะคยโวไปทำไม หมัดเดียวของข้าก็พาเจ้า
ลงนรกได้ความโกรธของราชสตุกโชนขึ้นด้วยคำของวายุบุตร //6-47-64

(รามายณะของวาลมิกีบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัณฑ์ สรรคที่ 47 หน้า 638-639)

- หนุมานต่อสู้กับกุมภกรณะ

หนุมานเหาะขึ้นฟ้าโกยยอดเขาและต้นไม้ต่าง ๆ จำนวนมากขึ้นไปสาดใส่ศีรษะของกุมภ
กรณะ //6-55-8

กุมภกรณะผู้ทรงพลังก็ช้ดหอกทำลายภูเขา ยอดเขา และต้นไม้ต่าง ๆ เหล่านั้น //6-55-9

แล้วคว้าหอกแหลมคมเข้าโจมตีกองทัพวานรที่ทรงพลัง ฝ่ายหนุมานก็คว้าเอายอดภูเขา
ใหญ่ออกมายื่นรับหน้า //6-55-10

หนุมานผู้กริ้วโกรธเข้าโจมตีกุมภกรณะผู้มีกายนำกลัวภูเขาใหญ่จนเลือดและไขมัน
อาบทั่วร่าง //6-55-11

กุมภกรณะซัดหอกที่ส่องแสงดุจสายฟ้าประจวบภูเขาที่มียอดเขาลูกเป็นไฟไปที่ทรงวงอก
ของวายุบุตร ประจวบคู่หิมที่แทงภูเขาเกราญจะด้วยหอกปลายแหลม //6-55-12

ในมหาสงคราม หนุมานรู้ลึกป่นปิวเพราะอวัยวะภายในบอบช้ำด้วยหอกจึงกระอัก
เลือดออกมาจากปาก เปล่งเสียงร้องนำกลัวเสียงเมฆในคราวสิ้นยุค //6-55-13

เหล่ารากษสเห็นหนุมานบาดเจ็บก็ให้ร้องยินดีโดยพลัน ฝ่ายบรรดาวานรผู้ถูกความกลัว
เข้าครอบงำต่างวิ่งหนีกุมภกรณะผู้เข้าประชิด //6-55-14

(รามายณะของวาลมิกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 55 หน้า 653-654)

- ให้เกียรติผู้เป็นนาย

ขณะที่สุครีวะถูกกุมภกรณะจับตัวไป หนุมานขอให้สุครีวะต่อสู้ด้วยตนเอง
ไม่ได้เข้าไปช่วย เพราะคิดว่าจะเป็นการทำลายเกียรติของสุครีวะ

หนุมานเห็นกองทัพวานรแตกพ่ายและเห็นสุครีวะถูกกุมภกรณะจับตัวไป //6-55-54

วายุบุตรผู้ฉลาดจึงคิดว่า ข้าควรทำอะไรเมื่อสุครีวะถูกจับไป //6-55-55

ข้าจะทำสิ่งที่ควรทำทุกอย่าง จะกลายร่างให้ใหญ่เท่าภูเขา นำรากษสให้พินาศ //6-55-56

ถ้ากุมภกรณะผู้ทรงพลังถูกฆ่าต่อจันร่างบอบช้ำและตายในสนามรบ และหากราชา
วานรปลอดภัยแล้ว เหล่าวานรคงดีใจกันถ้วนหน้า //6-55-57

แม้ว่าราชาสุครีวะจะถูกเทวดา อสูร และนาคจับไปก็ตาม ก็คงเอาตัวรอดได้เอง //6-55-

ข้าคิดว่าจอมวานรฤกษณ์ภรรยาเอาภูเขาพาตในการยุทธ์แล้วนั้นคงยังไม่รู้สึกตัว //6-55-59

อีกครู่เดียวสุครีพจะถึง ได้สติแล้วก็จะต่อสู้ช่วยเหลือวานรและตนเองในมหายุทธ์นี้ได้ //6-55-60

หากข้าช่วยปลดปล่อยสุครีพผู้มหาดมะ ความเสื่อมเกียรติอันไม่น่าพึงใจก็คงจะเกิดขึ้น และคงอยู่ตลอดไป //6-55-61

ฉะนั้นข้าจะคอยสักครู่ให้ความกล้าของราชาสุครีพและกองทัพวานรที่แตกพ่ายแล้ว กลับมาปรากฏเองอีกครั้ง //6-55-62

หนุมานวายุบุตรคิดเช่นนั้นแล้วจึงรวมกำลังกองทัพวานรให้มั่งคั่งยิ่งขึ้น //6-55-63

(รามายณะของวาลมิกีบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 55 หน้า 655)

2.5.1.3 บทบาทในฐานะผู้บังคับบัญชา

หนุมานนั้นนอกจากจะถูกผู้บังคับบัญชาไว้วางใจให้ทำหน้าที่ต่าง ๆ แล้ว หนุมานยังถูกเหล่าทหารวานรทั้งหลายให้ความเคารพ บูชา และเปรียบเสมือนเสาหลักของเหล่าทหารวานรอีกด้วย เมื่อหนุมานยังคงอยู่ท่ามกลางสมรภูมิ เหล่าทหารวานรก็ฮึกเหิมในการสู้รบ แต่หากหนุมานถูกทำร้าย หรือหายไป เหล่าทหารวานรนั้นก็หวนคิ้ว และหมดความกล้าหาญในการต่อสู้กับศัตรู

ข้าแต่ราชาส แล้วหนุมานผู้ประเสริฐในหมู่วานร โอรสนางอัญชนากับมารุตเทพเล่า เขายังมีชีวิตอยู่หรือไม่ และอยู่ ณ ที่ใด //6-61-18

ครั้นได้ฟังคำของชามพัตต์ดังนี้ วิถีษณะก็กล่าวว่าเหตุใดท่านถามถึงบุตรของมารุตเทพ แล้วละเลยอารยบุตรทั้งสองไปได้เล่า //6-61-19

ท่านผู้อารยะเอ๋ย ท่านรักแต่วายุบุตรท่านนั้นหรือ ไม่มีน้ำใจแก่ราชาสุครีพหรืออังกะ หรือแม้แต่กับพระรามวะเลยหรือไร //6-61-20

เมื่อชามพวดได้ฟังคำของวิภีณะดังนั้นจึงกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้เป็นพยัคฆ์ในหมู่ราชส
 จงสดับเถิดว่าเหตุใดข้าจึงถามถึงมารุตบุตร //6-61-21

หากแม้ว่าหนุมานผู้กล้าหาญยังมีชีวิตอยู่ เหล่าไพร่พลแม้จะตายก็เหมือนไม่ตาย แต่
 หากเขาถูกสังหารไปแล้ว พวกเราแม้ยังมีชีวิตก็เหมือนกับตายไปแล้ว //6-61-22

พ่อเอ๋ย หากโอรสพระมารุตผู้มีความกล้าเหมือนบิดาและเสมอด้วยพระอัครนี้ยังมีชีวิตอยู่
 พวกเราก็พึงมีความหวังในชีวิตด้วยเช่นกัน //6-61-23

บัดนั้นหนุมานโอรสของมารุตเทพ เข้าไปใกล้ชามพวดผู้อาวุโส อภิวัตตามธรรมเนียม
 แล้วก็จับเท้าทั้งสองของชามพวด //6-61-24

เมื่อได้ยินเสียงของหนุมาน ชามพวดผู้เป็นเลิศในหมู่วานรใหญ่ ผู้มีอินทรีย์เจ็บปวด ก็
 รู้สึกว่าตนเองได้เกิดใหม่อีกครั้งหนึ่ง //6-61-25

บัดนั้นชามพวดผู้มหาเดชกล่าวแก่หนุมานว่า มาเถิด ผู้เป็นเสื่อโครงในหมู่วานร เจ้าจง
 ช่วยคุ้มครองเหล่าวานรเถิด //6-61-26

เจ้าคือเพื่อนสำคัญของเหล่าวานรด้วยความกล้าหาญยิ่งของเจ้า ไม่มีใครอื่นอีก บัดนี้คือ
 เวลาที่ควรแสดงความกล้าหาญของเจ้าแล้ว ข้าไม่เห็นผู้อื่นแม้สักคนเดียว //6-61-27

จงปลุกใจเหล่านักรบวานรน้อยใหญ่ จงช่วยกันพยาบาลพระรามและพระลักษมณ์ทั้ง
 สององค์ที่ต้องศรบาดเจ็บ //6-61-28

หนุมานเอ๋ย เมื่อไปตามทางไกลและสูงยิ่งเหนือมหาสมุทร เจ้าก็จะถึงภูเขาหิมวัตอัน
 ประเสริฐสุดในหมู่เขา //6-61-29

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัณฑ์ สรรคที่ 61 หน้า 672)

แล้วหนุมานผู้เป็นโอรสพระมารุตได้กล่าวแก่เหล่าวานรที่คูหาคกลัว หม่นหมอง และ
 เป็นทุกข์กำลังวิ่งไปทางโน้นทางนี้ว่า //6-69-2

วานรทั้งหลายเอ๋ย เหตุใดพวกเจ้าจึงวิ่งหนี เศร้าหมอง ทิ้งความมุ่งมั่นในการรบ ความ
 ห้าวหาญของพวกเจ้าไปอยู่ที่ไหนกันเล่า //6-69-3

จงมาหลับที่ด้านหลังของข้า ข้าจะเป็นที่พิพหน้าในการต่อสู้เอง ผู้เกิดมาเป็นนักรบ ไม่พึง
หันหลังหนีการศึก //6-69-4

ครั้งวายุบุตรผู้มีปัญญาได้กล่าวเช่นนั้น วานรทั้งหลายก็มีใจยินดียิ่ง ผู้มีความโกรธเกรี้ยว
ได้คว่ำยอดของภูเขาทั้งหลายและต้นไม้ทั้งหลาย //6-69-5

หนุมานผู้ทรงพลังได้ทำลายหมู่รากษสที่มีกิจอันน่ากลัวด้วยต้นสาละที่มีกิ่งและลำต้นที่
ใหญ่และด้วยศิลาทั้งหลาย //6-69-18

หลังจากปราบศัตรูได้แล้ว หนุมานได้หันกลับมากล่าวแก่เหล่าวานรว่า พวกเจ้ายังไม่
ควรกลับ เรายังไม่ได้ปราบกองทัพนี้เลย //6-69-19

ผู้เป็นธิดาของท้าวชนกถูกสังหารแล้ว ด้วยเหตุนี้พวกเราต้องต่อสู้ ต้องพยายามทำสิ่ง
เป็นที่พอใจของพระรามแม่ต้องสละชีพก็ตาม //6-69-20

(รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 69 หน้า 686)

2.5.2 บทบาทของหนุมานในรามเกียรติ์

2.5.2.1 บทบาทในฐานะทูต

- สุนทรียและหนุมานถือสารไปหาท้าวมหาชมพู

สุนทรียแจ้งแก่พระรามว่าต้องใช้เวลารวบรวมพลวานรที่กระจัดกระจายอยู่ในป่า
และจะเชิญท้าวมหาชมพูมา โดยให้สุนทรียและหนุมานเป็นทูตถือสาร ไปยังเมืองชมพู

บัดนั้น	เสนีผู้มียศลา
ก็พาสองราชทูต	เข้ามายังท้องพระโรงคัล ๑
ครั้นถึงประณตบทบงสุ์	องค์ท้าวชมพูรังสรรค์
ทูลว่าพระสหายร่วมชีวัน	อันผ่านจิตจินธานี
ใช้ให้สุนทรียหนุมาน	จำทูลพระราชสารศรี
มาถวายเบื้องบาทพระภูมิ	โดยทางไมตรีสถาวร ๑
บัดนั้น	สุนทรียหนุมานชาญสมร
เหาะสูงกว่าแท่นอลงกรณ์	ก็อ่านลักษณะอักษรให้ฟัง ๑

ราชสารพระบรมจักรกฤษณ์	องค์อิศรภาพทรงสังข์
เอาอุซงค์เป็นอาสน์บัลลังก์	ยังเกษียรสมุทรคงคา
ฝูงทวยเทเวศร์อมรินทร์	พรหมินทร์นักสิทธิ์ทุกทิสา
ประชุมเชิญให้ไว้กฤษณ์มา	ในวงศัมหากัพรดิ
ทรงนามพระรามรามศ	โลเกศร์มเกล้าคั่งเงาฉัตร
เสด็จยังคันทมาทน์คีรีรัตน์	จะไปล้างอาตย์ในลงกา
บัดนี้จะประชุมโยธี	จึงมีสารศรีให้หา
องค์ท้าวชมพูเจ้าพารา	ไปเฝ้าบาทาพระภูธร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 55-56)

- หนุมานทูลข่าวพระราม

หนุมานข้ามมหาสมุทร ไปยังกรุงลงกา ตามหานางสีดาจนพบและแจ้งข่าวของพระรามให้นางสีดาทราบว่าพระรามกำลังจะมาช่วยนาง เพื่อให้นางสีดาคลายความทุกข์ใจ และอรอพระรามมารับนาง

บัดนั้น	ลูกพระพายผู้มีอักษมาลัย
บังคมก้มเกล้าแล้วทูลไป	พระองค์จึงได้เมตตา
ตัวข้านี้ชื่อหนุมาน	เป็นทหารพระนารายณ์นาคา
บัดนี้ผ่านเกล้าเสด็จมา	ประชุมโยชวานร
อยู่ยังเชิงเขาคันทมาทน์	กับพระนุชนาททรงศร
เสร็จแล้วจะยกพลากร	ตามมาราณูรอนอสุรี
ตรีสใช้ข้าบาทมาทูลสาร	แจ้งการให้ทราบบทศรี
อันองค์พระลักษมณ์พระจักรี	แสน โศกโศกี้ทุกเวลา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 131)

2.5.2.2 บทบาทในฐานะทหาร

บทบาทของหนุมานในฐานะทหารของพระรามนั้น หนุมานได้ทำงานรับใช้พระรามหลายอย่างไม่ว่าจะเป็นทูตเพื่อสื่อสาร เป็นผู้นำทัพออกต่อสู้กับกองทัพพทศกัณฐ์ และทำภารกิจสำคัญอีกหลายอย่าง ดังนี้

- หนุมานไปกรุงลงกา

พระรามมีรับสั่งให้สุครีพจัดพลทหารวานรเพื่อไปตามหานางสีดาและส่งข่าวให้นางทราบ สุครีพจึงทูลเสนอให้หนุมาน ชมพูปาน และองคต เดินทางไปยังกรุงลงกาเพื่อตามหานางสีดา

บัดนั้น	สุครีพผู้มียศถา
ก้มเกล้ารับสั่งด้วยปริชา	วานรสนองพระโองการ
อันโยธาทั้งสองนครเศ	ล้วนศักดาเดชกล้าหาญ
ซึ่งจะเจรจาปริชาชาญ	เห็นแต่หนุมานผู้ฤทธิ
กับชมพูปานพานรินทร์	องคตหลานอินทร์เรื่องศรี
ทั้งสามแต่ล้วนตัวดี	นอกนี้ไม่เห็นผู้ใด
ถึงพบยักษ์มารจะราญรอน	ที่หักที่อ่อนก็ทำได้
ขอให้สามนายนี้ไป	เผื่องค์อรไทในเมืองยักษ์ฯ
เมื่อนั้น	พระนารายณ์สุริยวงศ์ทรงจักร
ได้ฟังมีความยินดีนัก	จึงผินพักตร์มาสั่งหนุมาน
ตัวท่านผู้เรื่องฤทธิริณ	จงนำยุบลข่าวสาร
ไปให้ถึงองค์นงคราญ	แจ้งการที่เราตามมา
ตรัสพลางทางหิบบำรงค์	กับสไบทรงกนิษฐา
ส่งให้ลูกพระพายศักดา	แล้วมีวาจาอันสุนทร
ท่านจงเอาของทั้งสองนี้	ไปให้สีดาดวงสมร
ว่าเราโศกาอาวรณ	ทุกขร้อนถึงองค์อรไท
กลับมาสิ่งใดที่เราทรง	จะเปลื้องจากองค์ประทานให้
สามนายผู้มีฤทธิไกร	จงไปให้ถึงนงคราญฯ

บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ
รับสไบชำระลงการ	กราบกับบทมาลัยด้วยยินดี
แจ้งข่าวอัครราชเทวี	เพียงนี้พอได้คั่งบัญชา
แต่ซึ่งจะถวายพระชำรงค์	กับสไบแก่องค์กนิษฐา
เกลือกนางจะแคลงวิญญาณ์	ว่าของนี้ตกอยู่ในไพร
พวกทศกัณฐ์ไปเที่ยวเล่น	ใครเห็นก็เก็บมาได้
หากเกลี้ยงแต่งลงประโลมใจ	มิใช่ทหารพระจักรี
ขื่อนี้เข้าบาทเห็นยากนัก	ด้วยนางไม่รู้จักระบีศรี
ทำไฉนจะให้พระเทวี	สิ้นที่สงสัยในวิญญาณ์ ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 85-86)

- หนุมานถวายแหวน

เมื่อหนุมานค้นหานางสีดาจนพบ จึงเข้าไปหานางและถวายชำรงค์และสไบที่ พระรามได้รับมาจากสดาโยให้แก่ นาง เพื่อให้ นาง สีดา เชื่อว่า พระราม กำลัง ยกทัพ เพื่อ มา ช่วย นาง สีดา

บัดนั้น	คำแหงหนุมานชาญสมร
ได้ฟังอัครราชบังอร	ประนมกรแล้วทูลสนองไป
เมื่อพระองค์อยู่ด้วยพระทรงสังข์	ข้ายังหามาเป็นขำไม่
ทูลพลางถวายแหวนกับสไบ	ของนี้ภูวไนยให้มา
สั่งว่าชำรงค์พระเทวี	อสุรีถอดขว้างปีกษา
สดาโยเมื่อใกล้มรณา	ถวายพระจักราทูทริธอน
อันพระภูษาสไบทรง	ขององค์อัครเศสสายสมร
ซึ่งฝากไว้กับวานร	ภูธรให้เป็นสำคัญมา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 132)

- หนุมานพิสูจน์ศพนางลอย

ทศกัณฐ์มีอุบายให้นางเบญจกายแปลงเป็นนางสีดา แล้วให้เป็นศพลอยน้ำมายังทัพของพระราม เพื่อให้พระรามเข้าใจว่านางสีดาได้ตายไปแล้ว เมื่อพระรามเห็นศพนางสีดาลอยน้ำมาก็กริ้วหุนหันมาก เหตุเพราะหุนหันเคยเผากรุงลงกาซึ่งอาจจะทำให้ทศกัณฐ์มานางได้ แต่หุนหันไม่เชื่อว่าเป็นศพของนางสีดา เนื่องจากพบความผิดปกติของศพ จึงขอพิสูจน์ดูว่าศพนั้นเป็นนางสีดาจริงหรือไม่

บัดนั้น	หุนหันผู้มีอิทธิฤทธิ์
ได้ฟังบัญชาท้าวไฉน	น้อมเศียรทูลไปด้วยปริชา
อันรูปนี้คู่ประหลาดนัก	ไซ้ช่องค้อครเศศเสนาหา
เห็นจะเป็นอสูรมารยา	แปลงมาให้เหมือนนางเทวี
ด้วยอุบายเล่ห์กลสงคราม	มิให้ข้ามไปเมืองยักษิ
พระองค์ทรงฟ้าธาตรี	ภูมิหุคยยังฤทัยคึกค
เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ์องค์นารายณ์จักรกฤษณ์
ได้ฟังคั่งต้องเพลิงพิช	ทรงฤทธิยั้งกริ้วโกรธา
ผุดลุกขึ้นยืนกระเทิบบาท	ดวงตาดูเพียงหนึ่งฟ้าผ่า
เหวี่ยงเหวี่ยงหุนหันพาลา	โจนวามิไซ้นางเทวี
ทั้งรูปทรงสงครีดวงพักตร์	ก็เห็นประจักษ์ถ้วนถี่
นรลักษณ์ที่ในอินทรี	สำคัญนั้นมีทุกสิ่งไป
อีกทั้งภูษาสไบทรง	ธำรงค์ที่เอ็งเอาไปให้
ก็ติดอยู่กับองค์อสูรไท	หรือว่ามีไซ้ให้ว่ามาฯ
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ก้มเกล้าสนองพระบัญชา	ผ่านฟ้าจึงได้ปราณี
สำคัญมีมาก็จริงอยู่	พิเคราะห์หัดดูเป็นกลยักษิ
ธรรมดาสัตว์สิ้นชีวิ	มิได้เน่าพองอย่าพึงคิด
อันศพนี้สดไม่มีกลิ่น	จะลอยวารินนั้นเห็นผิด
ทั้งพลับพลาพระองค์ทรงฤทธิ	สถิตเหนือลงกากรุงไกร
เหตุโจนจึงรูปศพนี้	จะลอยทวนวาริขึ้นมาได้
ข้าขอเอาขึ้นบนกองไฟ	ชั้นสุตรดูให้ประจักษ์ตา

แม้ว่าเป็นรูปอุบายกล	จะไม่ทนเพลิงแรงแสงกล้า
ถ້องค้อัครราชชายา	เห็นว่าจะสิ้นกับอัคคี
พระองค์จงลงโทษกร	พินฟอนตัดเกล้าเกศี
ข้าผู้ล่่วงราชวาที	ให้ม้วยชีวีไปตามกัน ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 219-220)

- หนุมานจองถนน

พระรามมีรับสั่งให้หนุมานและนิลพัทกุมพลวานรไปชนก้อนหินมาถมลงมหาสมุทรเพื่อทำถนนข้ามไปยังกรุงลงกา แต่หนุมานและนิลพัทกลับทะเลาะกัน พระรามจึงลงโทษให้นิลพัทกลับไปยังเมืองขีดขิน และคอยนำเสบียงมาส่งที่กองทัพทุก ๆ เดือน ส่วนหนุมานนั้นพระรามได้สั่งให้ไปจองถนนให้เสร็จภายในเจ็ดวัน

เมื่อนั้น	พระจักรแก้วสุริยวงศ์ทรงศร
ครั้นนิลพัทฤทธิรอน	บทจรไปจากพลับพลา
จึงตรัสแก่ศรีหนุมาน	เหวยไอ้สาธารณ์ใจกล้า
กูนี้อัดสรรโยธา	ที่มีศักดาอ่องไว
อันขุนกบินทร์นิลพัท	ก็จัดเอาเป็นทหารใหญ่
จะได้เป็นคู่มือคูใจ	เหตุใดจึงไม่ประนอมกัน
ตัวเอ็งอิจฉาสาธารณ์	ทำการหยาบช้าโมหันธ
หากแกลึ่งจะกำจัดมัน	จากที่สุวรรณพลับพลา
พอใจจะทำแต่ผู้เดียว	ขับเคี่ยวสงครามด้วยยักษา
ทีนี้ก็สมดั่งจินดา	ที่อหังการว่าตัวดี
จงเร่งรีบไปจองถนน	จะได้ข้ามพลกระบี่ศรี
มั่นซ้ากว่าเจ็ดราตรี	กู่จะผลาญชีวีให้วายปราณฯ
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ
ก้มเกล้ารับราชโองการ	ทูลสนองบทมาลย์ด้วยปรีชา
อันตัวของข้านี้โทษผิด	ถึงสิ้นชีวิตสังขาร

ซึ่งพระองค์ทรงพระเมตตา	ไม่ล้างชีวาให้บรรลัย
พระคุณล้ำล้ำพันนักษ	หนักกว่าคินฟ้าไม่เปรียบได้
จะขอรับจองถนนไป	ให้ถึงฟากฝั่งชลธี ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 241-242)

- หนุมานช่วยพระรามยังเมืองบาดาล

เมื่อพระรามถูกไมยราพลักพาไปยังเมืองบาดาล หนุมานจึงได้ฝ่าด่านหนทางไปเมืองบาดาลเพื่อลงไปช่วยพระราม เมื่อได้สังหารไมยราพแล้ว จึงได้นำเศียรของไมยราพพร้อมทั้งพาพระรามกลับมายังพลับพลาที่ประทับ

เสร็จซึ่งมอราชธานี	ขุนกระบี่ปริศิเปรมเกษมสันต์
หิ้วเศียรไมยราพกุมภภัณฑ์	จรจรัลไปยังพระสีภรฯ
ครั้นถึงจึงเข้าช้อนองค์	พระนารายณ์สุริยวงศ์ทรงศร
วางเหนือหัตถถาวนร	งามดั่งศศิธรแจ่มฟ้า
มือหนึ่งหิ้วเศียรอสุรี	สำแดงฤทธิแก้วกล้า
ชำแรกแทรกพื้นพสุธา	ขึ้นมาจากใต้บาดาลฯ
พอถึงสุวรรณพลับพลาชัย	อโณทัยจวนแจ้งแสงฉาน
วางองค์สมเด็จพระอวตาร	เหนือแท่นสุรگانต์รูจี
แล้วจึงขอรอภิวาหน์	พระอนุชาธิราชเรืองศรี
แจ้งความตามเรื่องซึ่งราวี	กระบี่ถวายเป็นเศียรอสุรา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 368)

- หนุมานทำลายพิธิลับหอกโมกขศักดิ์

กุมภกรรณตั้งโรงพิธิลับหอกโมกขศักดิ์เพื่อใช้ในการศึก พิเภกจึงออกอุบายให้หนุมานและองคตไปทำลายพิธิเสีย โดยบอกว่ากุมภกรรณนั้นชอบความสะอาดมาก ดังนั้นหนุมานจึง

แปลงเป็นหมาเนา มีกลิ่นเหม็น ส่วนองค์แปลงเป็นกาดามจิกกินหมาเนานั้น เมื่อหมาลอยตามน้ำ มาจนถึงโรงพิธี กุมภกรรมได้กลิ่นเหม็นเนาจนทนไม่ไหว จึงได้เลิกพิธีลับหอกโมกษศักดิ์

บัดนั้น	องค์หนุมานชาญสมร
ก้มเกล้ารับสั่งพระสีกร	ลาแล้วบทธอรออกมาฯ
ต่างตนสำแดงเพลงฤทธิ์	เสียงสนั่นครครจัดทุกทิศา
ถีบทะยานผ่านชั้นยั้งเมฆา	บ้ายหน้าไปพระเมรุคีรีฯ
ครั้นถึงจึงเห็นขุนมาร	อานหอกโมกษศักดิ์เรื่องศรี
อยู่ในโรงราชพิธี	ใกล้ที่ริมฝั่งสีทันดร
สองนายก็ลงจากอากาศ	องอาจดั่งพญาไกรสร
ต่างตนร้ายเวทฤทธิ์รอน	วานรนิมิตกายาฯ
หนุมานนั้นเป็นสุนัขตาย	พองเน่ากลิ่นอายเหม็นกล้ำ
องค์นั้นกลายเป็นกา	จับจิกลอยมาในวาริฯ
เมื่อนั้น	พญากุมภกรรมยักษี
ลับหอกอยู่ในพิธี	อสุรีแลไปในสาคร
เห็นสุนัขเนาลอยมาวนอยู่	มีหมู่มแมลงวันตอมว่อน
กาจิกเหม็นคลบอบขจร	หมู่นอนคลาดล่ำทั้งกายา
แต่เห็นก็ให้อาเจียน	กลิ่นเหียนเวียนพักตร์ยักษา
ลับหอกไม่ได้ตั้งจินดา	ก็ลุกลมายังรอมณีฯ
แล้วมีพระราชบรรหาร	ให้เลิกพลมารยักษี
จากเชิงพระเมรุคีรี	รีบเข้าธานีลงกาฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 397-

398)

- หนุมานทำลายพิธีทนต์น้ำ

เมื่อกุมภกรรมถูกหนุมานทำลายพิธีลับหอกโมกษศักดิ์ ทำให้การรบในคราวนั้น พ่ายแพ้แก่ทหารวานร กุมภกรรมจึงออกอุบายใหม่ ไปนอนขวางทางน้ำที่เหนือกองทัพของ

พระราม เพื่อไม่ให้กองทัพพระรามมีน้ำใช้ และให้รดน้ำตายไปในที่สุด พิเภกจึงให้หนุมานไป
ทำลายการท่อน้ำของกุมภกรรณ

เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ์องค์นารายณ์นาถา
ได้ฟังพิเภกโหรา	ผ่านฟ้าจึงตรัสถามไป
อันกุมภกรณยักษ์	ไปทำพิธีอยู่ที่ไหน
เราจะคิดอ่านประการใด	จึงจะได้ล้างพิธีมันฯ
บัดนั้น	พิเภกสุริยวงศ์รังสรรค์
ฟังราชบัญชาพระทรงธรรม	บังคมคิดแล้วทูลสนองไป
อันซึ่งที่ตั้งพิธีการ	ตัวข้ามทมาลย์หาฐ์ไม่
เว้นแต่นางก้านัลใน	ซึ่งร่วมจิตชิดใช้สุรี
ขอให้หนุมานอุทธรณ	ไปช้อนกลกุมภกรณยักษ์
แปลงกายให้เป็นสตรี	เข้าปลอมพาทีด้วยก้านัล
ก็จะรู้ที่อยู่ขุนมาร	ซึ่งไปอ่านพระเวทรังสรรค์
เร่งตามไปล้างพิธีมัน	น้ำนั้นก็ไหลลงมาฯ
เมื่อนั้น	พระจักรรัตน์แก้วนาถา
ได้ฟังพิเภกโหรา	ผ่านฟ้ามีราชโองการ
คุก่อนคำแหงวายุบุตร	ท่านผู้อุทธรทรกล้าหาญ
จงไปล้างพิธีขุนมาร	ด้วยปรีชาชาญของวานร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 428)

- หนุมานลวงเอากล่องดวงใจ

พระรามได้ออกศึกรบกับทศกัณฐ์ แผลงศรไปต้องกายทศกัณฐ์จนแขนขาด กาย
ขาด แต่ทศกัณฐ์ไม่ตาย พิเภกบอกว่าทศกัณฐ์ได้ทำพิธีถอดดวงใจฝากไว้กับฤๅษีโคบุตร หนุมาน
และองคตจึงเสร้างทำเป็นลูกพระรามไล่ออกจากทัพ จึงไปหาฤๅษีโคบุตรให้พาไปฝากตัวเป็นข้ารับ
ใช้ทศกัณฐ์ และลวงฤๅษีเพื่อให้ได้กล่องดวงใจของทศกัณฐ์ หนุมานกับองคตออกอุบายสลักกล่อง

ดวงใจ เอาของปลอมมาให้พระฤๅษี และเอาของจริงไปซ่อนไว้ เมื่อพระรามรบกับทศกัณฐ์ครั้ง
ต่อมา หนุมานก็เอากล่องดวงใจของทศกัณฐ์ออกมาทำลาย ทศกัณฐ์จึงถูกศรของพระรามฆ่าตาย

บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
ทำตกใจใส่กลพาที	เอะอะกระไรกระนี่มิเป็นการ
พระรามทำศึกกับทศกัณฐ์	หมายมั่นป้องปลงจงผลาญ
อันซึ่งชีวิตพญามาร	หรือพระอาจารย์มิได้คิด
จึงเอาดวงใจท้าวยักษ์	ไว้ในกุฎิกระจะจิริด
เกลือกจะใช้เสนีมีฤทธิ์	มาลักเอาดวงจิตนั้นไป
คั่งหนึ่งพระมหานักขรรม	แกลิ่งฆ่าทศกัณฐ์เสียได้
พระองค์ก็ทรงปริชาโว	เป็นไฉนไม่คิดข้อนี ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 359)

บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ครั้นไคล่ทวารลงกา	ทำตกใจลุคฝ้ายคร่ำไว้
เอะอะไรกระนี่พระนักขรรม	พูดกันเมื่อกี่ข้างลิ้มได้
จะพาเอาดวงจิตเข้าไป	ให้ไคล่พญาอสูรี
แม้ขึ้นเข้ากายคั่งเก่า	จะทำกระไรเล่าพระฤๅษี
ถ้าพระรามแผลงศรต้องอินทรี	นำที่จะสิ้นชีวา
จงส่งดวงใจให้องคต	งคอยู่นอกเมืองจะดีกว่า
ต่อเมื่อพระมหาสิทธิ	ออกมาจึงค่อยเอาไป
จงพาแต่ข้าผู้พี่ชาย	เข้าถวายวันนี้ให้ได้
แต่พอค่อยสร้างสว่างใจ	พันภัยพระรามจักรี
อันซึ่งองคตอนุชา	ไว้ข้าจะถวายกระบี่ศรี
แก่องค์พญาอสูรี	พระมุนิจึงได้โปรดปราน ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 361)

ครั้นถึงซึ่งลูกพาลี	ขุนกระบี่ผู้มีอิทธิพล
จึงร่ายพระเวทสำรวมใจ	นิมิตศิลาใหม่ด้วยศักดาฯ
เสร็จแล้วก็ส่งให้องคต	ว่าดวงใจทศพัศครักษ์
เจ้าจงเอาไปด้วยฤทธา	ฝังไว้ยังท่าสมุทรไท
แล้วกลับมาคอยพระนักสิทธิ์	เอาศิลาณิมิตนี้เปลี่ยนให้
น้องรักจงรีบกลับไป	รักษาดวงใจไว้ให้ดี
ถ้าเห็นเราหะจันสามโยชน์	อ้าโอษฐ์เป็นเดือนจรัสศรี
จงรีบเอาดวงใจสุริ	ไปส่งให้พื่อย่านาน
ว่าแล้วยกกระบี่คม	นบนิ้วประนมอธิษฐาน
ถึงพระพายบิดาชัยชาญ	ขอประมาณจงได้เมตา
งคอยู่อย่าเพื่อพิศก่อน	กว่าวาระจะเสร็จอาสา
ว่าแล้วก็กลับคืนมา	ยังองค์พระมหานักธรรมฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 363)

2.5.2.3 บทบาทในฐานะผู้บังคับบัญชา

- หนุมานให้พลวานรช่วยกันโห่สามทีเพื่อให้กสัมพาทิพ้นจากคำสาป ระหว่างค้นหาเส้นทางไปกรุงลงกา หนุมานได้พบกสัมพาทิขณหลุดร่วงทั้งตัว ทราบว่ากสัมพาทิถูกพระอาทิตย์สาปให้ขณหลุดทั้งตัวและติดอยู่ในถ้ำ รอนทนหารพระนารายณ์ มาถามทางไปกรุงลงกา เมื่อทหารโห่ร้องขึ้นสามทีก็ให้กสัมพาทินั้นพ้นคำสาป

บัดนั้น	คำแหงหนุมานทหารใหญ่
ได้ฟังปักษีก็ดีใจ	จึงปราศรัยด้วยรสวาจา
เราเป็นทหารพระสีกร	จะช่วยร้อนพลญาปักษยา
ว่าแล้วก็เรียกโยธา	เสียงก้องไกลาทั้งคีรี ฯ
บัดนั้น	นายหมวดนายกองกระบี่ศรี
ทั้งพวกพลโยธี	ไต่ย่นกระบี่หนุมาน
ร้องเรียกอ้ออิงกุลาหล	ต่างตนต่างรับต่างขาน
ก็ออกจากชอกห้วยเหวธาร	วิ่ง่วนอลหม่านกลับมา ฯ

ครั้นถึงปากถ้ำคีรี	เห็นสัมพาทีปีक्षा
ชนหลดสิ้นทั้งกายา	วานรตามกันวุ่นไป ฯ
บัดนั้น	หนุมานผู้มีอิชฌาสัย
จึงบอกไพร่พลสกลไกร	ตามในเหตุผลสฤณี
ตัวท่านทั้งหลายจงช่วยกัน	ทั้งพวกพลชั้นกระบี่กระบี่ศรี
โห้จันให้ได้สามที	นกนี้จะพินเวทนา ฯ
บัดนั้น	โยธาวานรถ้วนหน้า
ได้ฟังยินดีปรีดา	ก็ให้สนั่นลั่นฟ้าสุธาธาร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 105-106)

- หนุมานในห้องคตพาหารวานรไปแอบซ่อนอยู่บนเมฆ

พิเภกทูลพระรามว่าทำวสัทธาสูรนั้นได้รับพรจากพระพรหม ให้สามารถเรียกขอออาวุธจากเทวดาได้ เมื่อใดที่ทำวสัทธาสูรเรียกขอออาวุธ เหล่าเทวดาจะทิ้งอาวุธลงมา แล้วจะถูกเหล่าทหารวานรจนได้รับอันตราย พระรามให้หนุมานไปล่อลวงสัทธาสูร หนุมานจึงขอห้องคตไปช่วย และให้เหล่าทหารวานรอีก 500 คนไปช่วยในการนี้

ครั้นถึงแนวเนินคีรี	วิถีที่ร่วมทางใหญ่
จึงให้หยุดโยธีกระบี่ไพร่	อยู่ได้คืนไทรพร้อมกัน
หนุมานจึงว่าแก่น้องชาย	บัดนี้พระนารายณ์รังสรรค์
ใช้เรามาล้างกุมภภัณฑ์	จำจะคิดผ่อนผันให้ได้การ
อันทำวสัทธาสูรชุนย์กัษ	เรื่องฤทธิลัทธิตศัคคิ์แก้แล้วหาญ
ครั้นจะเข้าจู่โจมโรมราญ	เห็นการจะไม่สมจินดา
ตัวเจ้าจงพาวานร	เหาะซ่อนอยู่ในเวหา
คอยฟังสำเนียงอสุรา	ร้องเรียกเทวาขึ้นไป
บรรดาเทวดาทิ้งหอกขึ้น	กลัวมันจะโยนอาวุธให้
ตัวเจ้ากับหมู่พลไกร	ช่วยกันรวบไว้ด้วยฤทธิ
อย่าให้ตกถึงแผ่นดิน	เมื่อใดได้ยินเสียงที่
จึงทิ้งลงกลางพลอสุรี	แล้วมาช่วยราวีกุมภภัณฑ์ ฯ

บัดนั้น
รับคำหุมนานชาลยกรรจ

องคตฤทธิแรงแข็งขัน
ก็พาพลทั้งนั้นเหาะไป ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 175)

2.5.2.4 บทบาทในฐานะบิดา

หุมนานฉบับรามเกียรติ์นี้มีบุตรอยู่ 2 คน ได้แก่ มัจฉานู ลูกของนางสุพรรณมัจฉา และ อสุรผัด ลูกของนางเบญกาย เมื่อครั้งหุมนานมีความสัมพันธ์กับนางสุพรรณมัจฉาและนางเบญกายนั้น หุมนานยังต้องไปปฏิบัติภารกิจรับใช้พระรามอยู่ จึงไม่ได้อยู่ด้วยกัน เมื่อนางสุพรรณมัจฉาและนางเบญกายให้กำเนิดบุตร บุตรนั้นจึงไม่ได้พบกับหุมนาน และตัวหุมนานเองก็ไม่ทราบเช่นเดียวกันว่าตนมีบุตร ต่อเมื่อได้พบกันภายหลัง พอสอบถามความจริงได้รู้ว่าเป็นพ่อลูกกัน

มัจฉานู เป็นบุตรของหุมนานกับนางสุพรรณมัจฉา มีหน้าเป็นวานรเหมือนบิดา และมีหางเป็นปลาเหมือนมารดา

บัดนั้น
ฟังมัจฉานุกุมาร
รับขวัญแล้วกล่าวพจนารถ
ว่าพลางก็เหาะขึ้นไป

หาวเป็นดาวเดือนทินกร
เสร็จแล้วก็กลับลงมา

บัดนั้น
เห็นประจักษ์เหมือนคำชนนี
ขอรจขึ้นเหนือศิโรเพฐน์
ตัวลูกไม่แจ้งประจักษ์ใจ
อันโทษนี้ใหญ่หลวงนัก
อย่าให้เป็นกรรมเวรา

บัดนั้น
สวมสอดคอดลูกเข้าไว้

วายุบุตรผู้ปรีชาหาญ
ว่าขานกินหนงแคลงใจ
สุดสวาทของพ่ออย่าสงสัย
อยู่ในอากาศด้วยฤทธา ฯ

เขจรสว่างเวหา
ยังพื้นพสุธาทันที ฯ

มัจฉานูผู้ชาญชัยศรี
ยินดีก็วิ่งเข้าไป
น้อมเศษบังคมประนมไหว้
จึงชิงชัยกับพระบิดา
ลูกรักจกขอโทษา
แก้ขำน้อยนี้สืบไป ฯ
คำแหงหุมนานทหารใหญ่
ลูบไล้ไปทั่วทั้งอินทรีชัย

รับขวัญจุมพิตแล้วพิศพิศตร์	ดวงจักษุพ่อเฉลิมศรี
ซึ่งเจ้าต่อยุทธ์บิดานี้	เพราะมิได้รู้จักกัน
ถ้อยที่ถ้อยรักษาตัว	ด้วยกลัวชีวาจะอาลัย
อันซึ่งคิดพลั้งทั้งนั้น	ไม่ถือโทษทัณฑ์แก่ลูกรัก
พ่อจกอยู่ซ้าก็ไม่ได้	จะรีบไปตามองค์พระทรงจักร
สังหารไมยราพขุนยักษ	ซึ่งมันไปลักพระองค์มา
ตัวเจ้าค่อยอยู่เป็นสุขก่อน	อย่าอาวรณ์เศร้าโหม่นสลา
อันทางบาดาลนครา	แก้วตาจงบอกให้พ่อไป ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 352-353)

เมื่อสิ้นสุดสงครามแล้ว หนุมานได้ขอให้พระรามตัดหางของมัจฉานุ	พระนารายณ์สุริย์วงศ์ทรงศร
เมื่อนั้น	ภูธรจึงทอดทัศนา
เสร็จปราศรัยสองพระนคร	พิศตร์เหมือนบิดุเรศหนักหนา
เห็นหลานพระพายเทเวศ	ดูก่อนพญาหนุมาน
พระแยมี่ยมพริ้มพรายแล้วบัญชา	ท้วงท้วงอาจแก้แล้วหาญ
อันมัจฉานุผู้นี้	ด้วยหางบุตรท่านเหมือนมารดร ฯ
ครั้นดูไปก็ให้รำคาญ	พระยาอนุชิตชาลยสมร
บัดนั้น	วานรบนนิ้วอภิวันท์
ได้ฟังพจนารถพระภูธร	กล้าหาญฤทธิแรงแข็งขัน
อันมัจฉานุกุมาร	คล้ายกันทั้งฤทธิแลปริชา
จะเปรียบกับบ่อสุรผัดนั้น	แปลงให้พื้นเพสมัจฉา
ขอพระองค์จงได้โปรดเกศ	ไปกว่าจะสิ้นสุดปราณ ฯ
จะได้รองเบื้องบาทา	พระจักรกฤษณ์ฤทธิล้ำสุริย์ฉาน
เมื่อนั้น	ผ่านฟ้ามีราชวาที
ได้ฟังคำแห่งหนุมาน	อย่าปรารมภ์เลยกระบี่ศรี
จะช่วยให้พื้นเพสมัจฉา	ภูมิแก้วดวงดั่งแสงไฟ ฯ
ว่าแล้วทรงพระขรรค์โมลี	

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 4 หน้า 313)

อสูรผัด เป็นบุตรของหนุมานกับนางเบญกาย ตัวเป็นยักษ์แต่มีหน้าเป็นวานร เมื่อสิ้นสงครามระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์ พิเภกได้ขึ้นครองกรุงลงกา แต่ถูกไพนาสุริยวงศ์จับขังไว้ อสูรผัดจึงไปตามหาหนุมาน และขอให้หนุมานมาช่วยพิเภกที่กรุงลงกา และเมื่อเสร็จสิ้นสงครามทุกอย่างแล้ว อสูรผัดได้เป็นอุปราชแห่งลงกา ชื่อว่า พระยามารนุราช

เมื่อนั้น	คำแหงหนุมานฤๅษี
ได้ฟังคั่งแค้นแสนทวี	คั่งหนึ่งอัคคีมาจ่อใจ
เช่นเขี้ยวเคี้ยวกรามคำรามรน	เหมไ้อัทรชนมันทำได้
ไม่เกรงกูผู้มีฤทธิไกร	จะฆ่าให้บรรลัยไปด้วยกัน
ว่าพลางสวมกอดอุกรัก	พิศพิศตร์ภิรมย์ชมขวัญ
แก้วตาพร้อมชีวัน	อย่าได้กันแสงโศกา
อันท้าวจักรวรรดิกับทศพิน	มันจะพากันสิ้นสังขาร
ค้วยเดชสมเด็จพระจักรา	ผู้ป็นโลกาชาตรี
ว่าแล้วมีสการลาพรต	จากเพศดาบสฤๅษี
เปลื้องเครื่องสำหรับโยคี	วางไว้ในที่กุฎิไพร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 4 หน้า 15)

อันว่ากุมารอสูรผัด	ไม่เกรงท้าวจักรวรรดิโมหันธ
ชื่อตรงจงรักพระทรงธรรม์	ได้เอาเหตุนี้มาแจ้งการ
แล้วนำทัพไปลงกา	อาสาต่อตีหักหาญ
จับไ้อัทศพินขุนมาร	ชาญศึกองอาจจ้องไว
ล้างพิธิไวยตาลบรรลัยจักร	ทั้งสองขุนยักษ์เสียได้
ความชอบนั้นมีแต่ต้นไป	ให้เป็นอุปราชลงกา
ชื่อว่าพระยามารนุราช	โดยชาติสุริยวงศ์ยักษา
ให้มหารามกุฎจรูจี	เครื่องทรงอลงการูจี

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 4 หน้า 300)

2.5.2.5 บทบาทในฐานะกษัตริย์

เมื่อเสร็จศึกกรุงลงกาแล้ว พระรามได้แต่งตั้งให้หนุมานเป็นพระยานุชิต และยกกรุงอโยธยาให้ครองร่วมกันถึงหนึ่ง แต่สุดท้ายพระยานุชิตก็คืนกรุงอโยธยาแก่พระราม เพราะไม่อาจทำตัวเสมอเท่ากับพระรามได้ พระรามจึงให้ไปหาพื้นที่ที่เหมาะสมแล้วสร้างเมืองให้ครอง ชื่อว่าเมืองนพบุรี และเมื่อพระยานุชิตได้ไปทำลายด่านกรุงมลิวัน ความชอบนี้ทำให้พระยานุชิตได้ครองกรุงมลิวันด้วย

- ครองกรุงอโยธยา

วายุบุตรได้ลงไปบาดาล	ตามพระอวตารรังสรรค์
ผลาญไมยราพม้วยชีวัน	เชิญเสด็จทรงธรรมกลับมา
แล้วอาสาพระองค์ไปล่อลวง	เอาดวงใจทศพัศศรัยรักษา
มาถวายได้เบื่องบทา	จึงผลาญเจ้าลงกาบรรลัย
ความชอบนอกนั้นก็หลายหน	พื้นที่จะนับประมาณได้
ทำการรวดเร็วดังพระทัย	การให้ผ่านถึงอยุธยา
ชื่อว่าพระยานุชิต	จักรกฤษณ์พิพัฒน์พงศา
ให้มังกูฏาภรณ์อลงการ	ปราสาทรัตนารูจี
พร้อมทั้งสมบัติพิสดาน	ศฤงคารบริวารสาวศรี
ห้าพันองคค์นารี	ล้วนมีศุภลักษณ์เพริศพราย

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 545-546)

ขึ้นนั่งยังที่บัลลังก์รัตน	ภายใต้เศวตฉัตรฉายฉาน
ให้เราร้อนฤทัยดั่งไฟกัลป์	ตัวสั่นหน้าซีดลงทันที
ฟางเพียงเคียวเกล้าจะทำลาย	เสโทซิมกายกระบี่ศรี
เหลือบแลไปคูห่มุเสนี	ดั่งมีศรแสงมาแทงตา
มิได้บัญชาประกาศิต	ราชกิจกษัตริย์นาคา
นิ่งนึกตรึกถวิลจินดา	ก็แจ้งด้วยปรีชาอันว่องไว
กูเป็นทหารมาร่วมอาสา	พรารายณ์ชिरาหาควรไม่
จึงบังเกิดเหตุเภทภัย	ด้วยศักดิ์ศรีมิได้เสมอกัน

มาตร मैंจะนั่งอยู่ช้า	นำที่ชีวาจะอาศัย
คิดแล้วอย่างเอียงจรจัด	จากอาสน์สุวรรณอลงกรณ์ฯ
ครันถึงน้อมเกล้าบังคมทูล	นเรนทร์สุรัสวีย์วงศ์ทรงสร
ซึ่งพระองค์ให้ข้าวนร	ครอบครองพระนครอยุธยา
ด้วยความเมตตาการุญ	พระคุณใหญ่หลวงหนักหนา
ยิ่งกว่าแผ่นดินพสุธา	หวังว่าจะให้เป็นสวัสดิ
อันอยุธยากรุงไกร	ไม่ควรแก่ข้าบาทศรี
บันดาลร่าร้อนทั้งอินทรี	คั่งเศียรเกล้านี้จะแตกตาย
อันแสนสมบัติพิสดาน	ไอศูรย์ศฤงคารทั้งหลาย
กับมหาเศวตฉัตรเพริศพราย	ขอถวายเบื้องบาทพระสี่กรฯ
เมื่อนั้น	พระนารายณ์สุรัสวีย์วงศ์ทรงสร
ฟังพระยาอนุชิตฤทธิรอน	ภูธรมีราชาที
ซึ่งทำผ่านกรุงอยุธยา	ให้เราร้อนอุราระบี่ศรี
ไม่มีความสุขสวัสดิ	ทั้งนี้วานรอย่าเสียใจ
จะสร้างนครเศรษฐาน	อันโอฬารแสนสนุกให้ใหม่
เราจะแสดงแสงศรจงตามไป	ตกลงที่ได้จึงกลับมา
จะยกไปสร้างสรรค่นครเศ	ให้มั่นเมืองเทวศในคิงสา
ตรีสแล้วจับศรศักดิ์ดา	เสด็จออกยังหน้าพระลาน ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 552-553)

เมื่อนั้น	พระยาอนุชิตฤทธิ์กล้า
พินิจพิศเพ่งดูพารา	งามคั่งเมืองฟ้าสุราลัย
มีความชื่นชมโสมนัส	คั่งจักรพรรดิเอาแก้วมายืนให้
เหาะขึ้นอากาศด้วยว่องไว	กลับไปอยุธยาพระนครฯ
ครันถึงน้อมเศียรอภิวาท	พระตรีภูวนาททรงสร
ทูลว่าพระองค์ทรงฤทธิรอน	ให้หมุ่นิกรเทวา
ไปสร้างสรรค่มหานครเศ	ขอบเขตกว้างใหญ่หนักหนา
แสนสนุกจำเรียววิญญาณ์	เสด็จ โดยบัญชาพระทรงธรรมฯ

เมื่อนั้น	พระกฤษณ์รักรักรังสรรค์
ฟังลูกพระพายเทวัญ	จึงมีบรรหารอันสุนทร
ท่านจงไปผ่านพารา	ให้สุขาภิรมย์สโมสร
เราจะประสาทนามพระนคร	ให้ถาวรชื่อนพบุรี
ตรัสแล้วจึงสั่งสุมนต์	อันเป็นขุนพลเรืองศรี
ให้แบ่งสมบัติบรรดามี	ที่ในธานีอยุธยา
พร้อมทั้งม้ารถขพล	เสนาสามานต์ซ้ายขวา
กึ่งหนึ่งครบลึงโกคา	ให้แก่พระยาอนุชิต ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 556-557)

อันพระยาอนุชิตจักรีวงศ์	อาของสังหารยักษ์
ใช้ไหนก็ไม่เสียที	ครั้งนี้ก็อาสาไป
ทำลายด่านกรุงมลิวัน	ทั้งน้ำกรดเพลิงก็กลับเสียได้
แล้วแปลงเป็นอินทรีเข้าชิงชัย	แก่น้องภูวไนยคินมา
ทำการสงครามจนสำเร็จ	บำเหน็จนั้นมากหนักหนา
ซึ่งกรุงมลิวันพารา	ใหญ่หลวงมหิมายังนัก
ควรพระยาอนุชิตจักรีวงศ์	ไปดำรงเสมาอาณาจักร
เป็นเจ้าของหมู่สุริย์กษ	เรื่องฤทธิ์สิทธิ์ศักดิ์ชัยชาญ
ให้ทั้งมงกุฏเนาวรัตน์	กรรเจียรจระจักษ์สมุกดาหาร
เครื่องต้นเครื่องทรงอลงการ	ฝูงสนมบริวารกัลยา

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 4 หน้า 299)

จากการเปรียบเทียบบทบาทของตัวละครหนุมานจากฉบับรามายณะของวาลมิกิ และรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พบว่า ในรามายณะนั้นหนุมานมีบทบาทเป็นทูต เป็นทหารของพระราม และเป็นผู้บังคับบัญชาของเหล่าทหารวานร ส่วนในรามเกียรติ์ หนุมานมีบทบาทเป็นทูต เป็นทหารของพระราม และเป็นผู้บังคับบัญชาเช่นเดียวกับรามายณะ แต่ยังมีบทบาทอื่นด้วย ได้แก่ เป็นบิดาและเป็นกษัตริย์ เนื่องจากรามเกียรติ์ถูกประพันธ์ขึ้น

เพื่อใช้ในการแสดงละครในราชสำนัก ตัวละครหนุมานในรามเกียรติ์จึงถูกประพันธ์ให้มีลักษณะ
และบทบาทที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริง ให้ดูมีรสนชาติ สนุกสนาน และเข้าถึงได้ง่าย

บทที่ 3

กลวิธีการสร้างและนำเสนอตัวละครหุ่นยนต์

ตัวละครเอก (Protagonist) หมายถึง ตัวละครหลักที่เป็นศูนย์กลางของเรื่อง อาจจะมีทั้งตัวละครชายหรือหญิง หรืออาจจะมีเพียงฝ่ายเดียวก็ได้ ตัวละครเอกจะมีบทบาทนำในเรื่อง ซึ่งผู้แต่งมักจะสร้างตัวละครให้ผู้อ่านรู้สึกสนใจมากที่สุด การสร้างตัวละคร ผู้แต่งมักสร้างตัวละครเอกทั้งที่เป็นตัวละครเหมือนจริง (realistic) คือ ตัวละครจะต้องแสดงลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางกาย อารมณ์ และปัญญา และสร้างตามอุดมคติ (idealistic) คือ ตัวละครที่ถูกสร้างมักจะมีลักษณะที่เหนือกว่าธรรมชาติของมนุษย์ทุกๆ ไป มีความเป็นเทพเจ้า หรือเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่สามารถจัดอารมณ์ความรู้สึกทิ้งไปได้

ตัวละครหุ่นยนต์เป็นตัวละครเอกของเรื่อง ถือได้ว่าเป็นตัวละครที่ดำเนินเรื่องเลยก็ว่าได้ หุ่นยนต์ถูกสร้างขึ้นให้ดูเป็นไปไม่ได้ทั้งตัวแทนของเทพเจ้า ทั้งตัวแทนมนุษย์ทั่วไป และตัวแทนของสัตว์คืออวสาน ผู้ศึกษาเห็นว่าตัวละครหุ่นยนต์นั้นมีลักษณะที่หลากหลาย ดังนั้นจึงต้องการศึกษาว่าหุ่นยนต์ในแต่ละฉบับมีกลวิธีในการสร้างอย่างไร

3.1 กลวิธีการสร้างตัวละครหุ่นยนต์

3.1.1 สร้างให้สมจริง (realistic)

การสร้างตัวละครให้สมจริง คือ การสร้างให้ตัวละครนั้นมีความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ กล่าวคือ มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์ ความรู้สึก รัก โลภ โกรธ หลง ซึ่งลักษณะเหล่านี้สามารถพบได้ในมนุษย์ทั่วไป

3.1.1.1 หุ่นยนต์ในรามายณะ

จากการศึกษาตัวละครหุ่นยนต์ในรามายณะ พบว่าหุ่นยนต์นั้นถูกสร้างให้มีความสมจริง กล่าวคือ หุ่นยนต์เกิดความรู้สึกกลัว หากตนเองไม่สามารถปฏิบัติภารกิจที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จ ความกลัวของหุ่นยนต์ที่ผู้ศึกษาได้พบนั้น คือ หุ่นยนต์กลัวว่าหากคราใดที่ตนทำภารกิจไม่สำเร็จ จะเกิดความสูญเสียที่ใหญ่หลวงตามมา จะเห็นได้จากตอนที่หุ่นยนต์ตามหานางสีดาที่กรุงลงกาไม่พบ หุ่นยนต์กลัวว่าหากกลับไปหาพระรามทั้งที่ตนยังทำภารกิจไม่สำเร็จ พระรามอาจจะเศร้าเสียใจที่ไม่พบนางสีดา อาจจะมีเรื่องอันตรายต่อพระราม และหากพระรามมีอันเป็นไป

พระลักษมณ์ก็อาจจะเสียใจตามพระราม หากพระรามและพระลักษมณ์เป็นอะไรไป พระอนุชาและพระมารดา ก็จะเศร้าเสียใจตามไปด้วย

ข้าไม่สามารถจะทูลพระรามผู้สนิทสนมหาชายาได้เลยว่านางสีดาธิดาท้าวชนกหายตัวไป หรือถูกซ่อนอยู่ หรือม้วยมรณแล้ว //5-11-17

คงจะเป็นโทษหากข้าไม่ทูล แต่ก็คงเป็นโทษหากข้าจะทูล ที่นี้ข้าจะทำฉันใดดี คุณเหมือนข้าจะลำบากเสียแล้ว //5-11-18

เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ อะไรคือสิ่งที่เหมาะสมเหมาะกับโอกาสเล่า หนุมานคิดใคร่ครวญอยู่หลายครั้งเช่นนี้ //5-11-19

หากว่าข้ากลับจากนี้ไปยังนครของจอมวานร โดยที่ยังไม่ได้พบนางสีดา จะถือว่าข้าทำบุรุษารละใดได้แล้วเล่า //5-11-20

ที่ข้าได้หะขามมหาสาคร ที่ข้าได้เข้ามายังลงกา และที่ข้าได้มาเห็นเหล่าราชสนั่นก็จะเปล่าประโยชน์สิ้น //5-11-21

แล้วสุครีพ และเหล่าวานรที่มาชุมนุมกัน ตลอดจนโอรสทั้งสองของท้าวทศรถจะว่าข้าอย่างไร เมื่อข้ากลับไปยังกษัตริย์ //5-11-22

หากข้ากลับไปหาพระรามผู้สืบสายกฤตสละแล้วทูลข่าวร้ายยิ่งว่าข้ายังไม่พบนางสีดา พระรามก็คงจะสิ้นพระชนม์ //5-11-23

พระองค์จะไม่ทรงพระชนม์ชีพอยู่ได้เมื่อทรงฟังข่าวนางสีดา ซึ่งเป็นข่าวร้าย หยาบข้า น่ากลัว โหดร้าย เจ็บปวด และทรมานอินทรี //5-11-24

เมื่อเห็นพระรามอยู่ในสภาพน่าวิตก ทอดพระทัยวางชีพเช่นนั้น พระลักษมณ์ผู้เป็นเมธาวิผู้รักดีมั่นต่อพระองค์ก็คงจะสิ้นชีพด้วย //5-11-25

ฝ่ายพระภคตะเมื่อได้ข่าวว่าเซษฐาทั้งสองสิ้นพระชนม์พระองค์ก็คงม้วยมรณ ครั้นพระศัตรุมนะได้ยินว่าพระภคตะสิ้นชีพแล้ว ก็ไม่อาจมีชีวิตรอยู่ได้ //5-11-26

ต่อจากนั้นไม่ต้องสงสัยเลย พระมารดาทั้งหลาย ได้แก่ พระนางเกาสัตถยา สุมิตรา และไกเกยี เมื่อทรงได้ทราบข่าวโอรสม้วยมรณก็สิ้นชีพเช่นกัน //5-11-27

ฝ่ายสุครีวจะจอมวานรผู้ทรงสัตย์และกตัญญู เมื่อเห็นว่าพระรามสวรรคตแล้วก็คงสะละชีพ
ไปด้วย //5-11-28

ครั้นแล้ววานรผู้นำสงสารก็จะโทมัส ว้าวุ่น เศร้าหมอง และไร้สุขเพราะความโศกถึง
ภัสดา แล้วนางก็จะสิ้นชีพไป //5-11-29

นางตาราเองก็เช่นกัน หลังจากได้ทนทุกข์ทรมานเพราะความโศกถึงวาลินแล้ว ก็จะมี
ชีวิตอยู่ไม่ได้ เมื่อได้ข่าวการสิ้นพระชนม์ของราชาสุครีวอีก //5-11-30

ส่วนกุมารองค์ทะเล่าจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไรเมื่อสิ้นพระบิดาพระมารดาแล้วยังสูญเสีย
สุครีวด้วย //5-11-31

แล้วเหล่าวานรซึ่งทุกข์ตรมด้วยความโศกถึงนายของตนก็จะพากันตีกอกหกหัว //5-11-32

เหล่าวานรที่ถูกฝึกมาดีโดยบิราชาผู้ทรงยศ ผู้สมานฉันท์ เอื้อเฟื้อ และให้เกียรติ ก็จะ
พากันทิ้งขว้างวางจิต //5-11-33

ไม่มีอีกแล้วที่เหล่าบิผู้ประเสริฐจะพากันไปเที่ยวเล่นในป่า เขา และถ้ำ //5-11-34

เมื่อต้องทุกข์ตรมเพราะความสูญเสียของเจ้านาย พวกนั้นก็พากันไปยังหุบเขาแล้ว
โดดลงมาจากยอดเขาพร้อมกับลูกเมียและเหล่าอำมาตย์ //5-11-35

เหล่าวานรจะพากันใช้ศัตราวุธ หรืออดอาหารตาย เผลอตัวตาย แขนงคอตาย หรือดื่มยา
พิษ //5-11-36

ข้าคิดว่าเมื่อเข้าไปถึงคงจะมีการคร่ำครวญกันอย่างหนักหนา เพราะเรื่องนี้เป็นความ
สูญเสียของวงศ์อักษวกุและเหล่าวานร //5-11-37

ดังนั้นข้าจะยังไม่กลับจากที่นี่ไปยังนครกษิกินธา เพราะข้าไม่อาจเผชิญหน้าสุครีวโดย
ไม่ได้พานางสีดาไม่ถวิลไปด้วย //5-11-38

ตราบใดที่ข้ายังอยู่ที่นี้ ยังไม่กลับไป พระผู้ทรงธรรมผู้ทรงมหารถทั้งสองก็จะทรงอยู่กับ
ความหวังได้ และเหล่าวานรผู้ทรงปัญญาเช่นกัน //5-11-39

หากข้ายังไม่พบธิดาท้าวชนก ข้าก็จะเป็นวานปรสธ์ อาศัยอยู่โคนต้นไม้ ช่มตน และกิน
เฉพาะสิ่งที่ตกสู่มือและปากเท่านั้น //5-11-40

หากข้าตายไปความผิดใหญ่หลวงก็จะเกิดขึ้น ผู้ที่มีชีวิตอยู่ย่อมได้รับสิ่งดี ๆ ดังนั้นข้าจะ
คงอยู่ต่อไป ความสำเร็จคงจะเกิดแน่นอน //5-11-47

กบฏกฤษณะเฝ้าแต่คิดแล้วคิดเล่าถึงความทุกข์ที่ทับทวี แต่ก็มีอาจลวงพ้นความโศกนั้น ได้
เลย //5-11-48

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 11 หน้า 484-485)

นอกจากนี้พบว่าหนุมานมีความรู้สึกโกรธ หนุมานโกรธที่อังกะษะยอมแพ้ในการตามหา
นางสีดา และพุดจาช่วยุให้เกิดความแตกแยกในหมู่วานร

เมื่อตาระผู้โชติช่วงจุเจ้าแห่งคารากล่าวเช่นนั้น หนุมานก็คิดว่า อังกะษะนั้นได้ครอบ
ครองราชย์สมบัติแล้ว //4-53-1

หนุมานเชื่อว่าโอรสของวาลินประกอบด้วยปัญญาทั้งแปด พละกำลังสี่ประการ และ
คุณสมบัติสิบสี่ประการ //4-53-2

นั่นจึงทำให้เขามีอำนาจ กำลัง และความกล้าหาญเพิ่มมากขึ้นอย่างไม่หมดสิ้น
เช่นเดียวกับพระจันทร์ที่รุ่งเรืองในศุกลปักษ์ //4-53-3

และเขาก็มีความกล้าหาญเช่นเดียวกับบิดา มีสติปัญญาเทียบเท่าพระพฤษหบดี และเอา
ใจใส่ตาระราวกับพระอินทร์ปรีนทระมีต่อพระศุกร์ //4-53-4

ดังนั้นหนุมานจึงเริ่มพยายาม โน้มน้ำอังกะษะผู้แม่จะชานาญในศาสตร์ต่างๆ แต่ก็เหนื่อย
หน่ายต่อความประสงค์ของเจ้านาย //4-53-5

อังกะษะผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญเป็นลำดับที่สามในสี่ได้ช่วยุให้เกิดความแตกแยกในหมู่พล
วานรด้วยคำพูดหลายประการ //4-53-6

จากนั้น เมื่อพวกเขาแตกแยกกันแล้ว หนุมานก็ขู่อังกะษะด้วยคำพูดน่ากลัวต่างๆ ที่มีแต่
อุบายและความโกรธ //4-53-8-7

ดูก่อนโอรสนางตารา ท่านมีความสามารถกว่าบิดาของท่าน ท่านสามารถควบคุม
กองทัพในการรบและอาณาจักรวานรได้เช่นเดียวกับบิดา //4-53-8

ผู้ประเสริฐในหมู่วานรเอ๋ย แต่วานรนั้นมီးอารมณ์แปรปรวนเสมอ หากปราศจากบุตร
และภรรยา พวกเขาจะไม่อดทนฟังคำสั่งของท่าน //4-53-9

ข้าจะกล่าวกับท่านอย่างชัดเจนเช่นนี้แหละ พวกเขาจะไม่ทำตามท่าน ทั้งขามพวัต นีละ
และสุโหตระวานรผู้ยิ่งใหญ่ //4-53-10

รวมทั้งข้าและวานรคนอื่นๆ ทั้งหมด ท่านก็ไม่สามารถดึงมาจากสุครีวะได้แม้ด้วยสิ่งดีๆ
เช่น การปรองคองและรางวัล หรือด้วยการลงทัณฑ์ //4-53-11

กล่าวกันว่า เมื่อต่อสู้กับผู้ใดกำลัง ผู้มีกำลังอาจนั่งเฉยๆ ได้ ดังนั้นเพื่อจะรักษาตนไว้ได้
ผู้ใดกำลังไม่ควรต่อสู้ในสงคราม //4-53-12

และถ้าที่ท่านได้ยินมาและคิดว่าจะสามารถคุมครองท่านได้นั้นก็จะถูกทำลายอย่าง
ง่ายดายด้วยศรทั้งหลายของพระลักษมณ์ //4-53-13

ในอดีตเกิดความเสียหายเพียงเล็กน้อยจากการพาดว้ชระของพระอินทร์ แต่พระ
ลักษมณ์สามารถทำลายถ้ำนั้นราวกับลูกไฟไม่ได้ด้วยลูกศรที่คม และพระลักษมณ์ก็มี
ลูกศรเป็นจำนวนมาก //4-53-14

ข้าแต่ผู้เผด็จศึกศร ยังไม่ทันที่ท่านจะตั้งตัว วานรทั้งปวงก็ตัดสินใจจะหนีเสียแล้ว //4-
53-15

ด้วยความคิดถึงบุตรและภรรยา ความกังวลอยู่เป็นนิตย์ ความหิวและความทุกข์จาก
สภาพลำบากพวกเขาจะหันหลังหนีท่าน //4-53-16

เมื่อปราศจากมิตรสหายและผู้ปราศนาดี และปราศจากญาติพี่น้อง ถึงตอนนั้นท่านจะ
รู้สึกหวาดกลัวแม้ใบหญ้าที่สั้นไหว //4-53-17

ศรทั้งหลายของพระลักษมณ์ที่รวดเร็ว น่ากลัว และอันตรายนั้นไม่มีที่จะพลาดสังหาร
ท่านผู้กลับคำสัตย์ //4-53-18

หากท่านกลับไปกับพวกเราและเข้าเฝ้าสุครีวะอย่างนอบน้อม เขาจะสถาปนาท่านให้
ได้รับราชสมบัติสืบต่อไป //4-53-19

อาผู้ต้องการทำสิ่งถูกต้อง และต้องการความรักจากท่าน ผู้มั่นคงในคำสาบาน บริสุทธิ์
ยึดมั่นในสัญญา จะไม่สังหารท่าน //4-53-20

เขาต้องการทำให้มารดาท่านพอใจ นั่นคือเป้าหมายในชีวิตของเขา และบุตรคนอื่นของ
เขาก็ไม่มี ดังนั้นอังกะ ท่านควรกลับไป //4-53-21

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิชาภัณฑ์ สรรคที่53 หน้า 440-441)

3.1.1.2 หนุมานในรามเกียรติ์

จากการศึกษาพบว่าตัวละครหนุมานในรามเกียรติ์ถูกสร้างให้มีความสมจริงมากกว่ารา
มาณะ สันนิษฐานว่าด้วยระยะเวลาที่ห่างกัน และรามเกียรติ์นั้นถูกนำมาแต่งใหม่ให้สามารถเข้าถึง
ได้ง่าย ให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจตัวละครได้ง่ายขึ้น ดังนั้นตัวละครหนุมานจึงมีความสมจริงตาม
ธรรมชาติมนุษย์ทั่วไป ที่เห็นได้ชัดเจนคือการที่หนุมานถูกสร้างให้มีความเจ้าชู้ มีเมียหลายคน

นางบุษมาลี เป็นชายาคนแรกของหนุมาน เป็นนางอัปสรที่หนุมานพบในระหว่าง
เดินทางไปยังกรุงลงกา เมื่อหนุมานพบกับนางบุษมาลีก็เข้าไปเกี่ยวพานาง และให้นางบอกทางไป
กรุงลงกา

แล้วมีวาจาอันสุนทร

รักเจ้าเท่าดวงชีวา

ว่าพลางอุ้มองค์นงลักษณ์

เซยแก้มแนมเนื้ออรไท

ฝนสวรรค์ครันครัน โปยมहन

กลืนตลอบบึงชลธาร

สายสมรเขาวอดเสนหา

แก้วตาของพี่อย่าตกใจ

ภิรมย์ชมพักตร์พิสมัย

คว่าไขว่ต้องเต้าสุมาลย์

โกมลบานรับสุริย์ฉาน

สองสำราญสุขเกษมเปรมปรีดิ์ ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 89)

นางเบญจกาย เป็นธิดาของพิเภก นางได้รับคำสั่งจากทศกัณฐ์ให้แปลงเป็นสพนางสี
ดาไปหลอกพระราม หนุมานจับได้ เมื่อนางได้สารภาพผิดกับพระรามแล้ว พระรามมีรับสั่งให้หนุ
มานไปส่งนางที่กรุงลงกา ในระหว่างทางนั้นหนุมานก็เกี่ยวพานาง ทั้งสองมีลูกด้วยกันคือ อสุรผัด

จึ่งกล่าวมธุรสวาที	มารศรีผู้ยอดสงสาร
พี่ปรารมภ์ถึงเจ้าเยวมาลัย	จะวายปราณด้วยภัยพระสีภร
คิดคิดจะทูลขอโทษ	พอพระองค์ตรัสโปรดประทานก่อน
สิ้นความวิตกที่กร้อน	ให้มาส่งบังอรก็สมคิด
อันความชื่นชมโสมนัส	คั่งได้สมบัติดุสิต
บุญพี่กับเจ้าเคยเป็นมิตร	พระทรงฤทธิ์จำเพาะใช้มา
เราสองควรเคียงเรียงพักตร์	ร่วมรักในรสเสนาหา
เป็นคู่ผู้สมภิรมยา	ไปกว่าชีวาจะจากจร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 210)

นางสุพรรณมัจฉา เป็นธิดาของทศกัณฐ์กับนางปลา ครั้นที่หนุมานจองถนนข้ามไปยังกรุงลงกา ทศกัณฐ์ก็สั่งให้นางและสัตว์น้ำขนหินไปทิ้ง อย่าให้การจองถนนสำเร็จ เมื่อหนุมานทราบจึงไปจับนาง และเข้าเกี่ยวพาราตี นางสุพรรณมัจฉามีบุตรชื่อ มัจฉานุ มีลักษณะพิเศษคือ มีหน้าเป็นวานรเหมือนบิดา และมีหางเป็นปลาเหมือนมารดา

สุดเอยสุดสวาท	นุชนาฏผู้มิ่งมารศรี
รักเจ้าเท่าดวงชีวี	อย่าหยิกข่วนพี่ให้เจ็บนัก
ความแสนพิศวาสานาญน้อง	จะต้องถือมิให้มือหนัก
ใช้จะลวงเจ้าเยวลักษณะ	ดวงจักษุพี่จึงเมตตา
ว่าพลางอิงแอบแนบชิด	จุมพิตปรางเปรมนาสา
ค่อยประคองต้องเต้าสุมณฑา	วายุพัดพัดมาอึงอล
พระสมุทรรตีฟองนองระลอก	คลื่นกระหนอกพัดฝั่งกุลาหล
เมฆมัวทั่วทิศโทยมบน	ฝนสวรรค์พรอยพรมสุมาลี
อันดวงโกศุมปทุมมาลัย	ก็เบ่งบานคลี่คลายเกสรศรี
สองสมชมรสฤดี	ต่างเกษมเปรมปรีดีทั้งสองรา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 251)

นางวานริน เป็นนางอัปสรที่ละเอียดหน้าที่จึงถูกสาปให้มาอยู่คนเดียว ต่อเมื่อได้พบทหารของพระรามจึงจะพ้นคำสาป เมื่อครั้งที่วิรุญจำบังหนีไปหลบอยู่ที่ถ้ำของนางวานริน นางก็บอกที่หลับซ่อนให้ เมื่อหนุมานตามมาถึง ก็เกี่ยวนางและขอให้นางช่วยบอกที่ซ่อนของวิรุญจำบัง และเมื่อเสร็จภารกิจแล้ว หนุมานก็ช่วยคลายคำสาปให้นางได้กลับไปเป็นนางอัปสรตามเดิม

ทรามเอยทรามสงวน	นีนมวलयวยอดพิสมัย
เจ้าดวงดอกฟ้าสุราลัย	ขับพีเสียได้กัลยา
อันความรักเจ้านี้แสนรัก	สุดที่จะหักเส่นหา
ปรานีบ้างเถิดนะแก้วตา	วาสนาเคยคู่มาด้วยกัน
ว่าพลางกรเกี่ยวกระหวัด	สัมผัสภริมย์ชมขวัญ
อิงแอบแนบชิดพัลวัน	เชยดวงบุษบันอรชร
ภุมรินบินว่อนร่อนร้อง	คลังซาบอาบละอองเกสร
สุมามาลัยบานรับทินกร	ขจรรสเสาวคนธ์รายริน
พระพายชายพัดพานระลอก	กระลอกฝั่งฟองฟุ้งกระแสดินธุ์
สองสมภิมย์รสยวนยิน	เกษมสุขซาบสิ้นทั้งสองรา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 204)

นางมณฑิ นางมณฑิได้ทำพิธีหุงน้ำทิพย์ เพื่อนำไปชุบชีวิตทหารยักษ์ให้ฟื้นคืนชีพ และมาช่วยรบ ในการทำพิธีนั้นนางจะต้องถือเพศพรหมจรรย์ เมื่อพิเภกได้บอกเรื่องนี้แก่ฝ่ายพระราม หนุมานจึงแปลงกายเป็นทศกัณฐ์เพื่อไปบอกนางมณฑิว่าชนะศึกแล้ว นางจึงออกจากพิธีและได้เข้าพักกับทศกัณฐ์แปลง

เมื่อนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ยิ้มแล้วจึงกล่าววาจา	แต่ที่เกี่ยวมาไพรี
ทั้งเจ็ดวันเจ็ดคืน ไม่ยังหยุด	ปืมจักสิ้นสุดกำลังพี
พึงได้สบายในวันนี้	จะขอชมเทวีให้สำราญ
ว่าพลางอิงแอบแนบชิด	จุมพิตด้วยความเกษมसानต์
ค่อยประคองต้องดวงปทุมมาลัย	ซาบชานในรสกรีธา

ภุมรินร่อนลงประจงเกล้า
เป็นละอองต้องทั่วกายา

เรณูเสาวคนธ์บุผา
ก็สมเจตนาวานร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 331)

นางสุวรรณกัณยุมา เดิมเป็นชายาของอินทรชิต แต่เมื่อทศกัณฐ์รับหนุมานเป็น
บุตรบุญธรรม และออกทำศึกจนชนะพระลักษมณ์ ทศกัณฐ์จึงยกสมบัติของอินทรชิตให้แก่หนุมาน
ซึ่งรวมถึงนางสุวรรณกัณยุมาด้วย

ควงเอยควงสมร

เจ้างามอนันต์เมื่อมารศรี

อันฝูงนางกำนัลทั้งนี้

พี่ไม่จำนงใจ

อันตัวของเจ้าเขาวเรศ

เหมือนดวงเนตรเป็นที่พิสมัย

เจ้าอย่าสลัดศัตถ์อาลัย

ให้พี่นี้ทนเวทนา

ว่าพลางอิงแอบแนบชิด

จุมพิตด้วยความเสนาหา

เกี่ยวกระหวัดศรีตรึงตรึงตรา

วิญญาณ์คำวคิน์แคยั้น

พระสมุทรดีฟองนอระลอก

กระทบฝั่งกระลอกสะเทือนลั่น

วาทใหญ่พ่นน้ำอยู่เป็นควัน

ฝนสวรรค์ตกทั่วสาคร

สองร่วมภิรมย์สมพาส

แสนสวาทในรสสโมสร

แสนสุขแสนเกษมสถาวร

เหนือที่บรรจถรณ์ในราตรี ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 390)

นอกจากนี้หนุมานยังเกิดความรู้สึกกลัวโทษจากพระราม เกิดความน้อยใจเมื่อถูก
พระรามตำหนิที่ทำให้เกินกว่าคำสั่ง ครั้งที่เผากรุงลงกา หรือตอนเห็นศพนางสีดาแปลงลอยมาที่ท่าหน้า

เมื่อนั้น

พระสุริย์วงศ์องค์นารายณ์นาถา

ฟังลูกพระพายเทวา

ผ่านฟ้ากริ้วโกรธคั่งไฟฟอน

กระที่บาทามีราชบรรหาร

คู่คู่หนุมานชาญสมร

ภูใช้ให้ขุนวานร

ไปสืบข่าวบังอรแต่เท่านี้

เหตุใดจึงทำอหังการ

ฆ่าโคตรวงศ์สายักษ์

ทั้งหมู่อสูรโยธี

แลเผาบุรีกุณภินท์

อันองค์อัครเศรไท
ถ้ำมัน โกรธมาฟัน
ตัวกูผู้จะสงครามยักษ์
ก็จำฆ่าแสนทุกขัทรมาน
บัดนั้น

ได้ฟังบัญชาภูวนัย
กราบลงแล้วสนองพoman
ควรถึงที่สิ้นชีวิต

เมื่อข้าจะรบกับกุมภภัณฑ์
ผู้เดียวเที่ยวเล่นหลงมา
มาตรแม่นยำทำวทศพิศตร
ขอประทานจงผลาญชีวิ
เมื่อนั้น

ได้ฟังคำแห่งหนุมาน
คูกรเจ้ากรุงขีดขิน
วายุบุตรล่องราชบัญชา
บัดนั้น

ได้ฟังพจนารถภูวไ নয়
ซึ่งลูกพระพายไม่ยั้งคิด
โทษนั้นถึงสิ้นชนมาน

ขอประทานจงดไว้ก่อน
ตามคำวานรสัญญา
เมื่อนั้น

ได้ฟังท้าวพญาเสนี
สอดคล้องต้องในวิญญาณ์
แก้ววายุบุตรวุฒิไกร
บัดนั้น

รับผ้าหุบสรพระสีกร

อยู่ในเงื้อมมือไอ้โมหันธ
สุดสิ้นชีวันวายปราณ
แม่นยำเมียรักยอดสงสาร
เอ็งจะคิดอ่านประการใดฯ
คำแห่งหนุมานทหารใหญ่
ร้อนใจคั่งต้องไฟพิษ
ซึ่งเกินโองการนั้นโทษผิด
พระทรงฤทธิ์จึงได้เมตตา

บอกมันเป็นลิงป่า
เชื้อวงศ์พงศาภิไม่มี
ฆ่าองค์นงลักษณ์มเหสี
กระบี่ให้สิ้นสุดปราณฯ
พระจักรีผู้ปรีชาหาญ

จึงมีโองการกับเสนา
ท้าวพญายานรินทร์ซ้ายขวา
โทษนี้จะว่าประการใดฯ
ท้าวพญาวานรน้อยใหญ่

บังคมไหว้สนองโองการ
ทำผิดลวงราชบรรหาร
ผ่านฟ้าจงทรงพระเมตตา

อย่าเพอราญรอนให้สังขาร์
สงครามเบื่องหน้ายังมีฯ
พระตรีภูวนาทเรืองศรี

คั่งวาริทิพย์มาเจือใจ
ผลัดผ้าหุบสรรางวัล
ในที่ท่ามกลางวานรฯ

คำแห่งหนุมานชาญสมร
ทูนเศียรแล้วถอนใจคิด

ตัวกูทำงานทั้งนี้	จงรักภักดีสุจริต
มิได้อาลัยแก่ชีวิต	ทะนงใจไม่คิดศรัทธา
เห็นผิดเป็นชอบด้วย โมหันธ	ปืมสิ้นชีวันสังขาร
ใครเลยจะนับว่าชายชาญ	อาภัพอประมาณเป็นพื้นไป
ทั้งนี้เพราะวาสนาตัว	ศิษฐ์จะโทษผู้ใดได้
เสียทีที่มีฤทธิไกร	น้อยใจเป็นพื้นคนณา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 170-172)

เมื่อนั้น	พระนารายณ์สุริย์วงศ์ทรงศร
กับองค์พระลักษมณ์ฤทธิรอน	แหว่เสียงวานร โศกา
ต่างพินคินได้สมประดี	องค์พระจักรีนาถา
พิโรธ โกรธกริ้วคั่งเพลิงฟ้า	ว่าแหวยหนุมานชาญฉกรรจ์
ตัวเอ็งนี้ล่วงบรรหาร	ผลาญโคตรขุนมารให้อาสัญ
บัดนี้ทศเคียรอาธรรม	มันฆ่าสีดาเทวี
ตัวกูนี้ผู้ติดตาม	หวังทำสงครามด้วยยักษ์
เมื่อนางมาตายเสียบัดนี้	กระปี่จะว่าประการใดฯ
บัดนั้น	หนุมานผู้มีอิชฌาสัย
ได้ฟังบัญชาทวไนย	น้อมเคียรทูลไปด้วยปรีชา
อันรูปนี้คู่ประหลาดนัก	ไซงคืออัครเสนาหา
เห็นจะเป็นอสูรมารยา	แปลงมาให้เหมือนนางเทวี
ด้วยอุบายเล่ห์กลสงคราม	มิให้ข้ามไปเมืองยักษ์
พระองค์ทรงฟ้าชาตรี	ภูมิหุคยั้งฤทัยคิดฯ
เมื่อนั้น	พระสุริย์วงศ์องค์นารายณ์จักรกฤษณ์
ได้ฟังคั่งต้องเพลิงพิษ	ทรงฤทธิยั้งกริ้วโกรธา
ผุดลุกขึ้นยืนกระทืบบาท	ตวาดเสียงเพียงหนึ่งฟ้าผ่า
แหวยแหวยหนุมานพาลา	ไฉนวามิใช่นางเทวี
ทั้งรูปทรงสงครีดวงพักตร์	ก็เห็นประจักษ์ถ้วนถึ
นรลักษณี่ที่ในอินทรีย์	สำคัญนั้นมีทุกสิ่งไป

อีกทั้งภูษาใบทรง	ชำมรงค์ที่เอ็งเอาไปให้
ก็ติดอยู่กับองค์อโรไท	หรือว่ามีไซให้ว่ามาฯ
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ก้มเกล้าสนองพระบัญชา	ผ่านฟ้าจึงได้ปราณี
สำคัญมีมาก็จริงอยู่	พิเคราะห์ดูเป็นกลัยกษิ
ธรรมคาสต์วีสันชีวี	มิได้นำพองอย่าพึงคิด
อันศพนีสัดไม่มีกลิ่น	จะลอยวารินนั้นเห็นผิด
ทั้งปลับพลาพระองค์ทรงฤทธิ์	สถิตเหนือลงกากรุงไกร
เหตุไฉนจึงรูปศพนี	จะลอยทวนวารีขึ้นมาได้
ข้าขอเอาขึ้นบนกองไฟ	ชั้นสูตรดูให้ประจักษ์ตา
แม้ว่าเป็นรูปอุบายกล	จะไม่ทนเพลิงแรงแสงกล้า
ถ้างอ้อครราชชายา	เห็นว่าจะสิ้นกับอักษิ
พระองค์จงลงโทษกร	พินพอนตัดเกล้าเกศิ
ข้าผู้ล่วงราชวาทิ	ให้ม้วยชีวีไปตามกัน ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 219-220)

3.1.2 สร้างตามอุดมคติ (idealistic)

การสร้างตัวละครตามอุดมคติ คือ การสร้างให้ตัวละครนั้นแตกต่างไปจากความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ คือ เป็นตัวละครที่สามารถวางแผนต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์ความรู้สึก ตัวละครเหล่านี้มักจะเป็นตัวละครที่มีความพิเศษ มีความสามารถที่เหนือมนุษย์ เช่น ตัวละครที่เป็นเทพเจ้า นักบวช หรือตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์ เป็นต้น

3.1.2.1 หนุมานในรามายณะ

ตัวละครหนุมานถูกสร้างให้เป็นเสมือนเทพเจ้า กล่าวคือ หนุมานผู้เป็นบุตรของพระมารุต หนุมานจึงถูกมองว่ามีพลังและความสามารถเทียบเท่ากับพระมารุต และหากได้บูชาหนุมานก็เสมือนได้บูชาพระมารุตด้วย

พ่อเอ๋ย แน่นอนเจ้าก็เป็นโอรสของพระมารุต เป็นบุตรที่มีอำนาจเสมอพระองค์ และเท่า

เทียมพระองค์ในเรื่องเหาะเหิน //4-65-28

วันนี้กำลังของข้าถดถอยลง ในหมู่พวกเรา เจ้าเป็นผู้เดียวที่สมบูรณ์ด้วยทักษะและความกล้าหาญเป็นเหมือนราชปักษีอีกตนหนึ่ง //4-65-29

พ่อเอ๋ย ในปางที่พระวิษณุอย่างสามขุม ข้าได้ประทัภษณรอบแผ่นดินทั้งภูเขาป่าใหญ่น้อยถึงยี่สิบเอ็ดครอบ //4-65-30

ในครั้งนั้นข้าได้รับบัญชาจากองค์เทวะให้เก็บโอสถวิเศษเพื่อปรุงยาอายุวัฒนะ ข้ามีกำลังมากในตอนนั้น //4-65-31

มาบัดนี้ข้าชราภาพแล้ว กำลังก็ถดถอยลง ตอนนี้อยู่ในกลุ่มของพวกเราก็มีเพียงเจ้าเท่านั้นที่มีคุณสมบัติทั้งปวง //4-65-32

จงปลุกความกล้าของเจ้า เจ้าเป็นผู้กล้าและยิ่งใหญ่ที่สุดในหมู่วานร กองทัพวานรทั้งปวงปรารถนาจะเห็นความห้าวหาญของเจ้า //4-65-33

ลูกขึ้นเถิด ผู้เป็นพโยคณ์ในหมู่วานร จงหาเข้ามมหาสมุทร เพราะการหาเห็นของเจ้านั้นไปได้ไกลกว่าสรรพสัตว์ทั้งมวล หนุมานเอ๋ย //4-65-34

หนุมานเอ๋ย วานรทั้งปวงต่างท้อแท้ เหตุใดเจ้าจึงเพิกเฉยพวกเขา จงแสดงความกล้าหาญของเจ้าด้วยความเร็วยิ่งเหมือนพระวิษณุเมื่อย่างสามขุม //4-65-35

เมื่อถูกเร่งจากชมพูวัด วานรโอรสพระปวนะผู้มีความเร็วเป็นที่รู้ทั่วก็ทำให้เหล่าพลวานรมีใจหรรษาโดยแปลงร่างรูปมहिมาในขณะนั้น //4-65-36

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิชาภักดิ์ สรรคที่65 หน้า 451-452)

ข้าแต่หริศารทูล จงหยุดก่อน เมื่อได้พักที่ตัวข้าแล้วค่อยไปต่อ นี่คือผลไม้รากไม้และเหง้าไม้อันหอมหวานมากมาย วานรผู้ประเสริฐ เมื่อท่านได้ลิ้มรสและพักเหนื่อยแล้วค่อยเดินทางต่อไป //5-1-102

แท้จริง ข้าแต่ขุนกบี่ ข้านี้มีความสัมพันธ์กับท่าน ผู้ทรงมหาคุณเป็นที่ลือเลื่องในไตรโลก //5-1-103

ข้าแต่มารุตบุตรผู้เป็นกฤษณะในหมู่กบี่ ข้านับถือที่ท่านคือผู้มีความไว้วางใจเป็นเลิศในหมู่กบี่ผู้ไว้วางใจ //5-1-104

กล่าวกันว่าอาคันตุกะแม่เป็นคนสามัญธรรมดานั้น ผู้ใฝ่ธรรมะก็พึงบูชาต้อนรับ แล้ว
บุคคลเช่นท่านมียิ่งกว่าหรือ //5-1-105

ท่านคือบุตรพระมารุตมหาत्मเทพผู้ประเสริฐ ท่านมีความเร็วแรงเทียบเท่าพระองค์
ทีเดียว ข้าแต่กฤษณะในหมูกบี่ //5-1-106

เมื่อข้าได้บูชาท่านผู้ธรรมะก็เท่ากับข้าได้บูชาพระมารุตด้วย ดังนั้นข้าพึงบูชาท่าน โปรด
พึงเหตุผลในเรื่องนี้เถิด //5-1-107

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 1 หน้า 463)

3.1.2.2 หนุมานในรามเกียรติ์

ตัวละครหนุมานในรามเกียรติ์ที่ถูกสร้างแบบอุดมคติ ที่เห็นได้ชัดที่สุด คือ การสร้างให้
หนุมานมีความพิเศษ คือ มีผิวเผือก มีกษัตริย์ ขนเพชร เขี้ยวแก้ว ที่มีเพียงพระรามผู้เดียวเท่านั้นที่
มองเห็น นอกจากนี้ยังสามารถหาเป็นดาวเป็นเดือน และมีสี่หน้าแปดมือ เนื่องจากหนุมานนั้น
เกิดขึ้นมาจากบัญชาของพระอิศวร เพื่อให้มาเป็นทหารเอกของพระราม ดังนั้นลักษณะของหนุมาน
จึงพิเศษกว่าวานรทั่วไป

เมื่อนั้น	นวลนางสวาทะ โลมศรี
ตั้งแต่พระพายฤทธิ	เอาอาวุธพระศูลีลงมา
ทิ้งเข้าในปากนางโลมยง	ก็ทรงครรภ์เกินทศมาสา
ถ้วนสามสิบเดือน โดยตรา	กัลป์ยาอยู่สุขสำราญฯ
ครั้งได้ศุภฤกษ์ยามดี	พระรวิหมดเมฆแสงฉาน
ปีขาลเดือนสามวันอังคาร	เขวามาลัยก็ประสูติโอรส
เป็นวานรผู้เผ่นออกทางโอรุ	เผือกพ่องไฟโรจน์ทั้งกายหมด
ใหญ่เท่าชันษาได้โสฬส	อลงกตตั้งดวงศศิธรฯ
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรคั่งไกรสร
ครั้งออกจากครรภ์มารดร	ก็เหาะขึ้นอัมพรด้วยฤทธาฯ
ลอยอยู่ตรงพักตร์พระชนนี	รัศมีโชติช่วงในเวหา
มีกษัตริย์ขนเพชรลงการ์	เขี้ยวแก้วแววฟ้ามาลัย

หาวเป็นดาวเดือนรวิกร	แปดกรสี่หน้าสูงใหญ่
สำแดงแผลงฤทธิ์เกรียงไกร	แล้วลงมาไหว้พระมารดา
ทั้งองค์พระพายเรื่องเดช	สำคัญว่าบิดุเรศนาถา
ก็เข้าอิงแอบแนบกายา	วานรชื่นชมยินดีฯ
เมื่อนั้น	พระพายเทวัญเรืองศรี
เห็นวานรสำแดงฤทธิ์	สนั่นทั้งชาติรีอัมพร
จึงให้นามตามเทวโองการ	ชื่อหนุมานชาญสมร
แบ่งทั้งกำลังฤทธิ์รอน	ให้แก่วานรโอรส
แล้วจึงอำนวยอวยชัย	จงเรื่องฤทธิ์ไกรดั่งไฟกรด
ให้เลื่องชื่อลือนามขามยศ	ทศทิศยารอดต่อกร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 74)

จากการเปรียบเทียบวิธีการในการสร้างตัวละครหนุมานในรามายณะและรามเกียรติ์ พบว่า การสร้างตัวละครนั้น หนุมานในรามายณะยังถูกสร้างให้กึ่งกลางระหว่างความสมจริงและอุดมคติ อาจเพราะเรื่องรามายณะนั้นถูกประพันธ์ขึ้นมานานมากแล้ว การประพันธ์วรรณคดีในสมัยนั้นเน้นตัวละครที่ยังมีความใกล้เคียงกับเทพเจ้า ส่วนหนุมานในรามเกียรติ์นั้นถูกสร้างให้มีความสมจริงตามยุคสมัย มีการแสดงออกถึงความรู้สึกรัก โลภ โกรธ หลง มากกว่าฉบับรามายณะ ดังจะเห็นได้จากการที่หนุมานในรามเกียรติ์นั้นมีเมียหลายคน สอดคล้องกับยุคนั้นที่ผู้ชายสามารถมีเมียได้หลายคน นอกจากนี้ในรามเกียรติ์จะมุ่งเน้นให้ตัวละครสร้างความสนุกสนานให้แก่ผู้อ่าน ให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกร่วมไปกับตัวละคร และช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจตัวละครได้ง่ายขึ้น

3.2 กลวิธีการนำเสนอตัวละครหนุมาน

นอกจากกลวิธีการสร้างตัวละครให้ดูสมจริง หรือสร้างตามอุดมคติจะสำคัญแล้ว การนำเสนอตัวละครก็ถือได้ว่ามีความสำคัญเช่นเดียวกัน เพราะการอ่านนั้นผู้อ่านจะรับสารผ่านตัวอักษรเท่านั้น ดังนั้นการนำเสนอตัวละครให้ดูน่าสนใจ จะช่วยดึงดูดผู้อ่านให้อยากอ่าน อยากติดตามอ่านต่อเรื่อยๆ หากผู้เขียนนำเสนอตัวละครได้ไม่น่าสนใจ ผู้อ่านก็อาจจะเกิดความเบื่อหน่ายได้ การนำเสนอตัวละครสามารถทำได้ 2 วิธี ได้แก่ ผู้แตงนำเสนอตัวละครโดยตรง (direct method)

ผ่านการบรรยายหรือบอกลักษณะของตัวละคร และผู้แตงนำเสนอตัวละครโดยอ้อม (indirect method) โดยผ่านการบอกเล่าโดยตัวละครอื่น

3.2.1 ผู้แตงนำเสนอตัวละครโดยตรง (direct method)

3.2.1.1 หมายเหตุ

1) ผู้แตงบรรยายหรือบอกลักษณะตัวละคร

ในหมายเหตุผู้แตงมักจะบรรยายลักษณะตัวละครหุ่นยนต์ โดยกล่าวถึงลักษณะเด่น เช่น หุ่นยนต์เป็นผู้มีวาทศิลป์ หุ่นยนต์เคารพเจ้านาย หรือหุ่นยนต์เป็นผู้ที่ฉลาด รอบคอบ ดังนี้

บัดนั้นหุ่นยนต์ผู้มีวาทศิลป์ได้กล่าวแก่สุครีพผู้สิ้นหาเพราะความหวาดกลัวว่า //4-2-13

ดูก่อนท่านผู้เป็นปวงคะในห้วงวนร เหตุใดท่านจึงวิ่งหนีเพราะความหวาดกลัว ข้าไม่เห็นวาลินผู้โหดร้าย ผู้คน่ากลัวในที่นี้เลย //4-2-14

(หมายเหตุของวาลมีกิลฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิษกินธากัณฑ์ สรรคที่ 2 หน้า 362)

เมื่อรู้รับสั่งของสุครีพ หุ่นยนต์มหาตมะก็ลงจากภูเขาฤศยะมุกะ กระโดดไปยังที่ประทับของกษัตริย์แห่งรพุงศ์ //4-3-1

ครั้นถึงแล้ว หุ่นยนต์ผู้มีกำลัง ผู้เป็นยอดแห่งวนร ผู้กล้าในความสัตย์ ได้เข้าไปหาเจ้าชายทั้งสองพร้อมวาจาอันอ่อนหวาน //4-3-2

(หมายเหตุของวาลมีกิลฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิษกินธากัณฑ์ สรรคที่ 3 หน้า 362)

หุ่นยนต์ผู้ชาญวาทศิลป์ได้กล่าวคำดังนี้แก่พระลักษณมณะ โอรสนางสุมิตราผู้รำไห้ขณะกล่าวอย่างน่าสงสารดังนี้ //4-4-17

โชคดีกระไรที่มีคุณสมบัติเช่นนี้ คือเพียบพร้อมด้วยความรู้ ผู้ชนะความโกรธ ผู้ควบคุมอินทรีย์ได้ ผู้ที่จอมวานรควรพบ ได้มาปรากฏตัวแล้ว //4-4-18

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิชาภักดิ์ สรรคที่ 4 หน้า 365)

ครานั้นหนุมานมารุตบุตรผู้ผดผาดคั่งภูเขาทอง ผู้มีใบหน้าคูจอาทิตย์แรกอุทัยได้อัญชลี
แล้วกล่าวถ้อยคำว่า //4-25-3

ข้าแต่พระทรงเดช ด้วยความโปรดปรานของพระองค์ สุครีวะได้ราชสมบัติของเหล่า
วานรอันยิ่งใหญ่ของบรรพบุรุษที่ได้มาโดยยาก //4-25-4

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิชาภักดิ์ สรรคที่ 25 หน้า 399)

ข้าจะทำทุกอย่างที่จะเชิญเสด็จนางสีดามาด้วยให้ได้ หรือมิฉะนั้นก็จะยกเอากรุงลงกามา
พร้อมกับราวณะเลย //5-1-39

เมื่อหนุมานผู้ไว้วางผู้เลิศในหมู่วานรกล่าวดังนั้นแก่วานรทั้งหลายแล้ว ก็เหาะขึ้นไป
อย่างรวดเร็วโดยไม่รีรอ //5-1-40

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักดิ์ สรรคที่ 25 หน้า 461)

ฝ่ายหนุมานผู้แก่วัยได้ยื่นทุกสิ่งจากนางสีดา นางตริชฎา และกำขู่ของเหล่านาง
รากษสี //5-28-1

ครั้นมองลงมาเห็นนางเทวีผู้เหมือนเทพธิดาในสวนนั้นทันะ วานรก็คิดไตร่ตรองไปต่าง
//5-28-2

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักดิ์ สรรคที่ 28 หน้า 509)

2) ผู้แต่งให้ตัวละครอื่นบรรยายหรือพูดถึงลักษณะของตัวละคร

นอกจากผู้แต่งจะนำเสนอตัวละครโดยการบรรยายลักษณะตัวละครเองแล้ว ผู้แต่งยังเขียน
ให้ตัวละครอื่นพูดถึงลักษณะของหนุมานด้วย ดังนี้

- สุกْرِวะะพุดถึงหนุมาน

ดูก่อนผู้เป็นยอดแห่งวานร หลังจากทำให้เขาหันมาเป็นพวกของข้าแล้ว จงถามผู้ทรงชนู
ทั้งสององค์ถึงสาเหตุของการเข้ามาในป่าแห่งนี้ //4-2-25

วานรเอ๋ย จงคั่นหาว่าเขาทั้งสองมีใจบริสุทธิ์หรือไม่ ความชั่วร้ายของทั้งสองอาจรู้ได้
ด้วยคำพูดหรือรูปลักษณ์ //4-2-26

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิธาภัณฑ์ สรรคที่ 2 หน้า 362)

ข้าแต่รามวะะ เมื่อเห็นท่านข้าก็สงสัย ข้ากลัวภัยจึงไม่กล้าเข้าไปใกล้ แม้วานรทั้งหมด
ต่างก็ตกอยู่ในความกลัว //4-8-34

แต่เพราะข้ามีสหายซึ่งมีหนุมานเป็นหัวหน้านี้เอง แม้จะยากลำบากข้าก็จะรักษาชีวิตไว้
//4-8-35

เหล่าวานรผู้เป็นที่รักของข้าจะอยู่ป้องกันข้าโดยรอบ เมื่อข้าไปพวกเขา ก็ไปพร้อมกับข้า
เสมอ และเมื่อข้าหยุดพวกเขา ก็หยุดด้วย //4-8-36

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิธาภัณฑ์ สรรคที่ 8 หน้า 372)

ฝ่ายสุกรีวะะ ได้บอกความต้องการกับหนุมานโดยเฉพาะ เพราะมั่นใจว่าผู้ประเสริฐในหมู่
วานรจะสามารถทำการให้สำเร็จได้ //4-43-1

ผู้ประเสริฐในหมู่วานรเอ๋ย ข้ามองไม่เห็นอุปสรรคในการเดินทางของท่าน ไม่ว่าจะบน
โลก ในอากาศ ในท้องฟ้า ในที่อยู่ของเทวดา หรือในน้ำ //4-43-2

เพราะท่านรู้จักโลกทั้งหมด รู้จักอสูร คนธรรมดา นาค มนุษย์ และเทวดา พร้อมทั้ง
มหาสมุทร และภูเขาทั้งหลาย //4-43-3

ดูก่อนมหากบิผู้กล้า การเคลื่อนไหว ความว่องไว อำนาจ และความเร็วของท่านเทียบ
ได้กับบิดาของท่านคือสารุตผู้ทรงพลังอย่างยิ่ง //4-43-4

ไม่มีสิ่งใด ๆ ในโลกนี้เท่าเทียมท่านได้ด้วยเดช ถ้าจะให้ได้นางสีดาคืนมา ท่านเท่านั้นที่
จะทำให้สิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้นได้ //4-43-5

คู่มือหนุมานผู้ฉลาดในการปกครอง ท่านเท่านั้นที่มีกำลัง ความรู้ ความกล้าหาญ รู้
กาลเทศะและการปกครอง //4-43-6

(รามายณะของวาลมิกีบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิชาภัณฑ์ สรรคที่ 43 หน้า 431)

- พระรามพูดถึงหนุมาน

คู่มือยอดแห่งวานร เมื่อธิดาของท้าวจนกเห็นเครื่องหมายที่เจ้าได้จากข้านี้ นางจะไม่
หวาดกลัวเจ้า //4-43-12

ผู้กล้าหาญเอ๋ย ความมุ่งมั่น และความกล้าหาญที่ประกอบกับความแกร่งของเจ้า พร้อม
ทั้งคำบัญชาของสุครีพจะทำให้ข้ารู้ว่าเจ้าต้องทำได้สำเร็จ //4-43-13

คู่มือหนุมานผู้ทรงพลังยิ่ง ผู้กล้าในหมู่วานรผู้ประเสริฐ ข้าต้องพึ่งกำลังของเจ้า คู่มือ
โอรสพระปวงะ ธิดาแห่งท้าวจนกจะกลับคืนมาด้วยการกระทำที่กล้าหาญยิ่งของเจ้า
//4-43-16

(รามายณะของวาลมิกีบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิชาภัณฑ์ สรรคที่ 43 หน้า 432)

หนุมานได้กระทำหน้าที่สำคัญยิ่ง อันทำได้ยากในโลก ใครอื่นบนแผ่นดินแม้แต่จะคิดก็
ยังไม่กล้า //6-1-2

นอกจากพญาครุฑ พระวายุ และหนุมานแล้ว ข้าก็มีเห็นใครอื่นที่จะข้ามห้วงมหรรมพ
ได้//6-1-3

ในบรรดาเทพ ทานพ ยักษ์ คนธรรพ์ นาค รากษส ใครเล่าจะสามารถเข้าสู่ครลงกาที่
พิชิตได้ยาก ที่ราวณะคุ้มกันอย่างแน่นหนาแล้ว //6-1-4

ใครหรือชื่อว่ามี ความเก่งกล้า สามารถบุกเข้าสู่ลงกาที่น่าเกรงขาม เพราะมีรากษสคุ้มกัน
อย่างดี แล้วยังกลับออกมาได้ ไม่มีใครถึงพร้อมด้วยความกล้าและกำลังเสมอเหมือน
หนุมานเลย //6-1-5

หลังจากเสริมสร้างพลังของตนให้มั่นคงแล้วหนุมานจึงสามารถรับใช้สุครีพได้เต็มที่
//6-1-6

เข้ารับใช้ผู้ใดที่นายใช้ให้ทำงานยากแล้วยังเต็มใจทำ ผู้คนยอมกล่าวว่าเขาเป็นบุรุษผู้
ประเสริฐ //6-1-7

(รามายณะของวาลมิกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัณฑ์ สรรคที่ 1 หน้า 576)

- นางสีดาพูดถึงหนุมาน

ครั้นแล้วนางนงเยาว์ผู้เฝ้ายางซึ่งยินดีที่ได้ข่าวพระภัสศดาและปลาทบปลื้มยิ่งที่ได้ฟังข่าวดี
ก็สรรเสริญมหากษี //5-34-5

เจ้าเก่งกล้า เจ้าสามารถ เจ้าฉลาดนัก วานรผู้ประเสริฐเอ๋ย เจ้าฝ่าเข้ามาถึงถิ่นของรากลศ
ได้ตามลำพังเช่นนี้ //5-34-6

เจ้าควรได้รับคำสรรเสริญอย่างยิ่งในความกล้าหาญ สาคกรที่กว้างร้อยโยชน์เป็นที่อยู่ของ
ฝูงมกรนั้น เจ้าข้ามได้งายราวกับเป็นปลักรอยตีนโค //5-34-7

ข้าคิดว่าเจ้าไม่ใช่วานรธรรมดาณะ เจ้าวานรฤษกะเอ๋ย เพราะเจ้าไม่หวาดกลัวหรือ
หวั่นไหวเพราะราวณะแม่แต่น้อย //5-34-8

กษีผู้ประเสริฐเอ๋ย ในเมื่อพระรามผู้ลือเลื่องส่งเจ้ามา เจ้าก็สมควรที่จะได้สนทนากับข้า
//5-34-9

(รามายณะของวาลมิกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 34 หน้า 520)

วานรผู้ประเสริฐเอ๋ย เจ้าก็กระตือรือร้นในหน้าที่ยิ่งแล้ว จงคิดดูเถิดว่าจะทำอย่างไร
ต่อไปในเรื่องนี้ //5-37-3

วานรผู้ประเสริฐเอ๋ย เจ้าเป็นตัวละครที่จะทำการนี้ จงคิดดูเถิดว่าสิ่งใดจะทำให้ความ
ทุกข์ของข้าสูญสิ้นไปได้ //5-37-4

(รามายณะของวาลมิกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 34 หน้า 527)

3.2.1.2 รามเกียรติ์

1) ผู้แต่งบรรยายหรือบอกลักษณะตัวละคร

ในบทละครรามเกียรติ์ ผู้แต่งมักจะบรรยายตัวละครโดยยกเอาลักษณะเด่นของหนุมานมาแสดง เช่น หนุมานผู้กล้าหาญ ผู้มีกำลัง หนุมานผู้ประเสริฐ เป็นต้น

บัดนั้น	กำแหงหนุมานชาญสมร
อยู่ชมพู่จิตชินพระนคร	สถาวรเป็นสุขทุกเวลา
จงรักภักดีสุจริต	มิได้คิดฉันทาโทสา
ขึ้นเฝ้าเข้าเฝ้าอินอัตรา	เป็นที่วางตาวางใจ
อันราชกิจไม่เกียจคร้าน	ทั่วทุกพนักงานเอาใจใส่
เป็นสุขสนุกทั้งเวียงชัย	ไพร่ฟ้าเกษมเปรมปรีย์

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 79)

เมื่อนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
ถวายนั่งคมคัลลัญชุลี	ขุนกระบี่จึงกราบทูลไป
ซึ่งน้ำต่อน้ำจะรบกัน	ข้าจะอยู่นั้นหาควรไม่
จะขอลาบาทภูวไ নয়	ไปให้ไกลกายไกลตา
ทูลแล้วประณตบทบงสุ์	ลาสองสุริยวงศ์นาคา
กับพญาสุกรีผู้ศักดา	ก็เหาะมาอยู่ที่พานร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 23)

บัดนั้น	หนุมานผู้มีอชฌาศัย
น้อมเศียรกราบทูลสนองไป	ตัวข้าได้ชื่อหนุมาน
เป็นข้าสมเด็จพระสีกร	ภูธรยกโยธาหาญ
ไปปราบอสูราสาธารณ์	ทำการรณรงค์ในลงกา

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 418)

2) ผู้แต่งให้ตัวละครอื่นบรรยายหรือพูดถึงลักษณะของตัวละคร

นอกจากผู้แต่งจะบรรยายตัวละครเองแล้ว ผู้แต่งยังให้ตัวละครอื่นบรรยายตัวละครหนุมานอีกด้วย เพื่อให้เห็นว่าหนุมานนั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร ในมุมมองของบุคคลอื่น

- พระอุมาพุดถึงหนุมาน

เมื่อนั้น	นางอุมาผู้ยอดพิสมัย
เสด็จอยู่กับหมู่องค์ใน	และไปก็เห็นวานร
ตัวน้อยกระจ้อยกระจิริด	ขาวขจิตแลเลื่อมประภัสสร
โกรธคั่งหนึ่งไฟฟอน	บังอรตวาดด้วยวาจา
เหม่เหม่คู้ไ้อัจไร	เป็นไฉนมาหักพฤกษา
ของกูผู้ักรชยา	องค์เจ้าโลกาทรงญาณ
ให้กำลังเอ็งน้อยถอยกึ่ง	สมน้ำหน้ามึงที่อวดหาญ
ตามคำกุสาปสาบาน	ไ้อ้ชาติเดียวรณอัปรีัย ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 76)

- พระอินทร์พุดถึงหนุมาน

เมื่อนั้น	พระอิศวรบรมรังสรรค์
ได้ฟังพระพายเทวัญ	ทรงธรรมก็ทอดทัศนาศนา
เห็นวานรน้อยเผือกผู้	คูกำลังท่วงที่แกลื้อกล้า
ควรเป็นทหารพระจักรา	ผ่านฟ้าชั้นขมยินดี

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 76)

- พระนารถฤๅษีพุดถึงหนุมาน

เมื่อนั้น	พระนารถผู้ปรีชาหาญ
เห็นวานรพายแพ่ฤทธิฌาน	หนาวสะท้านร้องอึงคะนิงไป
จึงว่าดูกร ไ้อ้ลิงป่า	ชั่วช้าสามัญหยาบใหญ่
มึงแกลึ่งมาลองฤทธิไกร	เป็นไฉนจึงร้องวุ่นวาย
เหวยไ้อ้ทรลักขณอัปรีัย	มาฝิงอ็คคีเสียให้หาย
พาชาติเดียวรจจณแสนร้าย	ยังอายหรือไม่ไ้อ้พาลา ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 114)

3.2.2 ผู้แตงนำเสนอตัวละครโดยอ้อม (indirect method)

3.2.2.1 ระยะเวลา

1) ผู้แตงให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครผ่านพฤติกรรมของตัวละคร

นอกจากการเขียนบรรยายลักษณะตัวละครโดยตรงแล้ว การบรรยายลักษณะตัวละครโดยอ้อมก็สำคัญเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ช่วยให้ผู้อ่านได้สังเกตพฤติกรรมของตัวละครอีกด้วย

สวนใหญ่แห่งนั้นถูกทำลายย่อยยับเมื่อเคหาทั้งหลาย ทั้งลดาเคหา จิตรเคหา ศิลาเคหาถูกกรื้อ
พินาศทั้งรูปนาครูปสัตว์ปามฤคทั้งหลายเกลื่อนกระจาย //5-39-16

เมื่อมหากบิได้กระทำกรที่หยามนำใจของราชาผู้ยิ่งใหญ่แล้ว เขาก็ยื่นพิงเสาโครณะด้วยสี
หน้าโชติช่วงสว่างาม และปรารถนาจะต่อกรกับเหล่าผู้มีพลังทั้งหลายแต่เพียงลำพัง //5-
39-17

(ระยะเวลาของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 39 หน้า 531)

เมื่อทั่วร่างเต็มไปด้วยศร เขาก็โกรธจัด ฉวยท่อนเหล็กขึ้นมากัดแกว่งอย่างรวดเร็วแรง //5-
42-14

ครั้นกัดแกว่งท่อนเหล็กอย่างรวดเร็วแล้ว วานรผู้ไวว่องและแกร่งกล้าก็ฟาดมันลงบน
อกกว้างของชัมพูมาลินี //5-42-15

แม้กระทั่งหัว แขน เข่า ธนู รถ ม้าลา ตลอดจนลูกศรของเขาไม่มีเหลือให้เห็น //5-42-
16

เมื่อถูกฟาดโดยแรงเช่นนั้นชัมพูมาลินีมหารถก็ล้มลงกับพื้นขาดใจตาย ทั้งร่างและ
อภรณ์แหลก็เป็นจุน //5-42-17

(ระยะเวลาของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 42 หน้า 537)

2) ผู้แต่งให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครผ่านความนึกคิดของตัวละคร

นอกจากพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้เห็นแล้ว การมองตัวละครผ่านการนึกคิดของตัวละครก็ทำให้ผู้อ่านเข้าใจตัวละครได้มากยิ่งขึ้น เนื่องจากตัวละครบางตัวนั้นความคิดและความเป็นจริงอาจจะมี ความแตกต่างกันก็เป็นได้

เมื่อตาระผู้โชติช่วงจุเจ้าแห่งคารากล่าวเช่นนั้น หนุมานก็คิดว่า อังคทะนั้นได้ครอบครองราชย์สมบัติแล้ว //4-53-1

หนุมานเชื่อว่าโอรสของวาลินประกอบด้วยปัญญาทั้งแปด พลละกำลังสี่ประการ และคุณสมบัติสี่ประการ //4-53-2

นั่นจึงทำให้เขามีอำนาจ กำลัง และความกล้าหาญเพิ่มมากขึ้นอย่างไม่หมดสิ้น เช่นเดียวกับพระจันทร์ที่รุ่งเรืองในศกโลกปีภย์ //4-53-3

และเขาก็มีความกล้าหาญเช่นเดียวกับบิดา มีสติปัญญาเทียบเท่าพระพหูสบัติ และเอาใจใส่ตาระราวกับพระอินทร์ปฐันพระมีต่อพระศุกร์ //4-53-4

ดังนั้นหนุมานจึงเริ่มพยายาม โน้มน้ำวอังคทะผู้แม่จะชานาญในศาสตร์ต่างๆ แต่ก็เหนื่อยหน่ายต่อความประสงค์ของเจ้านาย //4-53-5

(รามาณะของวาลมีกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณธากัณท์ สรรคที่ 53 หน้า 440)

มีเพียงวานรผู้ยิ่งใหญ่สี่ตนที่จะมาถึงนี้ได้ คือโอรสวาลิน นิละ ตัวข้า และสุครีวะจอมวานรเรื่องปัญญา //5-2-28

ขอให้ข้าได้รู้ก่อนว่านางสีดาไวเทหียังมีชีวิตอยู่หรือไม่ เมื่อข้าได้เฝ้าธิดาท้าวชนกแล้ว ข้าจึงคิดอ่านต่อไป //5-2-29

ครั้นแล้วผู้เป็นกฤษณในหมู่วานรผู้อุทิศตนเพื่อพระราม ก็ใคร่ครวญอยู่ครู่หนึ่งขณะยืนอยู่บนยอดเขานั้น //5-2-30

ด้วยรูปร่างของข้าอย่างนี้ ข้าคงไม่สามารถเข้าไปในเมืองที่มีเหล่าราชสจจอมพลังผู้ร้าย
รักษาอยู่ได้ //5-2-31

พวกราชสมันมีกำลังมาก กล้าหาญยิ่ง และคร่ำครึนัก ข้าจะต้องลวงพวกมันทั้งปวงเพื่อ
จะค้นหานางสีดาชานกี //5-2-32

เมื่อแปลงร่างจนไม่เป็นที่สังเกตแล้ว ข้าจะเข้าไปยังเมืองลงกาตอนกลางคืน อันเป็นเวลา
เหมาะสำหรับข้าที่จะทำการใหญ่ให้สำเร็จ //5-5-33

เมื่อเห็นแล้วว่าเมืองนั้นพิชิตได้ยากเพียงไร โดยเทวาและอสูร หนุมนาก็ถอนใจครั้งแล้ว
ครั้งเล่าแล้วคิดว่า //5-2-34

ข้าจะใช้อุบายใดคิหนอที่จะได้เสียนางสีดาไมถิลีธิดาท้าวชนก โดยที่ราวีระจอมราชส
ผู้ชั่วร้ายจะไม่เห็นข้า //5-2-35

ทำนั้้นใดการงานของพระรามผู้ทรงปัญญาจะไม่ล้มเหลว ข้าจะได้เฝ้าธิดาท้าวชนกตาม
ลำพังในที่โหลฐานได้อย่างไร //5-2-36

หากไม่ถูกกาสะเทสะ หรือหากทนต์ผู้นำสารไม่รอบคอบ แผนการที่วางไว้ก็อาจสูญเปล่า
ดังความมืดที่สูญไปเมื่ออาทิตย์อุทัยจะนั้น //5-2-37

แม้แต่ความคิดตัดสินใจว่าควรทำหรือไม่ควรทำก็อาจสูญเปล่าได้ ทนต์ที่คิดว่าตนเอง
ฉลาดอาจทำให้การงานเสียหายได้ //5-2-38

ทำอย่างไรงานนี้จึงไม่เสียหาย ทำอย่างไรจึงจะไม่ผิดพลาด ข้าจะมั่นใจได้อย่างไรว่าการ
เหาะข้ามมหาสมุทรมานี้ไม่สูญเปล่า //5-2-39

การทำหน้าที่ให้พระรามผู้ทรงปัญญาผู้ทรงประสงค์จะพิชิตราวีระครั้งนี้ จะต้อง
ล้มเหลวเป็นแน่ หากพวกราชสมันเห็นข้าเสียก่อน //5-2-40

ข้าไม่อาจพ้นจากการสังเกตของพวกราชสได้ แม้จะแปลงร่างเป็นราชสก็ตาม และถ้า
แปลงเป็นร่างอื่นจะได้ผลหรือ //5-2-41

ข้าเชื่อว่าแม้แต่ลมก็ไม่สามารถพัดผ่านที่นี้โดยไม่มีใครสังเกตเห็น เพราะไม่มีสิ่งใดเลยที่
พวกราชสทรงพลังจะไม่รู้ //5-2-42

ถ้าข้ายังคงอยู่ตรงนี้ในรูปร่างเดิมของข้า ข้าก็คงจะพินาศ และหน้าที่ต่อเจ้านายก็จะ
ล้มเหลว //5-2-43

ดังนั้นข้าจะคงรูปเดิมแต่ย่อร่างให้เล็กลง แล้วเข้าไปในกรุงลงกาครั้งนี้เพื่อทำหน้าที่ให้
พระรามจะให้สำเร็จ //5-2-44

คืนนี้ข้าจะเข้าไปในเมืองของราวณะที่ฝ่าเข้าไปได้ยาก และค้นหาให้ทั่ววังจนกว่าจะพบ
ธิดาทำวชนก //5-2-45

กบี่หนุมานผู้กล้าผู้กระหายจะได้เฝ้านางสีดาไวเทหิ คิดดังนั้นแล้วก็คอยเวลาอาทิตย์
อัสดง แล้วก็หุดกายลงเท่าแมว เป็นภาพที่น่าอัศจรรย์ใจ //5-2-46

ในเวลาค่ำหนุมานผู้กล้าก็โคดอย่างว่องไว เข้าไปในเมืองซึ่งรื่นรมย์ด้วยราชมรรคาที่ตัด
ผ่านอย่างดี //5-2-47

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 2 หน้า 470-471)

3.2.2.2 รามเกียรติ์

1) ผู้แต่งให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครผ่านพฤติกรรมของตัวละคร

นอกจากการเขียนบรรยายลักษณะตัวละครโดยตรงแล้ว การบรรยายลักษณะตัว
ละครโดยอ้อมก็สำคัญเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ช่วยให้ผู้อ่านได้สังเกตพฤติกรรมของตัวละครอีกด้วย

บัดนี้

ออกจากพิริตปะมาน

เลือกเก็บพฤษภผล

ทั้งกระจับฝั่งร้างโอชา

วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ

สำราญเที่ยวระเห็จเตร็ดมาฯ

ที่สุกห้ามกับดั้นเป็นภักษา

เลี้ยงชีวาโดยเทศโยคีฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 171)

คิดแล้วขอรอภิวาหน์

โหมอ่านอาคมสำรวมใจ

ก็กลับเป็นวานรน้อย

ร้ายไม่ไต่ตามเครือวัลย์

พระจอมไกรลาสเขาใหญ่

โดยไสยเวทชาตยคุณกรรจ์ฯ

กระจ้อยร้อยโลดโจนโผนผัน

มาที่ทรงธรรมนิทรฯ

ครั้นตรงองค์พระสีกร
ห่มกึ่งแล้วไปรยลงมา
วานรรูคไบพฤกษา
ให้ตั้งกายาพระภูมิ ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 14)

บัดนั้น
เห็นนางผีเสื้ออุทธรอน
จึงชักตรีเพชรออกจากกาย
โรมรุกบุกบันประจัญตี
บัดนั้น
บ้องปัดรบชิดติดพัน
กลอกกลับจับกันอุดุด
เป็นระลอกกระลอกชลธิ
คำแหงหนุมาณชาญสมร
ขึ้นจากสาครมาราวี
ลูกพระพายต่ออุทธรียภัย
ต่างหนีต่างไล่กันไปมาฯ
วายุบุตรฤทธิแรงแข็งขัน
เข้าไล่โรมรันราวี
สะเทือนท้องพระสมุทรทั้งสี่
เสียงสนั่นทั่วตรีโลกา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 109)

บัดนั้น
ได้ฟังวาทจากุณภันท์
จึงร้องว่าแหวยไ้อ์ทรลัษณ์
กุนีชื่อว่าหนุมาณ
มึงเป็นเสือเมืองหรือองอาจ
ถึงทศเศียรอสุรี
ลูกพระพายฤทธิแรงแข็งขัน
ขบฟันกริ้วโกรธดั่งเพลิงกล
ตัวมึงอย่าพักอวดหาญ
เป็นหลานพญาพาลี
จะสู้มัจจุราชเรื่องศรี
กุนีไม่เกรงฤทธา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 117)

2) ผู้แต่งให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครผ่านความนึกคิดของตัวละคร

นอกจากพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้เห็นแล้ว การมองตัวละครผ่านการนึกคิดของตัวละครก็ทำให้ผู้อ่านเข้าใจตัวละครได้มากยิ่งขึ้น เนื่องจากตัวละครบางตัวนั้นความคิดและความเป็นจริงอาจมีความแตกต่างกันก็เป็นได้

เมื่อนั้น	วายุบุตรฤทธิแรงแข็งขัน
ต้องนาคบาทกุมภภัณฑ์	รัศมีตรึงมั่นทั้งกายา
จึงตะเบ็งสะบัดวัดแว้ง	ลองแรงนาคบาทศัยกษา
กลายเคลื่อนเลื่อนออกด้วยฤทธา	วานรรำพึงคะนึ่งกิด
อันโอรสทศเศียรตนนี้	มันมีศักดาด้วยศรสิทธิ์
นี่หรือมรินทร์ปิ่นโมลิส	จะมีแพ้วฤทธิ์ไ้ขุนมาร
ถึงกระนั้นจะสะบัดก็จะขาด	นาคบาทหรือจะทนกำลังหาญ
แต่ว่าจะอยู่คู่อាកาร	ไ้พวกพาลจะทำประการใด

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 151)

บัดนั้น	วายุบุตรผู้มีอักษมาสัย
ครั้นออกมาพันอรไท	ก็ปีนต้นไม้ใบบังฯ
แล้วจึงคำริตริการ	กูเป็นทหารพระทรงสังข์
จะอาสาหักศีกด้วยกำลัง	ยังไม่เห็นมือน้อสุรา
วันนี้จะลองฤทธิ์ดู	ไ้รู้กำลังยักษา
สังหารผลาญเสียให้เปลื้องตา	สงครามภายหน้าจะเบาใจ
คิดแล้วสำแดงแผลงฤทธิ์	ทศทิศกัมปนาทหวาดไหว
โลดโผนโจนจ้วงทะลวงไป	เที่ยวหักต้นไม้เป็นโกลีฯ
อันหมู่พฤษยาผลาผล	หักโค่นด้วยมือกระบี่ศรี
ย่อยยับไม่เป็นสมประดี	เสียงมีดั่งวายุพัดพาน ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 135-136)

จากการเปรียบเทียบกลวิธีในการสร้างและนำเสนอตัวละครหนุมานจากรamayana ของวาลมีกี และรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พบว่า ในรามายณะนั้นผู้แต่งมีการสร้างตัวละครที่ดูเป็นตัวละครในอุดมคติ หนุมานมีความนิ่งสงบ มีความสุขุม ฉลาดรอบคอบ มากกว่าหนุมานในรามเกียรติ์ ทำให้หนุมานในรามายณะเข้าถึงได้ยากกว่า ขณะที่หนุมานในรามเกียรติ์ดูสมจริง มีความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ และซุกซนตามธรรมชาติ

ของวานรด้วย นอกจากนี้ยังเน้นเรื่องของความเจ้าชู้ ยิ่งแสดงให้เห็นว่าตัวละครหนุมานนั้นสามารถเข้าถึงได้ง่าย เห็นภาพของความเป็นมนุษย์ได้อย่างชัดเจนมากกว่าหนุมานในรามายณะ

บทที่ 4

รสวรรณคดีที่ปรากฏในตอนของหनुมาน

ในการศึกษาวรรณคดี นอกจากการศึกษาเกี่ยวกับภูมิหลัง ตัวละคร หรือเนื้อเรื่องแล้ว การศึกษาด้านอารมณ์หรือรสของวรรณคดีก็ถือได้ว่าเป็นประเด็นที่สำคัญ เนื่องจากการอ่านเป็นการสื่อสารเนื้อหาระหว่างผู้เขียนและผู้อ่านด้วยตัวอักษรเท่านั้น ดังนั้น หากผู้เขียนต้องการให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหา และมีอารมณ์ร่วมกับฉากแต่ละฉาก เหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์ในเรื่อง จึงควรเขียนให้เห็นภาพที่ชัดเจน เข้าใจง่าย อ่านแล้วรับรู้ได้ทันทีว่าเป็นฉากที่มีความสุข ความเศร้า หรือความโกรธ เป็นต้น การพูดถึงเนื้อหาที่ทำให้ผู้อ่านมีอารมณ์ร่วมเหล่านี้ เรียกว่า รสวรรณคดี

วรรณคดีเรื่องรามายณะของวาลมิกี และรามเกียรติ์พระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นเรื่องราวการต่อสู้ระหว่างมนุษย์ ลิง และยักษ์ ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่จะแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกอึดอัด ความโกรธ ความกล้าหาญ ความเศร้าโศก ตลอดจนความรัก ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการศึกษาเปรียบเทียบรสวรรณคดีโดยใช้ทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤต ช่วยให้เข้าใจถึงอารมณ์ที่ผู้เขียนต้องการจะสื่อ และช่วยให้การอ่านวรรณคดีเกิดความสนุกมากยิ่งขึ้น

กุสุมา รักขมณี⁴² ได้กล่าวถึงทฤษฎีรสในวรรณคดีสันสกฤตไว้ว่า รส คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อผู้อ่านได้รับรู้อารมณ์ที่กวีได้ถ่ายทอดเอาไว้ในวรรณคดี นักวรรณคดีมีความเห็นว่ารสในวรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะเทือนใจ แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่านทำให้เกิดการรับรู้และเกิดปฏิกริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองต่อสิ่งที่กวีเสนอออกมา รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถ่ายทอดลงไว้เป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น รสในวรรณคดีสันสกฤตมีทั้งสิ้น 9 รส ดังนี้

1. สฤงคารรส (รสแห่งความรัก) เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความรักของตัวละคร
2. เราทรรส (รสแห่งความดูร้าย) เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธหรือการกระทำที่รุนแรงของตัวละคร

⁴²กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤต, 22-23.

3. วีรรส (รสแห่งความกล้าหาญ) เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการต่อสู้ของวีรบุรุษ อาจเป็นความอดสาหะในการเสียดสละ การปฏิบัติหน้าที่ หรือการสู้รบก็ได้
4. พืกัตสรส (รสแห่งความขยะแขยง) เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ารังเกียจหรือน่าเบือระอา
5. สานตรส (รสแห่งความสงบ) เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะความสงบ
6. หาสยรส (รสแห่งความสนุกสนาน) เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะขบขัน
7. กรุณารส (รสแห่งความเมตตา, ความเศร้า) เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของตัวละคร
8. ทยานกรส (รสแห่งความหวาดกลัว) เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว
9. อัทฤตรส (รสแห่งความอัศรรยัใจ) เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะน่าพิศวง

4.1 รสวรรณคดีที่ปรากฏในรามายณะ

จากการค้นคว้าเนื้อเรื่องเฉพาะตอนของหนุมานในรามายณะของวาลมิกี ปรากฏรสวรรณคดี ดังนี้

4.1.1 สฤงคารรส หมายถึง รสแห่งความรัก เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความรักของตัวละคร ดังนี้

- หนุมานจงรักภักดีต่อพระราม

หนุมานกล่าวแสดงความภักดีที่มีต่อพระรามว่า ความรักของหนุมานที่มีต่อพระรามจะคงอยู่ตลอดไป และหากยังได้ยินคนพูดถึงเรื่องราวของพระรามแปลว่าหนุมานจะยังมีชีวิตอยู่ แสดงให้เห็นว่าหนุมานนั้นจะยังเป็นทหารผู้ซื่อสัตย์ต่อพระรามสืบไป

เมื่อวานรและรากษสกล่าวเช่นนั้น หนุมานจึงวันทาและทูลพระรามรามพะว่า //7-39-14

ข้าแต่ราชาผู้แก้สเกล้า ความรักอย่างสูงสุดของข้าจะดำรงอยู่ที่พระองค์ตลอดไป จะ
รักก็อย่างแน่วแน่ไม่แปรผันไปที่อื่น //7-39-15

ข้าแต่พระผู้กล้า ข้าได้ฟังรามกถาบนพื้นดินตราบใด ตราบนั้นปราณของข้าจะอยู่ใน
กายอย่างแน่นอน //7-39-16

เมื่อพวกเขากล่าวเช่นนั้น พระรามราชาผู้ยิ่งใหญ่ทรงลุกจากอาสนะ สวมกอดหนุมาน
และตรัสคำนี้ว่า //7-39-17

คู่ก่อนวานรผู้ประเสริฐ โลกทั้งหลายยังดำรงอยู่ตราบใด เรื่องของเราก็กังดำรงอยู่ตราบ
นั้น ไม่ต้องสงสัยเลยว่าจะเป็นเช่นนั้น //7-39-18

เรื่องของเราจึงดำเนินไปในโลกตราบใด ตราบนั้นปราณของท่านจักดำรงอยู่ในสรีระ
ร่างอย่างแน่นอน //7-39-19

ลำดับนั้นพระรามรามพะทรงปลดสร้อยมุกที่งามดุจดวงจันทร์ ส่องแสงแวววาวด้วย
แก้วไพฑูรย์จากพระศอ สวมให้หนุมานด้วยความรัก //7-39-20

ที่หน้าอกของพญาวานรจึงเรืองแสงด้วยสร้อยมุกที่สวมอยู่ ประคุมหาสุวรรณบรรพต
ที่มีดวงจันทร์โคจรมาใกล้ //7-39-21

(รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : อุตตรกัณฑ์ สรรคที่ 39 หน้า 818-819)

4.1.2 เราทรรส หมายถึง รสแห่งความดูร้าย เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้
ความโกรธหรือการกระทำที่รุนแรงของตัวละคร ดังนี้

- หนุมานโกรธอังคทะที่ละทิ้งหน้าที่

เมื่อครั้งออกตามหาเส้นทางไปกรุงลงกา อังคทะรู้สึกท้อใจที่ค้นหาเส้นทางไม่พบ
และคิดจะละทิ้งหน้าที่ หนุมานโกรธอังคทะมากจึงต้องเตือนสติให้อังคทะเห็นถึงความสำคัญของ
งานที่ได้รับมอบหมาย

เมื่อตาระผู้โชติช่วงจุเจ้าแห่งคาราก้าวเช่นนั้น หนุมานก็คิดว่า อังคะที่ได้ครอบครอง
ราชย์สมบัติแล้ว //4-53-1

หนุมานเชื่อว่าโอรสวาสินประกอบด้วยสติปัญญาทั้งแปด พละกำลังสี่ประการ และ
คุณสมบัติสิบสี่ประการ //4-53-2

นั่นจึงทำให้เขามีอำนาจ กำลัง และความกล้าหาญเพิ่มมากขึ้นอย่างไม่หมดสิ้น
เช่นเดียวกับพระจันทร์ที่รุ่งเรืองในศุกลปักษ์ //4-53-3

และเขาก็มีความกล้าหาญเช่นเดียวกับบิดา มีสติปัญญาเทียบเท่าพระพหูสบัติ และ
เอาใจใส่ตาระราวกับพระอินทร์ปรินิพพานมีต่อพระศุกร์ //4-53-4

ดังนั้นหนุมานจึงเริ่มพยายามโน้มน้าวอังคะผู้แม่จะชำนาญในศาสตร์ต่าง ๆ แต่ก็
เหนื่อยหน่าย ต่อความประสงค์ของเจ้านาย //4-53-5

อังคะผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญเป็นลำดับที่สามในสี่ได้ช่วยให้เกิดความแตกแยกในหมู่
พลวานร ด้วยคำพูดหลายประการ //4-53-6

จากนั้น เมื่อพวกเขาแตกแยกกันแล้ว หนุมานก็ขู่อังคะด้วยคำพูดน่ากลัวต่าง ๆ ที่มี
แต่อุบายและความโกรธ //4-53-7

คู่ก่อนโอรสนางตารา ท่านมีความสามารถมากกว่าบิดาของท่าน ท่านสามารถควบคุม
กองทัพในการรบและอาณาจักรวานรได้เช่นเดียวกับบิดา //4-53-8

ผู้ประเสริฐในหมู่วานรเอ๋ย แต่วานรนั้นมีอารมณ์แปรปรวนเสมอ หากปราศจากบุตรและ

ภรรยา พวกเขาจะไม่อดทนฟังคำสั่งของท่าน //4-53-9

ข้าจะกล่าวกับท่านอย่างชัดเจนเช่นนี้แหละ พวกเขาจะไม่ทำตามท่าน ทั้งสามพวก
นี้ละ และสุโหตระวานรผู้ยิ่งใหญ่ //4-53-10

รวมทั้งข้าและวานรตนอื่น ๆ ทั้งหมด ท่านก็ไม่สามารถดึงมาจากสุครีวะได้แม้ด้วยสิ่ง
ดี ๆ เช่น การปรองดองและรางวัล หรือด้วยการลงทัณฑ์ //4-53-11

กล่าวกันว่า เมื่อต่อสู้กับผู้ไร้กำลัง ผู้มีกำลังอาจนั่งเฉย ๆ ได้ ดังนั้นเพื่อจะรักษาตนไว้
ได้ ผู้ไร้กำลังไม่ควรต่อสู้ในสงคราม //4-53-12

และถ้าที่ท่านได้ยินมาและคิดว่าจะสามารถคุ้มครองท่านได้นั้นก็จะถูกทำลายอย่าง
ง่ายดายด้วยศรทั้งหลายของพระลักษมณ์ //4-53-13

ในอดีตเกิดความเสียหายเพียงเล็กน้อยจากการฟาดวชิระของพระอินทร์ แต่พระ
ลักษมณ์สามารถทำลายถ้ำนั้นราวกับจิกใบไม้ด้วยลูกศรที่คม และพระลักษมณ์ก็มี
มีลูกศรเป็นจำนวนมาก //4-53-14

เข้าแต่ผู้แพศาศัตรู ยังไม่ทันที่ท่านจะตั้งตัว วานรทั้งปวงก็ตัดสินใจจะหนีเสียแล้ว
//4-53-15

ด้วยความคิดถึงบุตรและภรรยา ความกังวลอยู่เป็นนิตย์ ความหิวและความทุกข์จาก
สภาพ ลำบาก พวกเขาจะหันหลังหนีท่าน //4-53-16

เมื่อปราศจากมิตรสหายและผู้ปรารถนาดี และปราศจากญาติพี่น้อง ถึงตอนนั้นท่าน
จะรู้สึก หวาดกลัวแม้ใบหญ้าที่สั้นไหว //4-53-17

ศรทั้งหลายของพระลักษมณ์ที่รวดเร็ว นากลับ และอันตรายนั้น ไม่มีที่จะพลาด
สังหารท่านผู้ กลับคำสัญญา //4-53-18

หากท่านกลับไปกับพวกเราและเข้าเฝ้าสุครีพอย่างนอบน้อม เราจะสถาปนาท่านให้
ได้รับราชได้รับเกษย์
สมบัติสืบต่อไป //4-53-19

อาผู้ต้องการทำสิ่งถูกต้อง และต้องการความรักจากท่าน ผู้มั่นคงในคำสาบาน
บริสุทธิ์ ยึดมั่น ในสัญญา จะไม่สังหารท่าน //4-53-20

เขาต้องการทำให้มารดาท่านพอใจ นั่นคือเป้าหมายในชีวิตของเขา และบุตรคนอื่น
ของเขาก็ไม่
มี ดังนั้นอังกะ ทานควรกลับไป //4-53-21

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณธำกะ สรรคที่ 53 หน้า 440-

- หนุมานโกรธสุรสาที่มาขัดขวางการข้ามมหาสมุทรไปตามหนางสีดา

เมื่อหนุมานเหาะข้ามมหาสมุทรไปกรุงลงกา ก็พบกับสุรสาที่มาทดสอบพลังกำลังของหนุมาน สุรสาแจ้งว่าจะกินหนุมาน จึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น และสุดท้ายหนุมานก็สามารถเอาชนะสุรสาได้

ครั้นแล้วเหล่าเทวาพร้อมด้วยคนธรรพ์ นักสิทธิ์ และบรมฤๅษี กล่าวแก่มารดาของฝูง
นาคคือสุรสาผู้คั่งดวงอาทิตย์ //5-1-130

วายุบุตรผู้ทรงศรีซึ่งเหาะข้ามสาครนี้มีนามว่าหนุมาน ท่านจงสร้างอุปสรรคให้เขาสักครู่
หนึ่ง //5-1-131

จงแปลงร่างเป็นรากษสที่ร้าย นัยน์ตาสีเหลือง ปากมีเขี้ยวโง้ง ร่างกายใหญ่ปาน
บรรพตผาดถึงท้องฟ้า //5-1-132

ด้วยเราประสงค์จะรู้กำลังและความกล้าหาญอย่างยิ่งของเขา ว่าเขาจะพิชิตท่านด้วย
อุบาย หรือเขาจะสิ้นหวัง //5-1-133

ครั้นเทวีสุรสาได้ยินเช่นนั้นและได้รับการบูชาจากเหล่าเทวาแล้ว ก็แปลงร่างเป็นรากษส
อยู่กลางมหาสมุทร //5-1-134

มีรูปร่างประหลาดน่าเกลียดเป็นที่สะพรึงกลัวแก่ทุกคน เข้าไปขวางทางหนุมานผู้กำลัง
เหาะอยู่แล้วกล่าวคำนี้ //5-1-135

เจ้าผู้เป็นฤๅษะในหมู่วานร เหล่าเทวากำหนดให้เจ้าเป็นอาหารของข้า ข้ากำลังจะกินเจ้า
จงเข้า

มาในปากข้าเสียเถิด //5-1-136

ครั้นผู้ทรงศรีซึ่งเป็นฤๅษะในหมู่วานร ได้ฟังคำของสุรสาเช่นนั้น ก็อัญชลีแล้วกล่าวคำนี้
ด้วยสี

หน้าปีติหรรษา //5-1-137

พระรามผู้เป็นโอรสท้าวทศรถเสด็จไปยังป่าทมิฬทกะ พร้อมด้วยพระลักษมณ์และนางสี
และนางสี

คาไวเทหิชายา //5-1-138

เหล่ารากษสผูกใจเจ็บพระองค์และขณะที่พระองค์ทรงติดพันภารกิจอยู่ ราวณีกี่มาลัก
พระชยา

ผู้ทรงยศของพระองค์ไป //5-1-139

ด้วยพระบัญชาของพระราม ข้าผู้เป็นบุตรของพระองค์จึงเดินทางไป ท่านผู้เป็นข้า
แผ่นดินนี้

สามารถช่วยเหลือพระรามได้ //5-1-140

ต่อเมื่อข้าได้เฝ้านางสีดาไมถิลีและพระรามผู้ไม่ทรงย่อท้อแล้ว ข้าจะกลับมาเข้าปากท่าน
ข้าขอให้ลัษณ์สาบานแก่ท่าน //5-1-141

ฝ่ายสุรสาผู้จำแลงร่างได้ตามประสงค์ได้ฟังคำของหนุมานเช่นนั้น ก็กล่าวว่าไม่มีใคร
ฟันข้าได้

หรือ นี่เป็นพรวิเศษของข้า //5-1-142

ครั้งวานรผู้ประเสริฐได้ฟังคำของสุรสาเช่นนั้นก็รู้สึกโกรธ จึงกล่าวว่าจะอ้าปากให้
กว้าง

พอที่จะกลืนข้าเข้าไปได้สิ //5-1-143

เมื่อพูดกับสุรสาเช่นนั้นด้วยความโกรธแล้ว หนุมานก็เหยียดกายออกไปกว้างสิบโยชน์

และผงาดสูงสิบโยชน์ //5-1-144

ครั้งเห็นร่างที่คูดังเมฆใหญ่แน่นขยายสิบโยชน์แล้ว สุรสาก็อ้าปากออกกว้างยี่สิบโยชน์

//5-1-145

หนุมานโกรธจึงขยายร่างให้สูงสามสิบโยชน์ ฝ่ายสุรสาก็อ้าปากให้กว้างถึงสี่สิบโยชน์

//5-1-146

หนุมานผู้กล้าผงาดขึ้นสูงห้าสิบโยชน์ ฝ่ายสุรสาก็อ้าปากให้กว้างถึงหกสิบโยชน์ //5-1-

147

ครั้นแล้วหนุมานผู้กล้าผงาดขึ้นสูงเจ็ดสิบโยชน์ ฝ่ายสุรสาที่อำปากให้กว้างถึงแปดสิบ
โยชน์ //5-1-148

หนุมานซึ่งบัดนี้เหมือนขุนเขาผงาดขึ้นสูงเก้าสิบโยชน์ ฝ่ายสุรสาที่อำปากให้กว้างถึง
หนึ่งร้อยโยชน์ //5-1-149

ครั้นวายุบุตรเจ้าปัญญาเห็นปากของสุรสาที่อำกว้างและมีลิ้นยาวน่ากลัวจนรทมนั้น //5-
1-150

หนุมานมารุตบุตรผู้รูวากับเมฆใหญ่ก็หุดกายลงจับปล้นให้เท่านี้หัวแม่มือ //5-1-151

ผู้ทรงศรีผู้ไวว่องยิ่ง เหาะเข้าไปในปากสุรสาแล้วออกมาอย่างรวดเร็ว เมื่อเหาะขึ้นไปอยู่
บนท้องฟ้าแล้วก็กล่าวคำนี้ //5-1-152

ข้าแต่ธิดาท้าวทักษะ ข้าขอน้อมไหว้ท่าน ข้าได้เข้าไปในปากท่านแล้ว บัดนี้ข้าจะไปเฝ้า
นางสีดาไวเทหิ ขอให้ท่านจงรักษาคำพูดด้วยเถิด //5-1-153

เมื่อเห็นวามรพ้นจากปากไปได้ราวกับดวงจันทร์พ้นจากปากราหู เทวีสุรสาที่คั่นร่างเดิม
ของตนแล้วกล่าวว่า //5-1-154

วามรผู้ประเสริฐ จงไปตามปรารถนาเพื่อทำหน้าที่ให้บรรลुเถิด เพื่อนเอ๋ย จงพานางสีดา
ไวเทหิที่คั่นมาสู่พระรามวะผู้มหาดมะเถิด //5-1-155

(รามายณะของวาลมิกฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ศูนย์กัมภีร์ สรรคที่ 1 หน้า 467-468)

- หนุมานสังหารรากษสีนามว่าสิงหิกา

นางรากษสีสิงหิกาต้องการกินหนุมานเป็นอาหาร หนุมานจึงขยายร่างกายให้ใหญ่
นางรากษสีก็อำปากให้กว้างตาม จากนั้นหนุมานจึงย่อกายให้เล็กลงและเหาะเข้าไปกระชากหัวใจ
สังหารนางรากษสีให้ตายลง

เป็นที่คุ้นเคยของวีรบุรุษจำนวนมากตลอดจนหมู่วิทยาธรผู้ประเสริฐ หมู่เมฆงดามปลิว
ตามหลังเมื่อขุนกบี่เหาะไป //5-1-164

หายเข้าไปในกลีบเมฆแล้วก็ออกมาครั้งแล้วครั้งเล่า ดูดวงจันทร์ในฤดูฝนที่หลบเข้าไป
ไปในเมฆแล้วก็โผล่ออกมา //5-1-165

ครั้งเห็นเขาเหาะไปเช่นนั้น รากษสีตนใหญ่นามว่าสิงหิกา ผู้แปลงร่างได้ตั้งใจก็คิด
ขึ้นมาว่า //5-1-166

บัดนี้นานมากแล้ว ข้าจะได้กินอาหารแล้ว สัตว์ใหญ่ตัวนี้มาสู่เงื้อมมือข้าหลังจากคอยมา
นาน //5-1-167

คิดดังนั้นแล้ว นางก็ไล่จับเงาของวานร เมื่อนางจับเงาเขาได้แล้ว วานรก็คิดว่า //5-1-
168

ข้าถูกยึดไว้อย่างจับปล้นจนมืออาจเคลื่อนไปข้างหน้าได้ คุณคังนาวาใหญ่ที่ถูกลมพัดต้าน
ในสาคร //5-1-169

ครั้งมองขึ้นไปมองลงมาและมองไปข้าง ๆ วานรก็เห็นสัตว์มหึมาโผล่ขึ้นมาจากทะเล
//5-1-170

ไม่ต้องสงสัยเลย สัตว์มหึมารูปลักษณะน่าอัศจรรย์ที่กล้าหาญนี้ คือเจ้าด้วยีคเงาที่สุครีจะ
ขุนกระบี่กล่าวถึง //5-1-171

ครั้งจำได้จากลักษณะดังกล่าวว่านางคือสิงหิกา วานรเจ้าปัญญาที่แปลงร่างให้ใหญ่ปาน
หมู่เมฆในฤดูฝน //5-1-172

เมื่อนางเห็นร่างของมหากบี่ขยายใหญ่ขึ้น นางก็อ้าปากกว้างเท่าฟ้าจรดบาดาล //5-1-
173

มหากบี่เจ้าปัญญามองเห็นปากที่กว้างพิศรูป ตลอดจนลำตัวและจุดสังหารของนาง
รากษสี //5-1-174

ทันใดนั้นวานรจอมพลังผู้มีร่างแข็งปานเพชรก็หดร่างลง แล้วผลุบเข้าไปในปากที่อ้าอยู่
ของนางรากษสี //5-1-175

เหล่านักสิทธิ์และคนธรรพ์เห็นวานรหายเข้าไปในปากนางราวกับจันทร์เพ็ญเมื่อข้างขึ้น
ที่ถูกราหูกลืนกิน //5-1-176

ครั้นแล้ววานรก็ใช้เล็บอันแหลมคมของตนกระชากหัวใจนางรากษสี แล้วเหาะออกมา
อย่างรวดเร็วมุ่งใจนึก //5-1-177

ครั้งเห็นสิงหิกาหล่มลงทันใดเมื่อถูกสังหารโดยวานร เหล่าเทวาผู้จรรอยู่ในอากาศก็กล่าว
แก่วานรผู้ประเสริฐ //5-1-178

บัดนี้ท่านได้สังหารเจ้าสัตว์ใหญ่นี้ได้แล้ว เป็นชัยชนะอันน่าเกรงขามยิ่ง ข้าแต่วานรผู้
ประเสริฐ ขอท่านจงสมปรารถนาโดยปลอดภัยเถิด //5-1-179

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 1 หน้า 468-469)

- หนุมานไปหาโอสธ ได้แก่ มฤตลัญชีวัน วิศัลยกรณี เสาวรรณกรณี และสันธานี เมื่อ
ตามหาหาไม่พบก็โกรธ

เมื่อครั้งหนุมานไปหาโอสธที่เขาไกลาสแต่ไม่พบ เพราะบรรดาขานันได้หลบ
ซ่อนตัวจากผู้ที่ต้องการมัน เมื่อหนุมานหาหาไม่พบก็โกรธและได้ยกเอาภูเขาทั้งลูกไป

เขาเห็นจอมเขาไกลาส แผ่นศิลาแห่งเขาหิมวัต เห็นภูเขาฤษภะภูเขาทองสูง โลกซึ่ง
รุ่งโรจน์ด้วยประกายจากโอสธ และเป็นจอมเขาที่มีสรรพยาอยู่ //6-61-55

เมื่อโอสธพระมารุตบุตรพระอินทร์เห็นภูเขาสว่างคังแสงไฟดังนั้นก็ประหลาดใจ จึง
กระโดดขึ้นไปบนจอมเขาโอสธนั้นแล้วค้นหาโอสธทั้งหลาย //6-61-56

มหากบีโอสธพระมารุตข้ามไปไกลถึงพัน โยชน์ แล้วเดินจนทั่วภูเขาที่กำเนิดโอสธทิพย์
//6-61-57

แต่เมื่อมหาโอสธทั้งหลายบนภูเขาประเสริฐนั้นรู้ว่าผู้ที่มานั้นต้องการพวกมันจึงพากัน
หายตัวไป //6-61-58

หนุมานผู้มหาตมะมองไม่เห็นพวกมันก็โกรธ ส่งเสียงคำรามก็ก้องอย่างเหลือออกด้วย
ความ โกรธ ตาลูกคังแสงอัคคี ได้กล่าวแก่จอมเขาว่า //6-61-59

ดูก่อนราชาขุนเขา ท่านแน่ใจแล้วหรือว่าจะไม่เห็นใจพระรามมะะ คังนั้นวันนี้ท่านจงดู
ตนเอง ตกเป็นเสียงด้วยกำลังแขนมหาศาลของข้า //6-61-60

เมื่อเข้าจับยอดเขาที่คงคามด้วยแร่ธาตุนับพัน พร้อมด้วยช้างและทองคำ และมีลาดเขาที่
สะท้อนมียอดเขาที่แตกหักนั้นแล้ว ก็ถอนขึ้นอย่างแรงทันที //6-61-61

ครั้นได้ถอนภูเขาขึ้นไป และทำให้จอมเทพและจอมอสูรทั้งโลกตื่นตกใจแล้ว เขาก็
ทะยานขึ้น

เมื่อได้รับคำสั่งสรรเสริญจากเหล่าเขจรแล้ว เขาผู้มีความกล้าและความน่ากลัวปานพญา
ครุฑก็ไปด้วยความเร็ว //6-61-62

(รามาณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 61 หน้า 673-674)

- หนุมานเห็นอินทรีตสังหารนางสีดา

หนุมานเห็นอินทรีตฆ่านางสีดาก็เกิดความโกรธขึ้นอย่างมาก จึงตรงเข้าต่อสู้กับ
อินทรีตทันที

เมื่อได้เห็นพลวานรแล้ว อินทรีตผู้โกรธเกรี้ยวก็ชักดาบ กระชากเคียวนางสีดา
โทศร้าย //6-68-14

ขณะที่ไพร่พลวานรกำลังมองหญิงผู้นั้นอยู่ โอรสราวมะก็ทำร้ายนางผู้สร้างขึ้นด้วย
มายาที่กำลังส่งเสียงร้องอยู่บนรถนั้นว่า ราม ราม //6-68-15

เมื่อได้เห็นนางถูกกระชากผม หนุมาน โอรสแห่งมารุตเทพน้ำตาไหลออกมาเพราะความ
ทุกข์ ได้

กล่าวแก่โอรสของจอมรากลสอย่างหยาบคายด้วยความโกรธว่า //6-68-16

เจ้าคนชั่ว แม้เจ้าจะเกิดจากรากษส แต่ก็อยู่ในตระกูลแห่งพรหมฤๅ การที่เจ้ากระชาก
ปลาย

ผมนางถือเป็นการทำลายตนเอง เจ้าคนถ้อย ความคิดชั่วร้ายเช่นนั้นเป็นของคน
ประพฤติบาป

เช่นเจ้า //6-68-17

เจ้าผู้โทศร้าย ผู้อนารยะ ผู้ประพฤติชั่ว คนชั่วผู้กล้าทำชั่ว การกระทำเช่นนั้นเป็นของ
คนอนารยะ เจ้าไม่มีความเมตตาเลย //6-68-18

นางไมถิลีผู้พราจากราชสมบัติและที่ประทับ และจากพระหัตถ์ของพระราม นางทำ
ผัดสิ่งใดต่อเจ้า เจ้าจึงสังหารนางเช่นนี้ //6-68-19

หากสังหารนางเสียแล้ว เจ้าจะไม่อาจมีชีวิตอยู่ต่อไปอีกยาวนานไม่ว่าอย่างไรก็ตาม เจ้า
จะต้องตกอยู่ในเงื้อมมือข้า เจ้าจะถูกสังหารซึ่งเป็นสิ่งที่เหมาะสม //6-68-20

ผู้ใดก็ตามสังหารสตรี เขานั้นก็ควรจะถูกสังหารโดยชาวโลก ถูกดำเนินเมื่อสิ้นชีวิตจาก
โลกนี้แล้ว เจ้าเองก็ต้องได้รับสิ่งเหล่านั้นเช่นกัน //6-68-21

เมื่อกล่าวดังนั้นแล้วหนุมานผู้มีความโกรธเกรี้ยว ผู้แหวดล้อมด้วยหมู่วานรที่ถืออาวุธครบ
มือ ก็พุ่งเข้าหาโอรสของจอมराक्षส //6-68-22

(รามายณะของวาลมิกิจบภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัมภ์ สรรคที่ 68 หน้า 685)

- หนุมานทำทนายอินทรีด้วยความโกรธ

เมื่ออินทรีตีพุ่งอาวุธทั้งหลายไปยังหนุมาน หนุมานจึงทำทนายด้วยความโกรธว่า
ให้อินทรีมาต่อสู้กับตนแบบตัวต่อตัว เพื่อความเท่าเทียมกัน

อินทรีเห็นหนุมานวานรผู้ประเสริฐยิ่ง โอรสเทพปวงนะ ผู้มีร่างกายคชชนเขา ผู้ทำลาย
ล้างศัตรูกำลังทำลายเหล่าศัตรูทั้งหลายอยู่ //6-73-24

อินทรีคิดว่าแก่สารภีว่า จงไปยังที่วานรนั้นอยู่ ถ้าเราไม่สนใจมัน มันจะทำความ
พินาศแก่รากษสทั้งหลายของเรา //6-73-25

เมื่อได้ยินดังนั้น สารภีก็พาอินทรีผู้เอาชนะได้ยากยิ่ง ผู้กำลังยืนอยู่บนรถไปยังที่ที่
โอรสพระมารุตอยู่ //6-73-26

เมื่อเข้าไปใกล้ อินทรีผู้เอาชนะได้ยากก็พุ่งศร พระขรรค์ ค้อน ดาบ ขวาน หอก ไป
ยังหัวของหนุมาน //6-73-27

โอรสของพระมารุตรับอาวุธที่นำกล้วทั้งหลายเหล่านั้นได้ และด้วยความโกรธอย่างยิ่งก็
กล่าวคำเหล่านี้ //6-73-28

ดูก่อนโอรสราวณะ ผู้มีความคิดชั่วร้าย ถ้าเจ้ากล้าจริงก็จงรบกับข้า เมื่อเข้ามาใกล้ด้วย
บุตร เจ้าจะไม่มีชีวิตรอดกลับไป //6-73-29

เจ้าคนโง่ ถ้าเจ้าสู้ประยุทธ์ด้วยแขนทั้งสองกับข้าแบบตัวต่อตัว และถ้าเจ้าทนความ
รวดเร็วของข้าได้ เจ้าก็จะเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่รากษส //6-73-30

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 73 หน้า 692)

4.1.3 วีรรส หมายถึง รสแห่งความกล้าหาญ เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้
ความมุ่งมั่นในการต่อสู้ของวีรบุรุษ อาจเป็นความอดสาหะในการเสียสละ การปฏิบัติหน้าที่ หรือ
การสู้รบก็ได้

- หนุมานได้รับคำสั่งจากสุครีวให้ไปสังเกตพฤติกรรมของพระรามและพระลักษมณ์

เมื่อครั้งที่หนุมานพบพระรามและพระลักษมณ์ ก็ได้ไปแจ้งข่าวแก่สุครีว จากนั้น
สุครีวจึงให้หนุมานไปสังเกตพฤติกรรมว่าอาจจะเป็นคนของวาลินก็เป็นได้ หนุมานจึงรวบรวม
ความกล้าเพื่อเข้าไปหาสองกษัตริย์เพื่อสืบข่าว

เมื่อรู้รับสั่งของสุครีว หนุมานมหาตมะก็ลงจากภูเขาสุยุมกะ กระโดดไปยังที่
ประทับของกษัตริย์แห่งรณวงศ์ //4-3-1

ครั้นถึงแล้ว หนุมานผู้มีกำลัง ผู้เป็นยอดแห่งวานร ผู้กล้าในความสัตย์ ได้เข้าไปหา
เจ้าชายทั้งสองพร้อมวาจาอันอ่อนหวาน //4-3-2

เมื่อสละรูปของตนเองและจำแลงเป็นนักบวชแล้ว วานรก็กล่าวทักทายและสวดวิีรบุรุษ
ทั้งสองอย่างเหมาะสมว่า //4-3-3

ข้าแต่ดาบสผู้บำเพ็ญพรตอันดีงาม ผู้งดามดุจเทวราชฤณี ท่านผู้มีวรรณะอันประเสริฐ
ท่านผู้เจริญทั้งสองมาที่แห่งนี้เพื่ออะไร //4-3-4

ท่านทั้งสองทำให้ฝูงสัตว์และวนจรอื่น ๆ ตื่นกลัว และเห็นแต่ต้นไม้ที่จั่นอยู่ทั่วไปหมด
บนริมฝั่งสระปัมปา //4-3-5

ท่านผู้เจริญทั้งสองผู้งามดั่งทอง ผู้แข็งแกร่ง ผู้มั่นคง ผู้สวมผ้าคากรอง ผู้ทำให้ผืนน้ำนี้
งดงามคือใครกัน //4-3-6

ท่านผู้กล้าหาญ ผู้มีสายตาประดุจสิงห์ ผู้มีความกล้าและมีพลังยิ่งกว่าสิงห์ พากาที่กว้าง
ใหญ่นั้นถือธนูค้ำธนูของท้าวศักระ //4-3-7

ท่านทั้งสองงามเปล่งปลั่ง มีพาทงามดุจวงไอยรา มีสิริงามพร้อม เป็นนรฤๅษะผู้กล้า
หาญ ประดุจผู้ประเสริฐสุดในหมู่ฤๅษะ //4-3-8

ขุนเขานี้เรื่องรองด้วยแสงประกายของท่านทั้งสองผู้เหมือนดั่งเทวดาผู้เหมาะสมกับราช
บัลลังก์เหตุใดท่านทั้งสองจึงมาที่นี่ //4-3-9

ท่านผู้กล้าทั้งสองผู้มีเนตรดุจกลีบบัว มุ่นมวยมม คือดล้ายกัน ท่านผู้กล้าทั้งสองประหนึ่ง
มาจากเทวโลก //4-3-10

ท่านผู้กล้าทั้งสองเป็นมนุษย์ในร่างของเทวะ ผู้มีไหล่กว้าง ผู้เป็นตั้งดวงสุริยันและ
จันทร์มาสู่ผืนพสุธาโดยบังเอิญ //4-3-11

ท่านผู้เป็นค้ำโคลำพองตัวประเสริฐ ผู้เป็นมหาสัตว์ ผู้มีสทกนัยค้ำค้ำสิงห์ แขนของท่าน
ยาวและใหญ่เหมือนตะบองเหล็ก ควรที่จะประดับด้วยอาภรณ์ทั้งปวง เหตุใดเล่าจึง
ปราศจากอาภรณ์เครื่องประดับ //4-3-12

ข้าคิดว่าคุณทั้งสองเหมาะสมที่จะคุ้มครองปฐพีทั้งมวลนี้ซึ่งมีป่า มีแม่น้ำสาครที่ตกแต่ง
ด้วยเขา
วินชยะและเขาพระสุเมรุ //4-3-13

ธนูทั้งสองนี้ฉาบด้วยสีสันสวยงาม ขัดจนขึ้นเงา และงามเรื่องรองประดุจวัชระของพระ
อินทร์ //4-3-14

ส่วนแล่งศรที่งดงามยิ่งก็เต็มไปด้วยลูกศรที่แหลมคม โชติช่วงและร้ายกาจ สามารถ
ทำลายชีวิตได้ดั่งงูพิษ //4-3-15

พระขรรค์ทั้งสองใหญ่ กว้าง ตกแต่งด้วยทองบริสุทธิ์ส่องประกายราวกับงูที่เพิ่งลอก
คราบ //4-3- 16

เมื่อข้าพเจ้ากล่าวเช่นนี้ เหตุใดพวกท่านจึงมิตอบเล่า //4-3-17

พญาวานรตนหนึ่ง เป็นผู้ทรงธรรม นามว่าสุครีวะ วีรบุรุษผู้เป็นทุกข์จากการตัดขาดจาก พี่ชายได้ตระเวนไปทั่วโลก //4-3-18

ข้าผู้มาถึงที่นี่เป็นวานร มีนามว่าหนุมาน ผู้ที่สุครีวะผู้มหาตมะแห่งวานรส่งมา //4-3-19

สุครีวะผู้มีใจเป็นธรรมต้องการเป็นมิตรกับท่านทั้งสอง เป็นที่รู้กันว่าข้าผู้เป็นปวงบุตร เป็นอำมาตย์ของวานรผู้นั้น //4-3-20

ด้วยความรักที่มีต่อสุครีวะ ข้าผู้อาจไปที่ใดก็ได้ตั้งใจและแปลงร่างได้ตั้งใจ จึงเดินทาง จากภูเขาฤศยะมูกะมาถึงที่แห่งนี้ในร่างของนักบวช //4-3-21

ครั้นหนุมานผู้มีวาทศิลป์กล่าวเช่นนี้แก่พระรามและพระลักษมณ์ผู้กล้าหาญ ผู้รู้เจราจา ทั้งสอง แล้วมิได้กล่าวสิ่งใดอีก //4-3-22

ครั้งพระรามได้ยินคำกล่าวเช่นนั้นของเขา พระรามผู้ทรงศรี มีพระพักตร์เข้มข้ม ได้ ตรัสแก่พระลักษมณ์อนุชาผู้ประทับเคียงข้างว่า //4-3-23

นี่คืออำมาตย์ของสุครีวะราชาวานรผู้มีจิตใจสูงส่ง เขามาพบที่ผู้ต้องการเขาอยู่ที่เดียว //4-3-24

นี่แน่ะ โอโรสนางสมิตรา ที่ได้กล่าวมธุรสวาจาแก่วานรอรินทะผู้มีเสน่ห์ ผู้รู้วาทศิลป์ ผู้ เป็นอำมาตย์ของสุครีวะ //4-3-25

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิยกินธากัณฑ์ สรรคที่ 3 หน้า 363-364)

- พระรามและสุครีวะไว้ใจให้หนุมานไปตามหานางสีดา

พระรามไว้ใจให้หนุมานไปตามหานางสีดา ด้วยมั่นใจว่ามีเพียงหนุมานเท่านั้นที่จะสามารถตามหานางสีดาจนพบ ซึ่งหนุมานก็รวบรวมความกล้าและออกตามหาเส้นทางไปยังกรุงลงกาจนพบ

ฝ่ายสุครีวะได้บอกความต้องการกับหนุมาน โดยเฉพาะ เพราะมั่นใจว่าผู้ประเสริฐในหมู่ วานรจะสามารถทำการให้สำเร็จได้ //4-43-1

ผู้ประเสริฐในหมู่วานรเอ๋ย ข้ามองไม่เห็นอุปสรรคในการเดินทางของท่าน ไม่ว่าจะบน
โลก ในอากาศ ในท้องฟ้า ในที่อยู่ของเทวดา หรือในน้ำ //4-43-2

เพราะท่านรู้จักโลกทั้งหมด รู้จักอสูร คนธรรพ์ นาค มนุษย์ และเทวดา พร้อมทั้ง
มหาสมุทรและภูเขาสองฝั่ง //4-43-3

คู่ก่อนมหากบิผู้กล้า การเคลื่อนไหว ความว่องไว อำนาจ และความเร็วของท่านเทียบ
ได้กับ บิดาของท่านคือสารัตถ์ผู้ทรงพลังอย่างยิ่ง //4-43-4

ไม่มีสิ่งใด ๆ ในโลกนี้เท่าเทียมท่านได้ด้วยเดช ถ้าจะให้ได้นางสีดาคืนมา ท่านเท่านั้นที่
จะทำให้สิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้นได้ //4-43-5

คู่ก่อนหนุมานผู้ฉลาดในการปกครอง ท่านเท่านั้นที่มีกำลัง ความรู้ ความกล้าหาญ รู้
กาลเทศะและการปกครอง //4-43-6

ด้วยเหตุนี้พระรามเข้าใจว่ามีการมอบหมายงานให้หนุมานแล้ว เพราะรู้จักหนุมานดีจึง
คิดว่า //4-43-7

ผู้เป็นใหญ่ในหมู่วานรทั้งหลายไว้วางใจหนุมานด้วยประการทั้งปวง และหนุมานเองก็
มั่นใจมากกว่าจะทำการนี้ได้สำเร็จ //4-43-8

เขามีผลงานเป็นที่ประจักษ์ เป็นผู้ทำงานเลือก แม้เพียงแต่เขาเริ่มทำงาน งานเขาก็สำเร็จ
แน่นอน //4-43-9

เมื่อได้มองวานรที่มุ่งมั่นยิ่ง พระมหาเดชก็มีใจและความรู้สึกเต็มเปี่ยมด้วยความยินดี
ราวกับว่าสำเร็จสมประสงค์แล้ว //4-43-10

พระผู้แผดเผาศัตรู ผู้ยินดี ได้ประทานพระขำมรงค์ที่คงามสลักพระนามของพระองค์
แก่หนุมานเพื่อเตือนให้ความจำแก่ราชบุตรี //4-43-11

คู่ก่อนยอดแห่งวานร เมื่อธิดาของท้าวชนกเห็นเครื่องหมายที่เข้าได้จากข้านี้ นางจะไม่
หวาดกลัวเจ้า //4-43-12

ผู้กล้าหาญเอ๋ย ความมุ่งมั่น และความกล้าหาญที่ประกออบกับความแกร่งของเจ้า พร้อม
ทั้งคำบัญชาของสุครีวะ ทำให้ข้ารู้ว่าเจ้าต้องทำได้สำเร็จ //4-43-13

เมื่อวานรเศรษฐีได้รับพระขำมรงค์มาแล้วก็วางไว้บนศิระษะ กระทบอัญชลี น้อมไหว้พระ
บาททั้งสองของพระราม แล้ววานรผู้ประเสริฐก็ออกเดินทาง //4-43-14

ขณะที่วานรผู้กล้า ผู้เป็นโอรสของพระปวนะได้นำกองทัพยิ่งใหญ่ของเหล่าวานรออก
เดินทางนั้น เขาคุรากับพระจันทร์ที่มีมณฑลอันบริสุทธิ์ที่ตกแต่งด้วยหมูนกษัตริ
กลางท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆ //4-43-15

ดูก่อนหนุมานผู้ทรงพลังยิ่ง ผู้กล้าในหมู่วานรผู้ประเสริฐ ข้าต้องฟังคำสั่งของเจ้า ดูก่อน
โอรสพระปวนะ ธิคาแห่งท้าวชนกจะกลับคืนมาด้วยการกระทำที่กล้าหาญยิ่งของเจ้า
//4-43-16

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณิธาภิณฑ์ สรรคที่ 43 หน้า 431-432)

- หนุมานเข้าพบนางสีดา

เมื่อไปถึงกรุงลงกาแต่เพียงผู้เดียว หนุมานก็ลอบเข้าไปยังปราสาทเพื่อค้นหาที่อยู่
ของนางสีดา แม้ว่าจะมีทหารรักษายู่ทั่วบริเวณ แต่หนุมานก็สามารถตามหานางจนพบ และคิด
หาทางเข้าพบนางสีดาเพื่อแจ้งข่าวพระรามให้นางทราบ

ฝ่ายหนุมานผู้แกล้วกล้าได้ยืมทุกสิ่งจากนางสีดา นางศรีชฎา และจากกำขู่ของเหล่านาง
รากษสี //5-28-1

ครั้นมองลงมาเห็นนางเทวีผู้เหมือนเทพธิดาในสวนนั้นทนะวานรก็คิดไตร่ตรองไปต่าง
//5-8-2

ข้าได้พบนางผู้ทีวามรจำนวนมากนับพันเที่ยวตามหาไปทั่วสารทิศ //5-28-3

ข้าได้เห็นสิ่งที่จารชนผู้ชั่วของควรร ได้เห็นเมื่อเที่ยวแฝงตัวสอดส่องดูกำลังของฝ่ายศัตรู
//5-28-4

ข้าได้เห็นปรากฏการและความแข็งแกร่งของเหล่ารากษสตลอดจนอานุภาพของราวณะจอม
รากษส //5-28-5

ชายของพระผู้ยิ่งใหญ่เกินประมาณผู้เมตตาต่อปวงสัตว์นี้ ถึงเวลาแล้วที่ข้าจะปลดปล่อย
นางผู้ถวิลหาพระภัสศา //5-28-6

ข้าจะปลดปล่อยนางผู้มีดวงพักตร์ดั่งจันทร์เพ็ญ นางผู้ไม่เคยต้องทนทุกข์แต่ไม่อาจก้าว
ล่วงทุกข์ไปได้ //5-28-7

ถ้ายังไม่ได้ปลดปล่อยนางเทวีผู้มีใจโศกตรมนี้แล้วข้าจากไปเสีย ข้าก็จะมีคามพิศ //5-
28-8

เพราะหากข้าไปเสียจากที่นี่ ราชนตรีแห่งท้าวชนก นางผู้ทรงยศซึ่งไม่รู้จะพึงใครก็คงจะ
จบชีวิตลง //5-28-9

พระมหาพาหุผู้มีพระพักตร์ดั่งจันทร์เพ็ญ ผู้ใฝ่ฝันจะได้พบนางสีดานั้นข้าก็ควรทำให้มัน
พระทัย
//5-28-10

แต่ข้าก็ไม่อาจพูดกับนางต่อหน้าเหล่านางรากลสี ข้าควรจะทำมันใดดีเมื่อตกอยู่ในที่คับ
ขันนี้
//5-28-11

หากข้ายังไม่ได้ปลดปล่อยนางในคำคืนที่ยังเหลืออยู่นี้ นางก็คงจบชีวิตลงอย่างไม่ต้อง
สงสัยเลย
//5-28-12

และหากพระรามตรัสถามข้าว่า นางสีดาพูดอะไรถึงพระองค์บ้าง ข้าจะทูลพระองค์ว่า
อย่างไรได้
ในเมื่อข้ายังไม่ได้พูดกับนางเองเลย //5-28-13

หากข้ารีบกลับจากนี้ไปโดยไม่มีข่าวจากนางสีดา พระผู้สืบสายกฤตสละผู้ทรงพิโรธก็จะ
แผดเผา
ข้าด้วยสายตาโกรธเกรี้ยว //5-28-14

หากเป็นเช่นนั้น การที่ข้ารับมอบหมายจากเจ้านายคือสุครีวะให้ทำเพื่อพระรามก็ดี การ
ที่พระรามจะกรีธาทัพมาก็ดี ย่อมจะไร้ผล //5-28-15

ดังนั้นข้าจะอยู่ที่นี้ก่อนคอยช่วงเวลาเหล่ารากษสไม่อยู่ แล้วข้าจะค่อย ๆ ปล่อยนางผู้
ทุกข์ระทมนี้ //5-28-16

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 28 หน้า 509)

- หนุมานทำลายสวนกรุงลงกา

เมื่อหนุมานแจ้งข่าวแก่นางสีดาเรียบร้อยแล้วก็คิดอยากรู้กำลังคู่ต่อสู้ จึงได้ทำลาย
สวนกรุงลงกาเพื่อให้ราวีณะส่งกองทัพมาต่อสู้กับตน และตนจะได้สังหารกองทัพยักษ์แต่เพียง
ลำพังโดยปราศจากความกลัว

วานรผู้ได้รับการยกย่องจากนางด้วยคำชมเชยกำลังจะไป แต่เมื่อจะออกจากที่นั่นเขาก็
คิดขึ้นมาว่า //5-39-1

ข้าได้พบนางผู้มีเนตรดำแล้ว แต่งานที่ต้องทำยังเหลืออยู่อีกเล็กน้อย นอกจากอุบายทั้ง
สามแล้วอุบายที่สิ้นนุ้แหละที่ควรใช้ในทีนี้ //5-39-2

การปรองดองย่อมไม่ได้ผลสำหรับพวกรากษส การให้ทานก็ไม่เหมาะสำหรับผู้มีทรัพย์
เหลือล้น การยุให้แตกแยกไม่ได้ผลสำหรับพวกที่ภูมิใจในพลังของตน ในเรื่องนี้ข้า
ว่า การใช้กำลังนี้แหละดี //5-39-3

ในเรื่องนี้การตัดสินใจใดก็ไม่เหมาะสมนอกจากการใช้กำลัง ตอนนี้หากแม่ทัพถูก
สังหารเสียบ้างในการต่อสู้แล้ว พวกรากษสก็อาจอ่อนข้อได้บ้าง //5-39-4

ผู้ใดที่ได้รับมอบหมายการงานหนึ่งแล้วทำงานอื่นอีกมากได้สำเร็จโดยไม่เป็นอุปสรรค
ต่อกรงานหลักนั้น ผู้นั้นก็เหมาะที่จะได้รับหน้าที่นั้น //5-39-5

ไม่ควรใช้วิธีเดียวสู่ความสำเร็จ แม้การงานนั้นจะเล็กน้อยก็ตาม ผู้ใดรู้จักวิธีการที่
หลากหลาย ผู้นั้นแหละสามารถทำการได้สำเร็จ //5-39-6

ข้าได้ทำการสำเร็จดังตั้งใจ ณ ที่นี้แล้ว หากว่าก่อนที่จะกลับไปยังนครของจอมวานร ข้า
จะได้อรู้ ความแตกต่างของฝ่ายเรากับฝ่ายศัตรู ก็จะนับว่าได้ทำตามคำบัญชาของ
เจ้านายแล้ว //5-39-7

บัดนี้ข้าจะเริ่มต้นอย่างไรดีในการยุทธระหว่างข้ากับพวกภราทาส เพื่อให้ทศพัคตร์ท่อม
กำลังของมันอย่างเต็มที่มาต่อกรกับข้าในการสู้รบ //5-39-8

นี่คือสวนของเจ้าจอมโหดซึ่งงดงามเสมอสวนนั้นทวัน มีพฤกษาลดาวัลย์นานา เป็นที่
ชื่นตาชื่นใจ //5-39-9

ข้าจะทำลายสวนนี้ให้ยับเยินเหมือนไฟเผาป่าแห้งแล้ง เมื่อสวนนี้ถูกทำลายยับแล้ว

ราวณะก็จะ

โกรธเกรี้ยว //5-39-10

แล้วภราทาสราชาก็จะส่งกองทัพใหญ่ทั้งช้างม้าและรถ พร้อมอาวุธคือตรีศูลและหอก
เหล็กเหล็กปลาย

แหลม แล้วการต่อสู้ครั้งยิ่งใหญ่ก็จะเกิดขึ้น //5-39-11

ในสงครามเมื่อข้าประจันหน้ากับเหล่าภราทาสผู้เกลือกกล้าและโหดร้าย ข้าผู้กล้าอย่างไม่
อาจหยุดยั้งได้ก็จะสังหารกองทัพที่ราวณะส่งมา แล้วข้าจึงจะกลับไปยังนครของจอม
วานรอย่างสบายใจ //5-39-12

ครั้นแล้วมารุทบุตรผู้เกลือกกล้าน่าเกรงขามและ โกรธเกรี้ยวก็เริ่มถิบต้นไม้หัก โคนลงด้วย
แรงขาที่มหาศาลราวกับลมพายุ //5-39-13

ด้วยเหตุนี้หนุมนานผู้กล้าจึงได้ทำลายสวนของเหล่าสตรีซึ่งมีพฤกษาลดาวัลย์นานาและ
ชุกชุมด้วยหมุ่นกที่เริงรำ //5-39-14

เมื่อต้นไม้หักโคน สระถูกทำลาย และยอดเขากลายเป็นจุม สวนแห่งนั้นก็ไม่น่าดูเลย
//5-39-15

สวนใหญ่แห่งนั้นถูกทำลายย่อยยับเมื่อเคหาทั้งหลาย ทั้งลดาเคหา จิตรเคหา ศิลาเคหา
ถูกรื้อพินาศ ทั้งรูปนาครูปสัตว์ปามฤคทั้งหลายเคลื่อนกระจาย //5-39-16

เมื่อมหากบี่ได้กระทำการที่หยามน้ำใจของราชาผู้ยิ่งยงแล้ว เขาก็ยื่นพิงเสาโครณะด้วยสี
หน้าโชติช่วงสว่างาม และปรารถนาจะต่อกรกับเหล่าผู้มีพลังทั้งหลายแต่เพียงลำพัง
//5-39-17

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 39 หน้า 530-531)

นอกจากนี้ หนุมานยังได้นำทัพวานรไปต่อสู้กับทัพของราวณะ และต่อสู้กับรากษสที่
สำคัญของลงกาด้วยความกล้าหาญ ได้แก่

- หนุมานต่อสู้กับชัมพูมาลิน

ฝ่ายชัมพูมาลินมหาพายุแผลงศรคมไปยังหนุมานมหากบี่ผู้ยืนอยู่ยอดเสาโครณะ//5-42-6

ศรปลายจันทร์เสี้ยวถูกที่หน้า ศรเงียงเคียวถูกที่หัว และศรเหล็กสปีดดอกถูกที่แขนของ
จอมกบี่ //5-42-7

หน้าของเขาที่เป็นสีทองแดงนั้นเมื่อถูกศรก็งามเหมือนดอกบัวบานต้องแสงอาทิตย์ดู
สารท //5-42-8

เมื่อถูกศรของรากษสมหากบี่ก็โกรธ แล้วเขาเห็นศรล้าก่อนใหญ่ไหลอยู่ข้างๆ //5-42-9

กบี่ผู้ทรงพลังดั่งมันออกมาเต็มแรงแล้วขว้างไปสุดกำลัง แต่รากษสผู้โกรธเกรี้ยวยิ่ง
ทำลายเสียด้วยศรสปีดดอก //5-42-10

เมื่อหนุมานวิรยวัตผู้แก่ล้ากว่าเกรงขามเห็นว่ากรกระทำนั้นไร้ผล จึงถอนต้นรังใหญ่
ขว้างไป //5-42-11

เมื่อเห็นกบี่มหาพลังขว้างต้นรังมา ชัมพูมาลินมหาพลังก็แผลงศรออกไปเป็นจำนวนมาก
//5-42-12

ศรสีดอกตัดต้นรังเป็นท่อนๆ อีกห้าดอกถูกที่แขนวานร ดอกหนึ่งถูกที่หน้าอก และอีก
สปีดดอกถูกตรงชอกอก //5-42-13

เมื่อหัวร่างเต็มไปด้วยศร เขาก็โกรธจัด ลวยท่อนเหล็กขึ้นมากัดแกว่งอย่างรวดเร็ว //5-

ครั้นกวัดแกว่งท่อนเหล็กอย่างรวดเร็วแล้ว วานรผู้ไวว่องและแกร่งกล้าก็ฟาดมันลงบน
อกกว้างของชมพูมาลิน //5-42-15

แม้กระทั่งหัว แขน เข่า หนุ่ รถ ม้าลา ตลอดจนลูกศรของเขาไม่มีเหลือให้เห็น //5-42-
16

เมื่อถูกฟาดโดยแรงเช่นนั้นชมพูมาลินมหารถก็ล้มลงกับพื้นขาดใจตาย ทั้งร่างและ
อาวุธเหล็ก เป็นจุม //5-42-17

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 42 หน้า 537)

- หนุมานต่อสู้กับเสนาบดีทั้งห้า

ครั้นแล้วเหล่าผู้กล้าก็เห็นมหากบิผู้ไซตช่วงประคับค้ำด้วยรัศมีแห่งเดชของตนราวกับ
อาทิตย์อุทัย //5-44-17

ผู้ยิ่งใหญ่ในเรื่องความเร็ว อำนาจ พลัง ความคิด ความอุตสาหะ ขนาดร่างกาย และ
ความสามารถอยู่ตรงเสาโคธระ //5-44-18

ทันทีที่เห็นเขา พวกนั้นทั้งหมดก็เข้ารายล้อมทุกด้าน แล้วฟาดฟันเขาด้วยอาวุธร้ายทุก
ชนิดทุกทิศทุกทาง //5-44-19

ทูลุระยังเขาที่หัวด้วยศรเหล็กห้าดอกที่คมขาวมีปลายสีเหลืองดังกลิบบัวอุบล //5-44-20

เมื่อวานรถูกศรห้าดอกที่หัวก็โผนขึ้นสู่ท้องฟ้าพลาฟแผดเสียงคำรามดังก้องลิบพิศ //5-
44-21

ฝ่ายทูลุระผู้กล้าผู้ทรงมหาพลังอยู่บนรถขึ้นสายธนูพร้อม แล้วแผลงศรระดมเข้าใส่
มากมายนับ

ร้อย //5-44-22

กบิบิดป้องท่าฝนแห่งศรบนท้องฟ้าขึ้นราวกับมารุตลมพายุพัดเมฆที่หลังฝนให้ฝน ไปใน
ปลายฤดูฝน //5-44-23

เมื่อถูกคุกคามเช่นนั้นจากทูลุระ กบิอนิลบุตรผู้ว่องไวก็คำรามแล้วสำแดงร่างมहींมาอีก
ครั้ง44-24

ทันใดนั้นนักบิณฑิหารก็เหาะขึ้นสูงแล้วโถมลงบนรถของทูลกระหม่อม ด้วยความแรงยิ่งราวกับสายฟ้า
ฟาดลงบนภูเขา //5-44-25

บัดนั้นทั้งเพลาและทูลกระหม่อมก็หัก ม้าทั้งแปดถูกทับตาย แล้วทูลกระหม่อมก็ร่วงจากรถตกสู่
พื้นดินขาดใจตาย //5-44-26

ครั้นวิรุฬหคเณศวรและยุปคเณศวรผู้ข่มศัตรู ผู้พิชิตได้ยากทั้งสองนั้น เห็นทูลกระหม่อมร่วงสู่พื้นดินก็
โกรธมาก จึงโผนเข้าต่อสู้ //5-44-27

ทันทีที่โผนเข้าใส่ ทั้งสองฟาดตะลุมพุกเข้าที่หน้าอกกบิณฑิหารพายุผู้อยู่กลางท้องฟ้าใส่นั้น
//5-44-28

ฝ่ายกบิณฑิหารหลังผู้แก่แล้วกล้าเสมอด้วยพญาสุบรรณ เมื่อถูกแรงกระหน่ำจากผู้มีเรี่ยวแรง
ทั้งสองก็โคกลงมาสู่พื้นอีกครั้ง //5-44-29

วานรปวงบุตรตรงรี่ไปถอนต้นรังขึ้นมา แล้วฟาดสังหารราชสผู้กล้าทั้งสอง //5-44-30
เมื่อรู้ว่าราชสทั้งสามถูกวานรผู้ไว้วางสังหาร ประมสะผู้เรี่ยวแรงยิ่งก็เข้าโจมตีวานร
//5-44-31

ฝ่ายภานุภานุผู้กล้ากว่าหอกขึ้นมาด้วยความโกรธ แล้วทั้งสองก็เคียงข้างกันเข้า
ประจันหน้ากับบิณฑิหารผู้ทรงยศ //5-44-32

ประมสะฟาดฟันยอดบิณฑิหารด้วยสามง่ามปลายคมขาว ส่วนราชสภานุภานุผู้กล้าใช้นั้นใช้หอก
//5-44-33

วานรโกรธเกรี้ยวเมื่อร่างกายถูกตีเมฆโดยราชสทั้งสอง และขนตามตัวเประเล็ดดั่ง
แสงอาทิตย์อุทัย //5-44-34

เมื่อหักยอดเขาซึ่งมีทั้งมฤคสัตว์ป่าและต้นไม้มาได้ หนุมานผู้กล้าผู้เป็นกบิณฑิหารก็ห่มใส่
ราชสทั้งสองจนตาย //5-44-35

ครั้นสังหารเสนาบิณฑิหารทั้งห้าแล้ว วานรก็พิฆาตกองพลที่เหลือจนหมดสิ้น //5-44-36

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 44 หน้า 538-539)

- หนุมานต่อสู้กับอินทรชิต

รากลสไม่สามารถจู่โจมหนุมานได้ ฝ่ายมารุตบุตรก็ไม่สามารถจู่โจมผู้ยิ่งใหญ่ผู้นั้นได้
เช่นกัน ทั้งคู่ผู้กล้าเสมอเทพต่างก็พิชิตกัน ได้ยากเมื่อมาปะทะกัน //5-46-31

ศรทั้งหลายของเขานั้นแม้จะแผลงไปถูกเข้าแต่ก็ร่วงลงมาเสียเปล่าๆ รากลสผู้ยิ่งใหญ่จึง
เพ่งจิตตั้งสมาธิแล้วใคร่ครวญ //5-46-32

ครั้นแล้วราชบุตรรากลสก็เกิดความคิดเกี่ยวกับยอดขุนพลวานร เมื่อรู้ว่ามิอาจสังหารกบิ
ผู้นั้นได้ ก็คิดว่าทำอย่างไรให้สินธุฤทธิ์จะได้จับตัวได้ //5-46-33

แล้วผู้กล้าผู้เลิศในหมู่ผู้รู้เทพอาวุธผู้ทรงมหาเดชก็แผลงศรของพระพรหมปีตามหะยัง
ยอดวานร //5-46-34

เพราะรู้ว่าเจ้าตัวนี้สังหารไม่ได้ อินทรชิตมหาพาลผู้เชี่ยวชาญเทพอาวุธก็ก็แผลงศรมัด
มารุตบุตรไว้ //5-46-35

ครั้นถูกรากลสมัดไว้ด้วยศรนั้น วานรก็สินธุฤทธิ์ล้มลงบนพื้นดิน //5-46-36

เมื่อรู้ว่าถูกพันนาการด้วยศร โดยที่ไม่รู้สักเจ็บแม้แต่น้อยเพราะอำนาจของเทพเจ้า ยอด
วานรจึง

สำนึกถึงความโปรดปรานที่พระพรหมปีตามหะมีต่อตน //5-46-37

ครั้นรู้ว่านี่คือศรพรหมศาสตร์ที่ชุบด้วยมนตร์ของพระสยมภู หนุมานจึงรำลึกถึงพรที่พระ
พรหมปีตามหะประทานให้ //5-46-38

เพราะอำนาจของพระพรหมในโลกครุ ข้าจึงไม่สามารถพ้นจากพันนาการนี้ได้ ที่จริง
เมื่อถูกศร

พระสยมภูพันนาการ ข้าก็ควรจะยอมอยู่อย่างนี้ //5-46-39

เมื่อใคร่ครวญถึงฤทธิ์ของเทพอาวุธและความเมตตาที่พระพรหมมีต่อตน ทั้งคิดถึง
ความสามารถ

ที่จะหลุดเป็นอิสระได้แล้ว กบิก็ยอมรับอาชญากรรมของพระพรหม //5-46-40

ถึงแม้จะถูกมัดด้วยเทพอาวุธนี้ ข้าก็ไม่รู้สึกลัว เพราะข้ามีพระพรหมปีตามหะ พระอินทร์และพระพายคุ้มครองอยู่ //5-46-41

อีกทั้งข้าเห็นประโยชน์ใหญ่ยิ่งเมื่อถูกพวกรากลษจับตัวไป ข้าจะได้มีโอกาสเจรจากับจอมรากลษ ดังนั้นจงปล่อยให้ศัตรูจับข้าไปเถิด //5-46-42

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 46 หน้า 543)

- หนุมานต่อสู้กับธุมะรากลษ

วายุบุตรเห็นกองทัพถูกธุมะรากลษโจมตีจนบาดเจ็บก็โกรธเกรี้ยว ฉวยเอาหินก้อนใหญ่เข้าโจมตี //6-42-25

กำแหงหนุมานผู้เสมอบิดา ตาแดงกำเป็นสองเท่าด้วยความโกรธ เขวี้ยงศิลาก้อนนั้นไปยังรถของธุมะรากลษ //6-42-26

หนุมานวายุบุตรทำลายรถ ทำให้พวกรากลษพินาศด้วยต้นไม้ที่มีทั้งลำต้นและกิ่งก้านสาขา //6-42-29

รากลษอื่นๆ ก็ถูกต้นไม้ฟาดหัวขาด กายอาบเลือดล้มลงบนดิน //6-42-30

หนุมานวายุบุตรทำลายกองทัพรากลษแล้วแยกยอดเขาลั่นเข้ามาหาธุมะรากลษ //6-42-31

ธุมะรากลษผู้กล้ากว่าคทาที่กำลังจะหลุดมือไว้ได้ ร้องคำรามแล้วเข้าโจมตีหนุมานโดยพลัน //6-42-32

ครานั้นธุมะรากลษก็กริ้วโกรธ เขวี้ยงคทาหัวหนามอย่างแรงหมายที่ศีรษะของหนุมาน //6-42-33

ขุนกบี่ผู้มีพลังแห่งวายุถูกคทาอันน่ากลัวตีที่หัว แต่มิได้คิดถึงการตีนั้น กลับห่มยอดภูเขาใส่กลางกระหม่อมของธุมะรากลษ //6-42-34

รากลษผู้ถูกยอดเขามหึ่มใส่ สั่นสะท้านทั่วกาย ล้มลงบนพื้นดินคฤงูเขาระเบิดทันที //6-42-35

เหล่าราชสที่กำลังถูกวานร โจมตียังมีชีวิตรอดเห็นธุมรภษะถูกฆ่าแล้วก็หวาดกลัว
ถอยเข้าเมืองลงกาไป //6-42-36

วายุบุตรมหาตมะผู้ขุนพลวานรยกย่องบูชา เหน็ดเหนื่อยจากการฆ่าศัตรู ครั้นกระทำให้
เลือดไหลมาเป็นสายน้ำแตกชานไปแล้วก็ยินดีปรีดา //6-42-37

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 42 หน้า 629)

- หนุมานต่อสู้อกัมปนนะ

ฝ่ายอกัมปนนะโจมตีหนุมานผู้ยืนประคองขุนเขาด้วยศรหลายดอก ประคองพระมหานทีระ
โจมตีด้วยสายน้ำ //6-44-11

กำหนดหนุมานตั้งใจมั่นเพื่อทำลายอกัมปนนะ มิได้คิดถึงศรอันแหลมคมที่ตกลงมาบน
ศีรษะร่าง //6-44-12

วายุบุตรผู้ทรงเดชห้าวเราแล้วโจมตีราชส ประหนึ่งทำให้แผ่นดินไหว //6-44-13

หนุมานผู้เรื่องเดชเกรียงไกรทรงอำนาจประคองเพลิงโชติช่วง มีรูปน่าครันคร้าม //6-44-
14

จอมวานรผู้กริ้วโกรธแม้รู้ว่าตนเองไม่มีอาวุธก็บุกเข้าโจมตีด้วยความแข็งแกร่ง //6-44-
15

วายุบุตรผู้กล้าลุยเอามหาศรด้วยมือข้างเดียว บันลือเสียงดังก็ก้องแล้วเดินมา //6-44-
16

บุกทะลงเข้าโจมตีอกัมปนนะราชสผู้เป็นใหญ่ คุมพระอินทร์ปรีนทีระโจมตีสูรนมุจิ
ด้วยวัชระ

//6-44t-17

หนุมานเดือดดาลที่ได้เห็นยอดเขาแหลกบนอากาศแล้วตกลงมาด้วยศรแห่งราชส //6-
44-19

วานรผู้หยิ่งทะนงและ โกรธเกรี้ยวจึงเข้าไปยังต้นหูกวางที่สูงดั่งภูเขาใหญ่แล้วถอนขึ้นมา
อย่างรวดเร็ว //6-44-20

ขุนกระบี่ผู้เรื่องเคหหัวเราะด้วยความเบิกบานใจอย่างยิ่งแล้วควงต้นหูกวางที่มีลำต้นใหญ่
ไปมาอยู่ ในสนามรบ //6-44-21

หนุมานเกรี้ยวกราดวิ่งมาอย่างรวดเร็ว หักต้นไม้ด้วยกำลังขา กระแทบแผ่นดินให้แตก
//6-44-22

หนุมานเรื่องปัญญาสังหารช้างกับพลช้าง รถกับพลรถ และไพร่ราบทหารเลวหลายคน
//6-44-23

เหล่ารากษสเมื่อเห็นหนุมานผู้โกรธเกรี้ยวประจักษ์พระกาลดั่งผลาญสงครามจึงวิ่งหนี
เตลิดไป //6-44-24

อภิมปะนุษย์กล้าเห็นวานรห้าวหาญผู้ข่มขวัญรากษสกำลังย่างเข้ามาจึง โกรธและคำราม
กึกก้อง //6-44-25

อภิมปะนุษย์จะฆ่าแหล่มีกร่างหนุมานมหาวิระเป็นขึ้นๆ ด้วยศรแหลมคมตีปลีดอก
//6-44-26

หนุมานผู้กล้าแม้ถูกเลียบแทงด้วยลูกศรมากายเป็นสายฝน ยังปรากฏเหมือนภูเขา
แข็งเกร็ง //6-44-27

แล้วใช้แรงมหาศาลถอนต้นไม้อีกต้นฝาดศิระอภิมปะนุษย์จอมรากษสโดยพลัน //6-44-28

พญาวานรรมหาคณะผู้เกรี้ยวกราดฟาดรากษสด้วยต้นไม้ มันจึงล้มลงตาย //6-44-29

ปวงรากษสเห็นจอมรากษสอภิมปะนุษย์สังหารในสนามรบ ต่างหวาดหวั่นดุจต้นไม้บน
แผ่นดินไหว //6-44-30

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัณฑ์ สรรคที่ 44 หน้า 631)

- หนุมานต่อสู้กับราวณะ

หนุมานวายุบุตรผู้เรื่องเคหครั้งเห็นดังนั้นจึงเข้าด้านทานช่วยแห่งศรและ โจมตีราวณะ
//6-47-51

เมื่อถึงรถของราวณะ หนุมานผู้เรืองปัญญา ก็ยกแขนข้างขวาขึ้น กระทำให้ราวณะ
ประหวั่นพรันพรีงโดยกล่าวว่า //6-47-52

เทวา ทานพ คนธรรพ์ ยักษา และรากษสแพ้เจ้าเพราะเจ้าได้พรให้มาไม่ตาย แต่เหล่า
วานรย่อมเป็นอันตรายแก่เจ้า //6-47-53

แขนข้างขวาของข้าที่ถูกยกขึ้นพร้อมด้วยนิ้วทั้งห้าจะกำจัดอาคมันที่อาศัยอยู่นานแล้วให้
ออกจากร่างของเจ้า //6-47-53

ราวณะผู้แก่วกถ้านำเกรงขามได้ฟังคำของหนุมานจึงมีนัยน์ตาแดงกำด้วยความโกรธ
กล่าวว่า //6-47-55

จงรีบลงมือเถิด จงได้เกียรติยศอันมั่นคงเถิด เมื่อข้าได้รู้ความกล้าหาญของเจ้าแล้ว จะได้
ทำลายเจ้า //6-47-56

วายุบุตรฟังคำของราวณะจึงกล่าวว่า ข้าไม่ได้หรือเมื่อก่อนข้าเคยฆ่าอักษะลูกของเจ้า
//6-47-57

ราวณะจอมรากษสทรงเดชผู้แก่วกถ้ำได้ยินหนุมานกล่าวเช่นนั้นจึงปล้กวายุบุตร //6-
47-58

กำแหงหนุมานถูกปล้กด้วยฝ่ามือเขาไปเซมาก็โกรธอย่างยิ่ง เข้าปล้กราวณะศัตรูของเทวา
ด้วยฝ่ามือข้าง //6-47-59

ทศกรีเวถูกวานรผู้มหาตมะปล้กจึงชวคเขาไปคจุกเขาเอียงเพราะแผ่นดินไหว //6-47-60

ครั้นเหล่าฤษี วานร นักสิทธิ์ เทวา และอสูร เห็นราวณะถูกโจมตีในสงครามเช่นนั้นก็
โห่ร้องยินดี //6-47-61

ราวณะผู้ทรงเดชหายใจคล่องแล้วจึงกล่าวว่า ดิมากวานรเอ๋ย สำหรับข้า เจ้าคือศัตรูผู้ควร
ได้รับคำสรรเสริญด้วยความกล้า //6-47-62

วายุบุตรได้ยินราวณะกล่าวเช่นนั้นจึงตอบถ้อยวาจาว่า อุหม่ ราวณะ ขอให้ข้ามีความ
กล้าตราบ

เท่าที่เจ้ายังมีชีวิตอยู่ด้วยเถิด //6-47-63

ตอนนี้ฆ่าข้าให้ได้สักครั้งเถิด เจ้าโง่เอ๋ย เจ้าจะคุยโวไปทำไม หมัดเดียวของข้าก็พาเจ้าลงนรกได้ ความโกรธของราชาสลุกโชนขึ้นด้วยคำของวายุบุตร //6-47-64

(รามายณะของวาลมิกีบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัณฑ์ สรรคที่ 47 หน้า 638-639)

- หนุมานต่อสู้กับกุมภกรรณะ

หนุมานเหาะขึ้นฟ้าโฉบยอดเขาและต้นไม้ต่าง ๆ จำนวนมากขึ้นไปสาดใส่ศีรษะของกุมภกรรณะ //6-55-8

กุมภกรรณะผู้ทรงพลังก็ชั้ดหอกทำลายภูเขา ยอดเขาและต้นไม้ต่าง ๆ เหล่านั้น //6-55-9
แล้วคว้าหอกแหลมคมเข้าโจมตีกองทัพวานรที่ทรงพลัง ฝ่ายหนุมานก็คว้าเอายอดภูเขาใหญ่ออกมายื่นรับหน้า //6-55-10

หนุมานผู้กริ้วโกรธเข้าโจมตีกุมภกรรณะผู้มีกายนากล้าด้วยภูเขาใหญ่จนเลือดและไขมันอาบทั่วร่าง //6-55-11

กุมภกรรณะชั้ดหอกที่ส่องแสงดุจสายฟ้าประจุกภูเขาที่มียอดเขาลูกเป็นไฟไปที่ทรงวงอกของวายุบุตร ประจุกภูเขาที่มแทงภูเขาเกราะจะด้วยหอกปลายแหลม //6-55-12

ในมหาสงคราม หนุมานรู้สึกรำคาญเพราะอวัยวะภายในบอบช้ำด้วยหอกจึงกระอักเลือดออกมาจากปาก เปล่งเสียงร่ำร้องนากล้าด้วยเสียงเมฆในคราวสิ้นยุค //6-55-13

เหล่าราชาเห็นหนุมานบาดเจ็บก็ให้ร้องยินดีโดยพลัน ฝ่ายบรรดาวานรผู้ถูกความกลัวเข้าครอบงำต่างวิ่งหนีกุมภกรรณะผู้เข้าประชิด //6-55-14

(รามายณะของวาลมิกีบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัณฑ์ สรรคที่ 55 หน้า 653-654)

- หนุมานกล่าวปลุกใจทหารวานรที่กำลังกลัว

ครั้งได้ยินเสียงคำรามที่นากล้าเหมือนเสียงอสูรบิดของท้าวศักระ เหล่าวานรผู้ประเสริฐที่เห็นเหตุการณ์ต่างก็วิ่งหนีไปทุกทิศทุกทาง //6-69-1

แล้วหนุมานผู้เป็นโอรสของพระมารุตได้กล่าวแก่เหล่าวานรที่คูหาคถ์ว่า หม่นหมอง และเป็นทุกข์ กำลังวิ่งไปทางโน้นทางนี้ว่า //6-69-2

วานรทั้งหลายเอ๋ย เหตุใดพวกเจ้าจึงวิ่งหนี เศร้าหมอง ทั้งความมุ่งมั่นในการรบ ความห้าวหาญของพวกเจ้าไปอยู่ที่ไหนกันแล้ว //6-69-3

จงมาหลบที่ด้านหลังของข้า ข้าจะเป็นที่พิพหน้าในการต่อสู้เอง ผู้เกิดมาเป็นนักรบ ไม่พึงหันหลังหนีการศึก //6-69-4

ครั้นวายุบุตรผู้มีปัญญาได้กล่าวเช่นนั้น วานรทั้งหลายก็มีใจยินดียิ่ง ผู้มีความโกรธเกรี้ยว ได้คลายออกของภูเขาทั้งหลายและต้นไม้ทั้งหลาย //6-69-5

เหล่าวานรผู้ประเสริฐร้องคำราม ฟุ้งเข้าโจมตีรากยสทั้งหลายได้เวดล้อมหนุมานแล้ว ติดตามไปในการศึกครั้งใหญ่ //6-69-6

(รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธภัณฑ์ สรรคที่ 69 หน้า 686)

4.1.4 พิลัตสรส หมายถึง รสแห่งความขะเขว้าง เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ารังเกียจหรือน่าเบื่อระอา

- ไม่ปรากฏรสวรรณคดีนี้ในตอนของหนุมาน

4.1.5 ตานติรส หมายถึง รสแห่งความสงบ เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะความสงบ

- ไม่ปรากฏรสวรรณคดีนี้ในตอนของหนุมาน

4.1.6 หาสยรส หมายถึง รสแห่งความสนุกสนาน เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะขบขัน

- หนุมานแกล้งแพ้

เมื่อหนุมานทำลายสวนกรุงลงกา ราวณะได้สั่งกองทัพมาจับตัวหนุมาน หนุมานที่ต้องการจะตัดกำลังคู่ต่อสู้จึงได้คิดอุบายแกล้งให้ถูกจับได้ เพื่อที่ตนจะได้หาวิธีทำลายกรุงลงกาต่อไป และสุดท้ายหนุมานก็ได้เผากรุงลงกาจนย่อยยับ

รากลสไม่สามารถอุ้มหนุมานได้ ฝ่ายมารุตบุตรก็ไม่สามารถอุ้มผู้ยิ่งใหญ่ได้นั้นได้
เช่นกัน ทั้งคู่ผู้กล้าเสมอเทพต่างก็พิชิตกันได้ยากเมื่อมาปะทะกัน //5-46-31

ครั้นทั้งหลายของเขานั้นแม้จะแผลงไปถูกเข้าแต่ก็ร่วงหล่นเสียเปล่า ๆ รากลสผู้ยิ่งใหญ่จึง
เพ่งจิตตั้งสมาธิแล้วไคร่ครวญ //5-46-32

ครั้นแล้วราชบุตรรากลสก็เกิดความคิดเกี่ยวกับยอดขุนพลวานร เมื่อรู้ว่ามียาจสังหารกบิ
ผู้มันได้ ก็คิดว่าทำอย่างไรให้สินธุทธีจะได้จับตัวได้ //5-46-33

แล้วผู้กล้าผู้เลิศในหมู่ผู้รู้เทพอาวุธผู้ทรงมหาเดชก็แผลงศรของพระพรหมปีตามหะ ไปยัง
ยอดวานร //5-46-34

เพราะรู้ว่าเจ้าตัวนี้สังหารไม่ได้ อินทรชิตมหาพาหุผู้เชี่ยวชาญเทพอาวุธก็แผลงศรมัด
มารุตบุตรไว้ //5-46-35

ครั้นถูกรากลสมัดไว้ด้วยศรนั้น วานรก็สิ้นฤทธิ์ล้มลงบนพื้นดิน //5-46-35

เมื่อรู้ว่าถูกพันนาการด้วยศร โดยที่ไม่รู้สึกเจ็บแม้แต่น้อยเพราะอำนาจของเทพเจ้า ยอด
วานรจึงสำนึกถึงความโปรดปรานที่พระพรหมปีตามหะมีต่อตน //5-46-37

ครั้นรู้ว่านี่คือศรพรหมาศตร์ที่ชุบด้วยมนตร์ของพระสยามภู หนุมานจึงรำลึกถึงพรที่พระ
พรหมปีตามหะประทานให้ //5-46-38

เพราะอำนาจของพระพรหมโลกคุรุ ข้าจึงไม่สามารถพ้นจากพันนาการนี้ได้ ที่จริงเมื่อ
ถูกศรพระสยามภูพันนาการ ข้าก็ควรจะยอมอยู่อย่างนี้ //5-46-39

เมื่อไคร่ครวญถึงฤทธิ์ของเทพอาวุธและความเมตตาที่พระพรหมมีต่อตน ทั้งคิดถึง
ความสามารถที่จะหลุดเป็นอิสระได้แล้ว กบิก็ยอมรับอาชญาของพระพรหม //5-46-
40

ถึงแม้จะถูกมัดอยู่ด้วยเทพอาวุธนี้ ข้าก็ไม่รู้สึกกลัว เพราะข้ามีพระพรหมปีตามหะ พระ
อินทร์ และพระพายคุ้มครองอยู่ //5-46-41

อีกทั้งข้าเห็นประโยชน์ใหญ่ยิ่งเมื่อถูกพวกรากลสจับตัวไป ข้าจะได้มีโอกาสเจรจากับ
จอมรากลส ดังนั้นจงปล่อยให้ศัตรูจับข้าไปเถิด //5-46-42

เมื่อผู้สังหารจอมอริไคร์ครวญและตัดสินใจแล้วก็หยุดเคลื่อนไหว แต่ส่งเสียงคำรามใส่
พวกศัตรูที่กรูกันเข้ามาจับและข่มขู่อย่างรุนแรง //5-46-43

ครั้นเห็นกบี่ผู้ข่มศัตรูหยุดคิดแล้ว เหล่ารากษสก็มัดเขาด้วยเถาวัลย์และเชือกเปลือกไม้
//5-46-44

เขายอมให้ศัตรูเข้าโจมตีอย่างแรงและพันธนาการไว้ เมื่อคิดว่าจอมรากษสคงจะ
กระหายอยากเห็นเขา //5-46-45

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 46 หน้า 543)

- หนุมานเผากรุงลงกา

ครั้นได้ฟังถ้อยคำของอนุชาอันต้องตามกาลเทศะยิ่ง ทศกรีวะมหาพลก็กล่าวว่า //5-51-1

เจ้าพุดกุดต้องแล้ว การสังหารทูตเป็นที่ครหาจริง ๆ ดังนั้นควรลงโทษมันด้วยวิธีอื่น
นอกจากการสังหาร //5-51-2

กล่าวกันว่าหางของกบี่นั้นเป็นส่วนสวยงามที่มันรัก จงจุดไฟเผาหางมันโดยเร็ว เมื่อเผา
แล้วก็ปล่อยมันไป //5-51-3

แล้วปล่อยให้พวกพ้องญาติมิตรที่ปวงของมันได้เห็นมันเข้าใจลากหางที่ผิดรูปอย่างนั้น
ไป //5-51-4

แล้วจอมรากษสก็บัญชาว่าพวกรากษสจงลากตัวมันไปทั่วทุกสี่แยกในเมืองโดยจุดไฟเผา
หางมันด้วย //5-51-5

เหล่ารากษสผู้โกรธเกรี้ยว ครั้นได้ฟังคำของจอมรากษสก็เอาผ้าฝ้ายเก่า ๆ มาพันเข้าที่หาง
ของกบี่ //5-51-7

ครั้นพวกมันจุ่มหางของเขาลงในน้ำมันแล้วก็จุดไฟเผา //5-51-8

เมื่อถูกหยาบอย่างหนักจงโกรธเกรี้ยว ใบหน้าแดงราวอาทิตย์อุทัย เขาก็ใช้หางที่ติดไฟ
อยู่นั้นฟาดเหล่ารากษส //5-51-9

ครั้นเหล่าราชสผู้โหดร้ายจะจับตัวเขามัดอีกครั้ง วรรณผู้ยิ่งยงผู้กล้าก็เกิดความคิดที่
เหมาะแก่โอกาสว่า //5-51-10

เอาละ จริง ๆ แล้วราชสพวกนี้มันไม่อาจจับขามัดได้ เพราะข้าจะดึงเชือกขาด แล้วโดด
ขึ้นไปสังหารพวกมัน ได้อีก //5-51-11

ราชสพวกนี้ข้าปราบได้หมดในการสู้รบ แต่เรื่องนี้ข้าก็ต้องอดใจไว้ก่อนเพื่อความพอ
พระทัยของพระราม //5-51-12

ข้าจะต้องสอดแนมทั่วกรุงลงกาอีกครั้ง เพราะจากการป้องกันแน่นหนา ข้าเห็นไม่ค่อย
ชัดเจนกลางคืน ข้าจะดูกรุงลงกาให้ได้แน่นอนในตอนกลางวัน //5-51-13

ข้าจะปล่อยให้พวกราชสทราบมาตามใจชอบ ให้มัดข้าอีกแล้วจุดไฟเผาหาง ข้าก็ไม่
เคียดร้อนใจเลย //5-51-14

ครั้นแล้วด้วยความยินดีพวกราชสก็จับกบฏุขรผู้ยิ่งยงผู้ไม่แสดงอาการใด ๆ แล้วพา
ไป //5-51-15

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 51 หน้า 548)

กบฏุขรผู้สมมโนรถแล้วแต่ยังมีความมุ่งมั่นเพิ่มขึ้นอยู่ มองไปทั่วกรุงลงกาแล้วคิดถึงสิ่งที่ยัง
ต้องทำต่อไป //5-52-1

มีอะไรอีกหนอที่ข้าจะต้องทำ ณ ที่นี้ ที่จะทำให้ราชสพวกนี้มันเคียดร้อนมากยิ่งขึ้น
//5-52-2

ข้าได้ทำลายอุทยานแล้ว ได้สังหารราชสตัวกลั่นแล้ว และได้ทำลายกองทัพไปส่วน
หนึ่งแล้ว เหลือเพียงการทำลายปราการ //5-52-3

เมื่อได้ทำลายปราการแล้ว งานของข้าก็จะสำเร็จอย่างน่าปลื้ม เพียงแต่ออกแรงทำงานอีก
เล็กน้อยความเหน็ดเหนื่อยของข้าก็จะได้ผล //5-52-4

พระเพลิงที่ลุกไหม้หางของข้าอยู่นี้สมควรที่ข้าจะสนองคุณด้วยหมุกฤหาสน์งามพวกนี้
//5-52-5

ครั้นแล้วมหากบิผู้มีหางติดไฟอยู่ที่ตระเวนไปตามหลังคาเรือนในลงการราวกับหมูเมฆที่มี
สายฟ้าแลบ //5-52-6

แล้วหนุมานก็ปล่อยให้ไฟลุกลามราวกับเปลวไฟบรรลัยกัลป์ //5-52-7

เมื่อลมพัดกระพือพระเพลิงที่รุนแรงและรวดเร็วก็ลุกไหม้ขึ้นราวกับไฟบรรลัยกัลป์ //5-
52-8

พระพายพัดพระเพลิงลามไปตามคฤหาสน์ทั้งหลาย //5-52-9

บรรดามหานิเวศน์ที่ประดับรัตนอันล้วนแล้วด้วยมุกคามณี และลวดลายข่ายทองก็
พังทลายลงมา //5-52-10

วิมานทั้งหลายพังทลายลงกับพื้นดิน ราวกับวิมานของนักสิทธิ์ที่ร่วงจากท้องฟ้าเมื่อ
สิ้นบุญ //5-52-11

เขาเห็นรัตนชาติห่อมละลายไหลเป็นสายจากปราสาทหลากสีสน์ทั้งเพชร กัลปิงหา
ไพฑูรย์ มุกดา และเงิน //5-52-12

เช่นเดียวกับไฟที่ไม่อ้อมเชื้อจากฟืนและหญ้า หนุมานก็ไม่อ้อมจากการสังหารเหล่าจอม
รากษส //5-52-13

ด้วยฤทธิ์ความโกรธของหนุมาน กรุงลงการราวกับต้องคำสาป ไฟลุกท่วมเมือง นครบฏ
สังหารและโยธาตายเกลื่อน //5-52-14

หนุมานเข้าบัญชามองดูกรุงลงกาที่มีไฟลุกโชติช่วงไปทั่ว เหล่ารากษสต่างก็ตื่น
ตระหนกสิ้นหวัง ดูราวกับโลกเมื่อยามพระสยามภูพิโรธ //5-52-15

หลังจากได้สังหารเหล่ารากษสจำนวนมหาศาล ทำลายอุทยานอันอุดมด้วยหมู่ไม้และเผา
ผลาญบ้านเรือนของเหล่ารากษสแล้ว หนุมานผู้ยิ่งยงก็หวนรำลึกถึงพระราม //5-52-
16

เมื่อมหากบิย่อความรทำให้ไฟเผาผลาญกรุงลงกาแล้วก็ดับไฟที่ปลายหางโดยจุ่มลงใน
มหาสมุทร //5-52-17

(รามายณะของวาลมิกิจฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 52 หน้า 552-553)

4.1.7 กรณารส หมายถึง รสแห่งความเมตตา,ความเศร้า เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของตัวละคร

- หนุมานพบนางสีดาผู้ที่เต็มไปด้วยความทุกข์

เมื่อหนุมานพบนางสีดาที่สวนกรุงลงกา เห็นนางกำลังทุกข์โศก เศร้าหมอง จึงเกิดความสงขสารและทุกข์ตามนางสีดา

ครั้นแล้วเขาก็เห็นนางหนึ่งผู้บริสุทธิ์ตั้งจันทระขายามศุกลปักษ์ นางสาวมเลื้อผ้าหมองมด แวดล้อมด้วยเหล่านางรากษสี นางฝ่ายพอมเพราะอดอาหาร ทุกข์ตรม และเฝ้าแต่ถอนหายใจ //5-13-18

รูปโฉมนางงดงาม แต่ความงามนั้นหมองลงไปราวกับเปลวไฟที่ถูกดับด้วยกลุ่มควัน //5-13-19

นางแต่งกายด้วยผ้าเนื้อดีสีเหลืองเพียงผืนเดียวซึ่งบัดนี้เก่ามากแล้ว ตามร่างมีฝุ่นมอมและปราศจากอารมณ์ประดับดูราวกับสระบึงที่ร้างดอกบัว //5-13-20

นางผู้นำสารดูหมองหม่น ทุกข์ระทม และอับอาย ราวกับดาวโรหิณีที่ถูกดับโดยดาวเคราะห์อังคาร //5-13-21

นางเศร้าหมอง น้ำตานองหน้า ซุบพอมเพราะอดอาหาร เฝ้าแต่โศกโศกาอยู่เป็นนิจจนตรอมตรม //5-13-22

เมื่อไม่ได้อยู่กับคนที่รัก และได้พบแต่เหล่านางรากษสี นางก็เหมือนนางมฤคที่ถูกพรากจากฝูงและถูกรุมล้อมด้วยฝูงสุนัข //5-13-23

นางถักผมเป็นเปียเดียวเหมือนงูคำพาดลงมากกลางหลัง นางผู้เคยชินกับความสุขและไม่คุ้นกับความทุกข์กำลังเศร้าโศกา //5-13-24

เมื่อได้พินิจดูนางผู้มีเนตร โตงามผู้ฝ่ายพอมและเปื้อนฝุ่นมอม เขาก็สรุปจากเหตุต่าง ๆ นั้นว่า ต้องเป็นนางสีดา //5-13-25

ขณะที่ถูกลักพาไปโดยราکشผู้แปลงร่างได้ตั้งใจ นางมีรูปโฉมอย่างไร นางอังคนาผู้นี้
ก็มีรูปโฉมอย่างนั้น //5-13-26

เทวีผู้มีดวงพักตร์ดั่งจันทร์เพ็ญ มีขนงงาม ทรวงอกอ้อมงาม ได้จับความมืดให้สูญสิ้นไป
จากทุกทิศด้วยความเจิดโฉมของนาง //5-13-27

นางสีดามีเกศาดำขลับ โยษฐ์ดั่งผลตำลึง เอวงาม และรูปร่างสมส่วน ดวงเนตรดั่งกลีบ
บัวและรูปโฉมเหมือนนางรตีชายาของกามเทพมันมละ //5-13-28

นางงามผู้เป็นที่ชื่นชมของชาวโลกดั่งแสงจันทร์เพ็ญนั้นนั่งอยู่บนพื้นดินเหมือนดาบสินี
ผู้บำเพ็ญพรต //5-13-29

นางผู้หวาดหวั่นเสียดอนใจใหญ่ราวกับธิดาพญานาค เมื่อความโศกอันใหญ่หลวงเข้า
ครอบงำ นางก็มีอจฉายความเจิดจ้านได้ //5-13-30

คุณดั่งเปลวไฟที่ถูกคบบังโดยกลุ่มควัน เหมือนความทรงจำที่เลื่อนราง เหมือนโศก
ทรัพย์ที่สูญหายไป //5-13-31

เหมือนความศรัทธาที่สูญสิ้น เหมือนความหวังที่พังทลาย เหมือนความสำเร็จที่เกิด
อุปสรรค เหมือนพุทธิปัญญาที่กลับมืดมน //5-13-32

เหมือนเกียรติยศที่เสื่อมเพราะข่าวลือเท็จ นางเจ็บปวดเมื่อถูกราکشลักพา และกลัด
กลุ่มเมื่อถูกขัดขวางมิให้พบพระราม //5-13-33

นางนงพาลผู้มีเนตรดั่งเนื้อทรายเฝ้ามองไปข้างโน้นข้างนี้ ดวงหน้าเศร้าหมอง ดวงตาที่
มีขนตาโค้งอนเปี่ยมด้วยน้ำตา นางได้แต่ถอนหายใจหนักหน่วงครั้งแล้วครั้งเล่า //5-
13-34

นางตรอมตรม หมองด้วยฝุ่นมอม ปราศจากอารมณ์ทั้งที่นางคู่ควร นางดูราวกับแสง
จันทร์ซึ่งเป็นเจ้าแห่งคาวนักษัตรยามถูกเมฆดำบดบัง //5-13-35

ครั้งได้พินิจดูนางสีดาอยู่ครู่หนึ่งก็เกิดความลังเลใจขึ้นมา เพราะนางดูเลือนลอยเหมือน
วิชาความรู้ที่ลึ้มเลื่อนเมื่อมิได้ท่องจำ //5-13-36

เมื่อนางสีดาปราศจากอลงกรณ์ หนุมานก็ยากที่จะจำนางได้ ราวกับคนที่นี่ก็ความหมาย
ของถ้อยคำไม่ออกเมื่อใช้กันผิด ๆ ไป //5-13-37

แต่ครั้งได้พินิจราชาผู้มีเนตรโตงามผู้ไร้คำนิทาแล้ว เขาก็สรุปจากเหตุต่าง ๆ นั้นว่า
ต้องเป็นนางสีดา //5-13-38

แล้วเขาก็สังเกตคุณาภรณ์ประดับร่างของนางสีดาไวเทหอันทำให้เรือนร่างนั้นงดงาม
และเป็นไปตามคำบอกกล่าวของพระราม //5-13-39

กรรเจียรจอนลายกระหนกทั้งคู่แม่ใช้มานานก็ยังงดงามคืออยู่ และทองกรทั้งคู่ก็ยังงดงาม
วิจิตรด้วยมณีเป็นรูปกึ่งประพาฬ //5-13-40

ถึงแม้จะหมองคล้ำเพราะใช้มานานแต่ก็ยังดูคืออยู่ ข้าคิดว่าคุณเหล่านี้คงจะเป็นสิ่งที่
พระรามทรงบอกไว้ //5-13-41

ข้ายังไม่เห็นอาการที่นางทิ้งไว้ ณ ที่นั้น แต่ก็คงเป็นอย่างที่พระรามว่าไว้โดยไม่ต้อง
สงสัย //5-13-42

ครั้งนั้นเหล่าวานรได้พบผ้าสไบสีเหลืองงามราวแผ่นดินทอง ซึ่งนางปลดทิ้งไว้ติดอยู่ที่
ต้นไม้อันหนึ่ง //5-13-43

และพบเครื่องประดับกริ่งกริ่งชิ้นใหญ่ ๆ ที่ตกแต่งงดงาม นางโยนทิ้งไว้บนพื้นดิน //5-
13-44

ผ้าภูษาชิ้นนี้แม้จะใช้มานานจนเก่ามาก แต่ก็ยังคงมีสิ่งงามอย่างเดิมเหมือนชิ้นอื่น ๆ เป็น
แน่ //5-13-45

นางผู้นี้คือมเหสีที่รักผู้มีจวีรรณสีทองของพระราม แม้นางจะถูกพรากจากพระองค์แต่
ก็ไม่เคยพรากจากใจพระองค์เลย //5-13-46

นางคือต้นเหตุที่พระรามทุกข์ทวิเป็นสี่เท่า ด้วยความรัก ด้วยความโศก ด้วยความ
เวทนา และด้วยความสงสาร //5-13-47

ความสงสารเกิดขึ้นเมื่อทรงคิดว่าสตรีนางหนึ่งถูกพรากไป ความเวทนาเกิดขึ้นเมื่อทรง
คิดว่าผู้ที่เคยปกป้องถูกพรากไป ความโศกเกิดขึ้นเมื่อทรงคิดว่าชายาถูกพรากไป
ความรักเกิดขึ้นเมื่อคิดว่านางผู้เป็นที่รักถูกพรากไป //5-13-48

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 13 หน้า 489-490)

- หนุมานเห็นนางสีดาอยู่บนรถของอินทรชิต

หนุมานเห็นนางสีดาแปลงถูกอินทรชิตทำร้าย ก็เกิดความสงสารนางยิ่งนัก จน
ต้องร้องไห้ออกมาเพราะความสงสาร

หนุมานผู้เป็นกฤษณะในหมิวานรได้นำหน้าเหล่าวานร ลวดยอดเขาที่ใหญ่ยิ่งที่เข้าถึงได้
ยาก //6-68-8

เขาได้เห็นนางสีดาอยู่บนรถของอินทรชิต มีเปียที่ถักไว้เพียงเปียเดียว เสร้าหมอง
ฝ่ายพอม ไบหน้าชูบชีดเพราะการอดอาหาร //6-68-9

หญิงผู้ประเสริฐ ผู้เป็นที่รักของพระรามวะสวามีสกปรกเพียงผืนเดียว ร่างทั้งหมดแปด
เปื้อนด้วยฝุ่นและความสกปรก //6-68-10

เมื่อหนุมานได้เห็นนางเพียงช่วงขณะหนึ่งเช่นนั้น คิดว่านางคือไมถิลี ก็มีน้ำตาไหลอาบ
หน้าด้วยความเศร้าใจยิ่ง //6-68-11

ครั้นได้เห็นนางสีดาผู้เป็นทุกข์ ผู้เศร้าโศก ผู้ไม่มีความเพลิดเพลิน ยืนฟังโอรสของ
รากษสอยู่บนรถ ก็กล่าว //6-68-12

มหากบิคิดว่าจะทำอย่างไรดี แล้วพร้อมวานรผู้ประเสริฐทั้งหลายก็เข้าโจมตีอินทรชิต
//6-68-13

เมื่อได้เห็นพลวานรแล้ว อินทรชิตผู้โกรธเกรี้ยวก็ชักดาบ กระชากเศียรนางสีดาอย่าง
โหดร้าย //6-68-14

ขณะที่ไพร่พลวานรกำลังมองหญิงผู้นั้นอยู่ โอรสรวณะก็ทำร้ายนางผู้สร้างขึ้นด้วยมายา
ที่กำลังส่งเสียงร้องอยู่บนรถนั้นว่า ราม ราม //6-68-15

เมื่อได้เห็นนางถูกกระซอกผม หนุมานโอรสแห่งมารุตเทพน้ำตาไหลออกมาเพราะความ
ทุกข์ ได้กล่าวแก่โอรสของจอมราชสหายอย่างหยาบคายด้วยความโกรธว่า //6-68-16

เจ้าคนชั่ว แม้เจ้าจะเกิดจากรากษส แต่ก็อยู่ในตระกูลแห่งพรหมฤๅษี การที่เจ้ากระซอก
ปลาย ผมนางถือว่าเป็นการทำลายตนเอง เจ้าคนถ่อย ความคิดชั่วร้ายเช่นนั้นเป็นของ
คนประพฤติ บาปเช่นเจ้า //6-68-17

เจ้าผู้โหดร้าย ผู้อนาถะ ผู้ประพฤติชั่ว คนชั่วผู้กล้าทำชั่ว การกระทำเช่นนั้นเป็นของคน
อนาถะเจ้าไม่มีความเมตตาเลย //6-68-18

นางไมถิลีผู้พราจากราชสมบัติและที่ประทับ และจากพระหัตถ์ของพระราม นางทำผิด
สิ่งใดต่อเจ้า เจ้าจึงจะสังหารนางเช่นนี้ //6-68-19

หากสังหารนางเสียแล้วเจ้าจะไม่อาจมีวิตอยู่ต่อไปอีกยาวนานไม่ว่าอย่างไรก็ตาม เจ้า
จะต้องตกอยู่ในเงื้อมมือข้า เจ้าจะถูกข้าสังหารซึ่งเป็นสิ่งที่เหมาะสม //6-68-20

(รามายณะของวาลมิกีบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัมภ์ สรรคที่ 68 หน้า 684-685)

- หนุมานทูลพระรามเรื่องนางสีดาถูกอินทรชิตสังหาร

ในระหว่างทางจอมวานรใหญ่ได้พบหนุมานกำลังเดินทางกลับมา แวดล้อมด้วยเหล่า
วานรทั้งหลายที่เลิกทัพและกำลังถอนใจใหญ่ //6-70-5

ครั้นหนุมานผู้ทรงยศยิ่งพร้อมด้วยไพร่พลวานรทั้งหลายได้มาถึงใกล้ ๆ แล้ว ได้ทูล
ถ้อยคำด้วยความทุกข์อย่างยิ่งแก่พระรามโดยทันทีว่า //6-70-6

ในขณะที่ต่อสู้ในสนามรบ พวกข้าได้เห็นอินทรชิตโอรสของราวณะประหารนางสีดาผู้
กำลังกรีธอยู่ //6-70-8

ข้าแต่พระผู้ข่มศัตรู ครั้นได้เห็นนางเป็นเช่นนั้น จิตใจข้าทุกข์ทรมานยิ่ง ข้าท้อแท้หनु
จึงกลับมาทูลเหตุการณ์นั้นให้พระองค์ทราบ //6-70-9

ครั้นได้ฟังคำนั้นของหนุมาน พระรามพระวาก็สิ้นสมประดีเพราะความโศก ล้มลงบนพื้น
ในบัคนั้นเอง เหมือนต้นไม้ที่ถูกตัดโคน //6-70-10

(รามายณะของวาลมิกีบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : ยุทธกัมภ์ สรรคที่ 70 หน้า 687)

4.1.8 ฅยานกรศ หมายถึง รศแห่งความหวาดกลัว เป็นปฏิภรียาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว ดังนี้

- หนุมานเตือนศุภรวิระให้ไปช่วยพระรามตามหานางสีดา

เมื่อพระรามช่วยศุภรวิระสังหารวาลินแล้ว แต่ศุภรวิระก็ยังไม่ไปช่วยพระรามออกตามหานางสีดา หนุมานเห็นดังนั้นจึงกล่าวเตือนศุภรวิระให้รีบไปช่วยพระราม ด้วยหวาดกลัวอันตรายที่จะเกิดขึ้นหากศุภรวิระยังไม่รีบไป

เขาหยุดจัดการราชกิจและอยู่ในการประพุดติดตามความปรารถนาแล้ว ฝ่ายหนุมานผู้พิจารณาประโยชน์ ผู้รู้ความจริงของอรรถะ และรู้ความสำคัญของเวลาที่เหมาะสม //4-28-6

มารุตบุตรผู้ฉลาดในคำพูดจึงทำให้พญาวานรผู้รู้สัจจาจันนั้นพอใจด้วยคำพูดที่อ่อนหวาน แซ่มนขึ้นกอบปรด้วยเหตุผล //4-28-7

หนุมานเข้าไปเฝ้าวานรศ และกล่าวถ้อยคำที่เป็นประโยชน์ เป็นคำสัจย์ สำคัญ มีหลักนินดีเพื่อประโยชน์ในธรรมะและเป็นมิตร ประกอบด้วยความรักความไว้ใจและมีใจใคร่ครวญด้วย ความสนิทสนม //4-28-8

ท่านได้ราชสมบัติและยศ สิริของวงศ์ตระกูลก็เพิ่มพูน เหลือเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น คือการช่วยเหลือสหายซึ่งท่านควรกระทำ //4-28-9

ผู้ใคร่เวลาช่วยหม่มมิตร ผู้นั้นประพุดติเติน้แก้เทียว ราชสมบัติ เกียรติยศ และอำนาจของเขาย่อมเพิ่มพูนขึ้น //4-28-10

ข้าแต่ผู้ครองแผ่นดิน ผู้ใดมีทั้งหมคนี้คือมีทรัพย์ การลงโทษ มิตร และตนเองที่ผนึกรวมกัน เขาย่อมได้ราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ //4-28-11

ท่านเป็นผู้มีความประพุดติสมบูรณ์ และอยู่ในทางที่ปลอดภัย ด้วยเหตุนี้ท่านจึงควรทำประโยชน์ของมิตรอันเป็นประโยชน์ที่เหมาะสมตามสมควร //4-28-12

แต่หากผู้ใดปล่อยให้ภจรูระของงเพื่อนผ่านเลยไป แม้ทำประโยชน์ยิ่งใหญ่ก็ไม่ถือว่าได้ช่วยเพื่อน //4-28-13

ข้าแต่อรินทมะผู้กล้า โปรดตามนางไวเทหิของพระรามะในทุกแห่งหน สิ่งนี้ควรจะ
กระทำท่านปล่อยให้กิจธุระนี้เน้นข้าเสียแล้ว //4-28-14

ข้าแต่ราชา พระรามผู้รู้เวลาผู้ฉลาดก็มีได้แจ้งเวลาที่ผ่านเลยไปแก่ท่าน แม้จะรีบเร่งแต่ก็
โอนอ่อนผ่อนตามท่าน //4-28-15

พระรามรามะเป็นชงแห่งสกุลที่รุ่งเรือง สืบวงศ์วานมายาวนาน มีอำนาจที่ประมาณ
มิได้ ไม่มีผู้ใดเทียบได้เพราะด้วยคุณของพระองค์เอง //4-28-16

ข้าแต่จอมวานร ท่านจงทำกิจธุระของพระองค์ผู้ซึ่งทำกิจของท่านแล้วในกาลก่อน ท่าน
ควรบัญชาเหล่าวานรผู้ประเสริฐ //4-28-17

หากยังมีได้บังคับ เวลาซึ่งมีได้ล่วงเลยไป เมื่อกิจธุระถูกบังคับแล้ว เวลาย่อมล่วงเลยไป
//4-28-18

ไอ้ ราชาแห่งวานร ท่านต้องทำกิจธุระของคนที่ไม่ได้ทำสิ่งใดแก่ท่าน ดังนั้นจะกล่าว
บทไปใยสำหรับผู้นำความมั่งคั่งและราชสมบัติมาให้แก่ท่านอีกเล่า //4-28-19

ผู้เป็นใหญ่แห่งวานรน้อยใหญ่ ท่านผู้มีอำนาจและความกล้า เหตุใดท่านจึงยังรื้อที่จะมี
บัญชาเพื่อทำความพอใจแก่โอรสแห่งท้าวทศรถเล่า //4-28-20

ได้ยินว่าอำนาจศรของโอรสท้าวทศรถสามารถทำลายพญานาค อสูร และเทวดา ตอนนี้อยู่
เขากำลังรอให้ท่านทำตามคำสัญญาที่ให้ไว้ //4-28-21

พระองค์ไม่ลังเลที่จะสละชีวิตเพื่อทำความพอใจแก่ท่าน ท่านต้องติดตามนางไวเทหิเพื่อ
พระองค์

ไม่ว่าจะบนพื้นปฐพีหรือแม้แต่บนสรวงสวรรค์ //4-28-22

พระองค์ไม่เคยหวาดกลัวทวยเทพ คนธรรพ์ อสูร คณะเทพมรุต และยักษ์ แล้วเหล่า
รากษสจะทำอะไรได้ //4-28-23

คู่ก่อนพญาวานร ท่านผู้ซึ่งพระองค์ทำให้พอใจก่อนก็ควรทำความพอใจแก่พระรามผู้
กอบประด้วยอำนาจ ด้วยอาตมมันทั้งหมด //4-28-24

ไอ้ ราชาแห่งวานร หากท่านบัญชา พวกเราไม่มีใครจะรีรอ ย่อมออกมาโดยพลันไม่ว่า
จะบนบกหรือในน้ำ ได้พื้นปรุพี หรือบนท้องฟ้า //4-28-25

ข้าแต่ผู้ปราศจากความผิด บัญชามาเถิด จะให้ใครหรือสิ่งใดอยู่ตรงไหนสำหรับท่าน
เพราะวานรของท่านที่มีมากกว่าหนึ่ง โกฎิเป็นผู้ไม่อาจทำทายเป็นได้ //4-28-26

เมื่อได้ยินถ้อยคำที่หุมนานบอกมาอย่างดีแล้วนั้น สุครีวระผู้สมบูรณ์ด้วยพละกำลัง ได้
ตัดสินใจด้วยความคิดที่เฉลียวฉลาด //4-28-27

(รามายณะของวาลมิกิจับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กษิกินชากัณฑ์ สรรคที่ 28 หน้า 404-405)

- หุมนานและทหารวานรติดอยู่ในถ้ำของดาบสินีสวยาม์ประภา

หุมนานและทหารวานรได้เข้าไปพักในถ้ำแห่งหนึ่ง เมื่อพบว่าด้านในถ้ำมีสิ่งที่น่า
พิศวงก็พากันหวาดกลัวจนแทบสิ้นสติ

เมื่อหุมนานได้กล่าวเช่นนี้แล้ว ก็ได้กล่าวแก่ดาบสินีที่ห่มหนังกวางเลี้ยงผาผู้ปฏิบัติธรรม
ผู้มหาภาคอีกครั่งว่า //4-50-1

ด้วยความอ่อนแรง หิวกระหาย และเหนื่อยล้า พวกเราจึงรีบเข้ามาในถ้ำที่ปกคลุมด้วย
ความมืด //4-50-2

พวกเราเข้ามายังถ้ำใหญ่นี้เพราะกระหายน้ำ แต่บัดนี้พวกเราได้พบสิ่งน่าพิศวงต่าง ๆ
เช่นนี้ พวกเราต่างกังวลสับสน หวาดกลัวจนเกือบสิ้นสติสมประดี //4-50-3

ต้นไม้ทองสว่างราวกับแสงอาทิตย์แรกอุทัยเหล่านี้เป็นของผู้ใด มีรากและผลไม้อัน
บริสุทธิ์ที่ดื่มกินได้ //4-50-4

อีกทั้งวิมานทองและเรือนเงิน มีหน้าต่างที่ทำด้วยทองคำบริสุทธิ์ ปกคลุมด้วยตาข่าย
แห่งรัตนชาติ //4-50-5

ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ล้วนแล้วด้วยทองชมพูนุท พร้อมด้วยดอกผลทั้งหลายที่มีกลิ่น
หอมตระลบอบอวล เกิดขึ้นด้วยฤทธิ์ของผู้ใด //4-50-6

เหล่าดอกบัวทองที่เกิดในน้ำอันบริสุทธิ์ และปลาทองคำที่แหวกว่ายกับเต้านั้นเกิดขึ้นได้
อย่างไร //4-50-7

โปรดเล่าเรื่องทั้งหมดแก่พวกเราทั้งปวงที่ไม่รู้อะไรเลย ทั้งเรื่องของท่าน อานูภาพและ
พลังแห่งตบะของผู้ใด //4-50-8

(รามาณะของวาลมีกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิษกินชากัมภ์ สรรคที่ 50 หน้า 437)

- หนุมานขอให้ดาบสินีช่วยพาออกจากถ้ำ

หนุมานขอร้องให้ดาบสินีช่วยพาออกจากถ้ำ เพราะเกรงกลัวภัยที่จะเกิดขึ้นตามมา
หากตนไม่สามารถตามหานางสีดาได้ทันเวลาตามที่สุครีพกำหนด

เมื่อได้ยินดาบสินีกล่าวศุภวาจาอันมีประโยชน์ทางธรรม หนุมานก็ได้กล่าวแก่นางผู้มี
พรตอันไร้คานินทาวา //4-52-1

ข้าแต่ธรรมจารินี ขณะพวกเราอยู่ในถ้ำ เวลาที่สุครีพผู้มหาดมะกำหนดให้พวกเรานั้น
ได้ล่วงเลยไปแล้ว //4-52-2

ท่านนั้น โปรดสงเคราะห์ให้พวกเราออกจากถ้ำที่น่ากลัวแห่งนี้ //4-52-3

ท่านควรคุ้มครองพวกเราทั้งหมดที่ชะตาขาดเพราะล่วงละเมิดคำสั่งของสุครีพและ
หวาดกลัวภัยจากสุครีพ //4-52-4

ข้าแต่ธรรมจารินี พวกเรามีกิจยิ่งใหญ่ที่ต้องกระทำให้ลุล่วง แต่พวกเราไม่อาจจะกระทำ
การให้สำเร็จได้ หากพวกเรายังอยู่ที่นี่ //4-52-5

เมื่อหนุมานได้กล่าวเช่นนั้น ดาบสินีได้กล่าวว่า ข้าคิดว่าผู้ที่เข้ามาในถ้ำนี้จะรอดชีวิต
ออกไปได้ยาก //4-52-6

แต่ด้วยผลแห่งตบะที่ได้จากการบำเพ็ญเพียรข้าจะช่วยชีวิตพวกเจ้าวานรทั้งหลายให้ออก
จากถ้ำแห่งนี้ //4-52-7

ฤชณะในหมู่วานรเอ๋ย พวกเจ้าทั้งหมดจงหลับตาเถิด ผู้ที่ไม่หลับตาจะไม่สามารถ
ออกไปจากที่แห่งนี้ได้เลย //4-52-8

เหล่าวานรทั้งหมดก็ยินดีที่จะได้ออกไป ต่างหลับตอย่างรวดเร็ว ใช้นิ้วมือที่อ่อนนุ่มปิดตาไว้ //4-52-9

เมื่อเหล่าวานรผู้มหาดมะได้ปิดหน้าด้วยมือของพวกเขา มัน ได้ส่งวานรทั้งหลายออกจากถ้ำในชั่วพริบตา //4-52-10

จากนั้นคาบสินีผู้ธรรมจารีณีได้ส่งปวงวานรออกมาจากที่ยากลำบากแห่งนั้น เมื่อจะพลบใจ จึงกล่าวดังนี้ //4-52-11

นี่คือภูเขาวินธะที่มีสิริ มีพฤษาและสถาตินานาชนิด นั่นคือภูเขาประสรวณะ และนี่คือทะเลที่เป็นห้วงน้ำใหญ่ //4-52-12

ขอพวกเจ้าจงมีสิริสวัสดิ์เถิด ฤชกะในหมู่วานรเอ๋ย ข้าจักต้องกลับแล้ว เมื่อนางสวยมัประภาได้ กล่าวเช่นนี้แล้วก็กลับเข้าไปในถ้ำอันมีสิรินั้น //4-52-13

(รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กฤษณธำกะณฑ์ สรรคที่ 52 หน้า 439)

- หนุมานเกรงว่าจะตามหานางสีดาไม่พบ

เมื่อหนุมานค้นหานางสีดาจนทั่วปราสาทกรุงลงกาแต่ยังไม่พบ ก็คิดจะกลับไปทูลให้พระรามทรงทราบ แต่ก็เกิดความกลัวขึ้นมาว่าหากกลับไปโดยที่ยังไม่พบนางสีดา อาจจะทำให้พระรามสูญเสียพระทัยจนเกิดเรื่องร้ายขึ้นก็เป็นได้

หนุมานจอมทั้วานรกระโดดลงมาจากวิมาน ไปยังปรากฏอย่างรวดเร็วร่วมกับสายฟ้าแลบผ่านก้อนเมฆ //5-11-1

หลังจากได้ตระเวนรอบนิเวศน์ของราวณะแล้ว แต่ยังไม่พบนางสีดาซานก็ กบี่หนุมานก็กล่าวววาจา //5-11-2

กรุงลงกาถูกค้นจนทั่วแล้วเพื่อความพอใจของพระราม แต่ข้าก็ยังไม่พบนางสีดาไวเทหิผู้งามสรรพ //5-11-3

ข้าค้นทั่วผืนดิน หนองน้ำ สระน้ำ ลำธาร แม่น้ำ แอ่งน้ำ ป่าไม้ และภูเขาที่เข้าถึงได้ยาก ทั้งทั้งแผ่นดินนี้ค้นทั้งหมด แต่ข้าก็ยังไม่พบนางสีดาซานก็ //5-11-4

สัมปตาคิษณราชบอกว่านางสีดาอยู่ที่นิเวศน์ของราวณะ แต่ข้าก็ยังไม่ได้พบนาง ณ ที่นี้
เลย //5-11-5

หรือว่าบัดนี้นางสีดาไวเทหิไมถิสิตาทำวชนกต้องจำใจยอมจำนนต่อราวณะผู้ชั่วร้ายเสีย
แล้ว //5-11-6

ข้าคิดว่านางอาจจะร่วงหล่นลงมาขณะที่รাকษสผู้จับตัวนางกำลังพาหนีอย่างรวดเร็วด้วย
ความหวาดกลัวศรของพระราม //5-11-7

หรือมิฉะนั้นข้าคิดว่าหัวใจของนางอารยะคงแตกสลายเมื่อเห็นห้วงสาครขณะที่ถูกพา
เหาะไปในท้องฟ้าอันเป็นถิ่นของนักสิทธิ์ //5-11-8

หรือไม่ข้าก็คิดว่าชีวิตของนางอารยะผู้มีนัยน์ตาโตงามคงจะดับสิ้นเมื่อถูกแรงบีบจาก
แขนขาของราวณะ //5-11-9

หรือไม่ขณะที่มันเหาะพานางสูงขึ้น ๆ ไปจากมหาศรานั้น นางสีดาธิดาทำวชนกคงจะ
ดิ้นรนจนร่วงหล่นลงมาหาสมุทรเป็นแน่ //5-11-10

โอ นางสีดาผู้นำสงสารผู้ไร้ญาติคงจะถูกราวณะผู้โหดร้ายเขมือบเสียแล้วขณะที่นาง
พยายามรักษาศีลแห่งตน //5-11-11

หรือมิฉะนั้นนางผู้ไร้บาปผู้มีเนตรดำอาจจะถูกเหล่าชายาผู้ชั่วร้ายของจอมรাকษสเขมือบ
กินเสียแล้ว //5-11-12

นางผู้นำสงสารคงจะถึงแก่เบญจภาพขณะที่ยังคิดถึงดวงพิภพตรีของพระรามซึ่งเสมอด้วย
จันทร์เพ็ญและมีเนตรดุจกลีบบัว //5-11-13

นางสีดาไมถิสิตาไวเทหิคงจะละสังขารขณะที่พรั่ำรำพันว่า อนิจจา พระราม พระ
ลักษมณ์อนิจจาอโยชยา //5-11-14

หรือมิฉะนั้นข้าก็คิดว่าเมื่อนางถูกกักขังอยู่ในนิเวศน์ของราวณะ นางคงคร่ำครวญแผ้ว
เบาเหมือนนกสาริกาในกรงเป็นแน่ //5-11-15

นางผู้เป็นชายาพระราม นางผู้มีเอวงาม ผู้ถือกำเนิดในวงศ์ทำวชนก นางผู้มีเนตรดุจบัว
อุบลจะตกอยู่ใต้อำนาจของราวณะได้อย่างไรหนอ //5-11-16

ข้าไม่สามารถจะทูลพระรามผู้สนิทสนมหาชายาได้เลยว่านางสีดาทำวชนกหายตัวไป
หรือถูกซ่อนอยู่ หรือม้วยมรณแล้ว //5-11-17

คงจะเป็นโทษหากข้าไม่ทูล แต่ก็คงเป็นโทษหากข้าจะทูล ที่นี้ข้าจะทำฉันใดดี ดูเหมือน
ข้าจะลำบากเสียแล้ว //5-11-18

เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ อะไรคือสิ่งที่เหมาะสมเหมาะโอกาสเล่า หนุมนาคใครครวญ
อยู่หลายครั้งเช่นนี้ //5-11-19

หากว่าข้ากลับจากนี้ไปยังนครของจอมวานร โดยที่ยังไม่ได้พบนางสีดา จะถือว่าข้าทำป
รุหารละใดได้แล้วเล่า //5-11-20

ที่ข้าได้หะขามมหาสาร ที่ข้าได้เข้ามายังลงกา และที่ข้าได้มาเห็นเหล่าราชสนั่นก็จะ
เปล่าประโยชน์สิ้น //5-11-21

แล้วสุครีวและเหล่าวานรที่มาชุมนุมกัน ตลอดจนโอรสทั้งสองของท้าวทศรถจะว่าข้า
อย่างไรเมื่อข้ากลับไปยังกษัตริย์ //5-11-22

หากข้ากลับไปหาพระรามผู้สืบสายกกุตสละแล้วทูลข่าวร้ายยิ่งว่าข้ายังไม่พบนางสีดา
พระรามก็คงจะสิ้นพระชนม์ //5-11-23

พระองค์จะไม่ทรงพระชนม์ชีพอยู่ได้เมื่อทรงฟังข่าวนางสีดา ซึ่งเป็นข่าวร้าย หยาบข้า
นำกลัว โหดร้าย เจ็บปวด และทรมานอันทรีย //5-11-24

เมื่อเห็นพระรามอยู่ในสภาพน่าวิตก ทอดพระทัยวางชีพเช่นนั้น พระลักษมณ์เป็นผู้เป็น
เมธาวิผู้ภักดีมั่นต่อพระองค์ก็คงจะสิ้นชีพด้วย //5-11-25

ฝ่ายพระภคเตเมื่อได้ข่าวว่าเซษฐาทั้งสองสิ้นพระชนม์พระองค์ก็ม้วยมรณ ครั้น
พระศัตรุมนะ ได้ยินว่าพระภคเตสิ้นชีพแล้ว ก็ไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้ //5-11-26

ต่อจากนั้นไม่ต้องสงสัยเลย พระมารดาทั้งหลาย ได้แก่ พระนางเกาส์ถยา สุมิตรา และ
ไภเกย เมื่อทรงได้ทราบข่าวโอรสม้วยมรณก็จะสิ้นชีพเช่นกัน //5-11-27

ฝ่ายสุครีวจะจอมวานรผู้ทรงสัตย์และกตัญญู เมื่อเห็นว่าพระรามสวรรคตแล้วก็คงสละชีพ
ไปด้วย //5-11-28

ครั้นแล้วนารูมาผู้นำสงสารก็จะโถมน้ำส ว้าวุ่น เศร้าหมอง และไร้สุขเพราะความโศกถึง
ภัสดา แล้วนางก็จะสิ้นชีพไป //5-11-29

นางตาราเองก็เช่นกัน หลังจากได้ทนทุกข์ทรมานเพราะความโศกถึงวาลินแล้ว ก็จะมี
ชีวิตอยู่ไม่ได้ เมื่อได้ข่าวการสิ้นพระชนม์ของราชาสุครีวะอีก //5-11-30

ส่วนกุมารองค์ทะเล่าจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไรเมื่อสิ้นพระบิดาพระมารดาแล้วยังสูญเสีย
สุครีวะด้วย //5-11-31

แล้วเหล่าวานรซึ่งทุกข์ตรมด้วยความโศกถึงนายของตนก็จะพากันตีกอกหกหัว //5-11-32

เหล่าวานรที่ถูกตีมาตีโดยบีรชาผู้ทรงยศ ผู้สมานฉันท์ เอื้อเฟื้อ และให้เกียรติ ก็
พากันทิ้งขว้างวางจิต //5-11-33

ไม่มีอีกแล้วที่เหล่าบีผู้ประเสริฐจะพากัน ไปเที่ยวเล่นในป่า เขา และถ้ำ //5-11-34

เมื่อต้องทุกข์ตรมเพราะความสูญเสียของเจ้านาย พวกนั้นก็พากันไปยังหุบเขาแล้ว
โคกลงมาจากยอดเขาพร้อมกับลูกเมียและเหล่าอำมาตย์ //5-11-35

เหล่าวานรจะพากันใช้ศัตราวุธ หรืออดอาหารตาย เผาตัวตาย แขนงคอตาย หรือดื่มยา
พิษ //5-11-36

ข้าคิดว่เมื่อเข้าไปถึงคงจะมีการคร่ำครวญกันอย่างหนักหนา เพราะเรื่องนี้เป็นความ
สูญเสียของวงศ์อักษวกุและเหล่าวานร //5-11-37

ดังนั้นข้าจะยังไม่กลับจากที่นี่ไปยังนครกษิกินธา เพราะข้าไม่อาจเผชิญหน้าสุครีวะ โดย
ไม่ได้พานางสีดาไม่ถวิลไปด้วย //5-11-38

ตราบใดที่ข้ายังอยู่ที่นี้ ยังไม่กลับไป พระผู้ทรงธรรมผู้ทรงมหารถทั้งสองก็จะทรงอยู่กับ
ความหวังได้ และเหล่าวานรผู้ทรงปัญญาเช่นกัน //5-11-39

หากข้ายังไม่พบธิดาท้าวชนก ข้าก็จะเป็นวานปรสิทธ์ อาศัยอยู่โคนต้นไม้ ช่มตน และกิน
เฉพาะสิ่งที่ตกสู่มือและปากเท่านั้น //5-11-40

หากข้าตายไปความคิดใหญ่หลวงก็จะเกิดขึ้น ผู้ที่มีชีวิตอยู่ย่อมได้รับสิ่งดี ๆ ดังนั้นข้าจะ
คงอยู่ต่อไป ความสำเร็จคงจะเกิดแน่นอน //5-11-47

กบฏกษัตริย์แต่คิดแล้วคิดเล่าถึงความทุกข์ที่ทับทวี แต่ก็มีอาจล่วงพ้นความโศกนั้นได้
 เลย //5-11-48

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรภักษ์ สรรคที่ 11 หน้า 484-485)

- หนุมานเกรงว่านางสีดาจะเกิดอันตราย

เมื่อหนุมานทำการเผากรุงลงกาตามความตั้งใจได้สำเร็จ ก็คิดขึ้นมาได้ว่าอาจจะเกิด
 อันตรายกับนางสีดา ก็เกิดความกลัวขึ้นมา เพราะถือว่าตนนั้นได้ทำงานผิดพลาดเสียแล้ว

ขณะที่มองดูกรุงลงกาซึ่งมีไฟลุกโหมจนวอดวายและเหล่ารากษสตั้งตระหนกอยู่นั้น
 วานรหนุมานก็คิดขึ้นมา //5-53-1

ด้วยความวิตกอย่างยิ่งและนึกตำหนิตัวเอง เขาคิดว่า นี่ข้าทำอะไรลงไปหนอที่เผาลงกา
 ใหม่อย่างนี้ //5-53-2

เหล่าบุรุษผู้ประเสริฐผู้ยิ่งใหญ่ในข้าง โชคดีเมื่อมีความ โกรธขึ้นมา ก็ใช้ใจระงับไว้ได้
 เหมือนดังเปลวไฟดับได้ด้วยน้ำ //5-53-3

เมื่อกรุงลงกาถูกเผาผลาญ แน่นอนนางสีดาซ่านก็ผู้อารยะก็ถูกเผาไหม้ด้วย นี่ข้าทำให้
 งานของเจ้านายเสียไปโดยรู้ไม่เท่าทันเสียแล้ว //5-53-4

ความตั้งใจใด ๆ ที่มีตั้งแต่เริ่มนั้นถูกทำลายเสียแล้ว เพราะเมื่อข้าเผาลงกาข้าก็มีได้
 ปกป้องนางสีดา //5-53-5

การทำงานที่ทำงานนี้สำเร็จโดยง่ายอย่างไม่ต้องสงสัยเลย แต่เมื่อทำด้วยความโกรธเกรี้ยว
 ข้าก็ทำมันพังพินาศเสียแล้ว //5-53-6

แน่อนแล้วว่านางสีดาซ่านก็ม้วยมรณ เพราะข้าไม่แลเห็นกรุงลงกาส่วนใดไม่ถูกเผาเลย
 ทั้งเมืองกลายเป็นภัสสมรุธลี //5-53-7

หากข้าได้ทำงานผิดพลาดเพราะความเบาปัญญาของข้า ข้าก็ยินดีจะสละชีวิตของข้า ณ
 ที่นี้อย่างแน่อน //5-53-8

หรือข้าควรจะโคตเข้ากองไฟเสียบัดนี้ เอ หรือบางทีจะเข้าไปในปากนางอัศวินีวทวา เอ
หรือจะอุทิศร่างให้ฝูงสัตว์ในมหาสารคดี //5-53-9

ข้าจะมีชีวิตไปสู่น้ำจอมวานเรศได้อย่างไร อีกทั้งบุรุษสารทูลทั้งสององค์เล่า ในเมื่อข้า
ทำงานพลาดแล้ว //5-53-10

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : สุนทรกัณฑ์ สรรคที่ 53 หน้า 553)

4.1.9 อัททรส หมายถึง รสแห่งความอัศจรรย์ใจ เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการ
รับรู้ภาวะน่าพิศวง ดังนี้

- หนุมานรู้ว่าตนมีกำลังมาก

หนุมานเพิ่งทราบว่าตนเป็นวานรที่มีพลังกำลังมหาศาล เพียงแต่ถูกสาปไว้ให้ไม่รู้
กำลังของตนเองเนื่องมาจากความคลั่งคะนองในวัยเด็ก

ผู้ประเสริฐในหมู่วานรเอ๋ย เจ้าไม่รู้หรือว่าตนนั้นมีพลังกำลัง สติปัญญา เดช
และความกล้าหาญเหนือกว่าสัตว์ทั้งปวง //4-65-7

นางอัปสรปุณฺชิกสถลาผู้ประเสริฐในหมู่อัปสรมีนามปรากฏว่าอัญญา เป็นชายาของ
พญาวานรเกสริน //4-65-8

พ่อเอ๋ย เพราะคำสาปที่น่ากลัว นางได้กลายเป็นวานรที่เปลี่ยนรูปได้ตามปรารถนา
เป็นธิดาของพญาวานรฤๅษะผู้มหาดมะ //4-65-9

แม้จะเป็นนางวานรแต่นางก็สามารถเปลี่ยนรูปได้ตามต้องการ และมีรูปร่างงดงาม นาง
แปลงเป็นมนุษย์ในรูปของสาวบริบูรณ์ด้วยวัยเยาว์ //4-65-10

นางสวมอาภรณ์ผ้าไหมสูงค่า ประดับด้วยมาลาอันวิจิตร ท่องเที่ยวไปที่ยอดเขาที่เหมือน
เมฆฝน //4-65-11

ขณะที่นางผู้มีเนตรกลมโตอยู่บนยอดเขาแห่งนั้น มารุตเทพได้กระพือพัดผ้าสีเหลืองที่มี
ชายสีแดงอันงดงามของนาง //4-65-12

ครั้นแล้ว เขาได้เห็นขาอ่อนที่อวบอืดกลมกลิ้ง และทรงอกที่อวบอืดเต่งตึง อีกทั้ง
ใบหน้าที่งดงามของนาง //4-65-13

ครั้นได้เห็นนางผู้ทรงยศผู้มีสะโพกใหญ่ เอวบาง งดงามทิวสรรพางค์ พระมารุตก็เกิด
ความลุ่มหลงด้วยความรัก //4-65-14

พระมารุตผู้มีสรรพางค์เต็มเปี่ยมด้วยความรัก กอดนางผู้ไร้ค่านินทาด้วยแขนแข็งแรงทั้ง
สองข้างมอบหัวใจให้แก่นาง //4-65-15

แต่นางผู้ประพุดติงามรูสึกห้วนไหวกล่าวว่า ใครหนอที่ต้องการให้ข้าทำลายความภักดี
ต่อสามีเช่นนี้ //4-65-16

เมื่อมารุตบุตร ได้ยินคำของนางอันชุนากก็กล่าวตอบไปว่า แม่เอวงามเอ๋ย เจ้าอย่าได้กลัว
เจ้าไม่เป็นอันตรายหรอก แม่รูปร่าง //4-65-17

นางผู้มีเกียรติ เมื่อได้สวมกอดเจ้า ข้าก็ร่วมภริมย์กับเจ้าด้วยใจแล้ว เจ้าจักได้บุตรชายที่
สมบูรณ์ด้วยปัญญาและความกล้าหาญ //4-65-18

เมื่อยังเล็ก ครั้งหนึ่งเจ้าเห็นพระอาทิตย์แรกขึ้นก็คิดว่านี่คือผลไม้ในป่าใหญ่ เจ้า
ปรารถนาจะจับก็เหาะขึ้นไปบนท้องฟ้า //4-65-19

ขุนกระบี่เอ๋ย ตอนนั้นเจ้าเหาะขึ้นไปสูงถึงสามร้อยโยชน์ แม้แสงสุริยาจะแรงกล้าก็มีไต่ย่อ
ท้อ //4-65-20

ขุนกระบี่เอ๋ย ตอนนั้นเจ้าเหาะขึ้นฟ้าไปอย่างรวดเร็ววันนั้น พระอินทร์ผู้เจตยวณลาดก็พิโรธยิ่ง
จึงขว้างวชิระมาที่เจ้า //4-65-21

เมื่อเจ้าตกลงมาที่ยอดภูเขาสอง คางค่านซ้ายของเจ้าก็หัก เหตุนั้นเจ้าจึงได้ชื่อว่าหนุมาน //4-
65-22

ฝ่ายพระมารุตผู้พิศพากลิ่นหอมเห็นด้วยตนเองว่าบาดเจ็บ ก็โกรธใคร่โลกอย่างยิ่ง จึง
หยุดพิศ //4-65-23

เมื่อใคร่โลกหวาดหวั่น ปวงเทวาก็หวั่นไหว บรรดาจอมเทพจึงปลอบพระมารุตผู้พิโรธ //4-
65-24

เมื่อพระมารุตสงบลงแล้ว พระพรหมก็ประทานพรให้เจ้า เจ้าผู้มีความกล้าในความสัตย์
เอ๋ย เจ้าจะไม่ถูกฆ่าตายด้วยอาวุธในสนามรบ //4-65-25

เมื่อเห็นเจ้าไม่เป็นอันตรายจากการขว้างวชิระ ท้าวสหสัณยนจึงประทานพรสูงสุดแก่เจ้า
ด้วยความปีติ //4-65-26

ดูก่อนผู้มีอำนาจ เจ้าผู้มีความกล้าหาญที่นำกล้ว ผู้เป็นโอรสของเกสริน ผู้ถือกำเนิดจาก
ชายาของเขา เจ้าสามารถเลือกตายได้ตามปรารถนาของเจ้า //4-65-27

(รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิษกินธากัณฑ์ สรรคที่ 65 หน้า 452)

- หนุมานแปลงกายให้สูงใหญ่ และเหาะด้วยความรวดเร็ว

เมื่อรู้ว่าตนมีกำลังมาก จึงทดสอบกำลังนั้น โดยการแปลงกายให้สูงใหญ่ และเหาะ
ข้ามมหาสมุทรเพื่อไปยังลงกาศด้วยความเร็ว เป็นการยืนยันว่าตนนั้นมีกำลังมหาศาลจริง

ข้าผู้เป็นบุตรผู้เกิดกับตนของพระมารุตผู้มหาดมะ ผู้ไปได้เร็วด้วยความเร็วแรงนั้น ไม่มี
ผู้ใดเหาะไปได้ไกลเหมือนข้า //4-66-7

โดยมีต้องพักข้าสามารถวนได้ถึงพันครั้งรอบภูเขาเมรุซึ่งสูงราวจะสัมผัสท้องฟ้าได้ //4-66-8

เมื่อวิดน้ำมหาสมุทรนี้ด้วยพลังแรงของแขนแล้ว ข้าก็สามารถทำให้น้ำท่วมโลกมิคฤเขา
แม่น้ำและทะเลสาบได้ //4-66-9

ด้วยกำลังของต้นขาและแข้งของข้า มหาสมุทรที่ประทับของพระวรุณะก็เกิดคลื่นใหญ่
และฝูงสัตว์น้ำหิม่าจะปั่นป่วน //4-66-10

ขณะที่ครุฑผู้มีนาคเป็นเหยื่อบินอยู่ในอากาศ มีฝูงนกเป็นบริวาร ข้าสามารถเหาะรอบ
ครุฑนั้นได้ถึงพันรอบ //4-66-11

พระอาทิตย์ผู้มีรัศมีเป็นมालย์ ผู้โชติช่วงซึ่งขึ้นจากทิศตะวันออกนั้น ข้าสามารถแข่งหน้า
พระอาทิตย์ที่ยังไม่คล้อยไปได้ //4-66-12

ฤกษ์ในห้วงวารทั้งหลายเอ๋ย ด้วยความเร็วอย่างยิ่งที่น่าเกรงขามของข้า ข้าสามารถ
เหาะกลับมาโดยไม่ต้องสัมผัสพื้นดิน //4-66-13

ข้าสามารถแหงหน้าผู้ที่ไปในอากาศทั้งปวงได้ ข้าจะทำให้มหาสมุทรปั่นป่วนใจ ข้าจะ
ทำให้แผ่นดินพสุธาแยก //4-66-14

วารทั้งหลายเอ๋ย ขณะที่เหาะไป ข้าจะทำให้ภูเขาสะเทือน ขณะที่เหาะไป ข้าจะหอบ
เอาห้วงน้ำไปด้วยกำลังขาทั้งสองของข้า //4-66-15

ขณะที่ข้าเหาะไปในท้องฟ้าวันนี้ ดอกของเถาเถา พุ่มไม้ และต้นไม้ในทิวเขา ที่จะปลิว
ตามข้าไปเป็นทาง จนเส้นทางของข้าเหมือนทางช้างเผือกในท้องฟ้า //4-66-16

เหล่าวารเอ๋ย หมู่สรรพสัตว์จะเห็นข้ากระโจนขึ้นเหาะไปในท้องฟ้าที่น่ากลัวและลงมา
//4-66-17

คู่ก่อนวารทั้งหลาย พวกเจ้าจะได้เห็นข้าผู้เหมือนมหาคีรีเมรุคบังท้องฟ้าขณะที่เหาะ
ไป รวาก็จะกลืนกินท้องฟ้า //4-66-18

ขณะที่มุ่งมั่นเหาะไปนั้น ข้าจะทำให้หมู่เมฆกระจาย ภูเขาสันสะเทือน มหาสมุทร
ปั่นป่วน //4-66-19

มีเพียงอำนาจของ โอรสนางวินดา หรือของมารุตเทพ หรือของข้าเท่านั้น นอกจากพญา
สุบรรณผู้ทรงมหาพลังหรือพระมารุตแล้ว ข้าไม่เห็นผู้อื่นที่จะสามารถตามข้าทัน
ขณะที่ข้าเหาะไป //4-66-20

ด้วยเวลาเพียงชั่วพริบตา ข้าจักเหาะข้ามท้องฟ้าอย่างรวดเร็วด้วยกำลังเหมือนสายฟ้าแลบ
จากเมฆ //4-66-21

ขณะที่ข้าเหาะข้ามสมุทร รูปข้าปรากฏเหมือนพระวิษณุผู้่างสามขุมฉะนั้น //4-66-22

เหล่าวารเอ๋ย จงสบายใจเถิด ข้ารูปในใจว่าข้านั้นจะพบนางไวเทหิ จิตสำนึกบอกข้า
เช่นนั้น //4-66-23

ด้วยกำลังที่เสมอด้วยพระมารุต และด้วยความเร็วที่เสมอด้วยพญาครุฑ ข้าเชื่อมั่นว่าข้า
จะไปได้ไกลถึงหมีนโยชน์ //4-66-24

เมื่อเข้าโจมตีพระอินทร์วาสวะผู้ทรงวชิระ หรือพระพรหมสมณู ข้าอาจะแย่งนำอมฤต
มาจากมือแล้วนำมาที่นี้ทันที แม้นเมืองลงกาข้าคิดว่าก็อาจยกเอามาได้ //4-66-25

(รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร : กิษกินชากัณฑ์ สรรคที่ 65 หน้า 453)

จากการศึกษาวรรณคดีจากรามายณะที่ปรากฏเฉพาะตอนของหนุมาน พบว่า วรรณคดีที่ปรากฏมากที่สุด คือ วีรรส รสแห่งความกล้าหาญ เนื่องจากวรรณคดีเรื่องนี้เป็นเรื่องราว การทำสงคราม ดังนั้นความกล้าหาญในการออกรบ ตลอดจนการปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ จึงปรากฏ มากกว่ารสอื่น ๆ ถัดมาเป็นเราทรรส รสแห่งความโกรธ เมื่อต่อสู้กับศัตรูนอกจากจะมีความกล้าหาญแล้วก็มักจะมีอารมณ์โกรธร่วมด้วย ดังนั้นรสแห่งความโกรธจึงปรากฏไล่เลี่ยกันกับความกล้าหาญ ถัดมาเป็น ภัยนกรส รสแห่งความหวาดกลัว กลัวอันตรายต่าง ๆ กลัวความผิดพลาด กลัว ถูกลงโทษ เป็นต้น ตามด้วย হাসยรส ความขบขัน จากพฤติกรรมต่าง ๆ ตามนิสัยของวานร กรุณา รส ความเมตตาสงสาร เมื่อเห็นผู้อื่นได้รับทุกข์ ศฤงคารรส รสแห่งความรัก ซึ่งปรากฏเพียงตอน เดียว คือ ตอนที่หนุมานกล่าวแสดงความจงรักภักดีต่อพระราม แต่ไม่พบเนื้อหาความรักฉันชู้สาว เนื่องจากหนุมานในรามายณะประพฤดิพรหมจรรย์ และไม่ปรากฏ พิกัดสรส รสแห่งความ ขยะแขยง และ สานติรส รสแห่งความสงบสุข ในตอนของหนุมาน

4.2 วรรณคดีที่ปรากฏในรามเกียรติ์

4.2.1 ศฤงคารรส หมายถึง รสแห่งความรัก เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ ความรักของตัวเอง

ตัวละครหนุมานในรามเกียรติ์ถือได้ว่าเป็นตัวละครที่มีชามากที่สุด คือ มีชามาก 5,006 คน จึงทำให้ปรากฏรสความรักอยู่หลายตอน โดยชายาของหนุมานมี ดังนี้

- นางบุษมาลี

หนุมานออกค้นหาเส้นทางไปกรุงลงกา และได้พบกับนางบุษมาลีที่เป็นนางฟ้า และถูกลงโทษให้มารอบอกเส้นทางไปยังกรุงลงกาแก่ทหารของพระราม หนุมานก็ได้เกี่ยวพาราสิ จนได้นางบุษมาลีเป็นเมีย และได้ช่วยนางให้หลุดพ้นจากคำสาป

แล้วมีวาจาอันสุนทร	สายสมรเขาวอดเส่นหา
รักเจ้าเท่าดวงชีวา	แก้วตาของพี่อย่าตกใจ
ว่าพลางอุ้มองค์นงลักษณ์	ภริมย์ชมพักตร์พิสมัย
เซยกัมเนมเนื้ออรไท	คว่าไขว่ต้องเต้าสุมามาลัย
ฝนสวรรค์ครั้นครั้นโทยมหน	โกมลบานรับสุริย์ฉาน
กลิ่นคลอบอบฟุ้งชลธาร	สองสำราญสุขเกษมเปรมปรีดี ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 89)

- นางสุพรรณมัจฉา

ครั้งที่หนุมานถูกลงโทษให้จองถนนข้ามมหาสมุทรไปยังกรุงลงกา นางสุพรรณมัจฉาได้พาสัตว์น้ำมาจนเอาก้อนหินออกไปเพื่อไม่ให้เกิดการจองถนนสำเร็จ หนุมานได้ตามไปจนพบ และได้ให้นางสุพรรณมัจฉาเป็นเมีย และมีลูกด้วยกันคือ มัจฉานุ

สุดเอยสุดสวาท	นุชนาฏผู้มีมิงมารศรี
รักเจ้าเท่าดวงชีวี	อย่าหยิกข่วนพี่ให้เจ็บน้ก
ความแสนพิศวาสนาฏนึ่ง	จะต้องถือมิให้มือหนัก
ไซ้จะลวงเจ้าเยาวลักษณ์	ดวงจักษุพี่จึงเมตตา
ว่าพลางอิงแอบแนบชิด	จุมพิตปรางเปรมนาสา
ค้อยประคองต้องเต้าสุมณฑา	วายุพัดพัดมาอึงอล
พระสมุทรตีฟองนองระลอก	คลื่นกระรอกพัดฝั่งกุลาหล
เมฆมัวทั่วทิศโทยมบน	ฝนสวรรค์พรอยพรมสุมาลี
อันดวงโกสมปทุมมาลัย	ก็เบ่งบานคลี่คลายเกสรศรี
สองสมชมรสฤๅดี	ต่างเกษมเปรมปรีดีทั้งสองรา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 251)

- นางวานริน

หนุมานตามวิรุณจำบังไปจนถึงที่อยู่ของนางวานริน หนุมานได้แปลงกายเป็นมนุษย์แล้วเข้าไปสอบถามนาง นางวานรินได้เล่าที่มาที่ไปของตนเองให้ฟัง เมื่อหนุมานทราบเรื่อง

ว่านางถูกสาปและกำลังรอทหารของพระรามจึงแปลงกายกลับดังเดิมและเกี่ยวนาง สุดท้ายนางก็ได้บอกที่ซ่อนของวิญญูจำบังและได้หนุมานช่วยแก้คำสาปให้

ทราเมยทราเมสงวน	นิมนวลเยวยอคพิสมัย
เจ้าดวงดอกฟ้าสุราลัย	ขับพี่เสียได้กัลยา
อันความรักเจ้านี้แสนรัก	สุดที่จะหักเส่นหา
ปรานีบ้างเถิดนะแก้วตา	วาสนาเคยคู่มาด้วยกัน
ว่าพลางกรเกี่ยวกระหวัด	สัมผัสสภิรมย์ชมขวัญ
อิงแอบแนบชิดพลัดวัน	เชยดวงบุษบันอรชร
ภุมรินบินว่อนร่อนร้อง	คลั่งซาบอาบละอองเกสร
สุมามาลัยบ้านรับทินกร	ขจรรสเสาวคนธ์รวริน
พระพายชายพัดพานระลอก	กระฉอกฝั่งฟองฟุ้งกระแสดินธุ์
สองสมภิรมย์รสหวานยิน	เกษมสุขซาบสิ้นทั้งสองรา ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 204)

- นางมณโฑ

ขณะที่นางมณโฑทำพิธีหุงน้ำทิพย์เพื่อใช้ชุบชีวิตทหารยักษ์ หนุมานได้รับคำสั่งให้ไปทำลายพิธี จึงได้แปลงกายเป็นทศกัณฐ์มาแจ้งนางมณโฑว่ามีชัยต่อศัตรู และได้ร่วมอภิรมย์กับนางมณโฑ ทำให้พิธีหุงน้ำทิพย์สิ้นสุดลงเพราะนางมณโฑไม่ได้ถือพรหมจรรย์ในระหว่างทำพิธี ส่งผลให้กองทัพของพระรามมีชัย

เมื่อนั้น	วาญบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ยิ้มแล้วจึงกล่าววาจา	แต่พี่เกี่ยวฆ่าไฟรี
ทั้งเจ็ดวันเจ็ดคืนไม่ยั้งหยุด	ปี่มัจฉาสิ้นสุดกำลังพี่
พี่ได้สบายในวันนี้	จะขอชมเทวีให้สำราญ
ว่าพลางอิงแอบแนบชิด	จุมพิตด้วยความเกษมสานต์
ค่อยประคองต้องดวงปทุมาลัย	ซาบชานในรสกรีกธา
ภุมรินร่อนลงประจงเกล้า	เรณูเสาวคนธ์บุปผา
เป็นละอองต้องทั่วกายา	ก็สมเจตนาวานร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 331)

- นางสุวรรณกัณฐมา

นางสุวรรณกัณฐมาเดิมเป็นชายาของอินทรชิต เมื่อครั้งที่หนุมานออกอุบายไปเข้าร่วมกับทศกัณฐ์ หนุมานถูกยกให้เป็นบุตรบุญธรรม ได้รับทรัพย์สินสมบัติที่เป็นของอินทรชิตทั้งหมด รวมถึงนางสุวรรณกัณฐมาชายาของอินทรชิตด้วย

ควงเอยควงสมร	เจ้างามอนันต์เนื้อมารศรี
อันฝูงนางกำนัลทั้งนี้	พี่ไม่จ้านงใจ
อันตัวของเจ้ายาวเรศ	เหมือนควงเนตรเป็นที่พิสมัย
เจ้าอย่าสลัดตัดอาลัย	ให้พินิตนเวทนา
ว่าพลางอิงแอบแนบชิด	จุมพิตด้วยความเสนาหา
เกี่ยวกระหวัดครีครีตริงตรา	วิญญาณ์ค้ำคิ่นแดนยัน
พระสมุทรรตีฟองนงระลอก	กระทบฝั่งกระลอกสะเทือนลั่น
วาฬใหญ่พ่นน้ำอยู่เป็นกวัน	ฝนสวรรค์ตกทั่วสาคร
สองร่วมภิรมย์สมพาส	แสนสวาทในรสสโมสร
แสนสุขแสนเกษมสถาวร	เหนือที่บรรจถรณ์ในราตรี ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 390)

- นางเบญจกาย

นางเบญจกายได้รับคำสั่งให้แปลงเป็นศพนางสีดา ลอยมายังหน้าทำน้ำกองทัพบพระราม เมื่อถูกจับได้ พระรามให้หนุมานไปส่งนางยังกรุงลงกา ระหว่างนั้นหนุมานก็เกี่ยวนางเบญจกายและได้นางเป็นชายาอีกคน

น้องเอยน้องรัก	เขวลักษณ์ผู้มิ่งมารศรี
ผลึกพี่เสียไยนางเทวี	ปราณีบ้างเถิดนะนงคราญ
ว่าพลางอิงแอบแนบชิด	จุมพิตด้วยความเกษมสานต์
ประคองต้องควงปทุมมาลัย	หอมหวานกลิ่นรสเสาวคนธ์

กุมเรศร่อนลงประจงเกล้า	เร้าร้องก้องในโทยมหน
เซยซาบเกสร โคมล	ฝนสวรรค์ครั้นครั้นชาติรีฯ
เมื่อนั้น	นวลนางเบญกาย โฉมศรี
ได้ผู้สมร่วมรสฤดี	กับขุนกระบี่ผู้ศกคา
มีความชื่นชมโสมนัส	ประคิพัทธ์พูนเพิ่มเสน่ห์
ความรักเพียงสิ้นชีวา	ก็ลยาไม่ห่างวานร
แสนสนิทพิสมัยไหลหลง	วงยงด้วยทหารพระทรงศร
ลืมหักท้าวยี่สิบกร	บังอรเกษมเปรมปรีดิ์ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 227-228)

- พระรามประทานผ้าทรงสร่งให้แก่หนุมาน

เมื่อหนุมานได้รับบัญชาให้ออกไปปฏิบัติภารกิจจนสำเร็จลุล่วง พระรามจึงได้
ประทานรางวัลแก่หนุมาน ทำให้หนุมานเกิดความปิติ และจงรักภักดียิ่งต่อพระราม

บัดนั้น	ท้าวพญาวานรน้อยใหญ่
ได้ฟังพจนารถภูวไ নয়	บังคมไหว้สนอง โองการ
ซึ่งลูกพระพายไม่ยั้งคิด	ทำคิดลวงราชบรรหาร
โทษนั้นถึงสิ้นชนมาน	ผ่านฟ้าจงทรงพระเมตตา
ขอประทานจงดไว้ก่อน	อย่าเพ้อราญรอนให้สังขาร์
ตามคำวานรสัตถุญา	สงครามเบื้องหน้ายังมีฯ
เมื่อนั้น	พระตรีภูวนาเทืองศรี
ได้ฟังท้าวพญาเสนี	ดั่งวารีทิพย์มาเจือใจ
สอดคล้องต้องในวิญญาณ์	ผลัดผ้าซุบสร่งรางวัล
แก้วายุนุตรวุฒิไกร	ในที่ท่ามกลางวานร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 171)

- พระประธานแหวนให้แก่หนุมาน

เมื่อนั้น	พระตรีภพโลกนาถา
ฟังความตามเรื่องที่ทูลมา	ทั้งเห็นเคียรอสุราสาธารณ์
ประจักษ์แจ้งจริงทุกสิ่งไป	ภูวไนยชั้นชมเกษมศานต์
จึงตรัสสรรเสริญหนุมาน	ความชอบของท่านนี้มากนัก
ตามไปด้วยใจคตัญญู	ผู้เดียวทำการหาญหัก
มั่นเสร็จสงครามในเมืองยักษ์	เราจักให้ผ่านอยุธยา
ตรัสพลางถอดแหวนนพรัตน์	จากนิ้วพระหัตถ์เบื้องขวา
พระทานให้กระบี่ผู้ศักดิ์	แล้วเข้าพลับพลาลงกรณณ์ ๑

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 370)

- หนุมานรู้ว่ามัจฉานุเป็นลูก

มัจฉานุเป็นลูกของหนุมานกับนางสุพรรณมัจฉา เมื่อครั้งหนุมานไปช่วยพระรามที่ถูกไมยราพลักพาไป หนุมานได้พบกับมัจฉานุและรู้ว่ามัจฉานุเป็นลูก เมื่อเสร็จศึกหนุมานก็ได้ขอให้พระรามตัดหางปลาให้มัจฉานุอีกด้วย

บัดนั้น	วาอุบุตรผู้ปรีชาหาญ
ฟังมัจฉานุกุมาร	ว่าขานกินแห่งแคลงใจ
รับขวัญแล้วกล่าวพจนารถ	สุดสวาทของพ่ออย่าสงสัย
ว่าพลางก็เหาะจั้นไป	อยู่ในอากาศด้วยฤทธา ๑
หาวเป็นดาวเดือนทินกร	เขจรสว่างเวหา
เสร็จแล้วก็กลับลงมา	ยังพื้นพสุธาทันที ๑
บัดนั้น	มัจฉานุผู้ชาญชัยศรี
เห็นประจักษ์เหมือนคำชนนี	ยินดีก็วิ่งเข้าไป
ยกกรจั้นเหนือศิโรเพฐน์	น้อมเศศบังคมประนมไหว้
ตัวลูกไม่แจ้งประจักษ์ใจ	จึงชิงชัยกับพระบิดา

อันโทษนี้ใหญ่หลวงนัก	ถูกรักจักขอโทษา
อย่าให้เป็นกรรมเวรา	แก้ข้าน้อยนี้สืบไป ฯ
บัดนั้น	คำแหงหนุমানทหารใหญ่
สวมสอดคอดลูกเข้าไว้	ลอบไล่ไปทั่วทั้งอินทรีย์
รับขวัญจุมพิตแล้วพิศพักตร์	ดวงจักษุพ้อเฉลิมศรี
ซึ่งเจ้าค้อยูทษ์บิดานี้	เพราะมิได้รู้จักกัน
ถ้อยที่ถ้อยรักษาตัว	ด้วยกลัวชีวะจะอาสัญ
อันซึ่งผิดพลั้งทั้งนั้น	ไม่ถือโทษทัณฑ์แก่ลูกรัก
พ้อจักอยู่ช้ำก็ไม่ได้	จะรีบไปตามองค์พระทรงจักร
สังหารไมยราพขุนยักษย์	ซึ่งมันไปลักพระองค์มา
ตัวเจ้าค้อยอยู่เป็นสุขก่อน	อย่าอาวรณ์เศร้าโทมน์สสา
อันทางบาดาลนครา	แก้วตางบอกให้พ้อไป ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 352-353)

- พระยานุชิตรู้ว่อาสูรผิดเป็นลูก

อาสูรผิดเป็นลูกของหนุमानกับนางเบญกาย เมื่อครั้งที่บวชอยู่และอาสูรผิดมาขอให้ช่วย ด้วยความรักที่มีต่อลูก หนุमानจึงลาพรตและไปช่วยอาสูรผิด

เมื่อนั้น	คำแหงหนุমানฤาษี
ได้ฟังคั้งแค้นแสนทวิ	คั้งหนึ่งอัคคีมาจ่อใจ
เช่นเขี้ยวเคี้ยวกรามคำรามรน	เหม่อไ้อัทรชนมันทำได้
ไม่เกรงกูผู้มีฤทธิไกร	จะฆ่าให้บรรลัยไปด้วยกัน
ว่าพลางสวมกอดลูกรัก	พิศพักตร์ภริมย์ชมขวัญ
แก้วตาพ้อร่วมชีวัน	อย่าได้กันแสงโศกา
อันท้าวจักรวรรคกับทศพิน	มันจะพากันสิ้นสังขาร์
ด้วยเดชสมเด็จพะจักรา	ผู้ป็นโลกาชาติรี
ว่าแล้วมัสการลาพรต	จากเพศดาบสฤาษี

เปลื้องเครื่องสำหรับโยคี

วางไว้ในที่กุฏิไพร่ ๆ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 4 หน้า 15)

4.2.2 เราทรรส หมายถึง รสแห่งความดูร้าย เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธหรือการกระทำที่รุนแรงของตัวละคร

- หนุมานทะเลาะกับนิลพัท

หนุมานและนิลพัทได้รับคำสั่งให้ไปขนหินเพื่อจองถนนข้ามมหาสมุทรไปยังกรุงลงกา แต่เกิดเหตุการณ์ทะเลาะกันเนื่องจากมองว่าอีกฝ่ายอวดตนว่าตนเก่งและแสดงกิริยาเหยียดหยามและดูถูกกัน จึงกระทำการแกล้งโยนหินใส่กันจนเกิดเป็นการวิวาทใหญ่โต

ครั้นถึงเนินเขาหิมพานต์	ลูกพระกาลผู้ชาญชัยศรี
คิดแค้นหนุมานแสนทวี	ไฉนนี้อาจอหังการ
มันทำหยาบหยามไม่เกรงพักตร์	อายนักไม่รู้ที่ไว้หน้า
วันนี้จะลงศักดา	อวดกล้าจะได้เห็นกัน
คิดแล้วสำแดงเพลงฤทธิ์	ทศทิศกัมปนาทไหวหวั่น
สองเท้าก็ถีบเขาหิมวันต์	สองมือนั้นชูศิรินทร
บรรดาโยธาทวยหาญ	ก็ทะยานเข้าวังเอาสิงขร
บ้างหักด้วยกำลังกายกร	แบกได้คนละก้อนก็เหาะมา
ครั้นถึงจึงเรียกวายุบุตร	ท่านผู้ฤทธิ์รุทรเกล้ากล้า
จงรับเอาก้อนศิลา	ทิ้งในมหาสาครฯ
บัดนั้น	คำแหงหนุมานชาญสมร
เห็นนิลพัทพานร	ขนก้อนมหาศิริ
มาทั้งสองมือสองเท้า	ใหญ่เท่าคันธมาหนักิริศรี
จึงว่าท่านทิ้งให้จงดี	แต่ทีละก้อนอย่าพร้อมกันฯ
บัดนั้น	นิลพัทฤทธิ์แรงแจ้งจัน
ฟังลูกพระพายเทวัญ	จึงร้องเย้ยหยันด้วยวาจา

ท่านอย่ากล่าวเกลียดพาทิ
ว่าแล้วทิ้งพร้อมกันลงมา
บัดนั้น

วิ่งโศกโศก โผน โจนทะยาน
สองหัตถ์ซ้ายขวารวบรัด
ทิ้งลงในท้องสาคร
ครั้นแล้วคำริทรีไป

จึงอหังการว่าตัวดี

ดีแล้วจะได้เห็นกัน

คิดพลางพาพลบริวาร

ครั้นถึงสำแดงศักดา

สะเทือนเลื่อนลั่นถึง โสฬส

ผูกศิลาเข้าทุกเส้นขน

เรียกร่างบริวารบรรดาไป

ครั้นถึงร้องลงไปทันที

จงรับเอาก่อนศิลา

บัดนั้น

เห็นลูกพระพายฤทธิรอน

มีได้วางเว้นทุกเส้นขน

ขุนกระบี่จึงมีวาจา

จงโยนมาทีละสี่ก้อน

ถ้าทิ้งลงมามากไป

บัดนั้น

ว่าหวนนิลพัทชาณุจรจรจ

เราให้ โยนแต่ทีละก้อน

เกลียดทิ้งพร้อมกันลงมา

ว่าแล้วทีละบดลงไป

ศิลาทีละลูกลงทันที

ตัวเรานี้หนักนักหนา

จะให้ถูกกายาหนุมาฯ

วายุบุตรฤทธิไกรใจหาญ

เร็วปานตั้งลมพاجر

ฉวยจับไว้ได้ทั้งสี่ก้อน

ไหววระถ่อน โลกาชาตรีฯ

เหตุโคนิลพัทกระบี่ศรี

อ้างอวดฤทธิชัยชาญ

กฤษณะทดแทนมันที่ฮักหาญ

ทะยานไปอารัญบรรพตฯ

ตั้งว่าเกิดกาลมกรด

หักยอดบรรพตด้วยว่องไว

ทั่วตนจะเว้นก็หาไม่

ได้พร้อมกันแล้วก็เหาะมาฯ

ท่านผู้มีฤทธิ์เกล้าเกล้า

ที่เราขนมาให้วานรฯ

ฝายนิลพัทชาณุสมร

เอาก่อนกิริผูกมา

ลอยอยู่ในบนเวหา

ครุวายุบุตรวุฒิไกร

พอกรของเราจะรับได้

เราไม่รู้ที่จะรับทันที

หนุมาฤทธิ์แรงแข็งขัน

เมื่อตัวท่านนั้นขนมา

วานรฮักฮักอวดเกล้า

อย่าช้าเร่งรับให้จงดี

ด้วยฤทธิ์ไกรกระบี่ศรี

ตั้งทำฝืนคีรีตกมาฯ

บัดนั้น

ผาดโผนโจนรับศिला
 ฉวยทั้งมือซ้ายมือขวา
 จึงเอาเท้ารับด้วยว่องไว

บัดนั้น

เห็นนิลพัทฤทธิ
 พิโรธโกรธกริ้วคั่งไฟกำลัปี
 เหวยเหวยนิลพัทอหังการ
 เมื่อคราวเอ็งขนมาส่ง
 ครั้นถึงทีเราทิ้งลงไป
 ตัวกูก็ถูกพระพาย
 แต่ทำวชมพฤษุทธิรอน
 ภูยงไปจับมาถวาย
 ถึงคันทมาทนต์บรรพตา
 อันตัวมึงนี่จ้องหนองนัก
 ฤทธิจะมีสักเพียงใด

บัดนั้น

ฟังวายุบุตรกล่าวประจาน
 กระเทียบบาทผาดร้องตอบไป
 เยอหยิ่งสำคัญว่าตัวดี
 ถึงมึงก็เป็นชลยก่า
 กูก็เป็นชลยกใหม่มา
 ของถนนข้ามพลไปเมืองมาร
 เอ็งแกลั้งประกวดอวดฤทธิ
 แม้นมาตรกูทำเช่นนี้
 อย่าโอหังอ้างอวดฤทธิไกร

บัดนั้น

ได้ฟังกริ้วโกรธขบฟัน

ฝ่ายนิลพัทแกลัวกล้ำ

กลับกลอกกละล้าละลั้งใจ
 ตกปรายเนื่องมาไม่นับได้
 มิให้ถูกต้องอินทรีย์ฯ

หนุมนผู้ชาญชัยศรี

รับก่อนคีรีด้วยบาทา
 ขบเจี้ยวเคี้ยวฟันแล้วชี้หน้า
 หยาบซ้ำหมิ่นกัน ไม่เกรงใจ

โยนลงสี่ก่อนกูรับได้

เหตุใดไม่รับด้วยกร

ขึ้นชื่อว่าชายชาญสมร

เลื่องชื่อลือขจรทั้งโลกา

องค์พระนารายณ์นำถา

ในนาทีเดียวไม่ยากใจ

ทำคังใครจักไม่สู้ได้

ไอ้ชลยจ้งไรอหังการฯ

นิลพัทฤทธิไกรใจหาญ

โกรธาคั่งกาลอักษิ

เหวยไอ้จ้งไรกระปี่ศรี

กุนียอมแจ้งกัจจา

ของพระปิ่นเกล้านำถา

อาสาล้างเหล่าปัจจามิตร

ตามพระโองการประกาศิต

จะพาลเอาผิดหรือว่าไร

ถึงตัวมึงดีไม่รับได้

มาชิงชัยให้เห็นฝีมือกันฯ

หนุมนฤทธิแรงแจ้งขัน

ตัวสั้นโลกโผนโจนไปฯ

สิงขรสาครกัมปนาท	พสุธาอากาศหาวคไหว
ถีบถุกนิลพัทฤทธิไกร	ลุ่มลงในฟางพื้นปัดพี
บัดนั้น	ลูกพระกาลผู้ชาญชัยศรี
ฝุดลูกขึ้นได้ในทันที	กระบี่วิ้งผลุนหมุนมาฯ
ธาโถมโถมจับวายุบุตร	ด้วยกำลังฤทธิทรแก่ลัวกล้า
กอดรัดพัดกันเป็น โกลา	ต่างเขม่นเข่นฆ่าโรมรัน
บ้างถีบบ้างขบบ้างกัด	เปลี่ยนผลัดรวดเร็วดังจักรผัน
ถ้อยที่ไม่ละลดกัน	เสียงสนั่นครื้นครื้นอัมพรฯ
บัดนั้น	คำแหงหนุमानชาญสมร
ไล่รุกบุกบันประจัญกร	ราญรอนหักโหมโถมตี
เคล่าคล่องว่องไวทั้งสองหัตถ์	จับได้นิลพัทกระบี่ศรี
หมายฆ่าให้สิ้นชีวี	พาดกับปัดพีแล้วขว้างไปฯ
ตกถุกยอกเขาจักรวาล	เสียงสะเทือนสะท้านหวั่นไหว
ศิลาแตกเป็นประกายไฟ	พรายไปคั่งสายอสุณีฯ
บัดนั้น	นิลพัทผู้ชาญชัยศรี
มิได้ชอกช้ำอินทรีย์	ขุนกระบี่กริ้วโกรธคือเพลิงกัลป์
กระที่บบาทผาดแผลงสำแดงเดช	สองเนตรคั่งดวงสุริย์นัย
หมายมาดพิฆาตชีวิตัน	ขบพื้น โลก โผน โจนมาฯ
นวยสะพัศร์ตรวบหนุमान	ลูกพระกาลเขม่นเข่นฆ่า
พาดลงกับพื้นพสุธา	เสียงสนั่นลั่นฟ้าแดนไตรฯ
บัดนั้น	คำแหงหนุमतหารใหญ่
ฝุดลูกขึ้นด้วยว่องไว	กริ้วโกรธคั่งไฟบรรลัยกาล
ตัวสั้นเข่นเขี้ยวเคี้ยวกราม	คำรามเขม่นจะสังหาร
ทำอำนาจผาด โผน โจนทะยาน	เข้าไล่รอนราญราวีฯ
สองจับสับประยุทธ์สับสน	ต่างตนไม่ท้อถอยหนี
กอดพัดกัดกันคลุกคลี	ถ้อยที่เคล่าคล่องว่องไวฯ

4.2.3 วีรธ หมายถึ รสแห่งความกล้าหาญ เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ ความมุ่งมั่นในการต่อสู้ของวีรบุรุษ อาจเป็นความอดสาหะในการเสียดละ การปฏิบัติหน้าที่ หรือ การสู้รบก็ได้

- หนุมานเข้าพบพระราม

เมื่อหนุมานพบพระรามและพระลักษมณ์อยู่กลางป่า ก็ได้แปลงกายเป็นลิงป่าเข้าไปใกล้โดยปราศจากความกลัว และสุดท้ายก็ได้ถวายตัวเป็นทหารของพระราม

มาจะกล่าววทไป	ถึงหนุมานฤทธิแรงแข็งกล้า
ออกจากพิธจรรยา	ก็เที่ยวในป่าพนาครฯ
จึงเห็นทั้งสองสุริยวงศ์	พระหัตถ์นั้นทรงธนูศร
องค์นั่งพิวพรรณอรชร	เหลืองอ่อนดั่งหนึ่งทองทา
องค์นอนพิวเขียวขำสด	อลงกตตั้งนิลวัตธา
ทรงลักษณ์เลิศโลกโลกา	งามล้ำท้าวทั้งสององค์
ยิ่งพิศยิ่งเพลินจำเริญเนตร	ยิ่งกำหนดสังเกตุก็ยิ่งหลง
น่าจะเป็นกษัตริย์สุริยวงศ์	ไฉนมาเดินคงประหลาดนัก
ครั้นว่าตัวกูจะร้องถาม	เกรงความด้วยไม่รู้จัก
จำจะอุบายทวยทัก	จะได้ผู้กรักสืบไป
คิดแล้วอกรอภิวาหน์	พระจอมไกรลาสเขาใหญ่
โอมอ่านอาคมสำรวมใจ	โดยไสยเวทชาลยจักรรจ์ฯ
ก็กลับเป็นวานรน้อย	กระจ็อยร่อยโลดโจนโผนผัน
ร้ายไม้ไต่ตามเครือวัลย์	มาที่ทรงธรรม์นิทรฯ
ครั้นตรงองค์พระสีกร	วานรรูคใบพฤษษา
ห่มกึ่งแล้วไปรยลงมา	ให้ต้องกายาพระภูมีฯ
เมื่อนั้น	พระลักษณ์ทรงสวัสด์ศรีศรี
เห็นใบไม้ตกต้องพระจักรี	มีแต่รูคใหม่ปรายมา
ให้คิดจงสนทนแท้ใจ	จึงแลขึ้นไปบนพฤษษา
เห็นกระบี่องอาจอหังการ์	แอบค่าคบไม้ใบบัง

เผือกผู้ดูงามบริสุทธิ์	ชาวฟองผาดผุดคั่งสีสังข์
ครั้นจะขับสำเนียงเสียงคัง	ก็ระวังบรรทมพระจักรี
จึงยกพระหัตถ์ขึ้น โบก	กระโชคแต่พอจะให้หนี
แต่พระขับไล่เป็นหลายที	กระบี่ไม่ไปดั่งจินดา
ซ้ารูดใบไม้ปรายลง	ต้ององค์พระบรมเชษฐา
จึงจับเอาคันธนูมา	หน่วงน้ำวเงื้อง่ากระหยับกรฯ
เมื่อนั้น	คำแหงหนุমানชาญสมร
เห็นพระองค์เงื้อธนูจะราญรอน	วานร โจนลงไปทันทีฯ
ฉวยชิงเอาคันธนูทรง	ขององค์พระลักษมณ์เรื่องศรี
ได้ด้วยกำลังก็ยินดี	หนีขึ้นต้นไม้ว่องไวฯ
จึงเอาธนูนั้นน้ำวเล่น	โลดเต็นตามกึ่งน้อยใหญ่
กวัดแกว่งลือหลอกวุ่นไป	ไยไยก็คว้าวลิวตาฯ
เมื่อนั้น	ฝ่ายองค์พระลักษมณ์กนิษฐา
เห็นกระบี่นั้นทำอหังการ	โกรธคั่งหนึ่งเพลิงกัลป์
ดูคูวานรกระจริด	ไม่รู้ชีวิตจะอาศัย
ทำทะนงองอาจบุกบัน	ชิงเอาคันศรของกูไป
จนใจด้วยบรรทมหลับอยู่	จึงฉวยธนูไปได้
หาไม้ตัวมันจะบรรลือ	ประหลาดใจก็ปลุกนิทราฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 14-16)

- หนุมานสะกดท้าวมหาชมพู

หนุมานไปเชิญท้าวมหาชมพูให้มาเฝ้าพระราม แต่ท้าวมหาชมพูปฏิเสธ หนุมานจึงได้สะกดให้หลับและพาท้าวมหาชมพูมาเฝ้าพระรามสำเร็จโดยยกเอามาทั้งแท่นบรรทม โดยไม่เกรงกลัวท้าวมหาชมพูเลย

บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
เที่ยงคืนมัชฌิมเวลา	จันทราบ่ายคล้อย โยมบน
ครั้นสังคสีนสรรพสำเนียง	เสียบเสียงฆ้องกลองกาหล
แต่หมู่โยธีรืพล	ต่างตนตรวจตราเป็น โกลี

จึงว่าแก่ลูกพระสุริยา
 ระวังพระองค์จงดี
 สะกคนิทราให้นอนหลับ
 ว่าแล้วไหว้คุณเจ้าภพไตร
 ครั้นครบเจ็ดคาบโดยกำหนด
 เมฆหมอกมืดคลุมโคมมบน
 บัดนั้น
 ทั้หมูร์พลโยธา
 ให้นำเวียงเยือกเย็นทุกเส้นขน
 บ้างซักผ้าคลุมหัวไว้
 มะเมอเพื่อบ่นกรนฟู
 ผู้ใดมิได้ตรวจตรา
 บัดนั้น
 ครั้นเห็นพวกพลมนตรี
 ชื่นชมด้วยสมความคิด
 เหาะทะยานขึ้นยอดปราสาทชัย
 ได้ยินสำเนียงนางกำนัล
 ไหว้คุณพระสมภูวญาณ
 เตะชะด้วยมนต์อันมีฤทธิ์
 ผู้ใดมิได้ลี้มตา
 เมื่อนั้น
 ทั้นางระบำรำฟ้อน
 อีกล่าสิบสิงพระกำนัล
 โงกงุนซุนไปทุกนารี
 บ้างถือ โทนทับกรับฉิ่ง
 นอนกรนบ่นเพื่อละเมอไป
 บัดนั้น
 ครั้นเสร็จสะกคนิทรา

พระน้ำเจ้าคอยอยู่ที่นี้
 หลานนี้จะลอบเข้าไป
 จับทำวชมพู่ไปให้ได้
 สำรวมในร้ายวิทยามนต์ฯ
 น้ำค้างย้อยหยดเป็นฝอยฝน
 ด้วยฤทธิธรมหิมาฯ
 เสนาวานรซ้ายขวา
 ต้องละอองน้ำฟ้าซาบใจ
 สูดที่จะทนทานได้
 โงกงุนซุนไปไม่ลี้มตา
 หลับไหลคุดคูไม่เงยหน้า
 ต้องมนต์นิทราทั้งธานีฯ
 คำแหงหนุมาณกระบี่ศรี
 ลื่นสมประดีหลับไป
 แลดูทั่วทิศน้อยใหญ่
 ด้วยฤทธิไกรเชี่ยวชาญฯ
 ชัยครวญโอดพันเสียงหวาน
 แล้วโอมอ่านพระเวทวิทยาฯ
 บันดาลมีดมืดทุกทิสา
 ด้วยกำลังศักคความรฯ
 ทำวมหาชมพู่ชาญสมร
 บำเรอภูธรในราตรี
 ผลัดกันนั่งยามอยู่ข้างที่
 สงัดเสียงพาที่ทั้งวังใน
 หลับกลิ้งไม่สมประดีได้
 ทั้ในห้องแก้วรัตนฯ
 วายุนุตรวุฒิไกรใจกล้า
 ถอดยอดมหาปราสาทชัยฯ

ทะลุพื้นเพดานดาวราย	แต่พอลอดกายลงไปได้
โอดโพนโจนทะยานว่องไว	เข้าไปในห้องแก้วรุจีฯ
จึงเห็นท้าวมหาชมพู	บรรทมหลับอยู่บนที่
มีความชื่นชมยินดี	ขุนกระบี่ซ่อนแทนอลงการฯ
ได้ด้วยศักดาวารุทร	ดั่งครุฑจับนาคตัวหาญ
เหาะขึ้นสู่พื้นคั่นานต์	ลูกพระสุริย์นันทน์ตามมาฯ
รวดเร็วเพียงลมพานพัด	รีบรัดไปในเวหา
ลัดนิ้วมือเดียวไม่พริบตา	ถึงภูผาคันธมาทน์คีรี
ลงจากฟางพื้นอัมพร	ศศิธรจำรัสศรี
ก็วางแทนแก้วรุจี	ลงไว้ยังที่สุธาธารฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 62-64)

หนุมานอาสาเหาะข้ามมหาสมุทรไปยังกรุงลงกาเพื่อจะตามหานางสีดาให้พบ และแจ้งข่าวพระรามให้นางสีดาทราบ ซึ่งระหว่างทางก็ได้ต่อสู้กับนางผีเสื้อสมุทร ยักษ์เสือเมืองลงกา ลองฤทธิพระนารถฤทัย เมื่อแจ้งข่าวแก่นางสีดาเรียบร้อยแล้วก็ได้ทำลายสวนกรุงลงกา ต่อสู้กับกองทัพยักษ์และได้เผาเมืองลงกาเพื่อตัดกำลังคู่ต่อสู้

- หนุมานไปกรุงลงกา

บัดนั้น	สุครีพผู้มียศ
ก้มเกล้ารับสั่งด้วยปริชา	วานรสนองพระโองการ
อันโยธาทั้งสองนครเศ	ล้วนศักดาเดชกล้าหาญ
ซึ่งจะเจรจาปริชาชาญ	เห็นแต่หนุมานผู้ฤทธิ
กับชมพูพานพานรินทร์	องคตหลานอินทร์เรื่องศรี
ทั้งสามแต่ล้วนตัวดี	นอกนี้ไม่เห็นผู้ใด
ถึงพบยักษ์มารจะราญรอน	ที่หักที่อ่อนก็ทำได้
ขอให้สามนายนี้ไป	เผ่าองค์อรไทในเมืองยักษ์ฯ
เมื่อนั้น	พระนารายณ์สุริย์วงศ์ทรงจักร

ได้ฟังมีความยินดีนัก	จึงผินพักตร์มาสั่งหนุมาน
ตัวท่านผู้เรื่องฤทธิธม	จงนำยุบลข่าวสาร
ไปให้ถึงองค์นงคราญ	แจ้งการที่เราตามมา
ตรีศพลางทางหีบขำมรงค์	กับสไบทรงกนิษฐา
ส่งให้ลูกพระพายศักดา	แล้วมีวาจาอันสุนทร
ท่านจงเอาของทั้งสองนี้	ไปให้สีกาดวงสมร
ว่าเราโศกาอาวรณ	ทุกขรื้อนถึงองค์อรไท
กลับมาสิ่งใดที่เราทรง	จะเปลื้องจากองค์ประทานให้
สามนายผู้มีฤทธิไกร	จงไปให้ถึงนงคราญฯ
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ
รับสไบชำระอลงการ	กราบกับบทมาลัยด้วยยินดี
แจ้งข่าวอัศจรรย์เทวี	เพียงนี้พอได้ตั้งบัญชา
แต่ซึ่งจะถวายพระขำมรงค์	กับสไบแก่องค์กนิษฐา
เกลือกนางจะแคลงวิญญาณ์	ว่าของนี้ตักอยู่ในไพร
พวกทศกัณฐ์ไปเที่ยวเล่น	ใครเห็นก็เก็บมาได้
หากเกลี้ยงแต่ลงประโลมใจ	มิใช่ทหารพระจักรี
ข้อนี้ข้าบาทเห็นยากนัก	ด้วยนางไม่รู้จักกระบี่ศรี
ทำไฉนจะให้พระเทวี	สิ้นที่สงสัยในวิญญาณ์ ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 85-86)

- หนุมานต่อสู้อั๊กกับนางผีเสื้อสมุทร

บัดนั้น	คำแหงหนุมานชาญสมร
เห็นนางผีเสื้อฤทธิธม	ขึ้นจากสาครมาราวี
จึงชักตรีเพชรออกจากกาย	ลูกพระพายต่อฤทธิชัยมี
โรมรันบุกบันประจัญตี	ต่างหนีต่างไล่กันไปมาฯ
บัดนั้น	ผีเสื้อสมุทรใจกล้า
กวัดแกว่งตระบองเป็น โกลา	หวดซ้ายป่ายขวาอลวน
ต่างตนสัประยุทธ์ยุคแย่ง	ตีรันฟันแทงสับสน

สองแข็งต่อแข็งแรงรณ

บัดนั้น

ป้องปัดรบชิตติดพัน

กลอกกลับจับกันอุตุลุด

เป็นระลอกกระลอกชลธิ

บัดนั้น

อ้าปากกว้างใหญ่หิมา

หมายใจจะคาบพานรินทร์

ก็แผ่น โผน โจนจากชลชาร

บัดนั้น

ผาดแผลงลำแดงฤทธิไกร

รวดเร็วว่องไวดังจักรผัน

คืบเข้ากรรมช้ายด้วยฤทธา

จึงเอาตรีเพชรนั้นฟันฟอน

เป็นช่องน้อยใหญ่ทั้งนาก็

แล้วซ้ำห้าพันฟาด

ขว้างไปเป็นเหยื่อฝูงปลา

ครั้นเสร็จมาผีเสื้อสมุทร

กวัดแกว่งตรีเพชรตั้งเพลิงกาล

ถ้อยที่โถมประจัญไม่ละกันฯ

วายุบุตรฤทธิแรงแข็งขัน

เข้าไปโรมรันราวี

สะเทือนท้องพระสมุทรทั้งสี่

เสียงสนั่นทั่วตรีโลกาฯ

จึงนางผีเสื้อใจกล้า

สองตาคิ่งแสงไฟกาล

กลืนกินเป็นภักษาหาร

ขึ้นไล่รุกรานชิงชัยฯ

คำแหงหนุมนาทหารใหญ่

เข้าไปในปากอสุราฯ

ออกมาจากกรรมเบื้องขวา

ลงมายังท้องอสุรี

เชือดแหะอูทรย์กษี

กระบี่ลากไส้ออกมาฯ

ตัดกรรอนบาทซ้ายขวา

อสุราสุดสิ้นชนมานฯ

ลำแดงฤทธิรุกรกำลังหาญ

เหาะข้ามชลชารด้วยว่องไวฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 109-

110)

- หนุมนาทต่อสู้กับยักษ์เสื้อเมืองลงกา

บัดนั้น

ได้ฟังวาทกัมภีร์

จึงรู้ว่าเหยื่อไทรลักษณ์

ภูนี้ชื่อว่าหนุมนาท

มึงเป็นเสื้อเมืองหรือองอาจ

ลูกพระพายฤทธิแรงแข็งขัน

ขบฟันกริ้วโกรธตั้งเพลิงกล

ตัวมึงอย่าพักอวดหาญ

เป็นหลานพญาพาลี

จะสู้มัจจุราชเรื่องศรี

ถึงทศเศียรอสูรี	กุนีไม้เกรงฤทธาฯ
บัดนั้น	กุ่มกัณฑ์เสื่อเมืองยักษา
ได้ฟังวานรหังการ์	โกธราชบเขี้ยวเคี้ยวฟัน
จึงร้องว่าแหวยไอ้ชาติลิง	มาเย่อหยิ่งอวดฤทธิ์ด้วยโมหันธ
ตัวมึงกระจ้อยเท่าแมงวัน	หรือจะครันมืออสูรี
ว่าพลางกวัดแก่งอาวูธ	สำแดงฤทธิรุทรยักษี
โศคโศน โจนทะยานเข้าราวี	ต่อตีด้วยขุนวานร ฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 117-118)

- หนุมานลองฤทธิ์พระนารทฤาษี

ครันถึงเนินทรายชายสมุทร	ก็หยุดที่พุ่มไม้หนานา
ยอกร่ายเวทอันศักดิ์ดา	นิมิตกายาวานรฯ
บัดเดี๋ยวก้เป็นลิ่งน้อย	กระจ้อยร่อยขาวฟ่องประกัสสร
เหมือนกระบี่ป่าพนาศร	เสร็จแล้วบจรเข้าไปฯ
มาใกล้ศาลาอาศรม	ลูกลมผู้มีอิชฌาลัย
ค่อยยอบหมอบกรานแต่ไกล	กราบไหว้พระมหามุนีฯ
เมื่อนั้น	องค์พระนารทฤาษี
เห็นวานรมาอัญชลี	จึงมีวาจาถามไป
ว่าแหวยดูรพานรินทร์	ถิ่นฐานเฝ้าอยู่ตำบลไหน
มีนามกรชื่อใด	มาหากูโยไอ้วานรฯ
บัดนั้น	คำแหงหนุมานชาญสมร
ได้ฟังนบนี้วประนมกร	แล้วกล่าวสุนทรวาจา
ตัวข้าชื่อเสียงก็ไม่มี	สัญจรอยู่ที่ในป่า
ได้ยินเขาเล่าลือมา	ว่าเมืองลงกาโอฬาร
แสนสนุกเป็นที่จำเริญใจ	จะใคร่ไปชมตลาดราชฐาน
ข้าไม่รู้แห่งกรุงมาร	พระอาจารย์จงได้ปราณีฯ
เมื่อนั้น	พระนารทมหาฤาษี

ได้ฟังสารพาทิ
 อันตัวเริงนี้เป็นไฉน
 จึงเที่ยวเซอะเซิงกระเจิงมา
 โนนนิตกาลาสิงขร
 สูงเยี่ยมเทียมขอบจักรวาล
 บัดนั้น
 ได้ฟังพระมหามุนี
 จึงว่าข้าแต่พระอาจารย์
 ตัวข้านี้หลงเที่ยวมา
 หิวโหยโรยแรงหน้อยพักตร์
 ต่อรุ่งรังสีรวีว
 เมื่อนั้น
 คิดว่าลึงป่าพนาลัย
 ซึ่งเริงจะอาศัยอยู่
 ว่าแล้วยกหัตถ์ขึ้นทันที
 บัดนั้น
 ก้มเกล้าคุชฎีชูลีกร
 ให้คิดสงสัยพันทวี
 มาอยู่ในเกาะลงกา
 หรือจะมีความรู้วิชาศาสตร์
 อย่างเลยจะลองฤทธิไกร
 คิดแล้วไหว้คุณพระเป็นเจ้า
 หลับเนตรสำรวจมวิญญูณ
 เดชะศักดิ์ดาอาคม
 กายนั้นใหญ่เต็มศาลา
 ที่น้อยเท่านี้ให้มานอน
 ข้าไม่ผาสุกสำราญใจ
 เมื่อนั้น

จึงมีพจนารถวาจา
 ไม่รู้แห่งเวียงชัยยักษา
 ถามหาลงกาเมืองमार
 อยู่กลางพระนครไพศาล
 เห็นตระหง่านข้างทิศหริศ
 หนุมานผู้ชาญชัยศรี
 มีความยินดีปรีดา
 ขอประทานโปรดเกล้าเกศา
 จนพระสุริยารอนรอน
 จะขอสำนักอยู่ก่อน
 วานรจะกราบลาไปฯ
 พระมหานารถอาจารย์ใหญ่
 จึงตอบคำไปด้วยปราณี
 กับภูก็ตามกระบี่ศรี
 ชี้ออกศาลาให้วานรฯ
 คำแห่งหนุมานชาญสมร
 รีบจรไปยังศาลาฯ
 เหตุไรฤทธิชีป่า
 กับพวกยักษ์ด้วยอันใด
 ่องอาจเชี่ยวชาญเป็นไฉน
 ให้เห็นศักดิ์ดาพระอาจารย์
 ปีนเกล้าสามพบจบสถาน
 อ่านมนต์นิมิตกายาฯ
 พระสยมภูวนาทนาถา
 ก็เรียกพระลิตทาวุ่นไป
 จะเหยียดเท้าเหยียดกรกระไรได้
 เป็นไฉนละนี้พระมุนีฯ
 องค์กรพระนารถฤทธิ

ไฉยีนวณรพาทิ	มีจิตถวิลจินดา
ไฉนี้ตัวมันก็น้อยน้อย	กระจ้อยร่อยเป็นชาติลึงปา
เหตุไฉนจึงว่าศาลา	เล็กกว่ากายาค้วยอันใด
อย่าเลยจะไปแลดู	ไฉสู้รู้มันทำเป็นไฉน
คิดแล้วก็เดินออกไป	จากในอรัญญิก
เห็นกายโตใหญ่ไพศาล	ก็แจ้งการว่ากลกระบี่ศรี
จึงอ้ายพระเวทอัญญุติ	นิมิตซึ่งที่ศาลา
บัดเดียวก็ใหญ่เป็นหลายห้อง	แล้วร้องว่าหวยไฉลึงปา
มิ่งนี้เจ้ากลมารยา	แกลิ่งมารบฏให้รำคาญ
นี่แน่ศาลาครานี้	กว้างขวางยาววีร โทฐาน
มุคห้วนอนเถิดให้สำราญ	ไฉชาติเดียวรณอย่ากวนใจ
บัดนั้น	วายุบุตรผู้มีอัชฌาสัย
เห็นศาลาใหญ่ออกไป	ด้วยฤทธิไกรพระมุนี
ยืมแล้วรำพึงคะนึ่งคิด	จะทำให้สิ้นฤทธิพระฤทธิ
จึงยกกรบนนิ้วคุษฎี	ขุนกระบี่ก็ร้ายวิทยา
กายนั้นใหญ่เท่าพรหมเศ	ด้วยศักดาเดชแกล้วยกล้า
แล้วร้องประกาศเข้ามา	นี่หรือศาลาพระนักรพรต
บอกว่าใหญ่โตกว้างขวาง	แต่แขนข้างหนึ่งวางไม่ได้หมด
ทั้งเข้าขาที่ต้องคู่คด	พระดาบสไม่เห็นเวทนา
เมื่อนั้น	องค์พระอาจารย์มานกล้า
แต่เวียนนิมิตศาลา	กว้างยาวกว่าเก่าขึ้นทุกที
โตออกเท่าใดด้วยฤทธินั้น	กายมันยิ่งใหญ่ออกกว่าที่
จึงว่าดูดูไฉลึงนี้	กาลิเจ้าเล่ห์เป็นพันไป
อันตัวของมันนี้สู้รู้	มาลองก็ผู้เฒ่าก็เป็นได้
จำจะทารกรรมให้หน้าใจ	ไฉจึงไรจะให้เห็นฤทธิ
คิดแล้วจึงองค์พระอาจารย์	ก็เข้าสู่มานสำรวมจิต
อาไปกลืนเป็นนิมิต	ด้วยตบะกิจพระสิทธิธา
บันดาลมีคคูลุ่มโพยมहन	อิงอลไปทั่วทิศา

ฝนนั้นก็ตกลงมา	ถูกต้องกายาวานรฯ
บัดนั้น	คำแหงหนุमानชาญสมร
ต้องฝนทนนาวชบซอน	กายกรเป็นเหน็บทั้งอินทรีย์
อันรูปนิมิตก็กลับกลาย	คีนคงเป็นกายกระบี่ศรี
สุดคิดเห็นฤทธิ์พระมุณี	สุดที่จะทนเวทนา
ร้องว่าคูกรพระนักรธรรม์	หนาวพันอดคลันหนักหนา
เยือกเย็นทุกเส้น โลมา	เมตตಾಯ่าให้ทรมานฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 110-114)

- หนุमानทำลายสวนกรุงลงกา

บัดนั้น	วายุบุตรผู้มีอชฌาลัย
ครั้นออกมาพันอรไท	ก็ป็นขึ้นต้นไม้ใบบังฯ
แล้วจึงดำริตรีการ	กุเป็นทหารพระทรงสังข์
จะอาสาหักศึกด้วยกำลัง	ยังไม่เห็นมืออสุรา
วันนี้จะลองฤทธิ์ดู	ให้รู้กำลังยักษา
สังหารผลาญเสียให้เปลืองตา	สงครามภายหน้าจะเบาใจ
คิดแล้วสำแดงเพลงฤทธิ์	ทศทิศกัมปนาทหวาดไหว
โลดโผนโจนจ้วงทะลวงไป	เที่ยวหักต้นไม้เป็นโกลี
อันหมู่พฤษกษผลาผล	หักโค่นด้วยมือกระบี่ศรี
ย่อยยับไม่เป็นสมประดี	เสียงมีดั่งวายุพัดพานฯ
บัดนั้น	ยักษานายหมวดทวยหาญ
ที่อยู่เฝ้าสวนอุทยาน	เห็นลึงสาธรรณบังอาจใจ
เที่ยวถอนรอนรานรุกขชาติ	ลี้มกลาดไม้เอาดีได้
โกรธาตาแดงดั่งแสงไฟ	ร้องเรียกบ่าวไพร่เป็น โกลาฯ
บัดนั้น	ฝ่ายหมู่อสุรยักษา
ได้ยินเสียงนายเรียกมา	ก็พากันวิ่งมาลนลานฯ
แลเห็นลึงเผือกองอาจ	ร้ายกาจหยาบซ้ากล้าหาญ

หักถอนต้นไม้ในอุทยาน	กิ่งก้านแหลกยับไม่สมประดี
บ้างทิ้งบ้างขับบ้างถือบ่วง	ทะลวงเข้าคลังอึ้งมี
लगหมูกี่วังเข้าไล่ตี	อสุรีจะจับวานรฯ
บัดนั้น	คำแหงหนุमानชาญสมร
ครั้นเห็นพวกพลนิกร	เข้ามาราณูรอนก็ปรีดา
ทำยักคิ้วหลิวตาอุหู	ตะคอกขู่ล้อหลอกกลอกหน้า
โลดโผนโจนทะลวงลงมา	เจ้าไล่เช่นฆ่ากุมภกัณฑ์ฯ
บัดนั้น	ฝ่ายพวกโยธาพลชั้น
เห็นวานรโรมรุกบุกบัน	โกรธาตัวสั้นเข้าชิงชัยฯ
พุ่งซัดอาวุธลับสน	เกลื่อนกล่นกันมาไม่นับได้
ยิงแย้งแทงฟันวุ่นไป	ล้อมไล่มิให้ออกมาฯ
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ผาดแผลงลำแดงฤทธา	เข้ากลางอสุราโยธีฯ
มือตบตีนถีบปากกัด	ฟาดพิศเช่นฆ่ายักษ์
บ้างม้วยมุดสุดสิ้นชีวิ	อสุรีหนุนเนื่องไม่ปลื้มตา
ผู้เดียวเคี้ยวขับสับประยุทธ์	ลุยชิงอาวุธทั้งซ้ายขวา
กลอกกลับฟิงแทงไปมา	อสุราตายกลาดคายไปฯ
บัดนั้น	หม่อมมารโยธาน้อยใหญ่
กวัดแกว่งอาวุธตั้งเปลวไฟ	รุกไล่กระจัดติดพันฯ
บ้างคล้องบ้างตีมีถาว	लगหมูกี่ก้าวสกดกั้น
บ้างโลดบ้างโผนโจนฟัน	ยี่นยี่นเช่นฆ่าราวีฯ
บัดนั้น	หนุमानผู้ชาญชัยศรี
รับรองป้องกันประจัญตี	เข้าไล่คฤกคลีรอนราญฯ
หวดซ้ายป่ายขวาอุตุค	ด้วยฤทธิรุทรกำลังหาญ
อันพวกพลอสุรหม่อมมาร	วายุปราณย่อยยับทับกันฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 135-

- หนุมานต่อสู้กับสหัสกุมาร

เมื่อ	สหัสกุมารชาญสมร
ยืนรออยู่กลางพลากร	แลเห็นวานรก็โกธา
ขบเขี้ยวเคี้ยวฟันกริ้วกราด	กระที่บาทพาดเสียงคั่งฟ้าผ่า
เหวยไอลิงไพรอหังการ	ตัวมึงนี้มาแต่แห่งใด
ถิ่นฐานบ้านเมืองพานร	เชื้อชาตินามกรเป็นไฉน
จึงทำอาของทะนงใจ	เข้ามาในสวนอสุรี
หักโค่นต้นไม้แล้วมิหน้า	ซ้ำฆ่าโยธายักษิ
ไม่เกรงกูผู้มีฤทธิ	ชีวิจะม้วยวายปราณฯ
บัด	วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ
จึงตอบด้วยคำอหังการ	ว่าเหวยขุนมารพาลา
นามกรบ้านเมืองกูไม่รู้	อยู่แต่ห้วยเขาลำเนาป่า
ผู้เดียวเที่ยวสัญจรมา	ไม่แจ้งว่าสวนผู้ใด
เห็นลูกไม้สุกก็เก็บกิน	อสุรินทร์มันชวนกันล้อมได้
โรมรูกบูกบันชิงชัย	สู้กูไม่ได้ก็วายปราณ
ตัวเอ็งยกแสนยากร	รฤตน์อัสตรทวยหาญ
จะทำไมกษณะขุนมาร	หรือว่าคิดอ่านมาราวีฯ
เมื่อ	สหัสกุมารยักษิ
ได้ฟังวานรพาที	อสุรีคำริตรีไป
กูเป็นกษัตริย์สุริยวงศ์	จะรณรงค์กับลิงหาควรไม่
เสียดสอดดูแก่น้ำใจ	ไครโลกจะหมิ่นนินทา
คิดแล้วจึงตอบด้วยสีหนาท	เหวยเหวยไอลิงคิงป่า
สวนนี้ขององค์พระบิดา	ให้กูรักษามาช้านาน
จะจับตัวมึงไปถวาย	แม้เหล็กวอดวายสังขาร
ลงมาประณตบทมาลัย	กูจะประทานชีวิฯ
บัด	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
ได้ฟังจึงตอบวาที	อสุรีอย่าพักอหังการ
ตัวเราผู้เดียวจะต่อสู้	ให้สิ้นหมู่พวกพลยักษ์

แม่นขณะกู่จึ่งเระจา	อวดอ้างฤทธากุมภัณฑ์ฯ
เมื่อนั้น	ลูกท้าวทศเศียรรังสรรค์
ได้ฟังวานรชาญกรรจ์	ทั้งพันกริ้วโกรธตั้งเพลิงกาล
ขบเขี้ยวเคี้ยวกรมกระที่บบาท	ร้องประกาศแก่มุ่ทวยหาญ
เร่งเร้วจับลึงสาธารณ์	ผลาญเสียให้สิ้นชีวีฯ
บัดนั้น	ฝายหม่อสุรย์กษี
ได้ฟังบัญชาอสูรี	ก็ขับโยธีเข้าไปฯ
ฟุ้งซัดอาวุธคั่งท่าฝน	ต่างตนวิงลัดศกต์ไล่
บ้างยิงธนูหน้าไม้	ปืนไฟนกลับคาบศिलाฯ
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
หลบหลีกว่องไวไปมา	วิ่งฝ่าเข้ากลางโยธีฯ
กุมภัณฑ์พันแท่งดับสน	ไม่ระคายขนกระบี่ศรี
ผู้เดียวเคี้ยวมาราวี	อสูรีตายยับทับกันฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า

139-141)

- หนุมานต่อสู้กับอินทรชิต

เมื่อนั้น	ลูกท้าวทศเศียรย์กษา
ได้ฟังจึ่งร้องตอบมา	เหวฮวนรบป่าสาธารณ์
กู่ชื่ออินทรชิตสิทธิศักดิ์	ท้าวทั้งไตรจักรก็ลือหาญ
เป็นราชโอรสพญามาร	แต่ท้าวมัจฉวานก็เกรงฤทธิ์
สาอะไรกับไอ้ลิงไพร	ที่ไหนจะทนศรสิทธิ์
บัดนี้จะสิ้นชีวีต	ด้วยฤทธิ์ของกู่ผู้ศักดิ์ฯ
เมื่อนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ได้ฟังจึ่งร้องตอบมา	เอ็งหรือชื่อว่าอินทรชิต
เป็นลูกทศพักตร์ย์กษี	พาที่อาจองทะนงจิต
อ้างอวดศักดิ์วารฤทธิ	ถึงมีศรสิทธิ์มารอนราญ

ตัวกูจะสู้แต่มือเปล่า
ฆ่าเสียให้สิ้นสุคปราชญ์

หักเอาด้วยกำลังหาญ
ทั้งพวกพลมารที่ยกมาฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 148)

- หนุมานเผากรุงลงกา

บัดนั้น
ฟังสพจนารถกุมภภัณฑ์
ที่นี้สมจิตที่คิดไว้
จึงจะได้เคื้อคร้อนทั้งแผ่นดิน
คิดแล้วจึงตอบวาจา
จะเลี้ยงไว้ได้เบื้องบาทมัลย์
อันพระองค์เมตตาการุญ
แต่ซึ่งตัวข้าจะอยู่ไป
ด้วยยักยักก็ลุ่มรุมตีรัน
ฆ่าเสียให้พ้นเวทนา

เมื่อนั้น
ได้ฟังวานรพาที
ภูนี้มีจิตคิดเอ็นดู
จะยอมให้ฆ่าชีวล้าย
แต่พวกอสูรมันตีรัน
ทำไฉนจะพ้นทรมาร
บัดนั้น
ได้ฟังอสูรก็ตีใจ
ซึ่งจะฆ่าข้าด้วยอาวุธ
จงให้อาณู้นสำลีมา
แล้วจึงเอาฟันเข้าทั้งตัว
ชั้นนอกนั้นให้อาพาฟาง

หนุมานฤทธิแรงแข็งขัน
ดั่งได้สวรรค์ชั้นอินทร์
กูจะเผาเวียงชัยเสียให้สิ้น
สาที่อสูรินทรมันใจพาล
ซึ่งไม่ฆ่าให้ม้วยสังขาร
ใช้เป็นทหารพระภูวไนย
คุณนั้นก็หาที่สุดไม่
ที่ไฉนจะรอดชีวา
แทงฟันเจ็บซ้ำหนักหนา
พระผู้ผ่านลงจากงปรานีฯ
ทำวทศพัศตร์ยักยัก
จึงมีพจนารถตอบไป
เอ็งว่าจะอยู่นั้นไม่ได้
จนใจสุดที่จะตัดทาน
แทงฟันไม่สิ้นสังขาร
เอ็งจะให้ประหารด้วยสิ่งใดฯ
คำแห่งหนุมานทหารใหญ่
แกลึ่งกล่าวใส่ไคล้ด้วยมารยา
ไฉนจะสิ้นสุดสังขาร
กับผ้าชุบน้ำมันยาง
ตลอดแต่หัวไปจนหาง
ทำต่างเชือกรัดผูกพัน

แล้วจึงเอาไฟจุดเข้า	เผาให้สิ้นชีพอาลัย
เลือดเนื้อก็จะสูญไปด้วยกัน	ไม่ทันทนทุกข์เวทนาฯ
เมื่อนั้น	ทศเสียรสุริย์วงศ์ยกขา
ได้ฟังไม่แฉงมารยา	อสุราชื่นชมยินดี
จึงมีพระราชโองการ	เหวี่ยงเหวี่ยงทหารยักษ์
ไปเอาน้ำมันกับสำลี	มาทำตามทีคำมั่นฯ
บัดนั้น	ฝ่ายหมู่เพชรฆาตคนขยัน
รับสั่งแล้วถวายบังคมคัล	ก็พากันวิ่งวุ่นออกไปฯ
लगหมูกี้กรุกันขนฟาง	บ้างแบกน้ำมันยางโองใหญ่
กระหุนกับผ้าเชื้อไฟ	ได้แล้วก็รีบกลับมาฯ
ครั้นถึงจึงหุบประสมกัน	พัวพันทั้งกายกระบี่ป่า
เอาน้ำมันยางขโลมทา	เสร็จตามบัญญัติฆาตมารฯ
เมื่อนั้น	ท้าวทศกัณฐ์ใจหาญ
จึงทรงหอกแก้วสุรกานต์	ซ้ชวาลคั่งควมฉี
กลอกกลับกระหับกวัดแกว่ง	เป็นประกายพรายแสงรัศมี
ก็เสด็จอย่างเอื้องจรี	จุดเข้าที่กายวานรฯ
เกิดเป็นเปลวเพลิงเริงโรจน์	ช่วงโชติจรัสประภัสสร
รื่องแรงยิ่งแสงทินกร	ด้วยฤทธิ์รอนทอกชัยฯ
บัดนั้น	คำแหงหนุมนาทหารใหญ่
ครั้นเพลิงติดขึ้นก็สีใจ	วิ่งโผนเข้าในไพศยนต์ฯ
เที่ยวจุดปราสาทราชฐาน	เพลิงกัลปัฐโรจน์โพยมหน
โรงช้างโรงม้าเรือนพล	อลวนไปทั่วธานีฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 158-

- หนุมานพิสูจน์ศพนางลอย

ทศกัณฐ์ให้นางเบญยกายแปลงเป็นศพนางสีดา หนุมานอาสาไปพิสูจน์ดูว่าศพที่
เห็นนั้นไม่ใช่นางสีดาและมีความผิดปกติตรงที่ศพลอยทวนน้ำได้ และไม่มิกลิ้นเหม็นเน่าตามวิสัย
ของสิ่งไม่มีชีวิต

บัดนั้น	วายุบุตรรุฒิไกรใจกล้า
ก้มเกล้าสนองพระบัญชา	ผ่านฟ้าจึงได้ปราณี
สำคัญมีมาก็จริงอยู่	พิเคราะห์ดูเป็นกลลภัย
ธรรมดาสัตว์สิ้นชีวิต	มิได้เฝ้าพองอย่าพึงคิด
อันศพนี้สดไม่มีกลิ่น	จะลอยวารินนั้นเห็นผิด
ทั้งพลับพลาขององค์พระทรงฤทธิ	สถิตเหนือลงกากรุงไกร
เหตุไฉนจึงรูปศพนี้	จะลอยทวนวารีขึ้นมาได้
ข้าขอเอาขึ้นบนกองไฟ	ชั้นสุตรดูให้ประจักษ์ตา
แม้ว่าเป็นรูปอุบายกล	จะไม่ทนเพลิงแรงแสงกล้า
ถ้าองค์อัครราชชายา	เห็นว่าจะสิ้นกับอัคคี
พระองค์จงลงโทษกร	พินพอนตัดเกล้าเกศี
ข้าผู้ล่วงราชวาที	ให้ม้วยชีวิไปตามกันฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 220)

- หนุมานนิมิตกายล้อมกองทัพ

หนุมานนิมิตกายให้ใหญ่โตจนสามารถล้อมพลับพลาของพระราม เพื่อป้องกัน
ไม่ให้โมยราพเข้ามาลักพาตัวพระราม ไปยังเมืองบาดาล

บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
ได้ฟังบัญชาพระจักรี	ขลุกรสนองพระโองการ
อันตัวของข้าผู้รองบาท	ก็นับว่าเป็นชาติทหาร
จะขออาสาพระอวตาร	ป้องกันภัยพาลกุมภภัณฑ์
มิให้มันล่วงเข้ามาได้	ถึงองค์ภูวไนยรังสรรค์

ทูลแล้วถวายบังคมคัล	ทั้งสุครีพนั้นก็ออกมาฯ
ยืนอยู่ท่ามกลางโยธี	ชูลีกรเหนือเกล้าเสาศา
หลับเนตรร้ายเวทอันศักดิ์	นิมิตกายาวานรฯ
สูงจกวัคพรหมาน	ใหญ่เท่าจักรวาลสิงขร
เบื่องต่ำได้พื้นดินคอน	หยั่งถึงสาครรองดิน
หางวงเป็นปรากฏารล้อม	โอบอ้อมโยธาไว้สิ้น
อันพลับพลาแก้วโกมิน	ขุนกบินทร์เอาไว้ในอุรา
อ้าโอบฐ์ออกเป็นทวาร	ไบบานปิดเปิดนั้นชีวหา
พิเภกกับพระลักษมณ์อนุชา	นั่งรักษารองพระจักรี
สุครีพนั้นเป็นนายประตุ	คอยดูโยธากระบี่ศรี
เข้าออกตรวจตราทุกที	มิให้ไพร่ปลอมปน
อันสิบแปดมงกุฎเสนา	สารวัตรตรวจตราทุกเหล่า
จุกช่องกองเพลิงทุกตำบล	หมูปลดีซ้องกระแวนกันฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 336)

- หนุมานทำลายด่าน

เมื่อพระรามถูกโมรธาพลักพาตัวไปยังเมืองบาดาล หนุมานจึงตามลงไปเพื่อช่วยเหลือพระราม โดยระหว่างทางไปยังเมืองบาดาลนั้นจะต้องผ่านด่านทางเข้าหลายด่าน ซึ่งหนุมานก็มีความเก่งกล้าสามารถทำลายด่านทุกด่านและไปยังเมืองบาดาลได้สำเร็จ

เมื่อนั้น	พระลักษมณ์ทรงสวัสดีศรีศมี
ได้ฟังพิเภกอสูรี	ภูมิต่อยคลายโศกาลัย
จึงสั่งคำแหงวายุบุตร	ท่านผู้ฤทธิรุทรแผ่นดินไหว
เร่งตามพระองค์ลงไป	ยังในนครบาดาลฯ
บัดนั้น	โอรสพระพายใจหาญ
รับสั่งน้องพระอวตาร	กราบกับบทมาลัยด้วยภักดี
แล้วถามวิถีทางจร	ซึ่งจะไปนครยักษ์
แก่พญาพิเภกอสูรี	ถ้วนถึมิให้แคลงวิญญาณ์ฯ
เสร็จแล้วประณตบทบงสุ์	ลาองค์พระลักษมณ์กนิษฐา
ออกจากสุวรรณพลับพลา	สำแดงศักดิ์แล้วรีบไปฯ

จึงพินิจพิศดูสำคัญ

ก็ถึงต้นมรคาพนาลัย

มีบัวดอกหนึ่งเท่ากงรถ

ขุนกระบี่ผู้ปรีชาชาญ

แลเห็นกำแพงแสงล้อม

ล้วนแล้วไปด้วยศิลา

จึงชักตรีเพชรออกกวัดแกว่ง

เข้าไล่หักโหมโรมรัน

บัดนั้น

เห็นวานรเฝือกผู้มาราวิ

ต่างตนพิโรธ โกรธนัก

กรูกัน โลด โผน โจน ทะยาน

พุ่งซัดอาวุธกุลาหล

แทงด้วยแหลนหลาวโตมร

บัดนั้น

หลบหลีกเคล้าคล่องว่องไว

ถีบกัดฟันแทงสับสน

ตายยับทับกัน ไม่สมประดี

ครั้นเสร็จทำลายกำแพงด่าน

ขุนกระบี่ก็รีบจรจรลี

เหลือบแลไปเห็นกฤษร

เรียกมันครั้นครีกเป็น โกลา

จึงทำสีหนาทตวาดเสียง

แกว่งตรี โลด โผน โจน ไป

บัดนั้น

เข้าบุกอกอกอาจเมามัน

สี่เท้าถีบฉัดหางฟาด

วงคว้างาแทงตะลุมบอน

ซึ่งพิเภกกุมภภัณฑ์บอกให้

แลไปเห็นระปฐมมลาย

บานสดกลั่นเกลี้ยงหอมหวาน

ก็หักก้านลอดไปด้วยฤทธิ

ป้อมค่ายคูเขื่อนแน่นหนา

หม้อยักษ์รักษานับพัน

ลำแดงฤทธิไกร ไหวห้วน

บุกบันตีด่านอสุรี

ฝ่ายหมู่อสุรยักษิ

ตีค่ายทำลายปราการ

ฉวยซัดอาวุธลำแดงหาญ

ออกไล่รอนราญวานร

ต่างตนก็ยิงธนูศร

ฟันฟอนอตุลุด่วนไป

คำแหงหนุมารทหารใหญ่

เลี้ยวไล่สังหารอสุรี

ด้วยกำลังฤทธิธมกระบี่ศรี

สิ้นพวกโยธิกุมภภัณฑ์

ฆ่าหมู่มารม้วยอาสัจ

ตัดต้นไปตามมรคา

างอนสูงใหญ่ขวางหน้า

สองตาคั้งแสงอโหมทัย

สำเนียงก็ก้องแผ่นดินไหว

เข้าไล่โจมจับคชกรรม

ฝ่ายช้างอสุราตัวขยัน

วิ่งเข้าประจัญด้วยวานร

ทำอำนาจคั่งคชไกรสร

ด้วยกำลังฤทธิรอนราวิ

บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
หลบหลีกว่องไวในที่	ขุนกระบี่เหยียบงาควาชาญ
ปีนขึ้นด้วยกำลังสามารถ	องอาจหักคอกคชสาร
ลี้มลงกับพื้นสุธาธาร	วายปราณสิ้นชีพชีวาฯ
ครั้นเสร็จสังหารกฤษณ	อันเป็นด่านนครยักษ์
ก็เร่งรีบไปตามมรรคา	ด้วยกำลังศักดา่องไวฯ
รวดเร็วจึงลมหพิศพาน	ถึงสถานที่ร่วมทางใหญ่
ให้คิดจงสนทนแท้ใจ	แลไปเห็นเขากระทบบัน
เป็นประกายเพลิงแรงแสงกล้า	เสียงก้องโกลาเลือนลั่น
เปลวพลุ่งรุ่งโรจน์ไม่มีควัน	ร้อนดังสุริย์ฉับบรรลัยกาล
จึงตรงเข้าไปยังคีรี	ไม่เกรงอักษก็จะสังหาร
ผาดแผลงฤทธิ์ไกรชัยชาญ	เผ่นทะยานขึ้นยอดบรรพตฯ
ตีนถีบมือหักด้วยกำลัง	ภูเขาก็จึงลงหมด
ลั่นเลื่อนสะเทือนถึงโสฬส	เพลิงกรดดับสิ้นทันทีฯ
ครั้นเสร็จหักเขากระทบบัน	ซึ่งเป็นด่านขัณฑ์ยักษ์
ก็รีบเร่งมาในราตรี	ตามที่แฉกทางรัถยาฯ
และไปเห็นยุงเท่าแม่ไก่	ฝูงใหญ่บินว่อนขวางหน้า
ขุนกระบี่ผู้มีศักดา	เข้าไล่เช่นฆ่านรธาญฯ
บัดนั้น	จึงฝูงยุงใหญ่ใจหาญ
โจรค้ำงไฟบรรลัยกาล	บินทะยานเข้ากลุ่มรุมตีฯ
สำเนียงเสียงร้องก้องอากาศ	หมายมาดกินเลือดกระบี่ศรี
จู่โจมโถมเข้าราว	ทั่วทั้งอินทรียวานรฯ
บัดนั้น	คำแหงหนุมานชาญสมร
เห็นยุงกลุ่มเข้ามาราญรอน	สองกรจับขี้วุ่นไปฯ
หัวบีหัวแบนปีกขาด	ตกลงเกลื่อนกลาดไม่นับได้
ฝูงยุงก็สิ้นชีวล้าย	ด้วยฤทธิ์ไกรชัยชาญฯ

- หนุมานและองค์ทำลายพิธีลับหอกโมกษศักดิ์

หนุมานและองค์อาสาไปทำลายพิธีกรรมลับหอกโมกษศักดิ์ของกุมภกรรณ โดยปลอมเป็นหมาเฝ้าและกาคอยบินจิกกินซากหมาเฝ้า ลอยเข้าไปใกล้โรงพิธีทำให้กุมภกรรณทนความเหม็นไม่ได้และยกเลิกการทำพิธีไป

บัดนั้น	องค์หนุมานชาญสมร
ก้มเกล้ารับสั่งพระสีกร	ลาแล้วบทธอรออกมาฯ
ต่างตนต่างสำแดงเพลงฤทธิ์	เสียงสนั่นครรชิตทุกทิศา
ถีบทะยานผ่านจันยังเมฆา	บายหน้าไปพระเมรุคีรีฯ
ครั้นถึงจึงเห็นขุนมาร	อานหอกโมกษศักดิ์เรื่องศรี
อยู่ในโรงราชพิธี	ใกล้ที่ริมฝั่งสีทันดร
สองนายก็ลงจากอากาศ	องอาจตั้งพญาไกรสร
ต่างตนร้ายเวทฤทธิ์รอน	วานรนิมิตกายาฯ
หนุมานนั้นเป็นสุนัขตาย	พองเน่ากลิ่นอายเหม็นกล้า
องค์นั้นกลายเป็นกา	จับจิกลอยมาในวาริฯ
เมื่อนั้น	พญากุมภกรรณยกมี
ลับหอกอยู่ในพิธี	อสุรีแลไปในสาคร
เห็นสุนัขเฝ้าลอยมาวนอยู่	มีหมู่แมลงวันตอมว่อน
กาคิกเหม็นตลบอบจระ	หมู่หนอนคลาค่ำทั้งกายา
แต่เห็นก็ให้อาเจียน	คลื่นเหียนเวียนพัศตร์ยักยา
ลับหอกไม่ได้ตั้งจินดา	ก็ลุคมายังรณณณีฯ
แล้วมีพระราชบรรหาร	ให้เลิกพลมารยกมี
จากเชิงพระเมรุคีรี	รีบเข้าธานีลงกาฯ
บัดนั้น	องค์หนุมานหาญกล้า
ครั้นเห็นกุมภกรรณอสุรา	เลิกพลโยธาพลากร
สองกระบี่ผู้มีฤทธิ์รณ	ต่างตนขึ้นชมสโมสร
ก็กลับกลายกายาเป็นวานร	ขึ้นจากสาครสมุทรไทฯ

สองนายสำแดงกำลังหาญ สุชาธารกัมปนาทหวาดไหว
 ถีบทะยานผ่านฟ้าด้วยว่องไว ตรงไปสุวรรณพลับพลาฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 397-398)

- หนุมานหยุดรถพระอาทิตย์

เมื่อพระลักษมณ์ถูกศรและจะต้องรักษาให้ทันก่อนพระอาทิตย์ขึ้น หนุมานจึง
 อาสาไปหยุดรถพระอาทิตย์เพื่อให้มีเวลารักษาพระลักษมณ์ให้หาย โดยที่ไม่ได้เกรงกลัวความร้อน
 ของพระอาทิตย์

เมื่อนั้น พระตรีภูวนานาถา
 ได้ฟังพิเภกโหรา ผ่านฟ้าคือยคลายอวรณ์
 จึงมีพระราชบรรหาร ตรัสสั่งหนุมานชาลุตสมร
 ท่านจงไปห้ามพระทินกร ให้คงก่อนอย่าเพื่อจรัล
 แล้วรีบไปเก็บโอสถ โดยกำหนดพิเภกยักษ์
 อันปัญจมหานที มีอยู่ในกรุงอยุธยา
 จงแจ้งทั้งสองน้องรัก ว่าพระลักษมณ์ต้องหอกยักษ์
 จะขอน้ำปัญจคงคา ประกอบยาแก้หอกกุมภภัณฑ์ฯ
 บัดนั้น หนุมานฤทธิแรงแข็งขัน
 รับสั่งพระองค์ทรงสุบรรณ ถวายบังคมคัลแล้วออกไปฯ
 ทำอำนาจผาดแผลงสำแดงฤทธิ ทศทิศกัมปนาทหวาดไหว
 ถีบทะยานผ่านฟ้าด้วยว่องไว ตรงไปยังยอดคฤคนธรฯ
 เห็นพระอาทิตย์ขับรถ เลี้ยวลดตามเหลี่ยมสิงขร
 ล่วงจากทวีปอุคร ไชสีอ่อนอ่อนขึ้นมา
 ขุนกระบี่ผู้ปรีชาไว ไม่อาลัยแก่ชีพสังขาร
 ผาดโผนโจนทะยานด้วยฤทธา ฉวยทำยธำพระสุริยันฯ
 เมื่อนั้น องค์พระทินกรรังสรรค์
 รถไหวตกใจอัศจรรย์ สำคัญว่าราหูมาราวี

จึงผินพักตร์มาคู้ท้ายรถ	เป็นเพลิงกลดสังหารกระบี่ศรี
เห็นแต่ขนเพชรรุจี	มีความจงนสนเท่ห์ใจ
แต่นิ่งคิดพิศเพ่งอยู่เป็นครู่	จะรู้เหตุผลก็หาไม่
หรือมนุษย์ครุฑาสุราลัย	ใครหนอขนเพชรจึงมีมา
จำกู่จะซุบซิ่นไถ่ถาม	ให้แจ้งความในข้อกังขา
คิดแล้วร่ายเวทวิทยา	สามคาบเป่ามาทันที่ฯ
บัดเดี๋ยวกี้เห็นเป็นวานร	ประภัสสรจรัสศรีมี
ทั้งกู่ณฑลขนเพชรมาลี	เขี้ยวแก้วมณีชัชวาล
จึงมีเทวราชบัญชา	ว่าแหวยไอลิงใจหาญ
เหตุใดไม่กลัวบรรลัยลาญ	อหังการมาดุครดไว้ฯ
บัดนั้น	หนุมานผู้มีอิชฌาสัย
น้อมเศียรกราบทูลสนองไป	ตัวข้าได้ชื่อหนุมาน
เป็นข้าสมเด็จพระดีกร	.ภูธรยกโยธาหาญ
ไปปราบอสุราสาธารณ์	ทำการรณรงค์ในลงกา
บัดนี้พระอนุชาทรงลักขมณ	ต้อง โมกขศักดิ์ยกษา
พระนารายณ์ให้เข้าไปเก็บยา	จะกลับมาไม่ทันราตรี
ด้วยจวนพระองค์จะส่องแสง	รุ่งแจ้งแรงร้อนรัศมี
พระลักขมณจะม้วยชีวิ	ให้ข้านี้มาทูลห้ามไว้
อย่าเพื่อให้จับราชรถ	งคอยู่พอแก่พระลักขมณได้
ใช้จะประมาทอาจใจ	ให้เคื่องใต้เบื้องบาทมาลัยฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 417-418)

4.2.4 พิภัสสรส หมายถึง รสแห่งความขะแยง เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ารังเกียจหรือน่าเบื่อระอา

- ไม่ปรากฏรสวรรณคดีนี้ในตอนของหนุมาน

4.2.5 ตานตริส หมายถึง รสแห่งความสงบ เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ ภาวะความสงบ

- หนุมานออกจำศีล

เมื่อครั้งที่หนุมานอยู่รับใช้พาลีและสุกรีพ หนุมานได้ขอลาพาลีและสุกรีพออกไป จำศีลที่ในป่า

มาจะกล่าวบทไป	ถึงหนุมานชาญสมร
อยู่ในจิตชินพระนคร	ด้วยพญาวานรพาลี
ต่างตาต่างใจไม่เกียดร้าน	ราชกิจกรงานถ้วนถึ
แสนสนุกทุกทิวราตรี	กระบี่คิดถวิลจินดา
ใครรักษาศีลสำรวมจิต	ให้จำเรี่ยฤทธิ์แก่ลี้กกล้า
คิดแล้วลูกพระพายเทวา	ก็เข้ามายังห้องพระโรงคัลฯ
ครั้นถึงประณตบทงส์	องค์พญาพาลีรังสรรค์
ทูลว่าขอลาพระทรงธรรม	ไปสร้างพรหมจรรย์พิธิฯ
เมื่อนั้น	พญาพานรินทร์เรื่องศรี
ได้ฟังนัศดาร่วมชีวี	ขุนกระบี่อ้ออันฤทัย
จึงสวมกอดองค์หลานรัก	พิศพักตร์ทอดถอนใจใหญ่
แล้วว่าตัวเจ้าจะออกไป	จำศีลอยู่ในอรัญวา
พ้องจงสำเร็จความคิด	ให้เลื่องชื่อลือฤทธิ์ทุกทิวศา
เสร็จแล้วเร่งกลับคืนมา	จะได้ต่างตาต่างกรฯ
บัดนั้น	กำหนดหนุมานชาญสมร
ก้มเกล้าคำนับรับพร	ด้วยใจสุนทรสวัสดิ
แล้วจึงประณตบทงส์	ลาองค์สุกรีพกระบี่ศรี
สั่งทั้งองคตร่วมชีวี	ขุนกระบี่ก็เหาะระเห็จไปฯ
มาถึงป่ากัถลิวัน	สำคัญไม่หว่าต้นใหญ่
ร่วมชิตมิตแสงอโณทัย	เข้าอาศัยถ้ำนานำสำราญฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 153-154)

- พระยานุชิตออกบวช

ภายหลังเสร็จศึกกรุงลงกา หนุมานได้รับแต่งตั้งเป็นพระยานุชิตและได้ครองเมืองนพบุรี หนุมานได้แสดงกิริยาของวานรทำให้ภูคนินทาว่าแสดงกิริยาไม่เหมาะสมกับการเป็นกษัตริย์ หนุมานจึงคิดว่าตนนั้นเหมาะจะอยู่ในป่ามากกว่าการปกครองบ้านเมือง จึงตัดสินใจออกบวช

บัดนั้น	นวลนางกำนัลช้ายชวา
แลไปบนต้นอัมพา	เห็นพระยานุชิตขบตี
เอาเท้านั้นขึ้นเกาเกศ	พิศเพศกษัตริย์เรื่องศรี
บ้างสรวลบ้างกระซิบพาทิ	บ้างนุ้ยเบี้ยวปากชี้กันวุ่นไปฯ
เมื่อนั้น	พระยานุชิตทหารใหญ่
เหลือบเห็นฝูงองคค์นางใน	อยู่ได้คั่นไม้สะกิดกัน
ต่างเลมาคูแล้วแย้มยิ้ม	พริ้มพัทตร์สำรวลสรวลสันต์
อภัยสอดศูหม์กำนัล	จะอยู่คู่น้ำมั่นไม่เต็มตา
ตัวจะไปสร้างพรต	บวชเป็นดาบสอยู่กลางป่า
จำริณเมตตากาวนา	ดีกว่าที่ครองเวียงชัย
คิดแล้วผาดเพลงสำแดงฤทธิ์	มีดมิคหาเห็นตัวไม่
เหาะทะยานผ่านฟ้าด้วยว่องไว	ตรงไปอยู่ธยานีฯ
บัดนั้น	ฝายนางกำนัลสาวศรี
ทั้งหมู่พวกพลโยธี	ไม่เห็นขุนกระบี่ผู้ศักดิ์
ต่างตนตระหนกตกใจ	คั่งใครมาตัดเอาเกศา
หน้าคว่ำไปด้วยน้ำตา	แยกกันเที่ยวหาทุกตำบลฯ
คั้นสิ้นทั้งสวนอุทยาน	อลหม่านอ้ออิงกุลาหล
ไม่พบพานรฤทธิธม	ทุกคนแสนโศกโศกึฯ
เมื่อนั้น	พระยานุชิตเรื่องศรี
ครั้นถึงอยู่ธยานี	ขุนกระบี่ลงจากอัมพรฯ
ตรงขึ้นไปเฝ้าเบื้องบาท	พระนารายณ์ธิราชทรงสร
น้อมเศียรคุษฎีชูลีกร	วานรทูลแจ้งกิจจา

ซึ่งโปรดให้ไปผ่านนครศ	ได้ยื่นเกศประกอบด้วยศลา
ปราสาทราชฐานโอฬาร	เปรียบปานเมืองฟ้าสุราลัย
ทั้งโกไคยไอศูรย์เสวตฉัตร	สารพัดศฤงคารประทานให้
พระคุณล้ำลภพไฉตร	ใหญ่ยิ่งชนกชนนี
อันธูระราชกิจนั้นมากนัก	ให้หนักกร้อนใจคั่งไฟจี
ขอถวายกรุงนพบุรี	ไว้ได้ฐลิตีพระทรงยศ
ตัวข้าจะกราบบังคมลา	ไปทรงเพศจรรยาเป็นดาบส
อยู่ในอริยุบบรรพต	สร้างพรตบำเพ็ญเมตตามานฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 589-590)

เมื่อนั้น	พระยาอนุชิตชาอุสมร
น้อมเกล้าประนมตประนมกร	รับพรด้วยความยินดี
กราบลงแทบเบื้องบาทบงสุ์	พระนารายณ์สุริยวงศ์เรื่องศรี
กับองค์พระลักษมณ์ภูมิ	ขุนกระบี่ก็คลานออกมาฯ
ถึงหน้าพระลานก็แผลงฤทธิ์	เสียงสนั่นครรชิตทุกทิศา
เหาะทะยานผ่านขึ้นยังเมฆา	ด้วยกำลังศักดาอ่องไวฯ
ครั้นถึงมณฑปสิงขร	วานรผู้มีอัชฌาสัย
ลงจากฟ้างพื้นนภาลัย	เข้าไปยังอริยุภูฏีฯ
จึ่งน้อมเศียรเกล้ามัสการ	แทบเบื้องบาทมัลย์พระฤาษี
แล้วกล่าวมธุรสวาที	ข้านี้ตั้งใจจำนงมา
หวังจะสร้างพรตบำเพ็ญผล	ให้เป็นกุศลไปภายหน้า
อยู่ในสำนักพระสิทธิธา	จำเรณูภาวนาเมตตามานฯ
เมื่อนั้น	พระทศไฟผู้ปรีชาหาญ
ฟังลูกพระพายแจ้งการ	จึงมีพจมานตอบไป
อันนิสัยวานรจะทรงพรต	บวชเป็นดาบสนั้นไม่ได้
ตัวท่านผู้ปรีชาไว	แม้ว่ามีใจศรัทธา
จงนิมิตอินทรีย์เป็นมนุษย์	บริสุทธิสมควรด้วยลิกขา

กู่จะบอกให้ทรงจรรยา	บุชากองกู่ณท์พีธีฯ
เมื่อนั้น	พระยาอนุชิตเรื่องศรี
ฟังพระอาจารย์ก็ยินดี	กระบี่อ่านเวทนิมิตกายฯ
ก็กลับกลายเป็นเพศมนุษย์	บริสุทธิไสวภาคย์เจ็ดฉาย
รูปทรงคล้ายองค์พระพาย	แล้วถวายนมัสการพระนักรพรต
จึงเฝิมจุมุ่นชฎาห่อเกศ	เอาเพศบรรพชาเป็นคาส
นุ่งห่มคากรองครองประคค	อดใจสำรวมอินทรีย์
เสร็จแล้วจึงถวายอภิวาทน์	ลาบาทพระมหาฤาษี
ขึ้นอยู่ยังยอดคีรี	กองกู่ณท์อัคคีบุชชาฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 590-592)

4.2.6 **หасыรต** หมายถึง รสแห่งความสนุกสนาน เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะขบขัน

- หนุมานแกล้งแพ้

เมื่อทำลายสวนกรุงลงกาและลูกกองทัพยักษ์ตามจับ หนุมานคิดที่จะลองกำลังฝ่ายศัตรูจึงแกล้งแพ้ให้ททหารยักษ์จับได้

เมื่อนั้น	อินทระชิตลิตธิศักคิย์กษา
รบพลางถวิลจินดา	ไฉนี้ลึงป่าพนาวัน
ทรหคอตทนสามารถ	องอาจฤทธิแรงแข็งขัน
กระเน็หรืออสูรกุมภัมภ์	สู่มันมีม้วยชีวี
ตัวกูผู้มีอานุภาพ	ถึงเมื่อไปปราบ โกลีย์
ก็ไม่ล่าปากอินทรีย์	เหมือนต่อฤทธิกระบี่ไพโร
คิดแล้วชักศรนาคบาศ	อันมีอำนาจแผ่นดินไหว
พลาดสายน้ำหน่วงด้วยว่องไว	ผลาดแผลงไปด้วยกำลังฤทธิฯ
กลับเป็นภูษงค์ตัวหาญ	เลื้อยเลศฟังพานอักษิษฐ์

ตาแดงคั้งแสงพระอาทิตย์	พ่นพิษเข้าไถ่ราวี่
เกี่ยวกระหวัดครีครอบบักณฐา	กรกำยบาทากระบี่ศรี
พันพัวทั่วลีนทั้งอินทรี	ด้วยกำลังนาทิจาญญกรรจ
เมื่อนั้น	วายุบุตรฤทธิแรงแข็งขัน
ต้องนาคบาศกุมภันท์	ร้ดรีงตริงมันทั้งกายา
จึงตะเบ็งสะบัดวัดแว้ง	ลองแรงนาคบาศยกยา
คลายเคลื่อนเลื่อนออกด้วยฤทธา	วานรรำพึงคะนึ่งคิด
อันโอรสาศศิธรตนนี้	มันมีศักดาด้วยศรสิทธิ์
นี่หรืออมรินทร์ปิ่นโมลิส	จะมีแพ้ฤทธิไ้อ์ขุนมาร
ถึงกระนั้นจะสะบัดก็จะขาด	นาคบาศหรือจะทนกำลังหาญ
แต่ว่าจะอยู่คู่อាកา	ไ้อ์พวกพาลจะทำประการใด
คิดแล้วแก่งลี้มนอนนึ่ง	จะไหวดิงกายาก็หาไม่
นิ้วหน้าหลับตาหายใจ	คั้งชีวลี้ยจะมรณา

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 150-151)

- หนุมานผูกผมทศกัณฐ์และนางมณโฑ

หนุมานเข้าไปยังแท่นบรรทมของทศกัณฐ์เพื่อเอาหินบดยา และคิดอยากจะทำประจานให้เกิดความอับอาย จึงเอาผมของทศกัณฐ์ผูกติดกับผมนางมณโฑ และสาปไว้ไม่ให้ใครแก้ได้ ต้องให้นางมณโฑคบหัวสามที ผมนั้นจึงจะหลุดออกจากกัน

บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
ครั้นเสร็จสะกดคอสุรี	ขุนกระบี่ถอดยอดพรหมพัคตร์
ขว้างไปด้วยกำลักร	ต้องพินดินคอนทำลายหัก
แลเห็นทศศิธรขุนยักษ์	กับองค์อัคเรศชชยา
วายุบุตรขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน	เหมไ้อ์ทศกัณฐ์ยักษ์ยา
กูคือพระกาลอันศักดา	จุ่มเอาชีวาอสุรี
ว่าแล้วลอลงในปราสาท	อันโสภาสจรรย์ศรีสมิ
ข้ามฝูงก่านัลขันที	เข้าไปยังที่บรรทมใน

ฉวยชักรี้เพชรจักราณรอน แล้ววานรกลับคิดขึ้นมาได้
 จักเกินบัญชาพระองค์ไป ถึงหมั่นบรรลย์ก็ไม่ดี
 อย่าเลยจะทำประจาน ให้อประมาณเทวาทุกราศี
 ทั้งเวทมนตร์ของมันบรรดามี ก็จะไม่ไปทุกสิ่งอัน
 คิดแล้วจึงจับเอาเกศา มณโฑกัลยาสาวสวรรค์
 ผูกติดกับเศียรทศกัณฐ์ ให้มันแล้วฆ่าสาปไว้
 อันผมซึ่งเราผูกนี้ ใครมีเวทมนตร์อย่าแก้ได้
 ถึงเอาอาวุธอันเกรียงไกร ของท้าวหัสณันย์ลงมา
 เชือดฟันเท่าใดอย่าให้ขาด ด้วยอำนาจคำสาปของเราว่า
 แล้วจึงจารึกสารา ลงไว้ที่หน้าอสุรี
 ว่าถ้าใครจะแก้ผม ก็ให้มณโฑมเหสี
 ตบหัวมึงลงสามที ผมนี้จึงหลุดออกไป
 เสรีสาปแล้วผลัดเศียรยักษ์ ชักเอาลูกหินมาได้
 ก็เหาะขึ้นโดยช่องปราชัย ด้วยฤทธิไกรมहिมา
 หยิบเอาศีลาในอากาศ แล้วโผนผากระเห็จพระเวหา
 คั่นหมอกออกกกลีบเมฆา ตรงมาเฝ้าองค์พระสี่กรฯ
 ครั้นถึงจึงถวายโอสถ กับศีลาบดประภัสสร
 แก่องค์พระนารายณ์ฤทธิรอน วานรทูลแจ้งทุกประการฯ
 เมื่อนั้น พระจักรกฤษณ์ฤทธิล้ำสุริย์ฉาน
 ได้ฟังคำแหงหนุมาน ผ่านฟ้าขึ้นชมยินดี
 จึงมีบัญชาประกาศิต ตรัสสรรเสริญฤทธิกระบี่ศรี
 ใช้ไหนก็ได้ทันที ควรที่เป็นทหารปราบยักษ์
 มีหน้าฆ่าทำประจาน ทศเศียรขุนมารอัปลักษณ์
 ความชอบทั้งนี้มากนัก จักหาไหนได้เทียมทัน
 ว่าแล้วจึงมีบัญชา แก่พญาพิเภกคนขยัน
 จงเร่งบดยาประสมกัน แก่น้องเรานั้นให้ทันทีฯ

4.2.7 กรุณารส หมายถึง รสแห่งความเมตตา,ความเศร้า เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของตัวละคร

- หนุมานช่วยนกสัหมพาที

หนุมานพบนกสัหมพาทีที่ไม่มีขนอยู่ในถ้ำ นกสัหมพาทีถูกสาปให้อยู่ในถ้ำเพื่อรอบอกทางไปกรุงลงกาแก่ทหารของพระราม และเมื่อทหารพระรามโห้ขึ้นสามทีจึงจะพ้นคำสาป หนุมานเกิดความสงสารจึงได้ช่วยเหลือนกสัหมพาทีให้พ้นคำสาป

บัดนั้น	ฝ่ายสัหมพาทีปีกขา
ซึ่งต้องสาปองค์พระสุริยา	อยู่ในคูหาคีรี
ได้ยินเสียงพูดกันอึ้งอื้อ	ออกชื่อสหายปีกขี
ว่าสุดสิ้นชีพชีวี	มีความตระหนกตกใจ
ตัวจะไปถามดู	ให้รู้เท็จจริงเป็นไหน
คิดแล้วก็รีบออกไป	จากในถ้ำแก้วแพรวพรรณฯ
เสียงเท่าที่เหยียบศิลา	สำเนียงดั่งฟ้าคะนองลั่น
ก็ก้องทั่วท้องอารัญ	เพียงบรรพदनนั้นจะแหลกลาญฯ
บัดนั้น	วานรนายหมวดทหาร
สิ้นทั้งไพร่พลบริวาร	ได้ยินเสียงสะท้านสะเทือนมา
ตระหนกตกใจไม่มีขวัญ	ตัวสันเพียงสิ้นสังขาร
วังแยกแตกกันเป็น โกลา	ไม่รู้ว่าเหตุผลประการใดฯ
บ้าง โลดบ้าง โผน โจนคลาน	บ้างปีนทะยานขึ้นไม่ใหญ่
แอบชะง่อนหินผาวุ่นไป	ไม่เป็นอารมณ์สมประดี
ยังแต่สามทหารชาญณรงค์	อาจองยืนอยู่ไม่หลีกหนี
ต่างแกว่งพระขรรค์แกว่งตรี	คอยที่ต่อกรรอนราญฯ
บัดนั้น	พญาสัหมพาทีใจหาญ
ครั้นถึงปากถ้ำสุรگانต์	ยืนทะยานเหลือบแลแปรไป
พินิจพิศพ่งซ้ายขวา	จะเห็นใครไปมาก็หาไม่
ให้คิดลงนสนแท้หัวใจ	เหตุใดมาเป็นดั่งนี้
พอแลเห็นสามวานร	ยืนอยู่ริมชะง่อนคีรีศรี

แสนโสมนัสยินดี

อันสหายราชปักษยา

ท่านว่าจึงสิ้นชีवालย์

บัดนั้น

ได้ฟังจึงตอบพoman

สร้างพรตอยู่ยังโคทา

โดยเพศชีป่าพนาคร

ทศพัคตร์มันคิคูบาย

นิมิตกายกลายเป็นมฤคิ

สององค์เสด็จไปตามกวาง

สดาขุมมาพบอสุรา

ทศพัคตร์สุดสิ้นพวกพล

ขุนยักษ์กลัวสิ้นชีวัน

ซึ่งเป็นเครื่องทรงพระนารายณ์

ปีกหักตกลงปถพี

ต่อได้พบองค์พระทรงศิลป์

บัดนี้ตรัสใช้ให้เรามา

บัดนั้น

ฟังวายุบุตรแจ้งการ

ไฉ่ว่าสดาขุเอ๋ย

เสียแรงซึ่งมีฤทธิ์

ให้ไอ้อสุรโมหันธ์

นิจจาเอ๋ยเจ้าดวงชีवालย์

ตัวที่จะอยู่ไม่ต้องการ

รำพลาทางแสน โศกา

บัดนั้น

เห็นปักษยาโศกาจาบัลย์

ให้คิดเมตตาอาวรณ์

จึงมีวาจาถามไป

เกิดเหตุภัยมาเป็นไฉน

คือไครรองอาจรอนราญฯ

วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ

เดิมพระอวตารสี่กร

กับพระลักษมณีนางสีดาดวงสมร

ถาวรจำเรียดสูวสดี

ให้มารีศน้ำชายักษ์

ไปลวงเทวินางสีดา

มันลักนางไปโดยเวหา

เข้าต่ออุทธากุมภันธ์

ปักษียอวตณด้วยโมหันธ์

ถอดแหวนนางกัลยาณี

ขว้างมาต้องกายปักษิ

ชีวันยังไม่มรณา

ถวายนางแล้วสิ้นสังขาร

สืบข่าวกัลยาณีเมืองมารฯ

จึงสัมพาทีใจหาญ

ว่าน้องวายุปราณก็โศกี

เจ้าเคยเป็นเพื่อนยากที่

ต่อดีข้าศึกประมาทใจ

สังหารชีวันเสียได้

ควรหรือหนีไปเมืองฟ้า

จะวายุปราณตามไปดีกว่า

สกุณาเพียงสิ้นชีวันฯ

หนุมานฤทธิแรงแข็งขัน

รำพันเพียงสิ้นสมประดี

จึงว่าคูกรปักษิ

ธรรมดาเกิดมาในโลก็ยั

ถึงมาตรพระเมรุฎผา

ก็ยอมวินาสวอควาย

แม่นท่านจะแสน โศกี

ใช้ว่าสดาญนั้น

จงระงับดับเสียดซึ่งวิโยค

เราสงสัยใครแจ่งกิจจา

จึงชนหลุดสิ้นทั้งอินทริยั

ให้คิดลงสนทนแท้ใจ

บัดนั้น

ฟังลูกพระพายเทวัญ

ก็กินได้สมประดีดับ โศก

จึงกล่าวสุนทรราชา

ได้เป็นที่ชายสายสวาท

อยู่ยอดเขาอิสรกรรมคีรี

วันหนึ่งเห็นตรงทินกร

แรกอุทัยไขแสงแดงงาม

วอนเราเราห้ามก็ไม่ฟัง

จะจับจิกรดแก้วโกมิน

เปล่งแสงแรงร้อนตั้งเพลิงกาล

ชนจึงลุ่มหลุดทั้งกายา

ให้อยู่ถ้ำเหมตริ้น

ต่อทหารพระนารายณ์เรื่องชั้ย

จะข้ามไปทวีปลงกา

มาหยุดสำนักแรมร้อน

ชนนั้นจึงกลับงองาม

ตัวท่านจงได้ปราณี

บัดนั้น

ไม่มีใครพ้นความตาย

เป็นหลักโศกาทั้งหลาย

อันตรายด้วยไฟบรรลัยกัลป์

ไปกว่าชีวิจะอาสาญ

จะกินชีวันเป็นมา

อย่าแสน โศกนักเลยนะปักษา

สฤณามีนามกรโค

เหตุผลนั้นมีเป็นไฉน

ด้วยไม่เคยเห็นแต่ปวงบรรพชั

สัมพาทิฤทธิแรงแข็งขัน

รำพันว่ากล่าวด้วยเมตตา

ซึ่งวิโยคเสรำโทมนัสสา

ตัวเราเชื่อว่าสัมพาทิ

กับสดายุราชปักษี

สฤณียังเยาว์ไม่รู้ความ

เขจรส่องทวีปทั้งสาม

ว่าลูกไม้สุกห้ามจะใคร่กิน

บินด้วยกำลังปักษิน

ทินกรกริ้วโกรธโกรธา

เราทะยานไปป้องกนิษฐา

พระอาทิตย์ก็ซ้าสาปไว้

ชนนั้นอย่างอกขึ้นได้

กุมกระบี่ไพโรพลากร

ถวายนแหวนสีดาดวงสมร

ให้วานรโห้ขึ้นสามที

แล้วแจ้งความบอกเมืองยักษี

เราจะซั้มรรคาให้ไป๑

คำแห่งหนุฆานทหารใหญ่

ได้ฟังปักษีก็ดีใจ

เราเป็นทหารพระสีกร

ว่าแล้วก็เรียกโยธา

บัดนั้น

ทั้งพวกพลโยธ

ร้องเรียกอ้ออิงกุลาหล

ก็ออกจากชอกห้วยเหวธาร

ครั้นถึงปากถ้ำคีรี

ขนหลดสิ้นทั้งกายา

บัดนั้น

จึงบอกไพร่พลสกลไกร

ตัวท่านทั้งหลายจงช่วยกัน

โห้จั้นให้ได้สามที

บัดนั้น

ได้ฟังยินดีปรีดา

บัดนั้น

ได้ยินเสียงพลพระอวตาร

ขนนั้นงอกงามขึ้นมา

สลบสี่เลื่อมลายอรชร

กระหยับหางปีกกวัดแกว่ง

ถึบถาราร้อนด้วยฤทธิ

เสียงปีกปานลมประลัยกัลป์

เป็นพยับอับแสงสุริยน

บัดนั้น

จึงกล่าววาจาอันสุนทร

ตัวท่านสิ้นสาปสิ้นทุกข์

ขนนั้นงอกงามทั้งอินทรีย์

จึงปราศรัยด้วยรสวาจา

จะช่วยร้อนพญาปีกษา

เสียงก้องโกลาทั้งคีรีฯ

นายหมวดนายกองกระบี่คีรี

ได้ยินกระบี่ขุนมาร

ต่างตนต่างรับต่างขาน

วิ่งวุ่นอลหม่านกลับมาฯ

เห็นสัมพาทีปีกษา

วานรตามกันวุ่นไปฯ

หนุมนผู้มีมือชฌาสัย

ตามในเหตุผลสกุณี

ทั้งพวกพลชั้นกระบี่คีรี

นกนี้จะพินเวทนาฯ

โยธาวานรถ้วนหน้า

ก็โห้สนั่นลั่นฟ้าสุธาธารฯ

พญาสัมพาทีใจหาญ

โห้สะท้านสะเทือนพนาคร

เต็มทั่วกายดั่งก่อน

สิ้นสาปทินกรก็ยินดี

หมายจะลองแรงปีกมี

ยังที่ฟ้างพื่นโทยมบนฯ

สะเทือนเลื่อนลั่นกุลาหล

แล้วกลับมายังพลวานรฯ

คำแห่งหนุมนชาญสมร

คูกรพญาสกุณี

จะมีแต่สิ่งสุขเกษมคีรี

จงชี้หนทางลงกาฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 102-106)

4.2.8 ฅยานกรส หมายถึง รสแห่งความหวาดกลัว เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว

- ไฟที่ปลายหางหนุมานไม่ยอมดับ

หนุมานแกล้งแพ้ให้ทหารยักษ์จับได้ และบอกว่าวิธีที่จะฆ่าตนให้ตายนั้นทำได้ โดยการเอาผ้าชุบน้ำมันมาพันทั้งตัวและจุดไฟเผา เมื่อถูกเผาหนุมานก็ขยายร่างให้ใหญ่และเหาะไปทั่วลงกาเพื่อเผาเมือง หลังจากนั้นจึงเหาะไปดับไฟที่มหาสมุทร แต่ไฟที่ปลายหางไม่ยอมดับจึงเกิดความหวาดกลัวยิ่งนัก และได้ไปขอให้พระนารายณ์ช่วยเหลือ

บัดนั้น	ฝ่ายหนุมานกระบี่ศรี
ครั้นเพลิงพลุ่งรุ่งโรจน์รูจี	ไหม้ทั่วธานีขุนมาร
ก็สลัดบัดเชื้อไฟพราย	ซึ่งติดกายร้อนแรงปสงฆาน
แต่ปลายหางยังติดเพลิงกาล	แสนรำคาญกายล้าบากใจ
จะทำอย่างไรก็ไม่ดับ	รำลึบรำสนไม่ทนได้
สุดฤทธิที่คิดจะดับไฟ	ก็เหาะไปยังฝั่งชลธีฯ
ครั้นถึงจึงโจนลงคงคา	ชุ่มแช่กายากระบี่ศรี
อุตลุดผุดคำในวาริ	นที่เป็นระรอกกระลอกไปฯ
สาครขุ่นขึ้นเป็นควัน	เพลิงนั้นจะดับก็หาไม่
จึงเหาะขึ้นจากสมุทรไท	ตรงไปศาลาพระอาจารย์ฯ
ครั้นถึงน้อมเกล้าอัญชูลิ	พระนารทผู้ปรีชาชาญ
เล่าความตามเรื่องซึ่งรอนราญ	จนเพราฐฐานลงกา
บัดนี้เชื้อเพลิงเถกิงพราย	ยังติดแต่ปลายหางข้า
ดับจนสุดฤทธิสุดปัญญา	เพลิงยิ่งร้อนเกล้าพันทวี
ขอพระมหาอาจารย์เจ้า	จงได้โปรดเกล้าเกศิ

เมตตาช่วยดับอัคคี	ให้ข้านี้พ้นเวทนาฯ
เมื่อนั้น	พระนารถอาจารย์มานกล้า
ฟังวายุบุตรเจรจา	หัวเราะร่าแล้วตอบไป
เอ็งเป็นทหารพระจักรกฤษณ์	เพลิงนิตเท่านี้ไม่ดับได้
น้ำในบ่อน้อยจะไว้ไย	เหตุใดไม่ดับอัคคีฯ
บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
ได้ฟังพระมหามุนี	กระบีคิตได้ด้วยปรีชา
จึงเออหางใส่ในปากอม	อัคคมในช่องนาสา
เพลิงนั้นก็ดับตั้งจินดา	ด้วยอุบายปัญญาพระนักรบ
เสร็จแล้วก็โน้มเศียรอภิวาหน์	กราบลงแทบบาทบงกช
ลาพระมุนีผู้มียศ	กำหนดเหาะข้ามสมุทรไปฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 161-162)

- หนุมานถูกพระรามกริ้ว

หนุมานถูกพระรามกริ้วเนื่องจากกระทำการเกินคำสั่ง และอาจจะส่งผลให้นางสีดาเป็นอันตราย เมื่อนึกตามแล้วหนุมานก็เกิดความกลัวอย่างที่สุด

บัดนั้น	หนุมานฤทธิแรงแข็งขัน
รับสั่งพระองค์ทรงสุบรรณ	บังคมคัลแล้วทูลกิจจา
อันทางที่จะไปเมืองมาร	กัณดารข้ามเขาลำเนาป่า
พบปีกหลั่นอสุรา	กับนางฟ้าชื่อนุชมาลี
ชี้ทางให้ข้ามสายชล	ไปจนอาศรมพระฤาษี
ถึงเหมตริ้นคีรี	พบสัมพาทิฤทธิไกร
เป็นพีศดาวยุสภูมา	โลมานั้นหามีไม่
รู้ว่าทหารพระภูวไนย	ดีใจให้โห่ขึ้นพร้อมกัน
ขนงอกสิ้นสาปพระอาทิตย์	ด้วยเดชพระจักรกฤษณ์รังสรรค์

พาบินชี้ช่องสำคัญ

ตัวข้าผู้เดียวลอบไป

พอทศกัณฐ์มันออกมา

นางไม่มีจิตประคิพัทธ์

ครั้นมันกินเข้าธานี

ข้าบาทวิ่งไปแก้แค้น

ขุนกระบี่ทุลสิ้นทุกประการ

เมื่อนั้น

ฟังลูกพระพายเทวา

กระที่บาทมีราชบรรหาร

ภูใช้ให้ขุนวานร

เหตุใดจึงทำอหังการ

ทั้งหมู่สุรโยธี

อันองค์อัครเศอรไท

ถ้ามั่นโกธาม่าฟัน

ตัวภูผู้จะสงครามยักษ์

ก็จะฆ่าแสนทุกขั้รมาณ

บัดนั้น

ได้ฟังบัญชาภูวไนย

กราบลงแล้วสนองพจมาน

ควรถึงที่สิ้นชีวิต

เมื่อข้าจะรบกับกุมภภัณฑ์

ผู้เดียวเที่ยวเล่นหลงมา

มาตรแม้นว่าทำวทศพิศตร์

ขอประทานจงผลาญชีวี

เมื่อนั้น

ได้ฟังคำแห่งหนุมาน

ดูกรเจ้ากรุงชิตชิน

เขตขัณฑ์ทวีปลงกา

แอบอยู่ในสวนยักษา

เจรจาไหว้วอนพระเทวี

เคื่องขัดค้ำว่ายักษ์

เทวีผูกศอกจะวายปราณ

ถวายผ้าชำมรงค์แล้วแจ้งสาร

จนเผาธาฐานลงกา

เพราะสุริย์วงศ์องค์นายณ์นาถา

ผ่านฟ้ากริ้วโกรธคั่งไฟฟอน

คู้หูหนุมานชาญสมร

ไปสืบข่าวบังอรแต่เท่านี้

ฆ่าโคตรวงศ์สายักษ์

แลเผาบุรีกุ่มภันธ์

อยู่ในเงื่อมมือไอ้โมหันท์

สุดสิ้นชีวันวายปราณ

แม้นเสียเมียรักยอดสงสาร

เอ็งจะคิดอ่านประการใด

คำแห่งหนุมานทหารใหญ่

ร้อนใจคั่งค้องไฟพิช

ซึ่งเกินโองการนั้นโทษผิด

พระทรงฤทธิ์จึงได้เมตตา

บอกมันว่าเป็นลิงป่า

เชื้อวงศ์พงศาก็ไม่มี

ฆ่าองค์กษัตริย์มเหสี

กระบี่ให้สิ้นสุดปราณ

พระจักรีผู้ปรีชาหาญ

จึงมีโองการกับเสนา

ทำวพญาพานรินทร์ช่วยขวา

วายุบุตรล่วงราชบัญชา

บัดนั้น

ได้ฟังพจนารถภูวไนย

ซึ่งถูกพระพายไม่ยั้งคิด

โทษนั้นถึงสิ้นชนมาน

ขอประทานจงคไว้ก่อน

ตามคำวานรสัญญา

เมื่อนั้น

ได้ฟังท้าวพญาเสนี

สอดคล้องต้องในวิญญาณ์

แก้ววายุบุตรวุฒิไกร

บัดนั้น

รับผ้าชุบสรงพระสีกร

ตัวกูทำการทั้งนี้

มิได้อาลัยแก่ชีวิต

เห็นผิดเป็นชอบด้วยโมหันธ์

ใครเลยจะนับว่าชายชาญ

ทั้งนี้เพราะวาสนาตัว

เสียทีที่มีฤทธิไกร

โทษนี้จะว่าประการใดฯ

ท้าวพญาวานรน้อยใหญ่

บังคมไหว้สนองโองการ

ทำผิดล่วงราชบรรหาร

ผ่านฟ้าจทรงพระเมตตา

อย่าเพ้อราญรอนให้สังขาร์

สงครามเบื้องหน้ายังมีฯ

พระตรีภูวนาถเรื่องศรี

คังวาริทิพย์มาเจือใจ

ผลัดผ้าชุบสรงรางวัลให้

ในที่ท่ามกลางวานรฯ

คำแหงหนุमानชาญสมร

ทูนเศียรแล้วถอนใจคิด

จงรักภักดีสุจริต

ทะนงใจไม่คิดตริการ

ปัมสิ้นชีวันสังขาร

อภัพอ้อมประมาณเป็นพันไป

ดิษฐ์จะโทษผู้ใดได้

น้อยใจเป็นพันคนนาฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 170-172)

- หนุमानถูกลงโทษให้ไปจองถนน

เมื่อครั้งที่ได้รับคำสั่งให้จองถนนข้ามมหาสมุทร หนุमानกับนิลพัททะเลาะกัน หนุमानจึงถูกลงโทษให้ไปจองถนนให้เสร็จภายในหนึ่งปี

เมื่อนั้น

เสด็จเหนือสุวรรณพลับพลา

ฝ่ายพระหริรัศมีนาถา

กับพระอนุชาวิลาวัลย์

ไฉนสำเนียงกัมปนาท
โทยมพยับอับแสงสุริยัน
จึงตรัสว่าดูกรเจ้าลักษณณ์
เป็นเหตุไฉนครั้งนี้

หรือวานรไปจงถนน
จงไปดูให้รู้ประจักษ์ตา
เมื่อนั้น

รับสั่งพระตรีภูวไนย

ครั้นถึงริมฝั่งพระสมุทร

แลเห็นหนุมานเข้าราญรอน

พญาสุครีพเข้าอยู่กลาง

ผลึกใส่ออชิงเป็น โกลี

ดูกรลูกพระสุริย์ฉาย

จึงเข้าสัประยุทธ์ชิงชัย

บัดนั้น

ทั้งหนุมานฤทธิรอน

ครั้นเห็นน้องพระนารายณ์

นั่งลงถวายบังคมคัล

เติมข้าให้สองวานร

ขนศิลาถมท้องสมุทรไท

จึงได้วิวาทกันทั้งนี้

กลัวจะเคืองได้เบื่องบาท

เมื่อนั้น

ได้ฟังลูกพระสุริยัน

ถึงหน้าพลับพลาที่เฝ้า

ทูลพระหริวงศ์ทรงชัย

เมื่อนั้น

ได้ฟังคั้งแก่นแน่นอุรา

พสุธาอากาศไหวหวั่น

คลุ้มควั่นมีดฟ้าชาตรี

น้องรักผู้ร่วมชีวิตพี่

เสียงมี้ออชิงคะเนิงมา

ได้ประจัญประจัญด้วยยักษา

จะว่าด้วยเหตุผลประการใดฯ

พระลักษณณ์ผู้มีอิชฌาศัย

บังคมไหว้แล้วรีบบทจรฯ

น้องพระจักรภูทรวงศร

ต่อกรนิลพัทเสณี

กั้นกางห้ามสองกระบี่ศรี

จึงมีพจนารถถามไป

วานรสองนายนี้ไฉน

ไม่เกรงอาญาพระสี่กรฯ

พญาสุครีพชาญสมร

นิลพัทพานรชาญฉกรรจ์

สามนายตกใจตัวสั่น

ลูกพระสุริยันก็ทูลไป

กุมพลนิกรน้อยใหญ่

ต่างอวดฤทธิไกรอหังการ์

จนถึงราวีเช่นฆ่า

วังมาห้ามไว้ก็ไม่ทันฯ

พระลักษณณ์สุริย์วงศ์รังสรรค์

ก็พาสามนายนั้นเข้าไปฯ

น้อมเกล้าบังคมประนมไหว้

ตามในเหตุผลแต่ต้นมาฯ

พระกฤษณ์รักษ์นำถา

โกธาคั้งไปบรรลัษกาล

ผุดลุกขึ้นยืนกระที่บบาท	แล้วมีพระราชบรรหาร
คู่นิลพัทพหุมาน	สาธารณ์องอาจอหังการ์
ภูใช้ให้ไปจงถนน	เหตุใดต่างตนอวดกล้า
ไม่เกรงพระราชอาชญา	เกี่ยวฆ่ากันเป็น โกลี
แม้ว่าสงครามไม่คิดพัน	ภูจะบั่นเคียรเกล้าเกศี
เสียบไว้ริมฝั่งชลธี	ให้สาที่มิ่งชะเลยใจฯ
บัดนั้น	นิลพัทพหุมานทหารใหญ่
ได้ฟังบัญชาภูวไวย	ตกใจเพียงสิ้นชีวี
ต่างคนน้อมเศียรอภิวาหน์	กราบลงแทบบาททศรี
มิได้สนองพระวาที	สองกระบี่กรานกัมพักตราฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2 หน้า 238-240)

- พระยาอนูจิตคินบัลลังก์

เมื่อพระรามยกกรูงโยชยาให้หนุมนร่วมปกครองกึ่งหนึ่ง หนุมนได้ขึ้นนั่งบนบัลลังก์แต่เกิดความร้อนขึ้น หนุมนหวาดกลัวมากและนึกได้ว่าตนนั้นไม่เหมาะสมที่จะครองกรูงโยชยา และไม่เหมาะที่จะทำตัวเสมอกับพระรามจึงขอคืนบัลลังก์

ขึ้นนั่งยังที่บัลลังก์รัตน	ภายใต้เศวตฉัตรฉายฉัน
ให้เราร้อนฤทัยตั้งไฟกลปี	ตัวสั่นหน้าซีดลงทันที
ฟางเพียงเศียรเกล้าจะทำลาย	เสโทซิมกายกระบี่ศรี
เหลือบแลไปดูหมู่เสนี	คั่งมีศรแสงมาแทงตา
มิได้บัญชาประกาศิต	ราชกิจกษัตริย์นาถา
นิ่งนึกตรึกถวิลจินดา	ก็แจ้งด้วยปรีชาอันว่องไว
ภูเป็นทหารมาร่วมอาสา	พระนารายณ์ธิดาหาคกรไม่
จึงบังเกิดเหตุเภทภัย	ด้วยศักดิ์ศรีมิได้เสมอกัน
มาตรแม้จะนั่งอยู่ช้า	นำที่ชีวาจะอาสัญ
คิดแล้วอย่างเยื้องจรจรัล	จากอาสน์สุวรรณอลงกรณ์ฯ

ครั้นถึงน้อมเกล้าบังคมทูล	นเรนทร์สูรสุริย์วงศ์ทรงสร
ซึ่งพระองค์ให้ข่าววร	ครอบครองพระนครอยุธยา
ด้วยความเมตตาการุญ	พระคุณใหญ่หลวงหนักหนา
ยิ่งกว่าแผ่นดินพระสุธา	หวังว่าจะให้เป็นสวัสดิ
อันอยุธยากรุงไกร	ไม่ควรแก่ข้าบาทศรี
บันดาลร่ารอนทั้งอินทรี	คั่งเคียดเกล้านี้จะแตกตาย
อันแสนสมบัติพิสดาน	ไอศูรย์ศฤงคารทั้งหลาย
กับมหาเศวตฉัตรเพชรพราย	ขอถวายเบี่ยงบาทพระสีกรฯ
เมื่อนั้น	พระนารายณ์สุริย์วงศ์ทรงสร
ฟังพระยาอนุชิตฤทธิรอน	ภูธรมีราชาวาทิ
ซึ่งท่านผ่านกรุงอยุธยา	ให้เราร้อนอรุการะบีศรี
ไม่มีความสุขสวัสดิ	ทั้งนี้ว่านรอย่าเสียใจ
จะสร้างนครเสราชฐาน	อันโอฬารแสนสนุกให้ใหม่
เราจะแสงส่องศรจงตามไป	ตกลงที่ใดจึงกลับมา
จะยกไปสร้างสรรคันครเศ	ให้มั่นเมืองเทวศในดิงสา
ตรีสแล้วจับศรศักดา	เสด็จออกยังหน้าพระลานฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 552-553)

- พระอุมาสาปให้กำลังของหนุมานลดลง

เมื่อครั้งยังเด็ก หนุมานได้เที่ยวเล่นไปในป่าและพอสวนผลไม้ของพระอุมา ด้วยความไม่รู้ว่าเป็นสวนนั้นมีเจ้าของ ก็ได้เข้าไปเด็ดผลไม้กินอย่างสนุกสนาน เมื่อพระอุมาทราบเรื่องก็ได้สาปให้กำลังของหนุมานลดลง หนุมานหวาดกลัวมากจึงรีบแจ้งว่าตนนั้นไม่ได้ตั้งใจ พระอุมาจึงสาปเพิ่มไปว่าหากได้เป็นทหารพระรามและให้พระรามลูบหัวตลอดทางจึงจะฟื้นกำลังและได้กำลังกลับคืนมา

บัดนั้น
 รับพรพระพายบิดา
 จำทั้งคำสั่งพระมารดร
 ลากันก็บิตุเรศชนนี
 เที่ยวคะนองลงอุทธรึบนอากาศ
 เห็นสวนพระอุมาอรไท
 เที่ยวถอนพฤษภผล
 หักโคนเกลื่อนกลาดคายนดา
 เมื่อนั้น
 เสด็จอยู่กับหม่อมองค์ใน
 ตัวน้อยกระจิดกระจิด
 โกรธคั่งหนึ่งไฟฟอน
 เหม่เหม่คู่อไ้อัจไร
 ของกู้อัครชายา
 ให้กำลังเอ็งน้อยถอยกั้ง
 ตามคำกุสาปสาบาน
 บัดนั้น
 ตกใจเพียงสิ้นชีวี
 อันตัวของข้านี้เฝ้าโศค
 ไม่รู้ว่าจะสวนเทพพระมารดา
 เห็นลูกไม้สุกกก็เก็บกิน
 ซึ่งตัวข้าทำประมาทไป
 เมื่อนั้น
 จึงมีเทวราชวาที
 อันคำของกุประกาศิต
 ไม่รู้ที่จะคินววาจา
 เมื่อใดพระทรงบัลลังก์นาค
 มาเป็นพระรามเรื่องชัย

หนุมานชาญชัยใจกล้า
 ด้วยโสมมนัสสาพันทวี
 ยอกรประณตบทศรี
 ขุนกระบี่ก็เหาะระเห็จไปฯ
 องอาจหาเกรงผู้ใดไม่
 คีใจก็ตรงเข้ามาฯ
 โนมต้นเก็บลูกเป็นภักษา
 วานรทำเล่นประสาใจฯ
 นางอุมายุ่อดพิสมัย
 แลไปก็เห็นวานร
 ขาวขจิตแลเดื่อมประภัสสร
 บังอรตวาดด้วยวาจา
 เป็นไฉนมาหักพฤษภ
 องค์เจ้าโลกาทรงญาณ
 สมน้ำหน้ามิ่งที่อวดหาญ
 ไ้อ้ชาติเคียรฉานอัปรีฯ
 หนุมานผู้ชาญชัยศรี
 ชุลีกรสนองพระบัญชา
 โทษถึงสิ้นชีพสังขาร
 สำคัญว่าป่าก็คี่ใจ
 จะดูหมิ่นพระองค์ก็หาไม่
 พระแม่จงได้ปราณีฯ
 องค์พระอุมา โจมศรี
 ว่าหวยกระบี่ผู้ศักดิ์ดา
 คั่งเหล็กเพชรลิจิตแผ่นผา
 แต่ว่าจะให้พ่อนไป
 เสด็จจากเกษียรสมุทรใหญ่
 ได้ลูบหลังจนทางวานร

จึงให้พ้นคำกู่สาปสรร	กำลังนั้นคงคืนดังก่อน
เอ็งอย่าทุกขาอาวรณ์	วานจงเป็นสวัสดิ์
บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
ต้องสาปพระอุมาเทวี	ขุนกระบี่ก็กลับลงมา

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 หน้า 74-75)

4.2.9 อัทธฤตส หมายถึง รสแห่งความอัศจรรย์ใจ เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวนาพิศวง

- หนุมานได้เป็นพระยานุชิตครองเมืองโยชยา

เมื่อพระรามยกกรุงโยชยาให้หนุมานครองร่วมกันครั้งหนึ่ง หนุมานก็เกิดความประหลาดใจมากเพราะไม่เคยคิดว่าพระรามจะยกกรุงโยชยาให้ครองร่วมกัน

ครั้นถึงศาลาลูกขุน	ราชตระกูลเสนีพร้อมหน้า
ให้เชิญบทในหอหลวงมา	หาสัตพลีปริชาโว
เอาจดหมายผู้มีความชอบ	ซึ่งตอบต่อหักหาญศึกใหญ่
จึงทำวพญาเสนาใน	มหาดไทยกลาโหมมนตรี
ปรักษาว่าองค์พระลักษมณ์	จงรักตามเสด็จบาทศรี
ธรรรงค์สังหารอสูรี	ภักดีไม่คิดชีวา
จนต้องหอกกุมภกรรณาคบาศ	พรหมาสตร์อินทรชิตยักษา
หอกมุลพลัมมอสุรา	ห้าครั้งทั้งหอกทศกัณฐ์
ควรที่ผ่านเมืองพญาขร	โรมคัลนครเขตฉันท
ให้ทั้งเครื่องต้นกฤษณ์ภัณฑ์	แสนสนมกำนัลศฤงคาร
ฝ่ายพระพรตพระสัตว์ตอนุชา	ซึ่งอยู่รักษาราชฐาน
ป้องกันอริราชภัยพาล	ไม่มีเหตุการณ์ในบุรี
ให้สององค์นั้นเป็นอุปราช	ฉลองบาทพระนารายณ์เรื่องศรี
แบ่งสมบัติพิสดานในธานี	ให้พระพี่น้องเสมอกัน
วายุบุตรได้ลงไปบาดาล	ตามพระอวตารรังสรรค์
ผลาญไมยราพม้วยชีวิน	เชิญเสด็จทรงธรรมกลับมา

แล้วอาสาพระองค์ไปล่อลวง	เอาดวงใจทศพักตร์รักษา
มาถวายได้เบื้องบาทา	จึงผลาญเจ้าลงกาบรรลัย
ความชอบนอกนั้นก็หลายหน	พื้นที่จะนับประมาณได้
ทำการรวดเร็วดังพระทัย	ควรให้ผ่านกิ่งอยุธยา
ชื่อว่าพระยาอนุชิต	จักรกฤษณ์พิพัฒพงศา
ให้มังกูอาภรณ์อลงการ	ปราสาทรัตนารูจี
พร้อมทั้งสมบัติพิสดาน	ศฤงคารบริวารสาวศรี
ห้าพันองคนารี	ล้วนมีศุภลักษณ์เพริศพราย

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 545-546)

- พระยาอนุชิตครองเมืองนพบุรี

เมื่อไม่สามารถครองบัลลังก์เดียวกับพระรามได้ หนุมานจึงขอคืนบัลลังก์ และต้องแปลกใจเมื่อพระรามได้สร้างเมืองขึ้นใหม่ชื่อว่า เมืองนพบุรี เพื่อให้หนุมานได้เป็นกษัตริย์ปกครองเมือง

เห็นศรพรหมาสตร์ตรวยตรง	ตกลงเบื้องบนเขาใหญ่
เก้ายอดย้อยยับระยำไป	มิ่งไม่เป็นภัสร์สุถีการ
ราบรินจนพื้นพสุธา	ข้างท่านทีไพศาล
แสนสะอ้านสะอาดโอฬาร	เพียงสถานที่ประพาศพระสุลี
มีความชื่นชมโสมนัส	ดั่งได้สมบัติโกสิย์
ก็ลงจากอากาศทันที	ยังที่ฟ้างพื้นพสุธาฯ
จึงเออหากวาดไปทั่วทิศ	ด้วยกำลังฤทธิ์เกล้าเกล้า
ให้เป็นกำแพงพารา	เสร็จแล้วกลับมาด้วยว่องไวฯ
ครั้นถึงจึงคลานเข้าไปเฝ้า	น้อมเกล้าบังคมประนมไหว้
ทูลว่าข้าตามศรชัย	ไปในฟ้างพื้นอัมพร
พรหมาสตร์ตกเหนือสีขริน	เก้ายอดแตกสิ้นทั้งสิ่งขร
ไม่ไล่หักยับด้วยฤทธิ์รอน	เป็นพื้นดินดอนไปทั้งนั้น

สุชาธารสะอ้านขาวสะอาด	ข้ากวางคเป็นปรากฏกัน
ภูมิฐานกว้างใหญ่ก็คล้ายกัน	กับเขกข์ณทันครอยุทธยาฯ
เมื่อนั้น	พระสฤษดิ์ริภักษ์นาถา
ฟังลูกพระพายผู้ศักดา	ผ่านฟ้าอัคอันตันใจ
ตรัสว่าเราใช้แต่ไปคู	ให้รู้ว่าครตกที่ไหนด
แจ้งแล้วจะยกพลไป	สร้างสรรคเมืองให้วานร
ตราปลิ้นพระจันทร์พระอาทิตย์	เหตุใดควรคิดทำก่อน
ไหนดเลยจะเป็นสถาวร	เราจะบพจรก็เสียทีฯ
เมื่อนั้น	พระยาอนุชิตเรื่องศรี
ตกใจตะลึงทั้งอินทรีย	คั้งหนึ่งชีวีจะบรรลย
เสียแรงกูผู้ปรีชาชาญ	จะพิจารณาการก็หาไม่
มาลวงบรรหารพระกวางไนย	น้อยใจเป็นพันคณนา
ยิ่งคิดยิ่งคั่นแน่นอก	เสโทไหลตกอาบหน้า
ไม่รู้ที่จะสนองพระบัญชา	ก้มพักตรานิ่งไม่คิงกายฯ
เมื่อนั้น	พระปิ่นภพลบโลกทั้งหลาย
พิศดูกิริยาลูกพระพาย	คั้งหนึ่งจะวายชีวี
มีความเมตตาอาลัยนัก	ด้วยสุดรักแสนรักกระบี่ศรี
จึงกล่าวสุนทรวาที	ท่านผู้มีขอบอย่าเสียใจ
ตัวเราจะใช้เทวศ	ไปสร้างนครศขึ้นให้
พร้อมด้วยสวรยาราชัย	จงไปเป็นปิ่นนคราฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3 หน้า 553-554)

จากการศึกษาสุวรรณคคิที่ปรากฏในตอนของหนุมานฉบับรามเกียรติ์ พบว่า รสุวรรณคคิที่ปรากฏในตอนของหนุมานเรียงตามลำดับที่ปรากฏมากที่สุด คือ วีรรส รสแห่งความกล้าหาญ เช่นเดียวกับรามายณะ ถัดมาเป็น เราทรรส รสแห่งความโกรธ ถัดมาปรากฏ ศฤงคารรส รสแห่งความรัก ซึ่งปรากฏทั้งในตอนที่หนุมานเกี่ยวชวยทั้งหลาย แสดงความรักที่มีต่อลูกทั้งสอง และแสดงความภักคิต่อพระราม ซึ่งรสนี้มีมากกว่าฉบับรามายณะ ถัดมาเป็น กรุณารส ความเมตตา

สงสารที่มีต่อตัวละครอื่น ภายนอกรส ความหวาดกลัว ทั้งกลัวถูกลงโทษเพราะกระทำความผิด กลัวอันตรายจากเหตุการณ์ต่าง ๆ หาสยรส ความสนุกสนาน ซึ่งเกิดจากการแสดงกิริยาตามวิสัยของวานร อัทฤตรส ความอัศจรรย์ ความประหลาดใจ ดังเช่นที่ได้รับรางวัลให้ครองอโยธยาร่วมกับพระราม ตามด้วย สานติริส รสแห่งความสงบ ซึ่งปรากฏในตอนที่หนุมานออกบวช และสุดท้ายพิภตสรส รสแห่งความขะแยง ซึ่งไม่ปรากฏรสวรรณคดีนี้ในตอนของหนุมาน

จากการศึกษาเปรียบเทียบรสวรรณคดีที่ปรากฏเฉพาะตอนของหนุมาน ในรามายณะฉบับ วาลมิกิ และรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พบว่ารสวรรณคดีที่ปรากฏมากที่สุด คือ วีรรส เนื่องจากเรื่องรามายณะและรามเกียรติ์ เป็นเรื่องราวของการทำศึกระหว่างมนุษย์ วานร และยักษ์ อีกทั้งตัวละครหนุมานก็เป็นทหารเอกของพระราม ดังนั้นจึงพบรสวรรณคดีแห่งความกล้าหาญมากกว่ารสวรรณคดีอื่น ตามด้วยเราทรรส รสแห่งความโกรธ ซึ่งมักจะมาคู่กับวีรรส คือความโกรธ ความโมโหศัตรูคู่ต่อสู้ ถัดมาพบว่าในรามเกียรติ์ปรากฏศฤงคารรส มากกว่ารามายณะ เนื่องจากหนุมานในรามเกียรติ์มีนิสัยเจ้าชู้ มีชายาหลายคน และมีลูก จึงทำให้ปรากฏรสแห่งความรักมากกว่าในรามายณะ ถัดมาปรากฏ ภายนอกรส หาสยรส กรุณารส อัทฤตรส และสานติริส แต่ไม่ปรากฏพิภตสรส ในตอนของหนุมานทั้งในฉบับรามายณะของวาลมิกิ และรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบหนุมานในรายละเอียดของวาลมิกีและบทละคร รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยมีการ เปรียบเทียบลักษณะต่าง ๆ ของตัวละคร กลวิธีการสร้างและนำเสนอตัวละคร ตลอดจน เปรียบเทียบวรรณคดีเฉพาะตอนของหนุมาน โดยศึกษาจากทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ผล การศึกษาพบว่า ตัวละครหนุมานในรามายณะเป็นบุตรของพระมารุตกับนางอันชนา หนุมาน ได้รับพรจากพระพรหมให้มีพลังมากและฆ่าไม่ตาย เมื่อได้รับพร หนุมานก็ไม่เกรงกลัวผู้ใด จึงถูกสาปให้ไม่รู้กำลังของตนเป็นเวลานาน ต่อเมื่อได้ถวายตัวรับใช้ พระราม หนุมานจึงได้กำลังกลับคืนมา และได้อาสาออกรบทำสงครามต่อสู้กับกองทัพยักษ์จนฝ่าย พระรามได้รับชัยชนะ หนุมานเป็นทหารเอกที่มีความรับผิดชอบ มีความฉลาด รอบคอบ มี ศีลธรรม และประพฤติพรหมจรรย์ ส่วนหนุมานในรามเกียรติ์นั้น เป็นบุตรของพระพายกับนาง สวาหะ หนุมานเกิดจากพระอิศวรแบ่งกำลังและอาวุธของพระองค์ให้พระพายนำไปซัดเข้าปากของ นางสวาหะ อาจกล่าวได้ว่าหนุมานเป็นอวตารของพระอิศวรที่ย่อมได้ หนุมานในรามเกียรติ์มี ลักษณะพิเศษคือ มีสี่หน้า แปดมือ มีคุณพล ขนเพชร เขี้ยวแก้ว และหางเป็นดาวเป็นเดือนได้ หนุ มานได้ถวายตัวเป็นทหารของพระราม ได้อาสาพระรามออกรบกับกองทัพของทศกัณฐ์จนได้รับชั ยชนะเช่นเดียวกับในรามายณะ แต่หนุมานในรามเกียรติ์เป็นวานรที่มีความเจ้าชู้ เห็นได้จากการที่มี เมียถึง 5,006 คน นอกจากนี้ตัวละครหนุมานในรามเกียรติ์ก็มีบทบาทที่หลากหลายมากกว่ารา มายณะ เพราะนอกจากหนุมานจะมีบทบาทเป็นทูต เป็นทหารรับใช้พระราม และเป็น ผู้บังคับบัญชาของเหล่าทหารวานรแล้วหนุมานในรามเกียรติ์ยังมีบทบาทเป็นบิดาและเป็นกษัตริย์ อีกด้วย

ด้านกลวิธีในการสร้างและนำเสนอตัวละครหนุมาน ในรามายณะผู้แต่งสร้างตัวละครแบบ อุดมคติ ให้ตัวละครเป็นเสมือนสมมุติเทพ ซึ่งจะเห็นได้จากการที่หนุมานมีความสุข ฉลาด รอบคอบ กล้าหาญ เมื่อถูกมอบหมายงานต่าง ๆ ให้ หนุมานจะคิดไตร่ตรองถึงผลการกระทำอยู่ เสมอ มีศีลธรรม ประพฤติพรหมจรรย์ และเป็นผู้ที่ถูกผู้อื่นบูชา เนื่องจากปัจจัยด้านศาสนาและ ความเชื่อของชาวอินเดียที่ศาสนาพราหมณ์อินดูมีอิทธิพลต่อชีวิตของผู้คนค่อนข้างสูง การสร้างตัว ละครหลักในวรรณคดีจึงสะท้อนความเชื่อของสังคมในยุคนั้น และเพื่อการสร้างตัวละครให้เป็น สมมุติเทพก็อาจจะใช้เป็นกุศโลบายในการใช้วรรณคดีถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนได้ ขณะที่หนุ มานในรามเกียรติ์จะมีความสมจริง มีความใกล้เคียงธรรมชาติของมนุษย์มากกว่า เห็นได้จากการที่

หนุมนมีความเจ้าชู้ มีเมียหลายคน และมีลูก ซึ่งสะท้อนรูปแบบการปกครองในยุคนั้นคือ พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุด และกระจายอำนาจการปกครองออกไปยังส่วนต่างๆ หนุมนวิวาทกับวานรตนอื่น ๆ แสดงให้เห็นว่าตัวละครหนุมนในรามเกียรติ์มีความสมจริง มีความเหมือนมนุษย์ คือ มีอารมณ์ใจร้อน โกรธ ตามธรรมชาติของมนุษย์ส่วนใหญ่ที่เมื่อมีสิ่งเร้ากระทบจิตใจก็จะไม่สามารถควบคุมตนเองได้ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะตามธรรมชาติของวานร กล่าวคือ ในบางครั้งหนุมนก็มักจะกระโดดโลดเต้น เทียวปีนไปกินผลหมากรากไม้ตามต้นต่าง ๆ แสดงให้เห็นความสมจริงใกล้เคียงธรรมชาติของมนุษย์และวานรซึ่งลักษณะดังกล่าวช่วยให้ผู้อ่านเข้าถึงตัวละครได้ง่ายยิ่งขึ้น

ด้านการเปรียบเทียบรสวรรณคดีที่ปรากฏเฉพาะในตอนของหนุมน ทั้งสองฉบับมีความใกล้เคียงกัน กล่าวคือ วรรณคดีเรื่องรามายณะและรามเกียรติ์เป็นเรื่องราวการทำสงครามระหว่างมนุษย์ ลิง และยักษ์ หนุมนมีบทบาทหน้าที่เป็นทหารเอกของพระราม ดังนั้นวรรณคดีทั้งสองฉบับจึงปรากฏรสเด่นคือ วีรรส (รสแห่งความกล้าหาญ) มากกว่ารสวรรณคดีอื่น ๆ ตามด้วย เราทรรส (รสแห่งความโกรธ) ที่ปรากฏในตอนที่หนุมนต่อสู้กับศัตรู และในรามเกียรติ์ปรากฏ ศฤงคารรส (รสแห่งความรัก) มากกว่ารามายณะ เนื่องจากความเจ้าชู้ของหนุมน แต่ในฉบับรามายณะไม่ปรากฏ ศฤงคารรส ที่เป็นบทของการเกี้ยวพาราสี เนื่องจากหนุมนนั้นประพฤติพรหมจรรย์ ปรากฏเพียงตอนที่หนุมนแสดงความภักดีต่อพระรามเท่านั้น นอกจากนี้ในวรรณคดีทั้งสองฉบับยังปรากฏรสวรรณคดีอื่น ๆ เช่น হাসยรส (รสแห่งความขบขัน) เนื่องจากหนุมนมีชาติกำเนิดเป็นวานร จึงมักจะแสดงพฤติกรรมแบบวานรให้เห็นอยู่บ่อยครั้ง กรุณารส (รสแห่งความเมตตา กรุณา) ทั้งในบทบาทของสามีที่มีต่อภรรยา บทบาทของบิดาที่มีต่อบุตร และบทบาทของผู้บังคับบัญชาที่มีความเมตตาต่อทหารภายใต้บังคับบัญชาของตน ภัยนกรส (รสแห่งความหวาดกลัว) ปรากฏในตอนที่หนุมนแพกร่วงลงกาโดยขาดการไตร่ตรองให้รอบคอบ ซึ่งอาจส่งผลให้นางสีดาตกอยู่ในอันตราย และอาจจะทำให้พระรามทรงกริ้ว หรือ โศกเศร้าเสียใจ และเกิดผลเสียตามมา ทั้งยังมี อัทธูตรส (รสแห่งความพิศวง) ปรากฏในตอนที่หนุมนได้พบกับมัจฉานุที่บาดาล หนุมนเกิดความประหลาดใจที่ได้เห็นบุคคลที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับตนเอง แต่มีหางเป็นปลา หรือตอนที่พระรามให้ครองเมืองร่วมกันครั้งหนึ่ง เป็นต้น นอกจากนี้ยังปรากฏ สานติรส (รสแห่งความสงบ) เห็นได้จากในตอนต้นและตอนท้ายของรามเกียรติ์ที่หนุมนออกบวช แสดงให้เห็นว่าหนุมนใฝ่หาความสงบในชีวิต ไม่ต้องการข้องเกี่ยวกับทรัพย์สมบัติ หรือการเมืองการปกครองใด แต่ไม่ปรากฏ พีภตสรส (รสแห่งความขยะแขยง) ซึ่งรสวรรณคดีเหล่านี้เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละครได้เป็นอย่างดี ทำให้เห็นว่าตัวละครถูกสร้างขึ้นมาให้เป็นที่สมมุติเทพตามคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ฮินดูในรามายณะ และเป็นตัวละครที่มีความ

ใกล้เคียงกับธรรมชาติของมนุษย์ตามแบบฉบับรามเกียรติ์ ซึ่งมีทั้งอารมณ์รัก โลภ โกรธ หลง เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องรามายณะของวาลมิกิ และเรื่องรามเกียรติ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช หากต้องการเปรียบเทียบให้เห็นภาพรวมของเนื้อเรื่องมากยิ่งขึ้น อาจจะมีการศึกษาตัวละครอื่นเพิ่มเติมด้วย เพื่อให้เห็นมุมมองของตัวละครมากขึ้น โดยเฉพาะการศึกษาการสร้างตัวละครและสวรรณคติ หากมีการศึกษาเปรียบเทียบจากตัวละครอื่น ๆ ก็จะช่วยให้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องและตัวละคร และเข้าถึงอรรถรสในการมากมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

- กระแสร้ มาลาชากรณั. **วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เนติศึกษา, 2516.
- กุสุมา รัศยมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549).
- กุสุมา รัศยมณี. **“สุนทรียรสในวรรณคดีเรื่องมหาภารตะ” ใน สันสกฤตวิจารณ์**. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2547).
- กุหลาบ มลลิกะมาส. **ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2531.
- ปรีชา นุ่นสุข. **อิทธิพลของมหากาพย์รามายณะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2524.
- เบญจมาศ พลอินทร์. **พื้นฐานวรรณคดีและวรรณกรรมไทย**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2526.
- เบญจวรรณ ส่งสมบูรณ์. **บทละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิเคราะห์**. ปริญญาโท กศ.ม. ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา, 2540. ถ่ายเอกสาร.
- ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. **แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษากรีก การวิจัยและวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.
- พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. **บทละครเรื่องรามเกียรติ์และบ่อเกิดรามเกียรติ์ในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ** (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2504).
- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. **ลิลิตนารายณ์สิบปาง**. พิมพ์ครั้งที่ 5.
- พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. **วิจารณ์นิทานปันทิหรืออิเหนา เรื่องพระราม และ สุนัขบัตรโขน-ละคร**. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517).

พชลินิจ์ จินนุ่. การวิเคราะห์หนุ่มานในรามเกียรติ์ฉบับต่างๆ. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547).

พุดิมาศ พุ่มพวง. วิเคราะห์บทละครรามเกียรติ์พระราชานิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540).

ภาวณิ โขติมณิ. การวิเคราะห์วีรสติในรามเกียรติ์ฉบับพระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ 2. ปริญญาบัตร กศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2543. ถ่ายเอกสาร.

วัฒนชัย หมั่นยิ่ง. ภาพลักษณ์ผู้ปกครองในบทละครรามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533).

วาลมิกิ พรหมฤณี. มหาเทพรามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.

วิญญู บุญยงค์. วานรในรามเกียรติ์. (กรุงเทพฯ : บริษัทต้นอ้อแกรมมี จำกัด (มหาชน), 2540).

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2539).

ศิริพงศ์ พะยอมแย้ม. ภาพและประวัติตัวละครรามเกียรติ์ : ประกอบการศึกษาวิชาวรรณคดีและศิลปกรรมไทย. (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2525).

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. ตัวละครในรามเกียรติ์. (กรุงเทพฯ : พิมพ์เนศวรการพิมพ์, 2525).

ศิลปากร. กรม. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์. บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ 1. (กรุงเทพฯ, 2540).

เสฐียร โกเศศ [นามแฝง]” อุปกรณ์รามเกียรติ์.

สมพร สิงโต. ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและพระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ 1. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517).

ลัทธา พิณิจภูวตล และนิตยา กาญจนะวรวรณ. ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย. (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520).

เสาวณิต จุลวงศ์. โครงสร้างของสังคมในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519).

อารมณั ไทยสุริโย. การศึกษาวิเคราะห์โคลงรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536).

2. ภาษาอังกฤษ

Arthur A. Macdonell. **A History of Sanskrit Literature**, 2nd ed. (Delhi : Motilal Banarasidass, 1971).

Birendra Kumar Bhattacharyya. "Introduction" in **A Critical Inventory of Rāmāyaṇa Studies in The World**, vol.1 (New Delhi : Sahitya Akademi, 1991).

C. Kunhan Raja. **Survey of Sanskrit Literature**, (Bombay : Bharatiya Vidya Bhavan, 1962).

Prof. John and Marry Brockington. "Rāma from India to Southeast Asia : the portrayal of a hero." Raja. **Survey of Sanskrit Literature**.

Satya Vrat Shastri "Sītā... How she is depicted in the Rāma Story of Southeast Asia" **Śyāmadeśa Saṃskṛtapuruṣaḥ Ācārya Chirapat Prapandvidyaḥ**. (Sanskrit Studies Centre, in collaboration with Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Bangkok, Thailand 2013).

Winternitz. **A History of Indian Literature**, Vol.1. Translated by S. Ketkar (Newyork : Russell & Russell, 1972), 313-314.

3. เว็บไซต์

<https://sanskritdocuments.org/mirrors/ramayana/valmiki.htm>

ภาคผนวก

ตัวบทเทวนาคีรี เรื่องรามายณะของวาลมิกิ (เฉพาะตอนของหนุมาน)

กฤษณินชากรณ์ วรรคที่ 2 โสลกที่ 13-28

॥ वाल्मीकि रामायण - किष्किन्धाकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

२

तौ तु दृष्ट्वा महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
वरायुधधरौ वीरौ सुग्रीवः शङ्कितोऽभवत् ॥ १॥

उद्विग्नहृदयः सर्वा दिशः समवलोकयन् ।
न व्यतिष्ठत् कस्मिंश्चिद्देशे वानरपुङ्गवः ॥ २॥

नैव चक्रे मनः स्थाने वीक्षमाणो महाबलौ ।
कपेः परमभीतस्य चित्तं व्यवससाद् ह ॥ ३॥

चिन्तयित्वा स धर्मात्मा विमृश्य गुरुलाघवम् ।
सुग्रीवः परमोद्विग्नः सर्वैरनुचरैः सह ॥ ४॥

ततः स सचिवेभ्यस्तु सुग्रीवः प्लवगाधिपः ।
शशंस परमोद्विग्नः पश्यंस्तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ५॥

एतौ वनमिदं दुर्गं वालिप्रणिहितौ ध्रुवम् ।
छद्मना चीरवसनौ प्रचरन्ताविहागतौ ॥ ६॥

ततः सुग्रीवसचिवा दृष्ट्वा परमधन्विनौ ।
जग्मुर्गिरितटात्तस्मादन्यच्छिखरमुत्तमम् ॥ ७॥

ते क्षिप्रमभिगम्याथ यूथपा यूथपर्षभम् ।
हरयो वानरश्रेष्ठं परिवार्योपतस्थिरे ॥ ८॥

एकमेकायनगताः प्लवमाना गिरेर्गिरिम् ।
प्रकम्पयन्तो वेगेन गिरीणां शिखराणि च ॥ ९॥

ततः शाखामृगाः सर्वे प्लवमाना महाबलाः ।
बभञ्जुश्च नगांस्तत्र पुष्पितान्दुर्गसंश्रितान् ॥ १०॥

आप्लवन्तो हरिवराः सर्वतस्तं महागिरिम् ।
मृगमार्जारशार्दूलांस्तासयन्तो ययुस्तदा ॥ ११॥

ततः सुग्रीवसचिवाः पर्वतेन्द्रं समाश्रिताः ।
सङ्गम्य कपिमुख्येन सर्वे प्राञ्जलयः स्थिताः ॥ १२॥

ततस्तं भयसन्तस्तं वालिकिल्बिषशङ्कितम् ।
उवाच हनुमान्वाक्यं सुग्रीवं वाक्यकोविदः ॥ १३॥

यस्मादुद्विग्नचेतास्त्वं प्रद्रुतो हरिपुङ्गव ।
तं क्रूरदर्शनं क्रूरं नेह पश्यामि वालिनम् ॥ १४॥

यस्मात्तव भयं सौम्य पूर्वजात्यापकर्मणः ।
स नेह वाली दुष्टात्मा न ते पश्याम्यहं भयम् ॥ १५॥

अहो शाखामृगात्वं ते व्यक्तमेव प्लवङ्गम ।
लघुचित्ततयात्मानं न स्थापयसि यो मतौ ॥ १६॥

बुद्धिविज्ञानसम्पन्न इङ्गितैः सर्वमाचर ।
न ह्यबुद्धिं गतो राजा सर्वभूतानि शास्ति हि ॥ १७॥

सुग्रीवस्तु शुभं वाक्यं श्रुत्वा सर्वं हनूमतः ।
ततः शुभतरं वाक्यं हनूमन्तमुवाच ह ॥ १८॥

दीर्घबाहू विशालाक्षौ शरचापासिधारिणौ ।
कस्य न स्याद्भयं दृष्ट्वा एतौ सुरसुतोपमौ ॥ १९॥

वालिप्रणिहितावेतौ शङ्केऽहं पुरुषोत्तमौ ।
राजानो बहुमित्राश्च विश्वासो नात्र हि क्षमः ॥ २०॥

अरयश्च मनुष्येण विज्ञेयाश्छन्नचारिणः ।
विश्वस्तानामविश्वस्ताश्छिद्रेषु प्रहरन्ति हि ॥ २१॥

कृत्येषु वाली मेधावी राजानो बहुदर्शनाः ।
भवन्ति परहन्तारस्ते ज्ञेयाः प्राकृतैर्नरैः ॥ २२॥

तौ त्वया प्राकृतेनैव गत्वा ज्ञेयौ प्लवङ्गम ।
शङ्कितानां प्रकारैश्च रूपव्याभाषणेन च ॥ २३॥

लक्षयस्व तयोर्भावं प्रहृष्टमनसौ यदि ।
विश्वासयन्प्रशंसाभिरिङ्गितैश्च पुनः पुनः ॥ २४॥

सिंहविप्रेक्षितौ वीरौ सिंहातिबलविक्रमौ ।
शक्रचापनिभे चापे प्रगृह्य विपुलैर्भुजैः ॥ ७॥

श्रीमन्तौ रूपसम्पन्नौ वृषभश्रेष्ठविक्रमौ ।
हस्तिहस्तोपमभुजौ द्युतिमन्तौ नरर्षभौ ॥ ८॥

प्रभया पर्वतेन्द्रोऽयं युवयोरवभासितः ।
राज्यार्हावमरप्रख्यौ कथं देशमिहागतौ ॥ ९॥

पद्मपत्रेक्षणौ वीरौ जटामण्डलधारिणौ ।
अन्योन्यसदृशौ वीरौ देवलोकादिवागतौ ॥ १०॥

यदृच्छयेव सम्प्राप्तौ चन्द्रसूर्यौ वसुन्धराम् ।
विशालवक्षसौ वीरौ मानुषौ देवरूपिणौ ॥ ११॥

सिंहस्कन्धौ महासत्त्वौ समदाविव गोवृषौ ।
आयताश्च सुवृत्ताश्च बाहवः परिघोत्तमाः ।
सर्वभूषणभूषार्हाः किमर्थं न विभूषितः ॥ १२॥

उभौ योग्यावहं मन्ये रक्षितुं पृथिवीमिमाम् ।
ससागरवनां कृत्स्नां विन्ध्यमेरुविभूषिताम् ॥ १३॥

इमे च धनुषी चित्रे श्लक्ष्णे चित्रानुलेपने ।
प्रकाशेते यथेन्द्रस्य वज्रे हेमविभूषिते ॥ १४॥

सम्पूर्णा निशितैर्बाणैर्तूणाश्च शुभदर्शनाः ।
जीवितान्तकरैर्घोरैर्ज्वलद्भिरिव पन्नगैः ॥ १५॥

महाप्रमाणौ विपुलौ तप्तहाटकभूषितौ ।
खड्गावेतौ विराजेते निर्मुक्तभुजगाविव ॥ १६॥

एवं मां परिभाषन्तं कस्माद्द्वै नाभिभाषथः ॥ १७॥

सुग्रीवो नाम धर्मात्मा कश्चिद्वानरयूथपः ।
वीरो विनिकृतो भ्रात्रा जगद्भ्रमति दुःखितः ॥ १८॥

प्राप्तोऽहं प्रेषितस्तेन सुग्रीवेण महात्मना ।
राज्ञा वानरमुख्यानां हनुमान्नाम वानरः ॥ १९॥

युवाभ्यां सह धर्मात्मा सुग्रीवः सख्यमिच्छति ।
तस्य मां सचिवं वित्तं वानरं पवनात्मजम् ॥ २०॥

भिक्षुरूपप्रतिच्छन्नं सुग्रीवप्रियकाम्यया ।
ऋश्यमूकादिह प्राप्तं कामगं कामरूपिणम् ॥ २१॥

एवमुक्त्वा तु हनुमांस्तौ वीरौ रामलक्ष्मणौ ।
वाक्यज्ञौ वाक्यकुशलः पुनर्नोवाच किं चन ॥ २२॥

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
प्रहृष्टवदनः श्रीमान्भ्रातरं पार्श्वतः स्थितम् ॥ २३॥

सचिवोऽयं कपीन्द्रस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
तमेव काङ्क्षमाणस्य ममान्तिकमुपागतः ॥ २४॥

तमभ्यभाष सौमित्रे सुग्रीवसचिवं कपिम् ।
वाक्यज्ञं मधुरैर्वाक्यैः स्नेहयुक्तमरिन्दमम् ॥ २५॥

गिषगिन्धुगकङ्कणं ढरररुतु 28 ङुलुतु 1-27

॥ वलुतुतुतु रलुतुतुतु - कलुतुतुतुतुतुतुतु ॥

॥ सुगु ॥

२ॢ

सतुतुतुतु वलुतुतुतु वुतुतुतु गतुतुतुतुतुतुतुतुतुतुतु ।
सलुतु ॥ १॥

सतु ।
अतु ॥ २॥

नुतु ।
तु ॥ ३॥

सुतु ।
वलुतु ॥ ॡ॥

कुरीडनुतु ।
तु ॥ ५॥

उतु ।
नुतु ॥ ॢ॥

प्रसाद्य वाक्यैर्मधुरैर्हेतुमद्भिर्मनोरमैः ।
वाक्यविद्वाक्यतत्त्वज्ञं हरीशं मारुतात्मजः ॥ ७॥

हितं तथ्यं च पथ्यं च सामधर्मार्थनीतिमत् ।
प्रणयप्रीतिसंयुक्तं विश्वासकृतनिश्चयम् ।
हरीश्वरमुपागम्य हनुमान्वाक्यमब्रवीत् ॥ ८॥

राज्यं प्राप्तं यशश्चैव कौली श्रीरभिवर्धिता ।
मित्राणां सङ्ग्रहः शेषस्तद्भवान्कर्तुमर्हति ॥ ९॥

यो हि मित्रेषु कालज्ञः सततं साधु वर्तते ।
तस्य राज्यं च कीर्तिश्च प्रतापश्चाभिवर्धते ॥ १०॥

यस्य कोशश्च दण्डश्च मित्राण्यात्मा च भूमिप ।
समवेतानि सर्वाणि स राज्यं महदश्नुते ॥ ११॥

तद्भवान्वृत्तसम्पन्नः स्थितः पथि निरत्यये ।
मित्रार्थमभिनीतार्थं यथावत्कर्तुमर्हति ॥ १२॥

यस्तु कालव्यतीतेषु मित्रकार्येषु वर्तते ।
स कृत्वा महतोऽप्यर्थान्न मित्रार्थेन युज्यते ॥ १३॥

क्रियतां राघवस्यैतद्वैदेह्याः परिमार्गणम् ।
तदिदं वीर कार्यं ते कालातीतमरिन्दम ॥ १४॥

न च कालमतीतं ते निवेदयति कालवित् ।
त्वरमाणोऽपि सन्म्राज्ञस्तव राजन्वशानुगः ॥ १५॥

कुलस्य केतुः स्फीतस्य दीर्घबन्धुश्च राघवः ।
अप्रमेयप्रभावश्च स्वयं चाप्रतिमो गुणैः ॥ १६॥

तस्य त्वं कुरु वै कार्यं पूर्वं तेन कृतं तव ।
हरीश्वर हरिश्रेष्ठानाज्ञापयितुमर्हसि ॥ १७॥

न हि तावद्भवेत्कालो व्यतीतश्चोदनादृते ।
चोदितस्य हि कार्यस्य भवेत्कालव्यतिक्रमः ॥ १८॥

अकर्तुरपि कार्यस्य भवान्कर्ता हरीश्वर ।
किं पुनः प्रतिकर्तुस्ते राज्येन च धनेन च ॥ १९॥

शक्तिमानसि विक्रान्तो वानरर्ष्व गणेश्वर ।
कर्तुं दाशरथेः प्रीतिमाज्ञायां किं नु सज्जसे ॥ २०॥

कामं खलु शरैर्शक्तः सुरासुरमहोरगान् ।
वशे दाशरथिः कर्तुं त्वत्प्रतिज्ञां तु काङ्क्षते ॥ २१॥

प्राणत्यागाविशङ्केन कृतं तेन तव प्रियम् ।
तस्य मार्गाम वैदेहीं पृथिव्यामपि चाम्बरे ॥ २२॥

न देवा न च गन्धर्वा नासुरा न मरुद्गणाः ।
न च यक्षा भयं तस्य कुर्युः किमुत राक्षसाः ॥ २३॥

तदेवं शक्तियुक्तस्य पूर्वं प्रियकृतस्तथा ।
रामस्यार्हसि पिङ्गेश कर्तुं सर्वात्मना प्रियम् ॥ २४॥

नाधस्तादवनौ नाप्सु गतिर्नोपरि चाम्बरे ।
कस्य चित्सज्जतेऽस्माकं कपीश्वर तवाज्ञया ॥ २५॥

तदाज्ञापय कः किं ते कृते वसतु कुत्र चित् ।
हरयो ह्यप्रधृष्यास्ते सन्ति कोट्यग्रतोऽनघ ॥ २६॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा काले साधुनिवेदितम् ।
सुग्रीवः सत्त्वसम्पन्नश्चकार मतिमुत्तमाम् ॥ २७॥

गिषगिन्धाकँण्ठं षररुक्ती 43 ङुलुक्ती 1-16

॥ वाल्मीकि रामायण - किष्किन्धाकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

४३

विशेषेण तु सुग्रीवो हनुमत्यर्थमुक्तवान् ।
स हि तस्मिन्हरिश्रेष्ठे निश्चितार्थोऽर्थसाधने ॥ १॥

न भूमौ नान्तरिक्षे वा नाम्बरे नामरालये ।
नाप्सु वा गतिसङ्गं ते पश्यामि हरिपुङ्गव ॥ २॥

सासुराः सहगन्धर्वाः सनागनरदेवताः ।
विदिताः सर्वलोकास्ते ससागरधराधराः ॥ ३॥

गतिर्वेगश्च तेजश्च लाघवं च महाकपे ।
पितुस्ते सदृशं वीर मारुतस्य महौजसः ॥ ४॥

तेजसा वापि ते भूतं समं भुवि न विद्यते ।
तद्यथा लभ्यते सीता तत्त्वमेवोपपादय ॥ ५॥

त्वय्येव हनुमन्नस्ति बलं बुद्धिः पराक्रमः ।
देशकालानुवृत्तश्च नयश्च नयपण्डित ॥ ६॥

ततः कार्यसमासङ्गमवगम्य हनूमति ।
विदित्वा हनुमन्तं च चिन्तयामास राघवः ॥ ७॥

सर्वथा निश्चितार्थाऽयं हनूमति हरीश्वरः ।
निश्चितार्थतरश्चापि हनूमान्कार्यसाधने ॥ ८॥

तदेवं प्रस्थितस्यास्य परिज्ञातस्य कर्मभिः ।
भर्त्रा परिगृहीतस्य ध्रुवः कार्यफलोदयः ॥ ९॥

तं समीक्ष्य महातेजा व्यवसायोत्तरं हरिम् ।
कृतार्थ इव संवृत्तः प्रहृष्टेन्द्रियमानसः ॥ १०॥

ददौ तस्य ततः प्रीतः स्वनामाङ्कोपशोभितम् ।
अङ्गुलीयमभिज्ञानं राजपुत्र्याः परन्तपः ॥ ११॥

अनेन त्वां हरिश्रेष्ठ चिह्नेन जनकात्मजा ।
मत्सकाशादनुप्राप्तमनुद्विग्नानुपश्यति ॥ १२॥

व्यवसायश्च ते वीर सत्त्वयुक्तश्च विक्रमः ।
सुग्रीवस्य च सन्देशः सिद्धिं कथयतीव मे ॥ १३॥

स तद्गृह्य हरिश्रेष्ठः स्थाप्य मूर्ध्नि कृताञ्जलिः ।
वन्दित्वा चरणौ चैव प्रस्थितः प्लवगोत्तमः ॥ १४॥

स तत्प्रकर्षन्हरिणां बलं महद्
बभूव वीरः पवनात्मजः कपि ।
गताम्बुदे व्योम्नि विशुद्धमण्डलः
शशीव नक्षत्रगणोपशोभितः ॥ १५॥

अतिबलबलमाश्रितस्तवाहं
हरिवरविक्रमविक्रमैरनल्पैः ।
पवनसुत यथाभिगम्यते सा
जनकसुता हनुमंस्तथा कुरुष्व ॥ १६॥

गिषगिनशरकङ्कणं सरररकती 50 ढुलकती 1-8

॥ वरलुडुीकी ररडरडण - कीषुकीनुधरकरणुड ॥

॥ सरुग ॥

इतुडुकुतुवर हनुडरडुसुतुर डुनः कृषुणरकुरनरडुडुररडुडु ।
अडुडुवुीतुतुतु डुडुडुडुडुगुरुतुतु डुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडु ॥ १॥
इदुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडु ।
कुषुतुडुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडु ॥ २॥

डुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडु ।
इडुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ।
दृषुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ॥ ३॥

कसुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ।
शुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ॥ ॡ॥

करडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ।
तडुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ॥ ॡ॥

डुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ।
इडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ॥ ॢ॥

करडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ।
कथं डुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ॥ ॣ॥

अतुडुडुडुडुडुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ।
अकुरनतुतुतुतुतुतुतुतुतुतु डुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडुडु ॥ ।॥

गिषगिनशरकङ्कणं सरररकती 52 ढुलकती 1-13

॥ वाल्मीकि रामायण - किष्किन्धाकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

५२

एवमुक्तः शुभं वाक्यं तापस्या धर्मसंहितम् ।
उवाच हनुमान्वाक्यं तामनिन्दितचेष्टिताम् ॥ १॥

शरणं त्वां प्रपन्नाः स्मः सर्वे वै धर्मचारिणि ।
यः कृतः समयोऽस्माकं सुग्रीवेण महात्मना ।
स तु कालो व्यतिक्रान्तो बिले च परिवर्तताम् ॥ २॥

सा त्वमस्माद्विलाद्घोरादुत्तारयितुमर्हसि ॥ ३॥

तस्मात्सुग्रीववचनादतिक्रान्तान्गतायुषः ।
त्रातुमर्हसि नः सर्वान्सुग्रीवभयशङ्कितान् ॥ ४॥

महच्च कार्यमस्माभिः कर्तव्यं धर्मचारिणि ।
तच्चापि न कृतं कार्यमस्माभिरिह वासिभिः ॥ ५॥

एवमुक्ता हनुमता तापसी वाक्यमब्रवीत् ।
जीवता दुष्करं मन्ये प्रविष्टेन निवर्तितुम् ॥ ६॥

तपसस्तु प्रभावेन नियमोपार्जितेन च ।
सर्वानिव बिलादस्मादुद्धरिष्यामि वानरान् ॥ ७॥

निमीलयत चक्षूषि सर्वे वानरपुङ्गवाः ।
न हि निष्क्रमितुं शक्यमनिमीलितलोचनैः ॥ ८॥

ततः संमीलिताः सर्वे सुकुमाराङ्गुलैः करैः ।
सहसा पिदधुर्दृष्टिं हृष्टा गमनकाङ्क्षिणः ॥ ९॥

वानरास्तु महात्मानो हस्तरुद्धमुखास्तदा ।
निमेषान्तरमात्रेण बिलादुत्तारितास्तया ॥ १०॥

ततस्तान्वानरान्सर्वास्तापसी धर्मचारिणी ।
निःसृतान्विषमात्तस्मात्समाश्वास्येदमब्रवीत् ॥ ११॥

एष विन्ध्यो गिरिः श्रीमान्नानाद्रुमलतायुतः ।
एष प्रसवणः शैलः सागरोऽयं महोदधिः ॥ १२॥

न ह्यहं त इमे सर्वे सामदानादिभिर्गुणैः ।
दण्डेन न त्वया शक्याः सुग्रीवादपकर्षितुम् ॥ ११॥

विगृह्यासनमप्याहुर्दुर्बलेन बलीयसः ।
आत्मरक्षाकरस्तस्मान्न विगृहीत दुर्बलः ॥ १२॥

यां चेमां मन्यसे धात्रीमेतद्विलमिति श्रुतम् ।
एतल्लक्ष्मणबाणानामीषत्कार्यं विदारणे ॥ १३॥

स्वल्पं हि कृतमिन्द्रेण क्षिपता ह्यशनिं पुरा ।
लक्ष्मणो निशितैर्बाणैर्भिन्द्यात्पत्रपुटं यथा ।
लक्ष्मणस्य च नाराचा बहवः सन्ति तद्विधाः ॥ १४॥

अवस्थाने यदैव त्वमासिष्यसि परन्तप ।
तदैव हरयः सर्वे त्यक्ष्यन्ति कृतनिश्चयाः ॥ १५॥

स्मरन्तः पुत्रदाराणां नित्योद्विग्ना बुभुक्षिताः ।
खेदिता दुःखशय्याभिस्त्वां करिष्यन्ति पृष्ठतः ॥ १६॥

स त्वं हीनः सुहृद्भिश्च हितकामैश्च बन्धुभिः ।
तृणादपि भृशोद्विग्नः स्पन्दमानाद्भविष्यसि ॥ १७॥

न च जातु न हिंस्युस्त्वां घोरा लक्ष्मणसायकाः ।
अपवृत्तं जिघांसन्तो महावेगा दुरासदाः ॥ १८॥

अस्माभिस्तु गतं सार्धं विनीतवदुपस्थितम् ।
आनुपूर्व्यात्तु सुग्रीवो राज्ये त्वां स्थापयिष्यति ॥ १९॥

धर्मकामः पितृव्यस्ते प्रीतिकामो दृढव्रतः ।
शुचिः सत्यप्रतिज्ञश्च ना त्वां जातु जिघांसति ॥ २०॥

प्रियकामश्च ते मातुस्तदर्थं चास्य जीवितम् ।
तस्यापत्यं च नास्त्यन्यत्तस्मादङ्गद गम्यताम् ॥ २१॥

गिषगिनठाकंठं तररुत्तं 65 त्रोलुत्तं 1-36

॥ वाल्मीकि रामायण - किष्किन्धाकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

६५

अनेकशतसाहस्रीं विषण्णां हरिवाहिनीम् ।
जाम्बवान्समुदीक्ष्यैवं हनुमन्तमथाब्रवीत् ॥ १॥

वीर वानरलोकस्य सर्वशास्त्रमथाब्रवीत् ।
तूष्णीमेकान्तमाश्रित्य हनुमन्किं न जल्पसि ॥ २॥

हनुमन्हरिराजस्य सुग्रीवस्य समो ह्यसि ।
रामलक्ष्मणयोश्चापि तेजसा च बलेन च ॥ ३॥

अरिष्टनेमिनः पुत्रौ वैनतेयो महाबलः ।
गरुत्मानिव विख्यात उत्तमः सर्वपक्षिणाम् ॥ ४॥

बहुशो हि मया दृष्टः सागरे स महाबलः ।
भुजगानुद्धरन्पक्षी महावेगो महायशः ॥ ५॥

पक्षयोर्यद्वलं तस्य तावद्भुजबलं तव ।
विक्रमश्चापि वेगश्च न ते तेनापहीयते ॥ ६॥

बलं बुद्धिश्च तेजश्च सत्त्वं च हरिसत्तम ।
विशिष्टं सर्वभूतेषु किमात्मानं न बुध्यसे ॥ ७॥

अप्सराप्सरसां श्रेष्ठा विख्याता पुञ्जिकस्थला ।
अज्ञेनेति परिख्याता पत्नी केसरिणो हरेः ॥ ८॥

अभिशापादभूतात वानरी कामरूपिणी ।
दुहिता वानरेन्द्रस्य कुञ्जरस्य महात्मनः ॥ ९॥

कपित्वे चारुसर्वाङ्गी कदा चित्कामरूपिणी ।
मानुषं विग्रहं कृत्वा यौवनोत्तमशालिनी ॥ १०॥

अचरत्पर्वतस्याग्रे प्रावृडम्बुदसनिभे ।
विचित्रमाल्याभरणा महार्हक्षौमवासिनी ॥ ११॥

तस्या वस्त्रं विशालाक्ष्याः पीतं रक्तदशं शुभम् ।
स्थितायाः पर्वतस्याग्रे मारुतोऽपहरच्छनैः ॥ १२॥

स ददर्श ततस्तस्या वृत्तावूरू सुसंहतौ ।
स्तनौ च पीनौ सहितौ सुजातं चारु चाननम् ॥ १३॥

तां विशालायतश्रोणीं तनुमध्यां यशस्विनीम् ।
दृष्ट्वैव शुभसर्वाङ्गीं पवनः काममोहितः ॥ १४॥

स तां भुजाभ्यां पीनाभ्यां पर्यष्वजत मारुतः ।
मन्मथाविष्टसर्वाङ्गो गतात्मा तामनिन्दिताम् ॥ १५॥

सा तु तत्रैव सम्भ्रान्ता सुवृत्ता वाक्यमब्रवीत् ।
एकपत्नीव्रतमिदं को नाशयितुमिच्छति ॥ १६॥

अञ्जनाया वचः श्रुत्वा मारुतः प्रत्यभाषत ।
न त्वां हिंसामि सुश्रोणि मा भूते सुभगे भयम् ॥ १७॥

मनसास्मि गतो यत्त्वां परिष्वज्य यशस्विनि ।
वीर्यवान्बुद्धिसम्पन्नः पुत्रस्तव भविष्यति ॥ १८॥

अभ्युत्थितं ततः सूर्यं बालो दृष्ट्वा महावने ।
फलं चेति जिघृक्षुस्त्वमुत्प्लुत्याभ्यपतो दिवम् ॥ १९॥

शतानि त्रीणि गत्वाथ योजनानां महाकपे ।
तेजसा तस्य निर्धूतो न विषादं ततो गतः ॥ २०॥

तावदापततस्तूर्णमन्तरिक्षं महाकपे ।
क्षिप्तमिन्द्रेण ते वज्रं क्रोधाविष्टेन धीमता ॥ २१॥

ततः शैलाग्रशिखरे वामो हनुरभज्यत ।
ततो हि नामधेयं ते हनुमानिति कीर्त्यते ॥ २२॥

ततस्त्वां निहतं दृष्ट्वा वायुर्गन्धवहः स्वयम् ।
त्रैलोक्ये भृशसङ्क्रुद्धो न ववौ वै प्रभञ्जनः ॥ २३॥

सम्भ्रान्ताश्च सुराः सर्वे त्रैलोक्ये क्षुभिते सति ।
प्रसादयन्ति सङ्क्रुद्धं मारुतं भुवनेश्वराः ॥ २४॥

प्रसादिते च पवने ब्रह्मा तुभ्यं वरं ददौ ।
अशस्त्रवध्यतां तात समरे सत्यविक्रम ॥ २५॥

वज्रस्य च निपातेन विरुजं त्वां समीक्ष्य च ।
सहस्रनेत्रः प्रीतात्मा ददौ ते वरमुत्तमम् ॥ २६॥

स्वच्छन्दतश्च मरणं ते भूयादिति वै प्रभो ।
स त्वं केसरिणः पुत्रः क्षेत्रजो भीमविक्रमः ॥ २७॥

मारुतस्यौरसः पुत्रस्तेजसा चापि तत्समः ।
त्वं हि वायुसुतो वत्स प्लवने चापि तत्समः ॥ २८॥

वयमद्य गतप्राणा भवानस्मासु साम्प्रतम् ।
दाक्ष्यविक्रमसम्पन्नः पक्षिराज इवापरः ॥ २९॥

त्रिविक्रमे मया तात सशैलवनकानना ।
त्रिः सप्तकृत्वः पृथिवी परिक्रान्ता प्रदक्षिणम् ॥ ३०॥

तदा चौषधयोऽस्माभिः सञ्चिता देवशासनात् ।
निष्पन्नममृतं याभिस्तदासीन्नो महद्वलम् ॥ ३१॥

स इदानीमहं वृद्धः परिहीनपराक्रमः ।
साम्प्रतं कालमस्माकं भवान्सर्वगुणान्वितः ॥ ३२॥

तद्विजृम्भस्व विक्रान्तः प्लवताम् उत्तमो ह्यसि ।
त्वद्दीर्यं द्रष्टुकामेयं सर्वा वानरवाहिनी ॥ ३३॥

उत्तिष्ठ हरिशार्दूल लङ्घयस्व महार्णवम् ।
परा हि सर्वभूतानां हनुमन्या गतिस्तव ॥ ३४॥

विषाण्णा हरयः सर्वे हनुमन्किमुपेक्षसे ।
विक्रमस्व महावेगो विष्णुस्त्रीन्विक्रमानिव ॥ ३५॥

ततस्तु वै जाम्बवताभिचोदितः
प्रतीतवेगः पवनात्मजः कपिः ।
प्रहर्षयंस्तां हरिवीर वाहिनीं
चकार रूपं महदात्मनस्तदा ॥ ३६॥

गिषगिभत्राकंण्ठं षररुत्तं 66 ङुलुत्तं 1-25

॥ वाल्मीकि रामायण - किष्किन्धाकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

६६

संस्तूयमानो हनुमान्व्यवर्धत महाबलः ।
समाविध्य च लाङ्गूलं हर्षाच्च बलमेयिवान् ॥ १॥

तस्य संस्तूयमानस्य सर्वैर्वानरपुङ्गवैः ।
तेजसापूर्यमाणस्य रूपमासीदनुत्तमम् ॥ २॥

यथा विजृम्भते सिंहो विवृद्धो गिरिगह्वरे ।
मारुतस्यौरसः पुत्रस्तथा सम्प्रति जृम्भते ॥ ३॥

अशोभत मुखं तस्य जृम्भमाणस्य धीमतः ।
अम्बरीषोपमं दीप्तं विधूम इव पावकः ॥ ४॥

हरीणामुत्थितो मध्यात्सम्प्रहृष्टतनूरुहः ।
अभिवाद्य हरीन्वृद्धान्हेनुमानिदमब्रवीत् ॥ ५॥

अरुजन्यर्वताग्राणि हुताशनसखोऽनिलः ।
बलवानप्रमेयश्च वायुराकाशगोचरः ॥ ६॥

तस्याहं शीघ्रवेगस्य शीघ्रगस्य महात्मनः ।
मारुतस्यौरसः पुत्रः प्लवने नास्ति मे समः ॥ ७॥

उत्सहेयं हि विस्तीर्णमालिखन्तमिवाम्बरम् ।
मेरुं गिरिमसङ्गेन परिगन्तुं सहस्रशः ॥ ८॥

बाहुवेगप्रणुनेन सागरेणाहमुत्सहे ।
समाप्लावयितुं लोकं सपर्वतनदीहृदम् ॥ ९॥

ममोरुजङ्घावेगेन भविष्यति समुत्थितः ।
संमूर्च्छितमहाग्राहः समुद्रो वरुणालयः ॥ १०॥

पन्नगाशनमाकाशे पतन्तं पक्षिसेवितम् ।
वैनतेयमहं शक्तः परिगन्तुं सहस्रशः ॥ ११॥

उदयात्प्रस्थितं वापि ज्वलन्तं रश्मिमालिनम् ।
अनस्तमितमादित्यमभिगन्तुं समुत्सहे ॥ १२॥

ततो भूमिमसंस्पृश्य पुनरागन्तुमुत्सहे ।
प्रवेगेनैव महता भीमेन प्लवगर्षभाः ॥ १३॥

उत्सहेयमतिक्रान्तुं सर्वानाकाशगोचरान् ।
सागरं क्षोभयिष्यामि दारयिष्यामि मेदिनीम् ॥ १४॥

पर्वतान्कम्पयिष्यामि प्लवमानः प्लवङ्गमाः ।
हरिष्ये चोरुवेगेन प्लवमानो महार्णवम् ॥ १५॥

सुभार्कण्ठं सररुकी 1 ङुलकी 30-74

आनुपूर्व्याच्च वृत्तं च लाङ्गूलं रोमभिश् चितम् ।
उत्पतिष्यन्विचिक्षेप पक्षिराज इवोरगम् ॥ ३०॥

तस्य लाङ्गूलमाविद्धमतिवेगस्य पृष्ठतः ।
ददृशे गरुडेनेव हियमाणो महोरगः ॥ ३१॥

बाहू संस्तम्भयामास महापरिघसंनिभौ ।
ससाद च कपिः कट्यां चरणौ सञ्चुकोप च ॥ ३२॥

संहृत्य च भुजौ श्रीमांस्तथैव च शिरोधराम् ।
तेजः सत्त्वं तथा वीर्यमाविवेश स वीर्यवान् ॥ ३३॥

मार्गमालोकयन्दूरादूर्ध्वप्रणिहितेक्षणः ।
रुरोध हृदये प्राणानाकाशमवलोकयन् ॥ ३४॥

पद्भ्यां दृढमवस्थानं कृत्वा स कपिकुञ्जरः ।
निकुञ्ज्य कर्णौ हनुमानुत्पतिष्यन्महाबलः ।
वानरान्वानरश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३५॥

यथा राघवनिर्मुक्तः शरः श्वसनविक्रमः ।
गच्छेत्तद्गमिष्यामि लङ्कां रावणपालिताम् ॥ ३६॥

न हि द्रक्ष्यामि यदि तां लङ्कायां जनकात्मजाम् ।
अनेनैव हि वेगेन गमिष्यामि सुरालयम् ॥ ३७॥

यदि वा त्रिदिवे सीतां न द्रक्ष्यामि कृतश्रमः ।
बद्ध्वा राक्षसराजानमानयिष्यामि रावणम् ॥ ३८॥

सर्वथा कृतकार्योऽहमेष्यामि सह सीतया ।
आनयिष्यामि वा लङ्कां समुत्पाद्य सरावणाम् ॥ ३९॥

एवमुक्त्वा तु हनुमान्वानरान्वानरोत्तमः ।
उत्पपाताथ वेगेन वेगवानविचारयन् ॥ ४०॥

समुत्पतति तस्मिंस्तु वेगात्ते नगरोहिणः ।
संहृत्य विटपान्सर्वान्समुत्पेतुः समन्ततः ॥ ४१॥

स मत्तकोयष्टिभकान्यादपान्युष्पशालिनः ।
उद्वहन्नूरुवेगेन जगाम विमलेऽम्बरे ॥ ४२॥

ऊरुवेगोद्धता वृक्षा मुहूर्तं कपिमन्वयुः ।
प्रस्थितं दीर्घमध्वानं स्वबन्धुमिव बान्धवाः ॥ ४३॥

तमूरुवेगोन्मथिताः सालाश्चान्ये नगोत्तमाः ।
अनुजग्मुर्हनूमन्तं सैन्या इव महीपतिम् ॥ ४४॥

सुपुष्पिताग्रैर्बहुभिः पादपैरन्वितः कपिः ।
हनुमान्पर्वताकारो बभूवाद्भुतदर्शनः ॥ ४५॥

सारवन्तोऽथ ये वृक्षा न्यमज्जल्लवणाम्भसि ।
भयादिव महेन्द्रस्य पर्वता वरुणालये ॥ ४६॥

स नानाकुसुमैः कीर्णः कपिः साङ्कुरकोरकैः ।
शुशुभे मेघसङ्काशः खद्योतैरिव पर्वतः ॥ ४७॥

विमुक्तास्तस्य वेगेन मुक्त्वा पुष्पाणि ते द्रुमाः ।
अवशीर्यन्त सलिले निवृत्ताः सुहृदो यथा ॥ ४८॥

लघुत्वेनोपपन्नं तद्विचित्रं सागरेऽपतत् ।
द्रुमाणां विविधं पुष्पं कपिवायुसमीरितम् ॥ ४९॥

पुष्पौघेणानुबद्धेन नानावर्णेन वानरः ।
बभौ मेघ इवोद्यन्वै विद्युद्गणविभूषितः ॥ ५०॥

तस्य वेगसमुद्भूतैः पुष्पैस्तोयमदृश्यत ।
ताराभिरभिरामाभिरुदिताभिरिवाम्बरम् ॥ ५१॥

तस्याम्बरगतौ बाहू ददृशाते प्रसारितौ ।
पर्वताग्राद्विनिष्क्रान्तौ पञ्चास्याविव पन्नगौ ॥ ५२॥

पिबन्निव बभौ चापि सोर्मिजालं महार्णवम् ।
पिपासुरिव चाकाशं ददृशे स महाकपिः ॥ ५३॥

तस्य विद्युत्प्रभाकारे वायुमार्गानुसारिणः ।
नयने विप्रकाशेते पर्वतस्थाविवानलौ ॥ ५४॥

पिङ्गे पिङ्गाक्षमुख्यस्य बृहती परिमण्डले ।
चक्षुषी सम्प्रकशेते चन्द्रसूर्याविव स्थितौ ॥ ५५॥

मुखं नासिकया तस्य ताम्रया ताम्रमाबभौ ।
सन्ध्यया समभिस्पृष्टं यथा सूर्यस्य मण्डलम् ॥ ५६॥

लाङ्गलं च समाविद्धं प्लवमानस्य शोभते ।
अम्बरे वायुपुत्रस्य शक्रध्वज इवोच्छ्रितः ॥ ५७॥

लाङ्गूलचक्रेण महाञ्जुक्लदंष्ट्रोऽनिलात्मजः ।
व्यरोचत महाप्राज्ञः परिवेषीव भास्करः ॥ ५८॥

स्फिग्देशेनाभिताम्रेण रराज स महाकपिः ।
महता दारितेनेव गिरिगैरिकधातुना ॥ ५९॥

तस्य वानरसिंहस्य प्लवमानस्य सागरम् ।
कक्षान्तरगतो वायुर्जिमूत इव गर्जति ॥ ६०॥

खे यथा निपतत्युल्का उत्तरान्ताद्विनिःसृता ।
दृश्यते सानुबन्धा च तथा स कपिकुञ्जरः ॥ ६१॥

पतत्पतङ्गसङ्काशो व्यायतः शुशुभे कपिः ।
प्रवृद्ध इव मातङ्गः कक्षया बध्यमानया ॥ ६२॥

उपरिष्ठाच्छरीरेण छायाया चावगाढया ।
सागरे मारुताविष्टा नौरिवासीत्तदा कपिः ॥ ६३॥

यं यं देशं समुद्रस्य जगाम स महाकपिः ।
स स तस्याङ्गवेगेन सोन्माद इव लक्ष्यते ॥ ६४॥

सागरस्योर्मिजालानामुरसा शैलवर्षणाम् ।
अभिघ्नंस्तु महावेगः पुप्लुवे स महाकपिः ॥ ६५॥

कपिवातश्च बलवान्मेघवातश्च निःसृतः ।
सागरं भीमनिर्घोषं कम्पयामासतुर्भृशम् ॥ ६६॥

विकर्षत्रूर्मिजालानि बृहन्ति लवणाम्भसि ।
अत्यक्रामन्महावेगस्तरङ्गान्गणयन्निव ॥ ६७॥

प्लवमानं समीक्ष्याथ भुजङ्गाः सागरालयाः ।
व्योम्नि तं कपिशार्दूलं सुपर्णमिति मेनिरे ॥ ६८॥

दशयोजनविस्तीर्णा त्रिंशद्योजनमायता ।
छाया वानरसिंहस्य जले चारुतराभवत् ॥ ६९॥

श्वेताभ्रघनराजीव वायुपुत्रानुगामिनी ।
तस्य सा शुशुभे छाया वितता लवणाम्भसि ॥ ७०॥

प्लवमानं तु तं दृष्ट्वा प्लवगं त्वरितं तदा ।
ववृषुः पुष्पवर्षाणि देवगन्धर्वदानवाः ॥ ७१॥

तताप न हि तं सूर्यः प्लवन्तं वानरेश्वरम् ।
सिषेवे च तदा वायू रामकार्यार्थसिद्धये ॥ ७२॥

ऋषयस्तुष्टुवृश्चैनं प्लवमानं विहायसा ।
जगुश्च देवगन्धर्वाः प्रशंसन्तो महौजसं ॥ ७३॥

नागाश्च तुष्टुवृक्ष रक्षांसि विबुधाः खगाः ।
प्रेक्ष्याकाशे कपिवरं सहसा विगतक्लमम् ॥ ७४॥

सुनत्तरकंठं सररकं 1 तोलकं 102-107

तिष्ठ त्वं हरिशार्दूल मयि विश्रम्य गम्यताम् ।
तदिदं गन्धवत्स्वादु कन्दमूलफलं बहु ।
तदास्वाद्य हरिश्रेष्ठ विश्रान्तोऽनुगमिष्यसि ॥ १०२॥

अस्माकमपि सम्बन्धः कपिमुख्यस्त्वयास्ति वै ।
प्रख्यतस्त्रिषु लोकेषु महागुणपरिग्रहः ॥ १०३॥

वेगवन्तः प्लवन्तो ये प्लवगा मारुतात्मज ।
तेषां मुख्यतमं मन्ये त्वामहं कपिकुञ्जर ॥ १०४॥

अतिथिः किल पूजार्हः प्राकृतोऽपि विजानता ।
धर्म जिज्ञासमानेन किं पुनर्यादृशो भवान् ॥ १०५॥

त्वं हि देववरिष्ठस्य मारुतस्य महात्मनः ।
पुत्रस्तस्यैव वेगेन सदृशः कपिकुञ्जर ॥ १०६॥

पूजिते त्वयि धर्मज्ञ पूजां प्राप्नोति मारुतः ।
तस्मात्त्वं पूजनीयो मे शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥ १०७॥

सुनथरकंण्ठं सरररकती 1 लोकरती 130-155

ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
अब्रुवन्सूर्यसङ्काशां सुरसां नागमातरम् ॥ १३०॥

अयं वातात्मजः श्रीमान्प्लवते सागरोपरि ।
हनूमात्राम तस्य त्वं मुहूर्तं विघ्नमाचर ॥ १३१॥

राक्षसं रूपमास्थाय सुघोरं पर्वतोपमम् ।
दंष्ट्राकरालं पिङ्गाक्षं वक्त्रं कृत्वा नभःस्पृशम् ॥ १३२॥

बलमिच्छामहे ज्ञातुं भूयश्चास्य पराक्रमम् ।
त्वां विजेष्यत्युपायेन विषदं वा गमिष्यति ॥ १३३॥

एवमुक्ता तु सा देवी दैवतैरभिसङ्कृता ।
समुद्रमध्ये सुरसा बिभ्रती राक्षसं वपुः ॥ १३४॥

विकृतं च विरूपं च सर्वस्य च भयावहम् ।
प्लवमानं हनूमन्तमावृत्येदमुवाच ह ॥ १३५॥

मम भक्षः प्रदिष्टस्त्वमीश्वरैर्वानरर्षभ ।
अहं त्वां भक्षयिष्यामि प्रविशेदं ममाननम् ॥ १३६॥

एवमुक्तः सुरसया प्राञ्जलिर्वानरर्षभः ।
प्रहृष्टवदनः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ १३७॥

रामो दाशरथिर्नाम प्रविष्टो दण्डकावनम् ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया ॥ १३८॥

अस्य कार्यविषक्तस्य बद्धवैरस्य राक्षसैः ।
तस्य सीता हृता भार्या रावणेन यशस्विनी ॥ १३९॥

तस्याः सकाशं दूतोऽहं गमिष्ये रामशासनात् ।
कर्तुमर्हसि रामस्य साह्यं विषयवासिनि ॥ १४०॥

अथ वा मैथिलीं दृष्ट्वा रामं चाक्लिष्टकारिणम् ।
आगमिष्यामि ते वक्त्रं सत्यं प्रतिशृणोमि ते ॥ १४१॥

एवमुक्ता हनुमता सुरसा कामरूपिणी ।
अब्रवीन्नातिवर्तेन्मां कश्चिदेष वरो मम ॥ १४२॥

एवमुक्तः सुरसया क्रुद्धो वानरपुङ्गवः ।
अब्रवीत्कुरु वै वक्त्रं येन मां विषहिष्यसे ॥ १४३॥

इत्युक्त्वा सुरसां क्रुद्धो दशयोजनमायतः ।
दशयोजनविस्तारो बभूव हनुमांस्तदा ॥ १४४॥

तं दृष्ट्वा मेघसङ्काशं दशयोजनमायतम् ।
चकार सुरसाप्यास्यं विशद्योजनमायतम् ॥ १४५॥

हनुमांस्तु ततः क्रुद्धस्त्रिंशद्योजनमायतः ।
चकार सुरसा वक्त्रं चत्वारिंशत्तथोच्छ्रितम् ॥ १४६॥

बभूव हनुमान्वीरः पञ्चाशद्योजनोच्छ्रितः ।
चकार सुरसा वक्त्रं षष्टियोजनमायतम् ॥ १४७॥

तथैव हनुमान्वीरः सप्ततिं योजनोच्छ्रितः ।
चकार सुरसा वक्त्रमशीतिं योजनायतम् ॥ १४८॥

हनूमानचल प्रख्यो नवतिं योजनोच्छ्रितः ।
चकार सुरसा वक्त्रं शतयोजनमायतम् ॥ १४९॥

तद्दृष्ट्वा व्यादितं त्वास्यं वायुपुत्रः स बुद्धिमान् ।
दीर्घजिह्वं सुरसया सुघोरं नरकोपमम् ॥ १५०॥

स सङ्घिप्यात्मनः कायं जीमूत इव मारुतिः ।
तस्मिन्मुहूर्ते हनुमान्बभूवाङ्गुष्ठमात्रकः ॥ १५१॥

सोऽभिपत्याशु तद्वक्त्रं निष्पत्य च महाजवः ।
अन्तरिक्षे स्थितः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ १५२॥

प्रविष्टोऽस्मि हि ते वक्त्रं दाक्षायणि नमोऽस्तु ते ।
गमिष्ये यत्र वैदेही सत्यं चास्तु वचस्तव ॥ १५३॥

तं दृष्ट्वा वदनान्मुक्तं चन्द्रं राहुमुखादिव ।
अब्रवीत्सुरसा देवी स्वेन रूपेण वानरम् ॥ १५४॥

अर्थसिद्धयै हरिश्रेष्ठ गच्छ सौम्य यथासुखम् ।
समानय च वैदेहीं राघवेण महात्मना ॥ १५५॥

सुनथरकंठं सररकती 1 लोडकती 164-179

बहुशः सेविते वीरैर्विद्याधरगणैर्वैः ।
कपिना कृष्यमाणानि महाभ्राणि चकाशिशरे ॥ १६४॥

प्रविशन्नभ्रजालानि निष्पतंश्च पुनः पुनः ।
प्रावृषीन्दुरिवाभाति निष्पतन्नविशंस्तदा ॥ १६५॥

प्लवमानं तु तं दृष्ट्वा सिंहिका नाम राक्षसी ।
मनसा चिन्तयामास प्रवृद्धा कामरूपिणी ॥ १६६॥

अद्य दीर्घस्य कालस्य भविष्याम्यहमाशिता ।
इदं हि मे महत्सत्त्वं चिरस्य वशमागतम् ॥ १६७॥

इति सञ्चिन्त्य मनसा छायामस्य समक्षिपत् ।
छायायां सङ्गृहीतायां चिन्तयामास वानरः ॥ १६८॥

समाक्षिप्तोऽस्मि सहसा पङ्गूकृतपराक्रमः ।
प्रतिलोमेन वातेन महानौरिव सागरे ॥ १६९॥

तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव वीक्षमाणस्ततः कपिः ।
ददर्श स महासत्त्वमुत्थितं लवणाम्भसि ॥ १७०॥

कपिराज्ञा यदाख्यातं सत्त्वमद्भुतदर्शनम् ।
छायाग्राहि महावीर्यं तदिदं नात्र संशयः ॥ १७१॥

स तां बुद्ध्वार्थतत्त्वेन सिंहिकां मतिमान्कपिः ।
व्यवर्धत महाकायः प्रावृषीव बलाहकः ॥ १७२॥

तस्य सा कायमुद्वीक्ष्य वर्धमानं महाकपेः ।
वक्त्रं प्रसारयामास पातालाम्बरसनिभम् ॥ १७३॥

स ददर्श ततस्तस्या विकृतं सुमहन्मुखम् ।
कायमात्रं च मेधावी मर्माणि च महाकपिः ॥ १७४॥

स तस्या विवृते वक्त्रे वज्रसंहननः कपिः ।
सङ्घिष्य मुहुरात्मानं निष्पपात महाबलः ॥ १७५॥

आस्ये तस्या निमज्जन्तं ददृशुः सिद्धचारणाः ।
ग्रस्यमानं यथा चन्द्रं पूर्णं पर्वणि राहुणा ॥ १७६॥

ततस्तस्य नखैस्तीक्ष्णैर्मर्माण्युत्कृत्य वानरः ।
उत्पपाताथ वेगेन मनःसम्पातविक्रमः ॥ १७७॥

तां हतां वानरेणाशु पतितां वीक्ष्य सिंहिकाम् ।
भूतान्याकाशचारीणि तमूचुः प्लवगर्षभम् ॥ १७८॥

भीममद्य कृतं कर्म महत्सत्त्वं त्वया हतम् ।
साधयार्थमभिप्रेतमरिष्टं प्लवतां वर ॥ १७९॥

सुभारकंठं षड्विंशोऽध्यायः ॥ १९-४७

पालितां राक्षसेन्द्रेण निर्मितां विश्वकर्मणा ।
प्लवमानामिवाकाशे ददर्श हनुमान्पुरीम् ॥ १९॥

सम्पूर्णां राक्षसैर्घोरिर्नगिर्भोगवतीम् इव ।
अचिन्त्यां सुकृतां स्पष्टां कुबेराध्युषितां पुरा ॥ २०॥

दंष्ट्रिभिर्बहुभिः शूरेः शूलपट्टिशपाणिभिः ।
रक्षितां राक्षसैर्घोरिर्गुहामाशीविषैरपि ॥ २१॥

वप्रप्राकारजघनां विपुलाम्बुनवाम्बराम् ।
शतघ्नीशूलकेशान्तामट्टालकवतंसकाम् ॥ २२॥

द्वारमुत्तरमासाद्य चिन्तयामास वानरः ।
कैलासशिखरप्रख्यमालिखन्तमिवाम्बरम् ।
ध्रियमाणमिवाकाशमुच्छ्रितैर्भवनोत्तमैः ॥ २३॥

तस्याश्च महतीं गुप्तिं सागरं च निरीक्ष्य सः ।
रावणं च रिपुं घोरं चिन्तयामास वानरः ॥ २४॥

आगत्यापीह हरयो भविष्यन्ति निरर्थकाः ।
न हि युद्धेन वै लङ्का शक्या जेतुं सुरैरपि ॥ २५॥

इमां तु विषमां दुर्गां लङ्कां रावणपालिताम् ।
प्राप्यापि स महाबाहुः किं करिष्यति राघवः ॥ २६॥

अवकाशो न सान्त्वस्य राक्षसेष्वभिगम्यते ।
न दानस्य न भेदस्य नैव युद्धस्य दृश्यते ॥ २७॥

चतुर्णामिव हि गतिर्वनराणां महात्मनाम् ।
वाल्लिपुत्रस्य नीलस्य मम राज्ञश्च धीमतः ॥ २८॥

यावज्जानामि वैदेहीं यदि जीवति वा न वा ।
तत्रैव चिन्तयिष्यामि दृष्ट्वा तां जनकात्मजाम् ॥ २९॥

ततः स चिन्तयामास मुहूर्तं कपिकुञ्जरः ।
गिरिशृङ्गे स्थितस्तस्मिन्नामस्याभ्युदये रतः ॥ ३०॥

अनेन रूपेण मया न शक्या रक्षसां पुरी ।
प्रवेष्टुं राक्षसैर्गुप्ता क्रूरैर्बलसमन्वितैः ॥ ३१॥

उग्रौजसो महावीर्यो बलवन्तश्च राक्षसाः ।
वञ्चनीया मया सर्वे जानकीं परिमार्गिता ॥ ३२॥

लक्ष्यालक्ष्येण रूपेण रात्रौ लङ्का पुरी मया ।
प्रवेष्टुं प्राप्तकालं मे कृत्यं साधयितुं महत् ॥ ३३॥

तां पुरीं तादृशीं दृष्ट्वा दुराधर्षा सुरासुरैः ।
हनूमांश्चिन्तयामास विनिःश्वस्य मुहुर्मुहुः ॥ ३४॥

केनोपायेन पश्येयं मैथिलीं जनकात्मजाम् ।
अदृष्टो राक्षसेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना ॥ ३५॥

न विनश्येत्कथं कार्यं रामस्य विदितात्मनः ।
एकामेकश्च पश्येयं रहिते जनकात्मजाम् ॥ ३६॥

भूताश्वार्थो विपद्यन्ते देशकालविरोधिताः ।
विक्लवं दूतमासाद्य तमः सूर्योदये यथा ॥ ३७॥

अर्थानर्थान्तरे बुद्धिर्निश्चितापि न शोभते ।
घातयन्ति हि कार्याणि दूताः पण्डितमानिनः ॥ ३८॥

न विनश्येत्कथं कार्यं वैक्लव्यं न कथं भवेत् ।
लङ्घनं च समुद्रस्य कथं नु न वृथा भवेत् ॥ ३९॥

मयि दृष्टे तु रक्षोभी रामस्य विदितात्मनः ।
भवेद्व्यर्थमिदं कार्यं रावणानर्थमिच्छतः ॥ ४०॥

न हि शक्यं क्व चित्स्थातुमविज्ञातेन राक्षसैः ।
अपि राक्षसरूपेण किमुतान्येन केन चित् ॥ ४१॥

वायुरप्यत्र नाज्ञातश् चरेदिति मतिर्मम ।
न ह्यस्यविदितं किं चिद्राक्षसानां बलीयसाम् ॥ ४२॥

इहाहं यदि तिष्ठामि स्वेन रूपेण संवृतः ।
विनाशमुपयास्यामि भर्तुरर्थश्च हीयते ॥ ४३॥

तदहं स्वेन रूपेण रजन्यां ह्रस्वतां गतः ।
लङ्कामभिपतिष्यामि राघवस्यार्थसिद्धये ॥ ४४॥

रावणस्य पुरीं रात्रौ प्रविश्य सुदुरासदाम् ।
विचिन्वन्भवनं सर्वं द्रक्ष्यामि जनकात्मजाम् ॥ ४५॥

इति सञ्चिन्त्य हनुमान्सूर्यस्यास्तमयं कपिः ।
आचकाङ्क्षे तदा वीरा वैदेह्या दर्शनोत्सुकः ।
पृषदंशकमात्रः सन्बभूवाद्भुतदर्शनः ॥ ४६॥

प्रदोषकाले हनुमांस्तूर्णमुत्पत्य वीर्यवान् ।
प्रविवेश पुरीं रम्यां सुविभक्तमहापथम् ॥ ४७॥

सुभारकं ४५-५०

आतोद्यानि विचित्राणि परिष्वज्य वरस्त्रियः ।
निपीड्य च कुचैः सुप्ताः कामिन्यः कामुकानिव ॥ ४५॥

तासामेकान्तविन्यस्ते शयानां शयने शुभे ।
ददर्श रूपसम्पन्नमपरां स कपिः स्त्रियम् ॥ ४६॥

मुक्तामणिसमायुक्तैर्भूषणैः सुविभूषिताम् ।
विभूषयन्तीमिव च स्वश्रिया भवनोत्तमम् ॥ ४७॥

गौरीं कनकवर्णाभामिष्टामन्तःपुरेश्वरीम् ।
कपिर्मन्दोदरीं तत्र शयानां चारुरूपिणीम् ॥ ४८॥

स तां दृष्ट्वा महाबाहुर्भूषितां मारुतात्मजः ।
तर्कयामास सीतेति रूपयौवनसम्पदा ।
हर्षेण महता युक्तो ननन्द हरियूथपः ॥ ४९॥

आशपोटयामास चुचुम्ब पुच्छं
ननन्द चिक्रीड जगौ जगाम ।

स्तम्भानरोहन्निपपात भूमौ
निदर्शयन्स्वां प्रकृतिं कपीनाम् ॥ ५०॥

सुभारकंठं सररुकी 9 ङुलकी 31-39

श्यामावदातास्तत्रान्याः काश्चित्कृष्णा वराङ्गनाः ।
काश्चित्काञ्चनवर्णाङ्गयः प्रमदा राक्षसालये ॥ ३१॥

तासां निद्रावशत्वाच्च मदनेन विमूर्छितम् ।
पद्मिनीनां प्रसुप्तानां रूपमासीद्यथैव हि ॥ ३२॥

एवं सर्वमशेषेण रावणान्तःपुरं कपिः ।
ददर्श सुमहातेजा न ददर्श च जानकीम् ॥ ३३॥

निरीक्षमाणश्च ततस्ताः स्त्रियः स महाकपिः ।
जगाम महतीं चिन्तां धर्मसाध्वसशङ्कितः ॥ ३४॥

परदारारोधस्य प्रसुप्तस्य निरीक्षणम् ।
इदं खलु ममात्यर्थं धर्मलोपं करिष्यति ॥ ३५॥

न हि मे परदाराणां दृष्टिर्विषयवर्तिनी ।
अयं चात्र मया दृष्टः परदारपरिग्रहः ॥ ३६॥

तस्य प्रादुरभूच्चिन्तापुनरन्या मनस्विनः ।
निश्चितैकान्तचित्तस्य कार्यानिश्चयदर्शिनी ॥ ३७॥

कामं दृष्ट्वा मया सर्वा विश्वस्ता रावणस्त्रियः ।
न तु मे मनसः किं चिद्वैकृत्यमुपपद्यते ॥ ३८॥

मनो हि हेतुः सर्वेषामिन्द्रियाणां प्रवर्तते ।
शुभाशुभास्ववस्थासु तच्च मे सुव्यवस्थितम् ॥ ३९॥

सुभारकंठं सररुकी 10 ङुलकी 6-25

दृष्टमन्तःपुरं सर्वं दृष्ट्वा रावणयोषितः ।
न सीता दृश्यते साध्वी वृथा जातो मम श्रमः ॥ ६॥

किं नु मां वानराः सर्वे गतं वक्ष्यन्ति सङ्गताः ।
गत्वा तत्र त्वया वीर किं कृतं तद्वदस्व नः ॥ ७॥

अदृष्ट्वा किं प्रवक्ष्यामि तामहं जनकात्मजाम् ।
ध्रुवं प्रायमुपेष्यन्ति कालस्य व्यतिवर्तने ॥ ८॥

किं वा वक्ष्यति वृद्धश्च जाम्बवानङ्गदश्च सः ।
गतं पारं समुद्रस्य वानराश्च समागताः ॥ ९॥

अनिर्वेदः श्रियो मूलमनिर्वेदः परं सुखम् ।
भूयस्तावद्विचेष्यामि न यत्र विचयः कृतः ॥ १०॥

अनिर्वेदो हि सततं सर्वार्थेषु प्रवर्तकः ।
करोति सफलं जन्तोः कर्म यच्च करोति सः ॥ ११॥

तस्मादनिर्वेदं कृतं यत्नं चेष्टेऽहमुत्तमम् ।
अदृष्टांश्च विचेष्यामि देशान्नावणपालितान् ॥ १२॥

आपानशालाविचितास्तथा पुष्पगृहाणि च ।
चित्रशालाश्च विचिता भूयः क्रीडागृहाणि च ॥ १३॥

निष्कुटान्तररथ्याश्च विमानानि च सर्वशः ।
इति सञ्चिन्त्य भूयोऽपि विचेतुमुपचक्रमे ॥ १४॥

भूमीगृहांश्चैत्यगृहान्गृहातिगृहकानपि ।
उत्पतन्निपतंश्चापि तिष्ठन्नाच्छन्नुनः क्व चित् ॥ १५॥

अपावृण्वंश्च द्वाराणि कपाटान्यवघट्टयन् ।
प्रविशन्निष्पतंश्चापि प्रपतन्नुत्पतन्नपि ।
सर्वमप्यवकाशं स विचचार महाकपिः ॥ १६॥

चतुरङ्गुलमात्रोऽपि नावकाशः स विद्यते ।
रावणान्तःपुरे तस्मिन् कपिर्न जगाम सः ॥ १७॥

प्राकरान्तररथ्याश्च वेदिकश्चैत्यसंश्रयाः ।
श्वभ्राश्च पुष्करिण्यश्च सर्वं तेनावलोकितम् ॥ १८॥

राक्षस्यो विविधाकारा विरूपा विकृतास्तथा ।
दृष्ट्वा हनूमता तत्र न तु सा जनकात्मजा ॥ १९॥

रूपेणाप्रतिमा लोके वरा विद्याधर स्त्रियः ।
दृटा हनूमता तत्र न तु राघवनन्दिनी ॥ २०॥

नागकन्या वरारोहाः पूर्णचन्द्रनिभाननाः ।
दृष्टा हनूमता तत्र न तु सीता सुमध्यमा ॥ २१॥

प्रमथ्य राक्षसेन्द्रेण नागकन्या बलाद्धृताः ।
दृष्टा हनूमता तत्र न सा जनकनन्दिनी ॥ २२॥

सोऽपश्यस्तां महाबाहुः पश्यंश्चान्या वरस्त्रियः ।
विषसाद महाबाहुर्हनूमान्मारुतात्मजः ॥ २३॥

उद्योगं वानरेन्द्राणं प्लवनं सागरस्य च ।
व्यर्थं वीक्ष्यानिलसुतश्चिन्तां पुनरुपागमत् ॥ २४॥

अवतीर्य विमानाच्च हनूमान्मारुतात्मजः ।
चिन्तामुपजगामार्थं शोकोपहतचेतनः ॥ २५॥

बुधवारर्षात् ११ श्लोकं १-४८

॥ वाल्मीकि रामायण - सुन्दरकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

११

विमानात्तु सुसङ्क्रम्य प्राकारं हरियूथपः ।
हनूमान्वेगवानासीद्यथा विद्युद्घनान्तरे ॥ १॥

सम्परिक्रम्य हनुमान्नावणस्य निवेशनान् ।
अदृष्ट्वा जानकीं सीतामब्रवीद्वचनं कपिः ॥ २॥

भूयिष्ठं लोडिता लङ्का रामस्य चरता प्रियम् ।
न हि पश्यामि वैदेहीं सीतां सर्वाङ्गशोभनाम् ॥ ३॥

पल्वलानि तटाकानि सरांसि सरितस्तथा ।
नद्योऽनूपवनान्ताश्च दुर्गाश्च धरणीधराः ।
लोडिता वसुधा सर्वा न च पश्यामि जानकीम् ॥ ४॥

इह सम्पातिना सीता रावणस्य निवेशने ।
आख्याता गृध्रराजेन न च पश्यामि ताम् अहम् ॥ ५॥

किं नु सीताथ वैदेही मैथिली जनकात्मजा ।
उपतिष्ठेत विवशा रावणं दुष्टचारिणम् ॥ ६॥

क्षिप्रमुत्पततो मन्ये सीतामादाय रक्षसः ।
बिभ्यतो रामबाणानामन्तरा पतिता भवेत् ॥ ७॥

अथ वा ह्रियमाणायाः पथि सिद्धनिषेविते ।
मन्ये पतितमार्याया हृदयं प्रेक्ष्य सागरम् ॥ ८॥

रावणस्योरुवेगेन भुजाभ्यां पीडितेन च ।
तया मन्ये विशालाक्ष्या त्यक्तं जीवितमार्याया ॥ ९॥

उपर्युपरि वा नूनं सागरं क्रमतस्तदा ।
विवेष्टमाना पतिता समुद्रे जनकात्मजा ॥ १०॥

आहो क्षुद्रेण चानेन रक्षन्ती शीलमात्मनः ।
अबन्धुर्भिक्षिता सीता रावणेन तपस्विनी ॥ ११॥

अथ वा राक्षसेन्द्रस्य पत्नीभिरसितेक्षणा ।
अदुष्टा दुष्टभावाभिर्भिक्षिता सा भविष्यति ॥ १२॥

सम्पूर्णचन्द्रप्रतिमं पद्मपत्रनिभक्षणम् ।
रामस्य ध्यायती वक्त्रं पञ्चत्वं कृपणा गता ॥ १३॥

हा राम लक्ष्मणेत्येव हायोध्येति च मैथिली ।
विलप्य बहु वैदेही न्यस्तदेहा भविष्यति ॥ १४॥

अथ वा निहिता मन्ये रावणस्य निवेशने ।
नूनं लालप्यते मन्दं पञ्जरस्थेव शारिका ॥ १५॥

जनकस्य कुले जाता रामपत्नी सुमध्यमा ।
कथमुत्पलपत्राक्षी रावणस्य वशं व्रजेत् ॥ १६॥

विनष्टा वा प्रनष्टा वा मृता वा जनकात्मजा ।
रामस्य प्रियभार्यस्य न निवेदयितुं क्षमम् ॥ १७॥

निवेद्यमाने दोषः स्याद्दोषः स्यादनिवेदने ।
कथं नु खलु कर्तव्यं विषमं प्रतिभाति मे ॥ १८॥

अस्मिन्नेवङ्गते कर्णे प्राप्तकालं क्षमं च किम् ।
भवेदिति मतिं भूयो हनुमान्प्रविचारयन् ॥ १९॥

यदि सीतामदृष्ट्वाहं वानरेन्द्रपुरीमितः ।
गमिष्यामि ततः को मे पुरुषार्थो भविष्यति ॥ २०॥

ममेदं लङ्घनं व्यर्थं सागरस्य भविष्यति ।
प्रवेशश्चिव लङ्काया राक्षसानां च दर्शनम् ॥ २१॥

किं वा वक्ष्यति सुग्रीवो हरयो व समागताः ।
किष्किन्धां समनुप्राप्तौ तौ वा दशरथात्मजौ ॥ २२॥

गत्वा तु यदि काकुत्स्थं वक्ष्यामि परमप्रियम् ।
न दृष्टेति मया सीता ततस्त्यक्ष्यन्ति जीवितम् ॥ २३॥

परुषं दारुणं क्रूरं तीक्ष्णमिन्द्रियतापनम् ।
सीतानिमित्तं दुर्वाक्यं श्रुत्वा स न भविष्यति ॥ २४॥

तं तु कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा पञ्चत्वगतमानसं ।
भृशानुरक्तो मेधावी न भविष्यति लक्ष्मणः ॥ २५॥

विनष्टौ भ्रातरौ श्रुत्वा भरतोऽपि मरिष्यति ।
भरतं च मृतं दृष्ट्वा शत्रुघ्नो न भविष्यति ॥ २६॥

पुत्रान्मृतान्समीक्ष्याथ न भविष्यन्ति मातरः ।
कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी च न संशयः ॥ २७॥

कृतज्ञः सत्यसन्धश्च सुग्रीवः प्लवगाधिपः ।
रामं तथा गतं दृष्ट्वा ततस्त्यक्ष्यन्ति जीवितम् ॥ २८॥

दुर्मना व्यथिता दीना निरानन्दा तपस्विनी ।
पीडिता भर्तृशोकेन रुमा त्यक्ष्यति जीवितम् ॥ २९॥

वालिजेन तु दुःखेन पीडिता शोककर्षिता ।
पञ्चत्वगमने राज्ञस्तारापि न भविष्यति ॥ ३०॥

मातापित्रोर्विनाशेन सुग्रीव व्यसनेन च ।
कुमारोऽप्यङ्गदः कस्माद्भारयिष्यति जीवितम् ॥ ३१॥

भर्तृजेन तु शोकेन अभिभूता वनौकसः ।
शिरांस्यभिहनिष्यन्ति तलैर्मुष्टिभिरेव च ॥ ३२॥

सान्त्वेनानुप्रदानेन मानेन च यशस्विना ।
लालिताः कपिराजेन प्राणांस्त्यक्ष्यन्ति वानराः ॥ ३३॥

न वनेषु न शैलेषु न निरोधेषु वा पुनः ।
क्रीडामनुभविष्यन्ति समेत्य कपिकुञ्जराः ॥ ३४॥

सपुत्रदाराः सामात्या भर्तृव्यसनपीडिताः ।
शैलाग्रेभ्यः पतिष्यन्ति समेत्य विषमेषु च ॥ ३५॥

विषमुद्धन्धनं वापि प्रवेशं ज्वलनस्य वा ।
उपवासमथो शस्त्रं प्रचरिष्यन्ति वानराः ॥ ३६॥

घोरमारोदनं मन्ये गते मयि भविष्यति ।
इक्ष्वाकुकुलनाशश्च नाशश्चैव वनौकसाम् ॥ ३७॥

सोऽहं नैव गमिष्यामि किष्किन्धा नगरीमितः ।
न हि शक्ष्याम्यहं द्रष्टुं सुग्रीवं मैथिलीं विना ॥ ३८॥

मय्यगच्छति चेहस्थे धर्मात्मानौ महारथौ ।
आशया तौ धरिष्येते वनराश्च मनस्विनः ॥ ३९॥

हस्तादानो मुखादानो नियतो वृक्षमूलिकः ।
वानप्रस्थो भविष्यामि अदृष्ट्वा जनकात्मजाम् ॥ ४०॥

सागरानूपजे देशे बहुमूलफलोदके ।
चितां कृत्वा प्रवेक्ष्यामि समिद्धमरणीसुतम् ॥ ४१॥

उपविष्टस्य वा सम्यग्लिङ्गिनं साधयिष्यतः ।
शरीरं भक्षयिष्यन्ति वायसाः श्वापदानि च ॥ ४२॥

इदमप्यृषिभिर्दृष्टं निर्याणमिति मे मतिः ।
सम्यगापः प्रवेक्ष्यामि न चेत्यश्यामि जानकीम् ॥ ४३॥

सुजातमूला सुभगा कीर्तिमालायशस्विनी ।
प्रभग्ना चिररात्रीयं मम सीतामपश्यतः ॥ ४४॥

तापसो वा भविष्यामि नियतो वृक्षमूलिकः ।
नेतः प्रतिगमिष्यामि तामदृष्ट्वासितेक्षणाम् ॥ ४५॥

यदीतः प्रतिगच्छामि सीतामनधिगम्य ताम् ।
अङ्गदः सहितैः सर्वैर्वानरैर्न भविष्यति ॥ ४६॥

विनाशे बहवो दोषा जीवन्प्राप्नोति भद्रकम् ।
तस्मात्प्राणान्धरिष्यामि ध्रुवो जीवति सङ्गमः ॥ ४७॥

एवं बहुविधं दुःखं मनसा धारयन्मुहुः ।
नाध्यगच्छत्तदा पारं शोकस्य कपिकुञ्जरः ॥ ४८॥

सुभार्कण्ठे स्वरक्तौ 13 श्लोकौ 18-48

ततो मलिनसंवीतां राक्षसीभिः समावृताम् ।
उपवासकृशां दीनां निःश्वसान्तीं पुनः पुनः ।
ददर्श शुक्लपक्षादौ चन्द्ररेखामिवामलाम् ॥ १८॥

मन्दप्रख्यायमानेन रूपेण रुचिरप्रभाम् ।
पिनद्धां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः ॥ १९॥

पीतेनैकेन संवीतां क्लिष्टेनोत्तमवाससा ।
सपङ्कामनलङ्कारां विपद्मामिव पद्मिनीम् ॥ २०॥

व्रीडितां दुःखसन्तप्तां परिम्लानां तपस्विनीम् ।
ग्रहेणाङ्गारकेणैव पीडितामिव रोहिणीम् ॥ २१॥

अश्रुपूर्णमुखीं दीनां कृशामननशेन च ।
शोकध्यानपरां दीनां नित्यं दुःखपरायणाम् ॥ २२॥

प्रियं जनमपश्यन्तीं पश्यन्तीं राक्षसीगणम् ।
स्वगणेन मृगीं हीनां श्वगणाभिवृताम् इव ॥ २३॥

नीलनागाभया वेण्या जघनं गतयैकया ।
सुखार्हा दुःखसन्तप्तां व्यसनानामकोदिवाम् ॥ २४॥

तां समीक्ष्य विशालाक्षीमधिकं मलिनां कृशाम् ।
तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादिभिः ॥ २५॥

हियमाणा तदा तेन रक्षसा कामरूपिणा ।
यथारूपा हि दृष्टा वै तथारूपेयमङ्गना ॥ २६॥

पूर्णचन्द्राननां सुभ्रू चारुवृत्तपयोधराम् ।
कुर्वन्तीं प्रभया देवीं सर्वा वितिमिरा दिशः ॥ २७॥

तां नीलकेशीं बिम्बौष्ठीं सुमध्यां सुप्रतिष्ठिताम् ।
सीतां पद्मपलाशाक्षीं मन्मथस्य रतिं यथा ॥ २८॥

इष्टां सर्वस्य जगतः पूर्णचन्द्रप्रभाम् इव ।
भूमौ सुतनुमासीनां नियतामिव तापसीम् ॥ २९॥

निःश्वासबहुलां भीरुं भुजगेन्द्रवधूम् इव ।
शोकजालेन महता विततेन न राजतीम् ॥ ३०॥

संसक्तां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः ।
तां स्मृतीमिव सन्दिग्धामुद्धिं निपतिताम् इव ॥ ३१॥

विहतामिव च श्रद्धामाशां प्रतिहताम् इव ।
सोपसर्गा यथा सिद्धिं बुद्धिं सकलुषाम् इव ॥ ३२॥

अभूतेनापवादेन कीर्तिं निपतिताम् इव ।
रामोपरोधव्यथितां रक्षोहरणकर्षिताम् ॥ ३३॥

अबलां मृगशावाक्षीं वीक्षमाणां ततस्ततः ।
बाष्पाम्बुप्रतिपूर्णेन कृष्णवक्त्राक्षिपक्ष्मणा ।
वदनेनाप्रसन्नेन निःश्वसन्तीं पुनः पुनः ॥ ३४॥

मलपङ्कधरां दीनां मण्डनार्हाममण्डिताम् ।
प्रभां नक्षत्रराजस्य कालमेघैरिवावृताम् ॥ ३५॥

तस्य सन्दिदिहे बुद्धिर्मुहुः सीतां निरीक्ष्य तु ।
आम्नायानामयोगेन विद्यां प्रशिथिलाम् इव ॥ ३६॥

दुःखेन बुबुधे सीतां हनुमाननलङ्कृताम् ।
संस्कारेण यथाहीनां वाचमर्थान्तरं गताम् ॥ ३७॥

तां समीक्ष्य विशालाक्षीं राजपुत्रीमनिन्दिताम् ।
तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादयन् ॥ ३८॥

वैदेह्या यानि चाङ्गेषु तदा रामोऽन्वकीर्तयत् ।
तान्याभरणजालानि गात्रशोभीन्यलक्षयत् ॥ ३९॥

सुकृतौ कर्णविष्टौ च श्वदंष्ट्रौ च सुसंस्थितौ ।
मणिविद्रुमचित्राणि हस्तेष्वाभरणानि च ॥ ४०॥

श्यामानि चिरयुक्तत्वात्तथा संस्थानवन्ति च ।
तान्येवैतानि मन्येऽहं यानि रामोऽन्कीर्तयत् ॥ ४१॥

तत्र यान्यवहीनानि तान्यहं नोपलक्षये ।
यान्यस्या नावहीनानि तानीमानि न संशयः ॥ ४२॥

पीतं कनकपट्टाभं स्रस्तं तद्वसनं शुभम् ।
उत्तरीयं नगासक्तं तदा दृष्टं प्लवङ्गमैः ॥ ४३॥

भूषणानि च मुख्यानि दृष्टानि धरणीतले ।
अनयैवापविद्धानि स्वनवन्ति महान्ति च ॥ ४४॥

इदं चिरगृहीतत्वाद्वसनं क्लिष्टवत्तरम् ।
तथा हि नूनं तद्वर्णं तथा श्रीमद्यथेतरत् ॥ ४५॥

इयं कनकवर्णाङ्गी रामस्य महिषी प्रिया ।
प्रनष्टापि सती यस्य मनसो न प्रणश्यति ॥ ४६॥

इयं सा यत्कृते रामश्चतुर्भिः परितप्यते ।
कारुण्येनानृशंस्येन शोकेन मदनेन च ॥ ४७॥

स्त्री प्रनष्टेति कारुण्यादाश्रितेत्यानृशंस्यतः ।
पत्नी नष्टेति शोकेन प्रियेति मदनेन च ॥ ४८॥

सुभारगँळ्ळं ढरररुकी 28 ङ्ळरुकी 1-16

॥ वाल्मीकि रामायण - सुन्दरकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

२८

हनुमानपि विक्रान्तः सर्वं शुश्राव तत्त्वतः ।
सीतायास्त्रिजटायाश्च राक्षसीनां च तर्जनम् ॥ १॥

अवेक्षमाणस्तां देवीं देवताम् इव नन्दने ।
ततो बहुविधां चिन्तां चिन्तयामास वानरः ॥ २॥

यां कपीनां सहस्राणि सुबहून्ययुतानि च ।
दिक्षु सर्वासु मार्गन्ते सेयमासादिता मया ॥ ३॥

चारेण तु सुयुक्तेन शत्रोः शक्तिमवेक्षिता ।
गूढेन चरता तावदवेक्षितमिदं मया ॥ ४॥

राक्षसानां विशेषश्च पुरी चयमवेक्षिता ।
राक्षसाधिपतेरस्य प्रभावो रावणस्य च ॥ ५॥

युक्तं तस्याप्रमेयस्य सर्वसत्त्वदयावतः ।
समाश्वासयितुं भार्या पतिदर्शनकाङ्क्षिणीम् ॥ ६॥

अहमाश्वासयाम्येनां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
अदृष्टदुःखां दुःखस्य न ह्यन्तमधिगच्छतीम् ॥ ७॥

यदि ह्यहमिमां देवीं शोकोपहतचेतनाम् ।
अनाश्वास्य गमिष्यामि दोषवद्गमनं भवेत् ॥ ८॥

गते हि मयि तत्रेयं राजपुत्री यशस्विनी ।
परित्राणमविन्दन्ती जानकी जीवितं त्यजेत् ॥ ९॥

मया च स महाबाहुः पूर्णचन्द्रनिभाननः ।
समाश्वासयितुं न्याय्यः सीतादर्शनलालसः ॥ १०॥

निशाचरीणां प्रत्यक्षमक्षमं चाभिभाषणम् ।
कथं नु खलु कर्तव्यमिदं कृच्छ्रं गतो ह्यहम् ॥ ११॥

अनेन रात्रिशेषेण यदि नाश्वास्यते मया ।
सर्वथा नास्ति सन्देहः परित्यक्ष्यति जीवितम् ॥ १२॥

रामश्च यदि पृच्छेन्मां किं मां सीताब्रवीद्वचः ।
किमहं तं प्रतिब्रूयामसम्भाष्य सुमध्यमाम् ॥ १३॥

सीतासन्देशरहितं मामितस्त्वरया गतम् ।
निर्दहेदपि काकुत्स्थः क्रुद्धस्तीव्रेण चक्षुषा ॥ १४॥

यदि चेद्योजयिष्यामि भर्तारं रामकारणात् ।
व्यर्थमागमनं तस्य ससैन्यस्य भविष्यति ॥ १५॥

अन्तरं त्वहमासाद्य राक्षसीनामिह स्थितः ।
शनैराश्वासयिष्यामि सन्तापबहुलामिमाम् ॥ १६॥

सुनथरकङ्कणं सरररकती 28 ढुलकती 40-44

कथं नु खलु वाक्यं मे शृणुयान्नोद्विजेत च ।
इति सञ्चिन्त्य हनुमांश्चकार मतिमान्मतिम् ॥ ४०॥

राममक्लिष्टकर्माणं स्वबन्धुमनुकीर्तयन् ।
नैनामुद्वेजयिष्यामि तद्वन्धुगतमानसाम् ॥ ४१॥

इक्ष्वाकूणां वरिष्ठस्य रामस्य विदितात्मनः ।
शुभानि धर्मयुक्तानि वचनानि समर्पयन् ॥ ४२॥

श्रावयिष्यामि सर्वाणि मधुरां प्रब्रुवन्गिरम् ।
श्रद्धास्यति यथा हीयं तथा सर्वं समादधे ॥ ४३॥

इति स बहुविधं महानुभावो
जगतिपतेः प्रमदामवेक्षमाणः ।
मधुरमवितथं जगाद वाक्यं
द्रुमविटपान्तरमास्थितो हनूमान् ॥ ४४॥

सुनथरकङ्कणं सरररकती 34 ढुलकती 1-9

॥ वाल्मीकि रामायण - सुन्दरकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

३४

भूय एव महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः ।
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं सीताप्रत्ययकारणात् ॥ १॥

वानरोऽहं महाभागे दूतो रामस्य धीमतः ।
रामनामाङ्कितं चेदं पश्य देव्यङ्गुलीयकम् ।
समाश्वसिहि भद्रं ते क्षीणदुःखफला ह्यसि ॥ २॥

गृहीत्वा प्रेक्षमाणा सा भर्तुः करविभूषणम् ।
भर्तारमिव सम्प्राप्ता जानकी मुदिताभवत् ॥ ३॥

चारु तद्वदनं तस्यास्ताम्रशुक्लायतेक्षणम् ।
बभूव प्रहर्षोदग्रं राहुमुक्त इवोडुराट् ॥ ४॥

ततः सा हीमती बाला भर्तुः सन्देशहर्षिता ।
परितुष्टा प्रियं श्रुत्वा प्राशंसत महाकपिम् ॥ ५॥

विक्रान्तस्त्वं समर्थस्त्वं प्राज्ञस्त्वं वानरोत्तम ।
येनेदं राक्षसपदं त्वयैकेन प्रधर्षितम् ॥ ६॥

शतयोजनविस्तीर्णः सागरो मकरालयः ।
विक्रमश्लाघनीयेन क्रमता गोष्पदीकृतः ॥ ७॥

न हि त्वां प्राकृतं मन्ये वनरं वनरर्षभ ।
यस्य ते नास्ति सन्त्रासो रावणान्नापि सम्भ्रमः ॥ ८॥

अर्हसे च कपिश्रेष्ठ मया समभिभाषितुम् ।
यद्यसि प्रेषितस्तेन रामेण विदितात्मना ॥ ९॥

सुभारगँळतं ढरररुती 39 ङुलरुती 1-17

॥ वाल्मीकि रामायण - सुन्दरकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

३९

स च वाग्भिः प्रशस्ताभिर्गमिष्यन्पूजितस्तया ।
तस्माद्देशादपक्रम्य चिन्तयामास वानरः ॥ १॥

अल्पशेषमिदं कार्यं दृष्टेयमसितेक्षणा ।
त्रीनुपायानतिक्रम्य चतुर्थं इह दृश्यते ॥ २॥

न साम रक्षःसु गुणाय कल्पते
न दनमर्थोपचितेषु वर्तते ।
न भेदसाध्या बलदर्पिता जनाः
पराक्रमस्त्वेष ममेह रोचते ॥ ३॥

न चास्य कार्यस्य पराक्रमादृते
विनिश्चयः कश्चिदिहोपपद्यते ।
हतप्रवीरास्तु रणे हि राक्षसाः
कथं चिदीयुर्यदिहाद्य मर्दवम् ॥ ४॥

कार्ये कर्मणि निर्दिष्टो यो बहून्यपि साधयेत् ।
पूर्वकार्यविरोधेन स कार्यं कर्तुमर्हति ॥ ५॥

न ह्येकः साधको हेतुः स्वल्पस्यापीह कर्मणः ।
यो ह्यर्थं बहुधा वेद स समर्थोऽर्थसाधने ॥ ६॥

इहैव तावत्कृतनिश्चयो ह्यहं
यदि व्रजेयं प्लवगेश्वरालयम् ।
परात्मसंमर्दं विशेषतत्त्ववित्
ततः कृतं स्यान्मम भर्तृशासनम् ॥ ७॥

कथं नु खल्वद्य भवेत्सुखागतं
प्रसह्य युद्धं मम राक्षसैः सह ।
तथैव खल्व्वात्मबलं च सारवत्
समानयेन्मां च रणे दशाननः ॥ ८॥

इदमस्य नृशंसस्य नन्दनोपममुत्तमम् ।
वनं नेत्रमनःकान्तं नानाद्रुमलतायुतम् ॥ ९॥

इदं विध्वंसयिष्यामि शुष्कं वनमिवानलः ।
अस्मिन्भग्ने ततः कोपं करिष्यति स रावणः ॥ १०॥

ततो महत्साश्वमहारथद्विपं
बलं समानेष्वपि राक्षसाधिपः ।
त्रिशूलकालायसपट्टिशायुधं
ततो महद्युद्धमिदं भविष्यति ॥ ११॥

अहं तु तैः संयति चण्डविक्रमैः
समेत्य रक्षोभिरसङ्गविक्रमः ।
निहत्य तद्रावणचोदितं बलं
सुखं गमिष्यामि कपीश्वरालयम् ॥ १२॥

ततो मारुतवल्कुद्धो मारुतिर्भीमविक्रमः ।
ऊरुवेगेन महता द्रुमान्क्षेप्तुमथारभत् ॥ १३॥

ततस्तद्धनुमान्वीरो बभञ्ज प्रमदावनम् ।
मत्तद्विजसमाघुष्टं नानाद्रुमलतायुतम् ॥ १४॥

तद्वनं मथितैर्वृक्षैर्भिन्नैश्च सलिलाशयैः ।
चूर्णितैः पर्वताग्रैश्च बभूवाप्रियदर्शनम् ॥ १५॥

लतागृहैश्चित्रगृहैश्च नाशितैर्
महोरगैर्व्यालमृगैश्च निर्धुतैः ।
शिलागृहैरुन्मथितैस्तथा गृहैः
प्रनष्टरूपं तदभून्महद्वनम् ॥ १६॥

स तस्य कृत्वार्थपतेर्महाकपिर्
महद्वलीकं मनसो महात्मनः ।
युयुत्सुरेको बहुभिर्महाबलैः
श्रिया ज्वलंस्तोरणमाश्रितः कपिः ॥ १७॥

सुभारकान्तं सररुकी 42 ङुलकी 6-17

तं तोरणविटङ्कस्थं हनूमन्तं महाकपिम् ।
जम्बुमाली महाबाहुर्विव्याध निशितैः शरैः ॥ ६॥

अर्धचन्द्रेण वदने शिरस्येकेन कर्णिना ।
बाहोर्विव्याध नाराचैर्दशभिस्तं कपीश्वरम् ॥ ७॥

तस्य तच्छुशुभे ताम्रं शरेणाभिहतं मुखम् ।
शरदीवाम्बुजं फुल्लं विद्धं भास्कररश्मिना ॥ ८॥

चुकोप बाणाभिहतो राक्षसस्य महाकपिः ।
ततः पार्श्वेऽतिविपुलां ददर्श महतीं शिलाम् ॥ ९॥

तरसा तां समुत्पाद्य चिक्षेप बलवद्वली ।
तां शरैर्दशभिः क्रुद्धस्ताडयामास राक्षसः ॥ १०॥

विपन्नं कर्म तद्दृष्ट्वा हनूमांश्चण्डविक्रमः ।
सालं विपुलमुत्पाद्य भ्रामयामास वीर्यवान् ॥ ११॥

भ्रामयन्तं कपिं दृष्ट्वा सालवृक्षं महाबलम् ।
चिक्षेप सुबहून्बाणाञ्जम्बुमाली महाबलः ॥ १२॥

सालं चतुर्भिर्चिच्छेद वानरं पञ्चभिर्भुजे ।
उरस्येकेन बाणेन दशभिस्तु स्तनान्तरे ॥ १३॥

स शरैः पूरिततनुः क्रोधेन महता वृतः ।
तमेव परिघं गृह्य भ्रामयामास वेगितः ॥ १४॥

अतिवेगोऽतिवेगेन भ्रामयित्वा बलोत्कटः ।
परिघं पातयामास जम्बुमालेर्महोरसि ॥ १५॥

तस्य चैव शिरो नास्ति न बाहू न च जानुनी ।
न धनुर्न रथो नाश्वास्तत्रादृश्यन्त नेषवः ॥ १६॥

स हतस्तरसा तेन जम्बुमाली महारथः ।
पपात निहतो भूमौ चूर्णिताङ्गविभूषणः ॥ १७॥

सुभारकौण्ठं षड्विंशत् 44 श्लोकं 17-36

ततस्तं ददृशुर्वीरा दीप्यमानं महाकपिम् ।
रश्मिमन्तमिवोद्यन्तं स्वतेजोरश्मिमालिनम् ॥ १७॥

तोरणस्थं महावेगं महासत्त्वं महाबलम् ।
महामतिं महोत्साहं महाकायं महाबलम् ॥ १८॥

तं समीक्ष्यैव ते सर्वे दिक्षु सर्वास्ववस्थिताः ।
तैस्तैः प्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः ॥ १९॥

तस्य पञ्चायसास्तीक्ष्णाः सिताः पीतमुखाः शराः ।
शिरस्युत्पलपत्राभा दुधरेण निपातिताः ॥ २०॥

स तैः पञ्चभिराविद्धः शरैः शिरसि वानरः ।
उत्पपात नदन्व्योम्नि दिशो दश विनादयन् ॥ २१॥

ततस्तु दुर्धरो वीरः सरथः सज्जकार्मुकः ।
किरञ्जरशतैर्नैकैरभिपेदे महाबलः ॥ २२॥

स कपिर्वारयामास तं व्योम्नि शरवर्षिणम् ।
वृष्टिमन्तं पयोदान्ते पयोदमिव मारुतः ॥ २३॥

अर्द्यमानस्ततस्तेन दुधरेणानिलात्मजः ।
चकार निनदं भूयो व्यवर्धत च वेगवान् ॥ २४॥

स दूरं सहस्रोत्पत्य दुर्धरस्य रथे हरिः ।
निपपात महावेगो विद्युद्राशिर्गिराविव ॥ २५॥

ततस्तं मथिताष्टाश्वं रथं भग्नाक्षकूवरम् ।
विहाय न्यपतद्भूमौ दुर्धरस्यक्तजीवितः ॥ २६॥

तं विरूपाक्षयूपाक्षौ दृष्ट्वा निपतितं भुवि ।
सञ्जातरोषौ दुर्धर्षावुत्पेततुररिन्दमौ ॥ २७॥

स ताभ्यां सहस्रोत्पत्य विष्ठितो विमलेऽम्बरे ।
मुद्गराभ्यां महाबाहुर्वक्षस्यभिहतः कपिः ॥ २८॥

तयोर्वेगवतोर्वेगं विनिहत्य महाबलः ।
निपपात पुनर्भूमौ सुपर्णसमविक्रमः ॥ २९॥

स सालवृक्षमासाद्य समुत्पात्य च वानरः ।
तावुभौ राक्षसौ वीरौ जघान पवनात्मजः ॥ ३०॥

ततस्तांस्त्रीन्हताञ्ज्वात्वा वानरेण तरस्विना ।
अभिपेदे महावेगः प्रसह्य प्रघसो हरिम् ॥ ३१॥

भासकर्णश्च सङ्क्रुद्धः शूलमादाय वीर्यवान् ।
एकतः कपिशार्दूलं यशस्विनमवस्थितौ ॥ ३२॥

पट्टिशेन शिताग्रेण प्रघसः प्रत्यपोथयत् ।
भासकर्णश्च शूलेन राक्षसः कपिसत्तमम् ॥ ३३॥

स ताभ्यां विक्षतैर्गत्रिरसृग्दिग्धतनूरुहः ।
अभवद्वानरः क्रुद्धो बालसूर्यसमप्रभः ॥ ३४॥

समुत्पात्य गिरेः शृङ्गं समृगव्यालपादपम् ।
जघान हनुमान्वीरो राक्षसौ कपिकुञ्जरः ॥ ३५॥

ततस्तेष्ववसन्नेषु सेनापतिषु पञ्चसु ।
बलं तदवशेषं तु नाशयामास वानरः ॥ ३६॥

बृहत्संहिता ॥ अष्टादशस्कन्धे ॥ अष्टादशोऽध्यायः ॥ ३१-४२

हनूमतो वेद न राक्षसोऽन्तरं
न मारुतिस्तस्य महात्मनोऽन्तरम् ।
परस्परं निर्विषहौ बभूवतुः
समेत्य तौ देवसमानविक्रमौ ॥ ३१॥

ततस्तु लक्ष्ये स विहन्यमाने
शरेषु मोघेषु च सम्पतत्सु ।

जगाम चिन्तां महतीं महात्मा
समाधिसंयोगसमाहितात्मा ॥ ३२॥

ततो मतिं राक्षसराजसूनुश्
चकार तस्मिन्हरिवीरमुख्ये ।
अवध्यतां तस्य कपेः समीक्ष्य
कथं निगच्छेदिति निग्रहार्थम् ॥ ३३॥

ततः पैतामहां वीरः सोऽस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
सन्दधे सुमहातेजास्तं हरिप्रवरं प्रति ॥ ३४॥

अवध्योऽयमिति ज्ञात्वा तमस्त्रेणास्त्रतत्त्ववित् ।
निजग्राह महाबाहुर्मरुतात्मजमिन्द्रजित् ॥ ३५॥

तेन बद्धस्ततोऽस्त्रेण राक्षसेन स वानरः ।
अभवन्निर्विचेष्टश्च पपात च महीतले ॥ ३६॥

ततोऽथ बुद्ध्वा स तदास्त्रबन्धं
प्रभोः प्रभावाद्विगताल्पवेगः ।
पितामहानुग्रहमात्मनश् च
विचिन्तयामास हरिप्रवीरः ॥ ३७॥

ततः स्वायम्भुवैर्मन्त्रैर्ब्रह्मास्त्रमभिमन्त्रितम् ।
हनूमांश्चिन्तयामास वरदानं पितामहात् ॥ ३८॥

न मेऽस्त्रबन्धस्य च शक्तिरस्ति
विमोक्षणे लोकगुरोः प्रभावात् ।
इत्येवमेवंविहितोऽस्त्रबन्धो
मयात्मयोनेरनुवर्तितव्यः ॥ ३९॥

स वीर्यमस्त्रस्य कपिर्विचार्य
पितामहानुग्रहमात्मनश् च ।
विमोक्षशक्तिं परिचिन्तयित्वा
पितामहाज्ञाम् अनुवर्तते स्म ॥ ४०॥

अस्त्रेणापि हि बद्धस्य भयं मम न जायते ।
पितामहमहेन्द्राभ्यां रक्षितस्यानिलेन च ॥ ४१॥

ग्रहणे चापि रक्षोभिर्महन्मे गुणदर्शनम् ।
राक्षसेन्द्रेण संवादस्तस्माद्गृह्णन्तु मां परे ॥ ४२॥

सुनथरकंण्ठं सररकती 51 त्तलकती 1-15

॥ वलुमीकल रलडलडण - सुनुदरकलणुड ॥

॥ सरुग ॥

५१

तसुड तदुवकनं शुरुतुवल दशगुरीवु डलडलडलः ।
दशकललहलतं वलकुडं डुरलतुरुतुतडडडुरवीतु ॥ १॥

सडुडुगुकुतं हल डुडतल दूतवधुडल वलगरुहलतल ।
अवशुडं तु वधलदनुडः कुरलडतलडसुड नलगुरहः ॥ २॥

कडुीनलं कलल ललडुगूलडडलषुठं डुडतल डुडषणडु ।
तदसुड दलडुडतलं शीघुरं तेन दगुधेन गकुडुतु ॥ ३॥

ततः डुशुडनुतुवडडं दलनडडुगुवैरुडुडुडकशुडतडु ।
सडडलतुरल गुरलतडुडः सरुवे डलनुधवलः ससुहलकुडनलः ॥ ॡ॥

आगुरलडडुडदुरलकुशुसेनुदुरः डुरुं सरुवे सकतुवरडु ।
ललडुगूलेन डुरदुीडुतेन रकुशुडडलः डुरलणुीडतलडु ॥ ५॥

तसुड तदुवकनं शुरुतुवल रलकुशुडलः कुडुडककुशुडलः ।
वेशुतुते तसुड ललडुगूलं गुरीरुडेः कलरुडलसलकैः डुडैः ॥ ॢ॥

संवेषुडुडडलने ललडुगूले वुडुवरुधत डुडलकडुडलः ।
शुरुषुकडडलनुधनडलसलदुड वनेषुडलव हुतलशनः ॥ ॣ॥

तैलेन डुरलषलषुडुडुडलथ तेऽगुरल ततुरलवडुडतडुनु ॥ ॥॥

ललडुगूलेन डुरदुीडुतेन रलकुशुडलसलनुतलनडुडतडुनु ।
रुडलडडुडडुडरुडरुडतलडु डललसुरुडुडसडलननः ॥ १॥

स डुडुडः सडुगुतैः कूरै रलकसैरुहलरलसतुतडुडः ।
नलडुडदुदुः कुरुतवलनुवीरसुततुकललसदुशुडल डुडतलडुनु ॥ १०॥

कलडुडं खलु न डुडे शकुतल नलडुधसुडलडुडल रलकुशुडलः ।
कुषलतुवल डुडलशलनुसडुडतुडुतुडु हनुडुडलडडुडडलनुडुनुः ॥ ११॥

सरुवेडुडलडुडेव डुरडुडलडुडुतु रलकुशुडलनलडुडहं डुडुधल ।
कल तुरु रलडुडसुड डुरीतुडुडुथ वलषहलषुडेऽहडुडलदुशुडलडुनु ॥ १२॥

प्रदीप्तमग्निं पवनस्तेषु वेश्मसु चारयत् ॥ ९॥

तानि काञ्चनजालानि मुक्तामणिमयानि च ।
भवनान्यवशीर्यन्त रत्नवन्ति महान्ति च ॥ १०॥

तानि भग्नविमानानि निपेतुर्वसुधातले ।
भवनानीव सिद्धानामम्बरात्पुण्यसङ्घये ॥ ११॥

वज्रविद्रुमवैदूर्यमुक्तारजतसंहितान् ।
विचित्रान्भवनाद्घातून्स्यन्दमानान्ददर्श सः ॥ १२॥

नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां तृणानां च यथा तथा ।
हनूमात्राक्षसेन्द्राणां वधे किं चित्रं तृप्यति ॥ १३॥

हुताशनज्वालसमावृता सा
हतप्रवीरा परिवृत्तयोधा ।
हनूमातः क्रोधबलाभिभूता
बभूव शापोपहतेव लङ्का ॥ १४॥

ससम्भ्रमं त्रस्तविषण्णराक्षसां
समुज्ज्वलज्वालहुताशनाङ्किताम् ।
ददर्श लङ्कां हनुमान्महामनाः
स्वयम्भुकोपोपहतमिवावनिम् ॥ १५॥

स राक्षसांस्तान्सुबहूँश्च हत्वा
वनं च भङ्क्त्वा बहुपादपं तत् ।
विसृज्य रक्षो भवनेषु चाग्निं
जगाम रामं मनसा महात्मा ॥ १६॥

लङ्कां समस्तां सन्दीप्य लाङ्गूलाग्निं महाकपिः ।
निर्वापयामास तदा समुद्रे हरिसत्तमः ॥ १७॥

सुनथरकॅण्ठं षररकथी 53 षोलकथी 1-10

॥ वाल्मीकि रामायण - सुन्दरकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

५३

सन्दीप्यमानां विध्वस्तां त्रस्तरक्षो गणां पुरीम् ।
अवेक्ष्य हानुमाँल्लङ्कां चिन्तयामास वानरः ॥ १॥

तस्याभूत्सुमहांस्तासः कुत्सा चात्मन्यजायत ।
लङ्कां प्रदहता कर्म किंस्विकृतमिदं मया ॥ २॥

धन्यास्ते पुरुषश्रेष्ठ ये बुद्ध्या कोपमुत्थितम् ।
निरुन्धन्ति महात्मानो दीप्तमग्निमिवाम्भसा ॥ ३॥

यदि दग्धा त्वियं लङ्का नूनमार्यापि जानकी ।
दग्धा तेन मया भर्तुर्हतं कार्यमजानता ॥ ४॥

यदर्थमयमारम्भस्तत्कार्यमवसादितम् ।
मया हि दहता लङ्कां न सीता परिरक्षिता ॥ ५॥

ईषत्कार्यमिदं कार्यं कृतमासीन्न संशयः ।
तस्य क्रोधाभिभूतेन मया मूलक्षयः कृतः ॥ ६॥

विनष्टा जानकी व्यक्तं न ह्यदग्धः प्रदृश्यते ।
लङ्कायाः कश्चिदुद्देशः सर्वा भस्मीकृता पुरी ॥ ७॥

यदि तद्विहतं कार्यं मया प्रज्ञाविपर्ययात् ।
इहैव प्राणसंन्यासो ममापि ह्यतिरोचते ॥ ८॥

किमग्नौ निपताम्यद्य आहोस्विद्वडवामुखे ।
शरीरमाहो सत्त्वानां दक्षि सागरवासिनाम् ॥ ९॥

कथं हि जीवता शक्यो मया द्रष्टुं हरीश्वरः ।
तौ वा पुरुषशार्दूलौ कार्यसर्वस्वघातिना ॥ १०॥

युगच्छंति सरस्वती 1 तोलती 1-7

॥ वाल्मीकि रामायण - युद्धकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

१

श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं यथावदभिभाषितम् ।
रामः प्रीतिसमायुक्तो वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १॥

कृतं हनुमता कार्यं सुमहद्भुवि दुष्करम् ।
मनसापि यदन्येन न शक्यं धरणीतले ॥ २॥

न हि तं परिपश्यामि यस्तरेत महार्णवम् ।
अन्यत्र गरुणाद्वायोरन्यत्र च हनूमतः ॥ ३॥

देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
अप्रधृष्यां पुरीं लङ्कां रावणेन सुरक्षिताम् ॥ ४॥

प्रविष्टः सत्त्वमाश्रित्य जीवन्को नाम निष्क्रमेत् ।
को विशेषसुदुराधर्षा राक्षसैश्च सुरक्षिताम् ।
यो वीर्यबलसम्पन्नो न समः स्याद्धनूमतः ॥ ५॥

भृत्यकार्यं हनुमता सुग्रीवस्य कृतं महत् ।
एवं विधाय स्वबलं सदृशं विक्रमस्य च ॥ ६॥

यो हि भृत्यो नियुक्तः सन्भर्त्रा कर्माणि दुष्करे ।
कुर्यात्तदनुरागेण तमाहुः पुरुषोत्तमम् ॥ ७॥

धृतराष्ट्रस्य १९ श्लोकः १९-१७

यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम् ।
यो बलात्क्षोभयेत्कुद्धः समुद्रमपि वानरः ॥ ९॥

एषोऽभिगन्ता लङ्काया वैदेह्यास्तव च प्रभो ।
एनं पश्य पुरा दृष्टं वानरं पुनरागतम् ॥ १०॥

ज्येष्ठः केसरिणः पुत्रो वातात्मज इति श्रुतः ।
हनूमानिति विख्यातो लङ्घितो येन सागरः ॥ ११॥

कामरूपी हरिश्रेष्ठो बलरूपसमन्वितः ।
अनिवार्यगतिश्चैव यथा सततगः प्रभुः ॥ १२॥

उद्यन्तं भास्करं दृष्ट्वा बालः किल पिपासितः ।
त्रियोजनसहस्रं तु अध्वानमवतीर्य हि ॥ १३॥

आदित्यमाहरिष्यामि न मे क्षुत्प्रतियास्यति ।
इति सञ्चिन्त्य मनसा पुरैष बलदर्पितः ॥ १४॥

अनाधृष्यतमं देवमपि देवर्षिदानवैः ।
अनासाद्यैव पतितो भास्करोदयने गिरौ ॥ १५॥

पतितस्य कपेरस्य हनुरेका शिलातले ।
किं चिद्भिन्ना दृढहोर्हनूमानेष तेन वै ॥ १६॥

सत्यमागमयोगेन ममैष विदितो हरिः ।
नास्य शक्यं बलं रूपं प्रभावो वानुभाषितुम् ॥ १७॥

धूम्राक्षस्य चरित्रं 42 श्लोकं 25-37

धूम्राक्षेणार्दितं सैन्यं व्यथितं दृश्य मारुतिः ।
अभ्यवर्तत सङ्क्रुद्धः प्रगृह्य विपुलां शिलाम् ॥ २५॥

क्रोधाद्द्विगुणताम्राक्षः पितृतुल्यपराक्रमः ।
शिलां तां पातयामास धूम्राक्षस्य रथं प्रति ॥ २६॥

आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदामुद्यम्य सम्भ्रमात् ।
रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत ॥ २७॥

सा प्रमथ्य रथं तस्य निपपात शिलाभुवि ।
सचक्रकूबरं साश्वं सध्वजं सशरासनम् ॥ २८॥

स भङ्क्त्वा तु रथं तस्य हनूमान्मारुतात्मजः ।
रक्षसां कदनं चक्रे सस्कन्धविटपैर्द्रुमैः ॥ २९॥

विभिन्नशिरसो भूत्वा राक्षसाः शोणितोक्षिताः ।
द्रुमैः प्रमथिताश्चान्ये निपेतुर्धरणीतले ॥ ३०॥

विद्राव्य राक्षसं सैन्यं हनूमान्मारुतात्मजः ।
गिरेः शिखरमादाय धूम्राक्षमभिदुद्रुवे ॥ ३१॥

तमापतन्तं धूम्राक्षो गदामुद्यम्य वीर्यवान् ।
विनर्दमानः सहसा हनूमन्तमभिद्रवत् ॥ ३२॥

ततः क्रुद्धस्तु वेगेन गदां तां बहुकण्टकाम् ।
पातयामास धूम्राक्षो मस्तके तु हनूमतः ॥ ३३॥

ताडितः स तया तत्र गदया भीमरूपया ।
स कपिर्मारुतबलस्तं प्रहारमचिन्तयन् ।
धूम्राक्षस्य शिरो मध्ये गिरिशृङ्गमपातयत् ॥ ३४॥

स विह्वलितसर्वाङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः ।
पपात सहसा भूमौ विकीर्ण इव पर्वतः ॥ ३५॥

धूम्राक्षं निहतं दृष्ट्वा हतशेषा निशाचराः ।
त्रस्ताः प्रविविशुर्लङ्कां वध्यमानाः प्लवङ्गमैः ॥ ३६॥

स तु पवनसुतो निहत्य शत्रुं
क्षतजवहाः सरितश्च संविकीर्य ।
रिपुवधजनितश्रमो महात्मा
मुदमगमत्कपिभिश्च पूज्यमानः ॥ ३७॥

धूम्राक्षं तस्मिन् ४४ श्लोके ११-३०

अकम्पनस्तु शैलाभं हनूमन्तमवस्थितम् ।
महेन्द्र इव धाराभिः शरैरभिववर्ष ह ॥ ११॥

अचिन्तयित्वा बाणौघाञ्जरीरे पतिताञ्जितान् ।
अकम्पनवधार्थाय मनो दधे महाबलः ॥ १२॥

स प्रहस्य महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः ।
अभिदुद्राव तद्रक्षः कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ १३॥

तस्याभिनर्दमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा ।
बभूव रूपं दुर्धर्षं दीप्तस्येव विभावसोः ॥ १४॥

आत्मानं त्वप्रहरणं ज्ञात्वा क्रोधसमन्वितः ।
शैलमुत्पाटयामास वेगेन हरिपुङ्गवः ॥ १५॥

तं गृहीत्वा महाशैलं पाणिनैकेन मारुतिः ।
विनद्य सुमहानादं भ्रामयामास वीर्यवान् ॥ १६॥

ततस्तमभिदुद्राव राक्षसेन्द्रमकम्पनम् ।
यथा हि नमुचिं सङ्ख्ये वज्रेणेव पुरन्दरः ॥ १७॥

अकम्पनस्तु तद्दृष्ट्वा गिरिशृङ्गं समुद्यतम् ।
दूरादेव महाबाणैरर्धचन्द्रैर्व्यदारयत् ॥ १८॥

तत्पर्वताग्रमाकाशे रक्षोबाणविदारितम् ।
विकीर्णं पतितं दृष्ट्वा हनूमान्क्रोधमूर्च्छितः ॥ १९॥

सोऽश्वकर्णं समासाद्य रोषदर्पान्वितो हरिः ।
तूर्णमुत्पाटयामास महागिरिमिवोच्छ्रितम् ॥ २०॥

तं गृहीत्वा महास्कन्धं सोऽश्वकर्णं महाद्युतिः ।
प्रहस्य परया प्रीत्या भ्रामयामास संयुगे ॥ २१॥

प्रधावन्नुरुवेगेन प्रभञ्जंस्तरसा द्रुमान् ।
हनूमान्परमकुद्धश्चरणैर्दारयत्क्षितिम् ॥ २२॥

गजांश्च सगजारोहान्सरथात्रथिनस्तथा ।
जघान हनुमान्धीमात्राक्षसांश्च पदातिकान् ॥ २३॥

तमन्तकमिव कुद्धं समरे प्राणहारिणम् ।
हनूमन्तमभिप्रेक्ष्य राक्षसा विप्रदुद्रुवुः ॥ २४॥

तमापतन्तं सङ्कुद्धं राक्षसानां भयावहम् ।
ददर्शाकम्पनो वीरश्चक्रोध च ननाद च ॥ २५॥

स चतुर्दशभिर्बाणैः शितैर्देहविदारणैः ।
निर्बिभेद हनूमन्तं महावीर्यमकम्पनः ॥ २६॥

स तथा प्रतिविद्धस्तु बह्वीभिः शरवृष्टिभिः ।
हनूमान्ददृशे वीरः प्ररूढ इव सानुमान् ॥ २७॥

ततोऽन्यं वृक्षमुत्पाट्य कृत्वा वेगमनुत्तमम् ।
शिरस्यभिजघानाशु राक्षसेन्द्रमकम्पनम् ॥ २८॥

स वृक्षेण हतस्तेन सक्रोधेन महात्मना ।
राक्षसो वानरेन्द्रेण पपात स ममार च ॥ २९॥

तं दृष्ट्वा निहतं भूमौ राक्षसेन्द्रमकम्पनम् ।
व्यथिता राक्षसाः सर्वे क्षितिकम्प इव द्रुमाः ॥ ३०॥

धुत्तर्कणं सररुत्तं 47 त्तुत्तुत्तं 51-64

तमालोक्य महातेजा हनूमान्मारुतात्मजा ।
निवार्य शरजालानि प्रदुद्राव स रावणम् ॥ ५१॥

रथं तस्य समासाद्य भुजमुद्यम्य दक्षिणम् ।
त्रासयन्नावणं धीमान्हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५२॥

देवदानवगन्धर्वा यक्षाश्च सह राक्षसैः ।
अवध्यत्वात्त्वया भग्ना वानरेभ्यस्तु ते भयम् ॥ ५३॥

एष मे दक्षिणो बाहुः पञ्चशाखः समुद्यतः ।
विधमिष्यति ते देहाद्भूतात्मानं चिरोषितम् ॥ ५४॥

श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं रावणो भीमविक्रमः ।
संरक्तनयनः क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५५॥

क्षिप्रं प्रहर निःशङ्कं स्थिरां कीर्तिमवाप्नुहि ।
ततस्त्वां ज्ञातिविक्रान्तं नाशयिष्यामि वानर ॥ ५६॥

रावणस्य वचः श्रुत्वा वायुसूनुर्वचोऽब्रवीत् ।
प्रहतं हि मया पूर्वमक्षं स्मर सुतं तव ॥ ५७॥

एवमुक्तो महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः ।
आजघानानिलसुतं तलेनोरसि वीर्यवान् ॥ ५८॥

स तलाभिहतस्तेन चचाल च मुहुर्मुहुः ।
आजघानाभिसङ्क्रुद्धस्तलेनैवामरद्विषम् ॥ ५९॥

ततस्तलेनाभिहतो वानरेण महात्मना ।
दशग्रीवः समाधूतो यथा भूमिचलेऽचलः ॥ ६०॥

सङ्ग्रामे तं तथा दृष्ट्वा रावणं तलताडितम् ।
ऋषयो वानराः सिद्धा नेदुर्देवाः सहासुराः ॥ ६१॥

अथाश्वस्य महातेजा रावणो वाक्यमब्रवीत् ।
साधु वानरवीर्येण श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः ॥ ६२॥

रावणेनैवमुक्तस्तु मारुतिर्वाक्यमब्रवीत् ।
धिगस्तु मम वीर्यं तु यत्त्वं जीवसि रावण ॥ ६३॥

सकृत्तु प्रहरेदानीं दुर्बुद्धे किं विकल्पसे ।
ततस्त्वां मामको मुष्टिर्नयिष्यामि यथाक्षयम् ।
ततो मारुतिवाक्येन क्रोधस्तस्य तदाज्वलत् ॥ ६४॥

यद्वै न्याय्यं मया कर्तुं तत्करिष्यामि सर्वथा ।
भूत्वा पर्वतसङ्काशो नाशयिष्यामि राक्षसं ॥ ५६॥

मया हते संयति कुम्भकर्णे
महाबले मुष्टिविशीर्णदेहे ।
विमोचिते वानरपार्थिवे च
भवन्तु हृष्टाः प्रवगाः समग्राः ॥ ५७॥

अथ वा स्वयमप्येष मोक्षं प्राप्स्यति पार्थिवः ।
गृहीतोऽयं यदि भवेत्तिदशैः सासुरोरगैः ॥ ५८॥

मन्ये न तावदात्मानं बुध्यते वानराधिपः ।
शैलप्रहाराभिहतः कुम्भकर्णेन संयुगे ॥ ५९॥

अयं मुहूर्तात्सुग्रीवो लब्धसंज्ञो महाहवे ।
आत्मनो वानराणां च यत्पथं तत्करिष्यति ॥ ६०॥

मया तु मोक्षितस्यास्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
अप्रीतश्च भवेत्कृष्टा कीर्तिनाशश्च शाश्वतः ॥ ६१॥

तस्मान्मुहूर्तं काङ्क्षिष्ये विक्रमं पार्थिवस्य नः ।
भिन्नं च वानरानीकं तावदाश्वासयाम्यहम् ॥ ६२॥

इत्येवं चिन्तयित्वा तु हनूमान्मारुतात्मजः ।
भूयः संस्तम्भयामास वानराणां महाचमूम् ॥ ६३॥

धृतराज्यं ६१ ॥ १८-२९

अञ्जना सुप्रजा येन मातरिश्वा च नैरृत ।
हनूमान्वानरश्रेष्ठः प्राणान्धारयते क्व चित् ॥ १८॥

श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यमुवाचेदं विभीषणः ।
आर्यपुत्रावतिक्रम्य कस्मात्पृच्छसि मारुतिम् ॥ १९॥

नैव राजनि सुग्रीवे नाङ्गदे नापि राघवे ।
आर्य सन्दर्शितः स्नेहो यथा वायुसुते परः ॥ २०॥

विभीषणवचः श्रुत्वा जाम्बवान्वाक्यमब्रवीत् ।
शृणु नैरृतशार्दूल यस्मात्पृच्छामि मारुतिम् ॥ २१॥

तस्मिञ्जीवति वीरे तु हतमप्यहतं बलम् ।
हनूमत्युज्झितप्राणे जीवन्तोऽपि वयं हताः ॥ २२॥

ध्रियते मारुतिस्तात मारुतप्रतिमो यदि ।
वैश्वानरसमो वीर्ये जीविताशा ततो भवेत् ॥ २३॥

ततो वृद्धमुपागम्य नियमेनाभ्यवादयत् ।
गृह्य जाम्बवतः पादौ हनूमान्मारुतात्मजः ॥ २४॥

श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं तथापि व्यथितेन्द्रियः ।
पुनर्जातमिवात्मानं स मेने ऋक्षपुङ्गवः ॥ २५॥

ततोऽब्रवीन्महातेजा हनूमन्तं स जाम्बवान् ।
आगच्छ हरिशार्दूलवानरांस्त्रातुमर्हसि ॥ २६॥

नान्यो विक्रमपर्याप्तस्त्वमेषां परमः सखा ।
त्वत्पराक्रमकालोऽयं नान्यं पश्यामि कञ् चन ॥ २७॥

ऋक्षवानरवीराणामनीकानि प्रहर्षय ।
विश्ल्यौ कुरु चाप्येतौ सादितौ रामलक्ष्मणौ ॥ २८॥

गत्वा परममध्वानमुपर्युपरि सागरम् ।
हिमवन्तं नगश्रेष्ठं हनूमन्गन्तुमर्हसि ॥ २९॥

युक्तरत्नं सररत्नं 61 त्रैलोक्यं 55-62

केलासमग्रं हिमवच्छिलां च
तथर्षभं काञ्चनशैलमग्रम् ।
स दीप्तसर्वोषधिसम्प्रदीप्तं
ददर्श सर्वोषधिपर्वतेन्द्रम् ॥ ५५॥

स तं समीक्ष्यानलरश्मिदीप्तं
विसिष्ये वासवदूतसूनुः ।
आप्लुत्य तं चौषधिपर्वतेन्द्रं
तत्रौषधीनां विचयं चकार ॥ ५६॥

स योजनसहस्राणि समतीत्य महाकपिः ।
दिव्यौषधिधरं शैलं व्यचरन्मारुतात्मजः ॥ ५७॥

महौषध्यस्तु ताः सर्वास्तस्मिन्पर्वतसत्तमे ।
विज्ञायार्थिनमायान्तं ततो जग्मुरदर्शनम् ॥ ५८॥

स ता महात्मा हनुमानपश्यंश्
चुकोप कोपाच्च भृशं ननाद ।
अमृष्यमाणोऽग्निनिकाशचक्षुर्
महीधरेन्द्रं तमुवाच वाक्यम् ॥ ५९॥

किमेतदेवं सुविनिश्चितं ते
यद्राघवे नासि कृतानुकम्पः ।
पश्याद्य मद्बाहुबलाभिभूतो
विकीर्णमात्मानमथो नगेन्द्र ॥ ६०॥

स तस्य शृङ्गं सनगं सनागं
सकाञ्चनं धातुसहस्रजुष्टम् ।
विकीर्णकूटं चलिताग्रसानुं
प्रगृह्य वेगात्सहसोन्ममाथ ॥ ६१॥

स तं समुत्पाद्य खमुत्पपात
वित्रास्य लोकान्ससुरान्सुरेन्द्रान् ।
संस्तूयमानः खचरैरनेकैर्
जगाम वेगाद्गरुडोग्रवीर्यः ॥ ६२॥

धुधकंठं सररुतं 68 ङुतुतं 8-22

हनूमान्पुरतस्तेषां जगाम कपिकुञ्जरः ।
प्रगृह्य सुमहच्छृङ्गं पर्वतस्य दुरासदम् ॥ ८॥

स ददर्श हतानन्दां सीताम् इन्द्रजितो रथे ।
एकवेणीधरां दीनामुपवासकृशाननाम् ॥ ९॥

परिक्लिष्टैकवसनाममृजां राघवप्रियाम् ।
रजोमलाभ्यामालिप्तैः सर्वगात्रैर्वरस्त्रियम् ॥ १०॥

तां निरीक्ष्य मुहूर्तं तु मैथिलीम् अध्यवस्य च ।
बाष्पपर्याकुलमुखो हनूमान्व्यथितोऽभवत् ॥ ११॥

अब्रवीत्तां तु शोकार्तां निरानन्दां तपस्विनाम् ।
दृष्ट्वा रथे स्तितां सीतां राक्षसेन्द्रसुताश्रिताम् ॥ १२॥

किं समर्थितमस्येति चिन्तयन्स महाकपिः ।
सह तैर्वानरश्रेष्ठैरभ्यधावत रावणिम् ॥ १३॥

तद्दानरबलं दृष्ट्वा रावणिः क्रोधमूर्छितः ।
कृत्वा विशोकं निस्त्रिंशं मूर्ध्नि सीतां परामृशत् ॥ १४॥

तं स्त्रियं पश्यतां तेषां ताडयामास रावणिः ।
क्रोशन्तीं राम रामेति मायया योजितां रथे ॥ १५॥

गृहीतमूर्धजां दृष्ट्वा हनूमान्दैन्यमागतः ।
दुःखजं वारिनेत्राभ्यामुत्सृजन्मारुतात्मजः ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं क्रोधाद्रक्षोऽधिपात्मजम् ॥ १६॥

दुरात्मन्नात्मनाशाय केशपक्षे परामृशः ।
ब्रह्मर्षीणां कुले जातो राक्षसीं योनिमाश्रितः ।
धिकत्वां पापसमाचारं यस्य ते मतिरीदृशी ॥ १७॥

नृशंसानार्यं दुर्वृत्तं क्षुद्रं पापपराक्रमं ।
अनार्यस्येदृशं कर्म घृणा ते नास्ति निर्घृण ॥ १८॥

च्युता गृहाच्च राज्याच्च रामहस्ताच्च मैथिली ।
किं तवैषापराद्धा हि यदेनां हन्तुमिच्छसि ॥ १९॥

सीतां च हत्वा न चिरं जीविष्यसि कथं चन ।
वधार्हकर्मणानेन मम हस्तगतो ह्यसि ॥ २०॥

ये च स्त्रीघातिनां लोका लोकवधैश्च कुत्सिताः ।
इह जीवितमुत्सृज्य प्रेत्य तान्प्रतिलप्स्यसे ॥ २१॥

इति ब्रुवाणो हनुमान्सायुधैर्हीरिभिवृतः ।
अभ्यधावत सङ्क्रुद्धो राक्षसेन्द्रसुतं प्रति ॥ २२॥

धुतरत्नं सररत्नं 69 त्रिलोकी 1-20

॥ वाल्मीकि रामायण - युद्धकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

६९

श्रुत्वा तं भीमनिर्हादं शक्राशनिसमस्वनम् ।
वीक्षमाणा दिशः सर्वा द्रुवुर्वानरर्षभाः ॥ १॥

तानुवाच ततः सर्वान्हनूमान्मारुतात्मजः ।
विषण्णवदनान्दीनांस्तस्तान्विद्रवतः पृथक् ॥ २॥

कस्माद्विषण्णवदना विद्रवध्वं प्लवङ्गमाः ।
त्यक्तयुद्धसमुत्साहाः शूरत्वं क्व नु वो गतम् ॥ ३॥

पृष्ठतोऽनुव्रजध्वं मामग्रतो यान्तमाहवे ।
शूरैरभिजनोपेतैरयुक्तं हि निवर्तितुम् ॥ ४॥

एवमुक्ताः सुसङ्क्रुद्धा वायुपुत्रेण धीमता ।
शैलशृङ्गान्द्रुमांश्चैव जगृहूर्हृष्टमानसाः ॥ ५॥

अभिपेतुश्च गर्जन्तो राक्षसान्वानरर्षभाः ।
परिवार्य हनूमन्तमन्वयुश्च महाहवे ॥ ६॥

स तैर्वानरमुखैस्तु हनूमान्सर्वतो वृतः ।
हुताशन इवार्चिष्मानदहच्छत्रुवाहिनीम् ॥ ७॥

स राक्षसानां कदनं चकार सुमहाकपिः ।
वृतो वानरसैन्येन कालान्तकयमोपमः ॥ ८॥

स तु शोकेन चाविष्टः क्रोधेन च महाकपिः ।
हनूमान्नावणि रथे महतीं पातयच्छिलाम् ॥ ९॥

तामापतन्तीं दृष्ट्वैव रथः सारथिना तदा ।
विधेयाश्च समायुक्तः सुदूरमपवाहितः ॥ १०॥

तमिन्द्रजितमप्राप्य रथथं सहसारथिम् ।
विवेश धरणीं भित्त्वा सा शिलाव्यर्थमुद्यता ॥ ११॥

पतितायां शिलायां तु रक्षसां व्यथिता चमूः ।
तमभ्यधावञ्शतशो नदन्तः काननौकसः ॥ १२॥

ते द्रुमांश्च महाकाया गिरिशृङ्गाणि चोद्यताः ।
चिक्षिपुर्द्विषतां मध्ये वानरा भीमविक्रमाः ॥ १३॥

वानरैर्तेर्महावीर्यैर्घोररूपा निशाचराः ।
वीर्यादभिहता वृक्षैर्व्यवेष्टन्त रणक्षितौ ॥ १४॥

स्वसैन्यमभिवीक्ष्याथ वानरार्दितमिन्द्रजित् ।
प्रगृहीतायुधः क्रुद्धः परानभिमुखो ययौ ॥ १५॥

स शरौघानवसृजन्स्वसैन्येनाभिसंवृतः ।
जघान कपिशार्दूलान्सुबहून्दृष्टविक्रमः ॥ १६॥

शूलैरशनिभिः खड्गैः पट्टसैः कूटमुद्गरैः ।
ते चाप्यनुचरांस्तस्य वानरा जघ्नुराहवे ॥ १७॥

सस्कन्धवितपैः सालैः शिलाभिश्च महाबलैः ।
हनूमान्कदनं चक्रे रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥ १८॥

स निवार्य परानीकमब्रवीत्तान्वनौकसः ।
हनूमान्संनिवर्तध्वं न नः साध्यमिदं बलम् ॥ १९॥

त्यक्त्वा प्राणान्विचेष्टन्तो राम प्रियचिकीर्षवः ।
यन्निमित्तं हि युध्यामो हता सा जनकात्मजा ॥ २०॥

धुतर्कण्ठं वररुक्तीं 70 षोडशोऽंशे 5-10

अथायान्तं हनूमन्तं ददर्शक्षपतिः पथि ।
वानरैः कृतसङ्ग्रामैः श्वसद्भिरभिसंवृतम् ॥ ५॥

दृष्ट्वा पथि हनूमांश्च तदृष्कबलमुद्यतम् ।
नीलमेघनिभं भीमं संनिवार्य न्यवर्तत ॥ ६॥

स तेन हरिसैन्येन संनिकर्ष महायशाः ।
शीघ्रमागम्य रामाय दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७॥

समरे युध्यमानानामस्माकं प्रेक्षतां च सः ।
जघान रुदतीं सीतामिन्द्रजिद्रावणात्मजः ॥ ८॥

उद्भ्रान्तचित्तस्तां दृष्ट्वा विषण्णोऽहमरिन्दम ।
तदहं भवतो वृत्तं विज्ञापयितुमागतः ॥ ९॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवः शोकमूर्छितः ।
निपपात तदा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः ॥ १०॥

युगकण्ठं सररुत्तं 73 िलुत्तं 24-30

स ददर्श कपिश्रेष्ठमचलोपममिन्द्रजित् ।
सूदयानममित्रघ्नममित्रान्पवनात्मजम् ॥ २४॥

स सारथिमुवाचेदं याहि यत्रैष वानरः ।
क्षयमेव हि नः कुर्याद्राक्षसानामुपेक्षितः ॥ २५॥

इत्युक्तः सारथिस्तेन ययौ यत्र स मारुतिः ।
वहन्परमदुर्धर्षं स्थितमिन्द्रजितं रथे ॥ २६॥

सोऽभ्युपेत्य शरान्खड्गान्पट्टसासिपरश्वधान् ।
अभ्यवर्षत दुर्धर्षः कपिमूर्ध्नि स राक्षसः ॥ २७॥

तानि शस्त्राणि घोरानि प्रतिगृह्य स मारुतिः ।
रोषेण महताविषो वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ २८॥

युध्यस्व यदि शूरोऽसि रावणात्मज दुर्मति ।
वायुपुत्रं समासाद्य न जीवन्प्रतियास्यसि ॥ २९॥

बाहुभ्यां सम्प्रयुध्यस्व यदि मे द्वन्द्वमाहवे ।
वेगं सहस्व दुर्बुद्धे ततस्त्वं रक्षसां वरः ॥ ३०॥

युगकण्ठं सररुत्तं 89 िलुत्तं 13-20

एवमुक्त्वा तु वाक्यज्ञः सुषेणो राघवं वचः ।
समीपस्थमुवाचेदं हनूमन्तमभित्वरन् ॥ १३॥

सौम्य शीघ्रमितो गत्वा शैलमोषधिपर्वतम् ।
पूर्वं हि कथितो योऽसौ वीर जाम्बवता शुभः ॥ १४॥

दक्षिणे शिखरे तस्य जातामोषधिमानय ।
विशल्यकरणी नाम विशल्यकरणीं शुभाम् ॥ १५॥

प्रियमाख्यामि ते देवि त्वां तु भयः सभाजये ।
दिष्ट्या जीवसि धर्मज्ञे जयेन मम संयुगे ॥ ७॥

लब्धो नो विजयः सीते स्वस्था भव गतव्यथा ।
रावणः स हतः शत्रुर्लङ्का चेयं वशे स्थिता ॥ ८॥

मया ह्यलब्धनिद्रेण धृतेन तव निर्जये ।
प्रतिज्ञैषा विनिस्तीर्णा बद्ध्वा सेतुं महोदधौ ॥ ९॥

सम्भ्रमश्च न कर्तव्यो वर्तन्त्या रावणालये ।
विभीषण विधेयं हि लङ्कैश्वर्यमिदं कृतम् ॥ १०॥

तदाश्वसिहि विश्वस्ता स्वगृहे परिवर्तसे ।
अयं चाभ्येति संहृष्टस्त्वदर्शनसमुत्सुकः ॥ ११॥

एवमुक्ता समुत्पत्य सीता शशिनिभानना ।
प्रहर्षेणावरुद्धा सा व्याजहार न किं चन ॥ १२॥

अब्रवीच्च हरिश्रेष्ठः सीतामप्रतिजल्पतीम् ।
किं त्वं चिन्तयसे देवि किं च मां नाभिभाषसे ॥ १३॥

एवमुक्ता हनुमता सीता धर्मं व्यवस्थिता ।
अब्रवीत्परमप्रिता हर्षगद्गदया गिरा ॥ १४॥

प्रियमेतदुपश्रुत्य भर्तुर्विजयसंश्रितम् ।
प्रहर्षवशमापन्ना निर्वाक्यास्मि क्षणान्तरम् ॥ १५॥

न हि पश्यामि सदृशं चिन्तयन्ती प्लवङ्गम् ।
मत्प्रियाख्यानकस्येह तव प्रत्यभिनन्दनम् ॥ १६॥

न च पश्यामि तत्सौम्य पृथिव्यामपि वानर ।
सदृशं मत्प्रियाख्याने तव दातुं भवेत्समम् ॥ १७॥

हिरण्यं वा सुवर्णं वा रत्नानि विविधानि च ।
राज्यं वा त्रिषु लोकेषु नैतदर्हति भाषितुम् ॥ १८॥

एवमुक्तस्तु वैदेह्या प्रत्युवाच प्लवङ्गमः ।
प्रगृहीताञ्जलिर्वाक्यं सीतायाः प्रमुखे स्थितः ॥ १९॥

भर्तुः प्रियहिते युक्ते भर्तुर्विजयकाङ्क्षिणि ।
स्निग्धमेवंविधं वाक्यं त्वमेवार्हसि भाषितुम् ॥ २०॥

तवैतद्वचनं सौम्ये सारवस्त्रिगधमेव च ।
रत्नौघाद्विधाच्चापि देवराज्याद्विशिष्यते ॥ २१॥

अर्थतश्च मया प्राप्ता देवराज्यादयो गुणाः ।
हतशत्रुं विजयिनं रामं पश्यामि यत्स्थितम् ॥ २२॥

धृतराष्ट्रः सर्गः 113 श्लोकः 1-43

॥ वाल्मीकि रामायण - युद्धकाण्ड ॥

॥ सर्ग ॥

११३

अयोध्यां तु समालोक्य चिन्तयामास राघवः ।
चिन्तयित्वा ततो दृष्टिं वानरेषु न्यपातयत् ॥ १॥

प्रियकामः प्रियं रामस्ततस्त्वरितविक्रमम् ।
उवाच धीमांस्तेजस्वी हनूमन्तं प्लवङ्गमम् ॥ २॥

अयोध्यां त्वरितो गच्छ क्षिप्रं त्वं प्लवगोत्तम ।
जानीहि कच्चित्कुशली जनो नृपतिमन्दिरे ॥ ३॥

शृङ्गवेरपुरं प्राप्य गुहं गहनगोचरम् ।
निषादाधिपतिं ब्रूहि कुशलं वचनान्मम ॥ ४॥

श्रुत्वा तु मां कुशलिनमरोगं विगतज्वरम् ।
भविष्यति गुहः प्रीतः स ममात्मसमः सखा ॥ ५॥

अयोध्यायाश्च ते मार्गं प्रवृत्तिं भरतस्य च ।
निवेदयिष्यति प्रीतो निषादाधिपतिर्गुहः ॥ ६॥

भरतस्तु त्वया वाच्यः कुशलं वचनान्मम ।
सिद्धार्थं शंस मां तस्मै सभार्यं सहलक्ष्मणम् ॥ ७॥

हरणं चापि वैदेह्या रावणेन बलीयसा ।
सुग्रीवेण च संवादं वालिनश्च वधं रणे ॥ ८॥

मैथिल्यन्वेषणं चैव यथा चाधिगता त्वया ।
लङ्घयित्वा महातोयमापगापतिमव्ययम् ॥ ९॥

उपयानं समुद्रस्य सागरस्य च दर्शनम् ।
यथा च कारितः सेतू रावणश्च यथा हतः ॥ १०॥

वरदानं महेन्द्रेण ब्रह्मणा वरुणेन च ।
महादेवप्रसादाच्च पित्रा मम समागमम् ॥ ११॥

जित्वा शत्रुगणान्नामः प्राप्य चानुत्तमं यशः ।
उपयाति समृद्धार्थः सह मित्रैर्महाबलः ॥ १२॥

एतच्छ्रुत्वा यमाकारं भजते भरतस्ततः ।
स च ते वेदितव्यः स्यात्सर्वं यच्चापि मां प्रति ॥ १३॥

ज्ञेयाः सर्वे च वृत्तान्ता भरतस्येङ्गितानि च ।
तत्त्वेन मुखवर्णेन दृष्ट्या व्याभाषणेन च ॥ १४॥

सर्वकामसमृद्धं हि हस्त्यश्वरथसङ्कुलम् ।
पितृपैतामहं राज्यं कस्य नावर्तयेन्मनः ॥ १५॥

सङ्गत्या भरतः श्रीमात्राज्येनार्थी स्वयं भवेत् ।
प्रशास्तु वसुधां सर्वामखिलां रघुनन्दनः ॥ १६॥

तस्य बुद्धिं च विज्ञाय व्यवसायं च वानर ।
यावन्न दूरं याताः स्मः क्षिप्रमागन्तुमर्हसि ॥ १७॥

इति प्रतिसमादिष्टो हनूमान्मारुतात्मजः ।
मानुषं धारयन्नूपमयोध्यां त्वरितो ययौ ॥ १८॥

लङ्घयित्वा पितृपथं भुजगेन्द्रालयं शुभम् ।
गङ्गायमुनयोर्भीमं संनिपातमतीत्य च ॥ १९॥

शृङ्गवेरपुरं प्राप्य गुहमासाद्य वीर्यवान् ।
स वाचा शुभया हृष्टो हनूमानिदमब्रवीत् ॥ २०॥

सखा तु तव काकुत्स्थो रामः सत्यपराक्रमः ।
ससीतः सह सौमित्रिः स त्वां कुशलमब्रवीत् ॥ २१॥

पञ्चमीमद्य रजनीमुषित्वा वचनान्मुनेः ।
भरद्वाजाभ्यनुज्ञातं द्रक्ष्यस्यद्यैव राघवम् ॥ २२॥

एवमुक्त्वा महातेजाः सम्प्रहृष्टतनूरुहः ।
उत्पपात महावेगो वेगवानविचारयन् ॥ २३॥

सोऽपश्यद्रामतीर्थं च नदीं वालुकिनीं तथा ।
गोमतीं तां च सोऽपश्यद्भीमं सालवनं तथा ॥ २४॥

स गत्वा दूरमध्वानं त्वरितः कपिकुञ्जरः ।
आससाद द्रुमान्फुल्लान्निग्रामसमीपजान् ॥ २५॥

क्रोशमात्रे त्वयोध्यायाश्चीरकृष्णाजिनाम्बरम् ।
ददर्श भरतं दीनं कृशमाश्रमवासिनम् ॥ २६॥

जटिलं मलदिग्धाङ्गं भ्रातृव्यसनकर्षितम् ।
फलमूलाशिनं दान्तं तापसं धर्मचारिणम् ॥ २७॥

समुन्नतजटाभारं वल्कलाजिनवाससं ।
नियतं भावितात्मानं ब्रह्मर्षिसमतेजसं ॥ २८॥

पादुके ते पुरस्कृत्य शासन्तं वै वसुन्धराम् ।
चतुर्वर्ण्यस्य लोकस्य त्रातारं सर्वतो भयात् ॥ २९॥

उपस्थितममात्यैश्च शुचिभिश्च पुरोहितैः ।
बलमुख्यैश्च युक्तैश्च काषायाम्बरधारिभिः ॥ ३०॥

न हि ते राजपुत्रं तं चीरकृष्णाजिनाम्बरम् ।
परिमोक्तुं व्यवस्यन्ति पौरा वै धर्मवत्सलाः ॥ ३१॥

तं धर्ममिव धर्मज्ञं देववन्तमिवापरम् ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं हनूमान्मारुतात्मजः ॥ ३२॥

वसन्तं दण्डकारण्ये यं त्वं चीरजटाधरम् ।
अनुशोचसि काकुत्स्थं स त्वा कुशलमब्रवीत् ॥ ३३॥

प्रियमाख्यामि ते देव शोकं त्यक्ष्यसि दारुणम् ।
अस्मिन्मुहूर्ते भ्रात्रा त्वं रामेण सह सङ्गतः ॥ ३४॥

निहत्य रावणं रामः प्रतिलभ्य च मैथिलीम् ।
उपयाति समृद्धार्थः सह मित्रैर्महाबलैः ॥ ३५॥

लक्ष्मणश्च महातेजा वैदेही च यशस्विनी ।
सीता समग्रा रामेण महेन्द्रेण शची यथा ॥ ३६॥

एवमुक्तो हनुमता भरतः कैकयीसुतः ।
पपात सहसा हृष्टो हर्षान्मोहं जगाम ह ॥ ३७॥

प्राणवन्तमिमं दृष्ट्वा प्राणो गन्धवहो मुदा ।
चचार सर्वभूतेषु संनिरुद्धं यथापुरा ॥ ५॥

मरुद्रोगविनिर्मुक्ताः प्रजा वै मुदिताभवन् ।
शीतवातविनिर्मुक्ताः पद्मिन्य इव साम्बुजाः ॥ ६॥

ततस्त्रियुग्मस्त्रिककुल्लिधामा त्रिदशार्चितः ।
उवाच देवता ब्रह्मा मारुतप्रियकाम्यया ॥ ७॥

भो महेन्द्राग्निवरुणधनेश्वरमहेश्वराः ।
जानतामपि तत्सर्वं हितं वक्ष्यामि श्रूयताम् ॥ ८॥

अनेन शिशुना कार्यं कर्तव्यं वो भविष्यति ।
ददतास्य वरान्सर्वे मारुतस्यास्य तुष्टिदान् ॥ ९॥

ततः सहस्रनयनः प्रीतिरक्तः शुभाननः ।
कुशे शयमयीं मालां समुत्क्षिप्येदमब्रवीत् ॥ १०॥

मत्करोत्सृष्टवज्रेण हनुरस्य यथा क्षतः ।
नाम्रैष कपिशार्दूलो भविता हनुमानिति ॥ ११॥

अहमेवास्य दास्यामि परमं वरमुत्तमम् ।
अतः प्रभृति वज्रस्य ममावधो भविष्यति ॥ १२॥

मार्ताण्डस्त्वब्रवीत्तत्र भगवांस्तिमिरापहः ।
तेजसोऽस्य मदीयस्य ददामि शतिकां कलाम् ॥ १३॥

यदा तु शास्त्राण्यध्येतुं शक्तिरस्य भविष्यति ।
तदास्य शास्त्रं दास्यामि येन वाग्मी भविष्यति ॥ १४॥

वरुणश्च वरं प्रादान्नास्य मृत्युर्भविष्यति ।
वर्षायुतशतेनापि मत्पाशादुदकादपि ॥ १५॥

यमोऽपि दण्डावध्यत्वमरोगत्वं च नित्यशः ।
दिशतेऽस्य वरं तुष्ट अविषादं च संयुगे ॥ १६॥

गदेयं मामिका नैनं संयुगेषु वधिष्यति ।
इत्येवं वरदः प्राह तदा होकाक्षिपिङ्गलः ॥ १७॥

मत्तो मदायुधानां च न वध्योऽयं भविष्यति ।
इत्येवं शङ्करेणापि दत्तोऽस्य परमो वरः ॥ १८॥

सर्वेषां ब्रह्मदण्डानामवधोऽयं भविष्यति ।
दीर्घायुस्च महात्मा च इति ब्रह्माब्रवीद्वच ॥ १९॥

विश्वकर्मा तु दृष्ट्वैनं बालसूर्योपमं शिशुम् ।
शिल्पिना प्रवरः प्राह वरमस्य महामतिः ॥ २०॥

विनिर्मितानि देवानामायुधानीह यानि तु ।
तेषां सङ्ग्रामकाले तु अवधोऽयं भविष्यति ॥ २१॥

ततः सुराणां तु वरैर्दृष्ट्वा ह्येनमकङ्कृतम् ।
चतुर्मुखस्तुष्टमुखो वायुमाह जगद्गुरुः ॥ २२॥

अमित्राणां भयकरो मित्राणामभयङ्करः ।
अजेयो भविता तेऽत्र पुत्रो मारुतमारुतिः ॥ २३॥

रावणोत्सादनार्थानि रामप्रीतिकराणि च ।
रोमहर्षकराण्येष कर्ता कर्माणि संयुगे ॥ २४॥

एवमुक्त्वा तमामन्त्र्य मारुतं तेऽमरैः सह ।
यथागतं ययुः सर्वे पितामहपुरोगमाः ॥ २५॥

सोऽपि गन्धवहः पुत्रं प्रगृह्य गृहमानयत् ।
अञ्जनायास्तमाख्याय वरं दत्तं विनिःसृतः ॥ २६॥

प्राप्य राम वरानेष वरदानबलान्वितः ।
बलेनात्मनि संस्थेन सोऽपूर्यत यथार्णवः ॥ २७॥

बलेनापूर्यमाणो हि एष वानरपुङ्गवः ।
आश्रमेषु महर्षीणामपराध्यति निर्भयः ॥ २८॥

सुगभाण्डानग्निहोत्रं च वल्कलानां च सञ्चयान् ।
भग्नविच्छिन्नविध्वस्तान्सुशान्तानां करोत्ययम् ॥ २९॥

सर्वेषां ब्रह्मदण्डानामवध्यं ब्रह्मणा कृतम् ।
जानन्त ऋषयस्तं वै क्षमन्ते तस्य नित्यशः ॥ ३०॥

यदा केषरिणा त्वेष वायुना साञ्जनेन च ।
प्रतिषिद्धोऽपि मर्यादां लङ्घयत्येव वानरः ॥ ३१॥

ततो महर्षयः क्रुद्धा भृग्वङ्गिरसवंशजाः ।
शेपुरेनं रघुश्रेष्ठ नातिक्रुद्धातिमन्यवः ॥ ३२॥

बाधसे यत्समाश्रित्य बलमस्मान्प्लवङ्गम ।
तद्दीर्घकालं वेत्तासि नास्माकं शापमोहितः ॥ ३३॥

ततस्तु हततेजौजा महर्षिवचनौजसा ।
एषो श्रमाणि नान्येति मृदुभावगतश् चरन् ॥ ३४॥

बृहदारण्यकं ब्रह्मसूत्रम् 39 श्लोकानि 13-21

तव बुद्धिर्महाबाहो वीर्यमद्भुतमेव च ।
माधुर्यं परमं राम स्वयम्भोरिव नित्यदा ॥ १३॥

तेषामेवं ब्रुवाणानां वानराणां च रक्षसाम् ।
हनूमत्प्रणतो भूत्वा राघवं वाक्यमब्रवीत् ॥ १४॥

स्नेहो मे परमो राजंस्त्वयि नित्यं प्रतिष्ठितः ।
भक्तिश्च नियता वीर भावो नान्यत्र गच्छति ॥ १५॥

यावद्रामकथां वीर श्रोष्येऽहं पृथिवीतले ।
तावच्छरीरे वत्स्यन्तु मम प्राणा न संशयः ॥ १६॥

एवं ब्रुवाणं राजेन्द्रो हनूमन्तमथासनात् ।
उत्थाय च परिष्वज्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १७॥

एवमेतत्कपिश्रेष्ठ भविता नात्र संशयः ।
लोका हि यावत्स्थास्यन्ति तावत्स्थास्यति मे कथा ॥ १८॥

चरिष्यति कथा यावल्लोकानेषा हि मामिका ।
तावच्छरीरे वत्स्यन्ति प्राणास्तव न संशयः ॥ १९॥

ततोऽस्य हारं चन्द्राभं मुच्य कण्ठात्स राघवः ।
वैदूर्यतरलं स्नेहादाबबन्धे हनूमति ॥ २०॥

तेनोरसि निबद्धेन हारेण स महाकपिः ।
रराज हेमशैलेन्द्रश्चन्द्रेणाक्रान्तमस्तकः ॥ २१॥

รายการอ้างอิง

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	ทิชากร พลิน
วัน เดือน ปี เกิด	9 พฤษภาคม 2536
สถานที่เกิด	โรงพยาบาลอากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร
วุฒิการศึกษา	ศศ.บ. ภาษาไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ที่อยู่ปัจจุบัน	35 ม.9 ต.เหล่าพัฒนา อ.นาหว้า จ.นครพนม

